

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

XII ТОМ

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

XII ТОМ

KUL TEGIN
АСТАНА
2012

УДК 323/324 (574)
ББК 66. 3 9(5 Каз)
Н17

*Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті "Әдебиеттің әлеуметтік маңызды
түрлерін басып шығару" бағдарламасы бойынша шығарылды*

Жобаның авторы: **М. ЖОЛДАСБЕКОВ**,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: **М. ҚАСЫМБЕКОВ**,
саясат ғылымдарының докторы

Жалпы редакциясын басқарған: **Е. СЫДЫҚОВ**,
тарих ғылымдарының докторы, профессор

Н17 **Нұрсұлтан Назарбаев: ЕЛМЕН СЫРЛАСУ.** көптомдық жинағы. - Астана:
"Күлтегін" баспасы, 2012. Т.12. - 320 б.
ISBN 978-601-7318-24-6

"Елмен сырласу" – Қазақстан мемлекеттігінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың халық алдындағы тарихи парызын терең сезіне білетін азаматтық жауапкершілігін, қазақ топырағындағы жасампаздық құбылыстардың тікелей бастаушысы екендігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, ғаламдық биікке көтергендігін, әлемдік деңгейдегі қайраткерлігін ашып көрсететін көптомдық шығарма.

Басылымға Н. Назарбаевтың қоғам дамуының 1996 жылдың екінші жартысындағы баяндамалары, мәлімдемелері, ақпарат құралдарына берген сұхбаттары, оқыған дәрістері енгізілген.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

УДК 323/324 (574)
ББК 66. 3 9(5 Каз)

ISBN 978-601-7318-24-6 (Т.12.)
ISBN 9965-642-78-8

© «Күлтегін» баспасы, 2012

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ Н. А. НАЗАРБАЕВТЫҢ
УКРАИНА ПРЕЗИДЕНТІ ЛЕОНІД КУЧМАҒА
ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ҚАБЫЛДАЛУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ
ЖОЛДАРАН ҚҰТТЫҚТАУЫ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
УКРАИНА ПРЕЗИДЕНТІ ЛЕОНИД КУЧМАҒА
ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ҚАБЫЛДАНУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ
ЖОЛДАҒАН ҚҰТТЫҚТАУЫ***

Алматы, 4 шілде 1996 жыл

Мұның өзі Украина мемлекеттілігін одан әрі нығайту мен дамыту жолындағы, кезеңдік оқиға болып табылатыны сөзсіз.

Қазақстанда Украинада жүзеге асырылып жатқан реформаларды жоғары бағалайды және осында болып жатқан оң өзгерістерді қанағаттандық сезіммен қабылдайды.

Қазақстан туысқан Украинамен достық қатынастарды, өзара тиімді ынтымақтастықты дамытуға және нығайтуға деген ынты-ықыласын білдіреді. Мұның өзі, талай ғасырғы байланыстары бар екі мемлекет пен халықтардың мүдделеріне қызмет етеді.

Украина халқына татулық пен игілік тілеймін.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 4 шілде 1996 жыл.

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕЗИДЕНТУ УКРАИНЫ ЛЕОНИДУ КУЧМЕ ПО СЛУЧАЮ
ПРИНЯТИЯ НОВОЙ КОНСТИТУЦИИ СТРАНЫ***

Алматы, 4 июля 1996 года

В Казахстане высоко оценивают последовательно осуществляемые на Украине реформы и с удовлетворением воспринимают происходящие здесь позитивные перемены.

Я подтверждаю стремление Казахстана к развитию и укреплению дружественных отношений, взаимовыгодного сотрудничества с братской Украиной. Это, безусловно, отвечает интересам обоих государств и народов, имеющих многовековые связи.

Желаю украинскому народу мира и благополучия.

* Газета "Казахстанская правда", 4 июля 1996 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БОРИС ЕЛЬЦИНДІ САЙЛАУДАҒЫ
ЖЕҢІСІНЕ ОРАЙ ҚҰТТЫҚТАУЫ ***

Алматы, 4 шілде 1996 жыл

Сіздің Ресей мемлекеті басшысы қызметіне қайтадан сайлануыңыз, тағы да ресейліктердің демократияға, еркіндікке және реформаларға деген адалдығын көрсетті. Осынау тарихи таңдау арқылы олар өздерінің жақсы өмірге деген үмітін Сіздің есіміңізбен байланыстырып отыр. Сіздің шынайы жанкүйерлеріңіз болған қазақстандықтар Ресейдің ең таяудағы уақытта гүлденген мемлекет болатынына сенеді.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 5 шілде 1996 жыл.

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
Б. ЕЛЬЦИНУ С УБЕДИТЕЛЬНОЙ ПОБЕДОЙ НА ВЫБОРАХ***

Алматы, 4 июля 1996 года

Ваше переизбрание на пост главы Российского государства, говорится в ней в частности, еще раз продемонстрировало приверженность россиян демократии, свободе и реформам. Этим историческим выбором они связали свои надежды на лучшую жизнь с Вашим именем. Казахстанцы, которые искренне болели за Вас, верят, что Россия в самом ближайшем будущем станет процветающим государством.

* Газета "Казахстанская правда", 5 июля 1996 года.

**БЛАГОДАРНОСТЬ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ЗА ПОЗДРАВЛЕНИЯ ОТ ГЛАВ ГОСУДАРСТВ И ПРАВИТЕЛЬСТВ
ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН***

Алматы, 9 июля 1996 года

В связи с 56-летием со дня рождения в мой адрес поступили поздравительные телеграммы от глав государств и правительств зарубежных стран, руководителей аккредитованных в Алматы иностранных посольств и представительств, работников центральных и региональных органов государственного управления республики, казахстанцев, а также граждан стран ближнего и дальнего зарубежья. Не имея возможности ответить каждому в отдельности, я выражаю всем им свою искреннюю признательность за поздравления через средства массовой информации.

* Газета "Казахстанская правда", 9 июля 1996 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖАМБЫЛ ЖАБАЕВТЫҢ
ТУҒАНЫНА 150 ЖЫЛ ТОЛУЫНА АРНАЛҒАН МЕРЕЙТОЙЛЫҚ
ҒЫЛЫМИ СЕССИЯНЫҢ ҚАТЫСУШЫЛАРЫ МЕН
МЕЙМАНДАРЫНА ЖОЛДАҒАН ҚҰТТЫҚТАУЫ***

Алматы, 21 тамыз 1996 жыл

Жамбылдың асқақ ақындық шеберлігі, оның жарқын туындыларының ауқымдылығы мен дәуірмен үндестігі, оны заңды түрде ХХ ғасырдың Гомері деген атақ-даңққа бөледі. Туған халқының жан дүниесін тереңінен тербей білген ақын оның музыкалық және өлең-жыр шығармашылығынан әлемдік мәдениеттің асыл қазынасының бір бөлігін құраған шынайы сом алтын туындыларды таба білді. Сондықтан халықтың еңбек және жауынгерлік ерліктерінің ұлылығын жырлаған Жамбылдың өз шығармашылығы да бүкіл адамзатқа тиесілі болып табылады.

Бүгінгі таңда, біздің еліміз мемлекеттік егемендік алған және нығайып келе жатқан кезде, Жамбылдың есімі қазақстандық отаншылдықтың, адамдардың рухани бірлестігінің, көп ұлтты республика халықтары достығының белгісіне айналды. Ұлы ақынның бір жарым ғасырлық мерейтойы жылында біз оның сарқылмас талантына бас иіп қана қоймаймыз, Жамбылдың жыр әлемін түсіне келе біз өз тарихымызды, өз бастауларымызды танимыз, бақыт пен гүлденуге жететін қиын да тар жолымызды айқынырақ көреміз.

Сессияға қатысушылар мен меймандарына ғылыми жаңалықтар, шығармашылық табыстар, тыныштық пен сәттілік тілеймін. Осы жиынның біздің ұлы отандасымыздың шығармашылық мұрасын зерттеуге баға жеткісіз үлес қосатынына сенім білдіремін.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 тамыз 1996 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ И ГОСТЯМ НАУЧНОЙ СЕССИИ, ПОСВЯЩЕННОЙ
150-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ
ЖАМБЫЛА ЖАБАЕВА***

Алматы, 21 августа 1996 года

Высокое поэтическое мастерство, масштабы и эпохальность произведений Жамбыла по праву снискали ему славу Гомера XX века. Глубоко постигая душу родного народа, он сумел найти в его музыкальном и песенном творчестве поистине золотые самородки, составляющие часть сокровищницы мировой культуры. Поэтому и творчество самого Жамбыла, воспевавшего величие трудовых и ратных подвигов народа, принадлежит всему человечеству.

Сегодня, в период обретения и укрепления государственного суверенитета нашей страны, имя Жамбыла стало символом казахстанского патриотизма, духовного единения людей, дружбы народов многонациональной республики. В год полуторавекового юбилея великого акына мы не просто отдаем должное его неиссякаемому таланту. Постигая мир Жамбыла, мы познаем свою историю, свои истоки, яснее видим тот тернистый путь, которым идем к счастью и процветанию.

Пожелаю участникам и гостям сессии новых научных открытий, творческих успехов, мира и благополучия. Я уверен в том, что этот форум внесет неоценимый вклад в исследование творчества нашего великого соотечественника.

* Газета "Казахстанская правда", 21 августа 1996 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖАМБЫЛ ЖАБАЕВТЫҢ 150 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ ЖИЫНДА ЖАСАҒАН БАЯНДАМАСЫ*

Алматы, 23 тамыз 1996 жыл

АДАЛДЫҚ ПЕН АДАМГЕРШІЛІКТІҢ, ӘДІЛЕТТІЛІК ПЕН ІЗГІЛІКТІҢ АЛЫП ЖЫРШЫСЫ

Құрметті жиналған қауым!

Өз дәуірінің ұлы жыршысы, қазақ халқының біртуар перзенті Жамбыл Жабаевтың дүниеге келгеніне 150 жыл толу мерекесі құрметімен құттықтаймын!

Жәкең сынды алыпты терең ұғыну үшін өткен жылы ғана 150 жылдығы тойланып өткен халқымыздың кемеңгер ойшылы Абай дәуіріне тағы да көз салып, тіпті одан арғы замандарды да зерделеу қажет. Өйткені, Абай жаңа қалып пен соны пішін, жаңа мазмұн мен ізденімпаз, өршіл рухы арқылы қазақ жазба әдебиетінің негізін қаласа, Жамбыл Жабайұлы сан ғасырлық ақпа-төкпе суырыпсалма ақындық өнердің, жыраулық дәстүрдің көшін ілгері апарып, осы заманға жеткізген және небір тарихи ұлы өзгерістерді сол үрдістен алшақ кетпей-ақ жырлай білген заңғар құбылыс екені мәлім. Олай болса, Жамбыл туралы айтылар сөздің мәдени-рухани өміріміздің, саяси-әлеуметтік тарихымыздың ең бір көкейкесті арналарымен ұласып жатуы заңды.

Жамбыл ғұмыр кешкен аттай бір ғасырлық уақыт қазақ халқының тарихындағы ең күрделі кезеңдердің бірі еді. Мыңдаған жылдарға созылған көшпелі өмір салтының ішкі құрылымы дәл осы кезеңде ыдырай бастады. Ұлы жыраудың көз алдында ғасырлар бойы үстемдік еткен жүйелер алмасты, екі бірдей дүниежүзілік сұрапыл соғыстар өтті, ел өмірінде саяси-әлеуметтік түбірлі өзгерістер болды.

Ал түбірлі өзгерістерге алып келетін, тұтас жүйелер алмасу кезеңінде ғұмыр кешкен ұрпақтың өмірі қашанда күрделі. Әсіресе, Жамбыл секілді ұлы тұлғалардың тағдыры айрықша шиеленіске толы болған. Соған қарамастан Жамбыл өзінің болмыс-тағдырымен, дарын-тегеуірінімен, біртуар табиғатымен өз заманының айнымас айнасы бола білді. Ол өзінің өлмес өнерімен тұтас дәуірдің шыншыл шежіресін жасай білді, өміршең ойларымен сол дәуірді саралап берді. Сондықтан да, біз оны қазақ халқының ұлы тұлғаларының бірегейі ретінде ұлағат тұтамыз.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 24 тамыз 1996 жыл.

Тарихқа ден қойсақ, ел-халық тағдырындағы саяси-әлеуметтік ахуал мен мәдени-рухани өмірдің арасында ұдайы сәйкестік бола бермегенін аңғаруға болады. Құлдық қоғамда байырғы гректердің классикалық мәдениеті қалыптасса, Еуропада әлденеше ғасырлық діни мистика шеңгелінен ренессанс жаңғыру заманы гүлдеп өсті. Наполеон өктемдігін бастан кешкен кезде Германияның классикалық философиясы мен өнері шарықтаса, крепостниктік Ресейде XIX ғасыр әдебиет пен өнердің "алтын ғасырына" айналды. Мұны кезінде Гегель "тарихтың тәлкегі" деп атаған.

Осынау "тарихтың тәлкегі" XIX ғасырда да Қазақ елін айналып өткен жоқ. Бірақ бояуын жоғалтпастан өзінің мәдени-рухани келбетін сақтай білді. Қазақ даласы Шоқан, Ыбырай, Абай, Махамбет, Мұрат, Дулат, Шортанбай, Сүйінбай, Жамбыл, Біржан, Ақан, Мұхит, Құрманғазы, Тәттімбет, Қазанғап, Ықылас сияқты біртуар перзенттерін тудырды. Бұлар қазақ халқының тарихи тағдырында шын мәнінде ренессанстық рөл атқарды.

Осы тұрғыдан келгенде, Еуропа ренессансының бастау бұлағында Дантенің тұрғаны сияқты, XIX ғасырда қазақ қоғамының мәдени-рухани дәуірлеу кезеңінің жуан ортасынан Жамбылдың қайталанбас тұлғасы асқақтай көрінеді. Меніңше, бұл жай ғана әсіре теңеу емес, жан жүрегімізбен сезіне алатын тарихи ақиқат. Біз мұндай тарихи ақиқатты неғұрлым терең таныған сайын, соғұрлым тарихи тұлғаларымыздың болмыс-бітімі жан-жақты ашыла түседі. Ең бастысы, ұлт мәдениетінің тарихи жетілу, шыңдалу жолдарының диалектикасы айқындала түседі. Демек, біз бүгін рухына тағзым етіп отырған Жамбыл кездейсоқ құбылыс емес, халық тағдырымен тамырлас, тарихтың толғағы дүниеге келтірген лайықты перзенттердің бірі деп нық сеніммен айта аламыз.

Өзекті жан болып жаратылған соң кімнің де болсын басына бұлт үйірілмей, найзағай ойнамай тұрмайды. Ондай жай Жамбылдың да басында болған. Әйтсе де, қабырғалы жұртының ары мен намысы үшін Жамбыл мықтымсынған небір бай, шонжарлардың үш ұйықтаса түсіне кірмеген аламан тасыр дауға да, алыстан келер, іргеден шығар "жасағы жойқын жауға да" үнемі ту көтеріп, жырымен қылыш сермеп өткен. Оған елі куә, тарих куә. Небір жан беріп, жан алысқан айтыстар үстінде ол халқының сөзін сөйлеген өр мінезділігінен айнымаған. Тайсақтауды, жағыну дегенді білмеген. Бұл оның жалпы ақындық болмысының тым биік, жалын мен оттан жаралғандай аса қызулығын, айрықша айбындылығын айғақтай түседі. Бұл тек, даңғайыр таланттардың ғана жаратылысына тән қасиеттер және оның бойындағы халық деген алыптың асқаралы мінезінің сәулесі. Әлсізге болысу, әлдіні әділеттілікке шақыру Жамбыл поэзиясының өмірлік қазығы, айнымас бағдаршамы болды. Елді титықтатқан, бірлігін ыдыратқан берекесі жоқ іске күйзелген ақын қыр семсерін сермеуден жалыққан жоқ.

Жамбыл өзінің әр өлеңінде халқын бірлікке, ынтымаққа шақырып отырған. Ұлы ақынның мына бір шумағына тағы да бір зер салайықшы:

Ұрпағым, іздеп келген бақытты жас,
Кімде-кім бірлік бұзса, халыққа қас.
Бірліктің берік туы тек ынтымақ,
Өсиетім: тек сол үшін құшағыңды аш!
Өсиетім: шындықты, адалды сүй!
Ардақтаған халықты, адамды сүй!
Елдің тіккен іргесін игілікке,
Тап бүгінгі бақытты заманды сүй,
Соған айт әдемі жыр, сүйкімді күй.

Жамбылдың ақындық өнерінің биік шыңы, айтыс өнеріндегі іргелі табысы – Құлмамбетпен айтысы. Әрине, Жамбылдың сайысқа шыққан ақыны бір ғана Құлмамбет емес екені әмбеге аян. Бірақ Құлмамбет өлең өлкесінде сол кездері бүкіл Жетісу, оңтүстік аймағында Сүйінбайдан өзгені мойындамайтын жыр дүлдүлдерінің бірегейі болатын. Жеңгендері көп, жеңіліп, опық жеген жері жоқ айтысшылардың санатында жүрген еді. Оның аса жүйрік өнер иесі екенін кезінде Жәкеңнің өзі де мойындаған.

Реті келген соң айта кету керек, атақты тарихи тұлғаларды Жамбыл тек айтыс үстінде, қарсыласының мысын басу үшін ғана дәріптеп, насихаттаумен шектелмеген. Жай ғана бас қосқан алқалы жиындарда ежелгі тарихтан, өзінің өмір сүрген дәуіріне дейінгі тұстың елеулі-елеулі жайларынан сыр қозғап, сол жайларды айтылар жырдың негізгі өзегіне айналдырып отырған. Мәселен, Өтеген мен Сұраншы батырлардың ерлігін жеке-жеке дастан етіп жырлаған.

– Адамдықты айт, ерлікті айт, батырлықты айт, ел бірлігін сақтаған татулықты айт, – деген Жамбыл сөзі айтыста жеңіске жетудің тетігі ғана болған жоқ, бұл ақын дүниетанымының тұтас кредосы еді. Бұл сөз – уақыт өтіп, заман өзгерсе де мәнін жоймай, қайта асқақтап биіктей беретін жыр абызының сәулелі сөзі. Бізге жеткен өсиет. Бұл өсиет сөз бүгін де маңызын жоғалтқан жоқ. Егемен еліміздің биік мұраттарының бірі болып отыр.

Уақыт сынынан өте білген қазақ халқының бай да күрделі тарихы бар. Қазір ол Қазақстанда тұратын барлық халықтарға біздің бірлігіміздің түп тамырын жақсырақ түсінуге көмектесіп, кез келген тарихи кінә артуларына жол бермеуге тиіс. Өйткені өткенге көз сала отырып, болашақты көре білген жөн дер едім. Біздің ұрпағымызға жауапты міндеттер жүктеліп отыр, балаларымыздың игілігін сақтау, қайта қалпына келген мемлекеттілігімізді нығайту және өркениетті дүниежүзілік қоғамдастықтың талаптарына сай келетін сапалық жағынан жаңа деңгейге көшу міндеті тұр. Осы тұрғыдан келіп айтарым, біздің әрқайсымыз және баршамыз туған еліміздің болашағына деген жауапкершілігімізді сезіне білуіміз қажет. Ұлы Жамбыл атамиздың да арманы осы болатын.

Жамбыл қазақтың ақындық өнерінің қазанында қайнап, ежелгі ауыз әдебиетінің кәусарымен сусындап, ақындық, жыраулық дәстүрдің ХХ ғасырдағы туын биікке көтерген дана қарт, ұлы жырау. Ол өз халқының сөз өнерінің ұстаханасында шыңдалған, туған топырағының төл перзенті:

Менің пірім Сүйінбай,
Сөз сөйлемен сыйынбай.
Сырлы сұлу сөздері,
Маған тартқан сыйындай.
Сүйінбай деп сөйлесем,
Сөз келеді бұрқырап,
Қара дауыл құйындай, –

деп Жәкеңнің өзі жырлағандай, оның Сүйінбай сынды үлгі алған ұстазының ар жағында: Сүйекеңмен тұстас Майкөт, Қабан, Бақтыбай, Құлмамбет, өзімен тұрғылас Сарбас, Қуандық, Қожантай, Әмірлер, сонау Сыпыра, Асан қайғы, Қазтуған, Доспамбет, Шалкиіз, Бұқар, Базар, Ақтамберді, Үмбетейден басталып, Шал, Махамбет, Дулат, Мұрат, Шортанбай, Нысанбайларға келіп ұласқан ақын, жыраулар мен жыршылар мектебінің игі дәстүрі жатыр.

Жамбыл – ғасырлық ғұмырында арыны басылмаған алып жыршы, шұрайлы жырдан өшпес мұра қалдырған дүлдүл ақын. Ол өзінен кейінгі әр ұрпақтың ат басын арнайы бұрып, шөліккегенде тұнық жырларынан сусындар тұма бұлағы. Сондықтан да бүгінгі ұрпақтың Жамбылдың рухани мұраларына терең таным-түсінікпен қарап, оның шығармаларының қазақ халқының ұлттық сана-сезімін қалыптастырудағы орнына зерек көңілмен бағалғанымыздың бір көрінісі – бүгінгі өткізіліп отырған жыр алыбының мерейтойы. Жамбылдың туған елі мен жеріне деген ыстық ықыласын төгіле жырлаған арнау-толғауларынан, хикаялары мен дастандарынан іздесек, онда ақынның шығармалары халық рухының қырмызы гүліндей екеніне көзіміз жетеді. Жамбыл жүрегі қашанда халқым деп соқты. Ол ең алдымен, халықтар достығын, терезесі тең елдердің бірлігін, ынтымағын жырлап, шындық шуағын шарболаттай шыңдады.

Ұлы жыршы Жамбыл, қазақтың дәстүрлі әдебиетінің аса дарынды, асқақ жаратылған алып өкілі болатын. Оның алыптығы сонша, өз басы халыққа берер игіліктеріне имандай сөнген Қазан төңкерісінің, Кеңес үкіметінің жетістіктерін сол ежелгі ақындық, жыраулық дәстүрдегі ауыз әдебиетінің мүмкіншілігі аясында-ақ жырлап, өзін, өзі арқылы күллі қазақ әдебиетін дүние жүзіне танытты. Соның арқасында ол өзінен кейінгі Кенен Әзірбаев, Нартай Бекежанов, Доскей Әлімбаев, Саяділ Керімбеков, Орынбай Тайманов, Үмбетәлі Кәрібаев секілді шашасына шаң жұқпайтын халық ақындарына игі ықпалын тигізген, өнегесін бойларына сіңірген ұстаз да бола білді.

Қазір, Кеңес дәуірі артта қалған шақта, Жамбыл атамыздың Кеңес өкіметін, оның ішінде сол кездегі ел басшыларын жырлады, "сонда бұл қалай?" деген сұрақтар соңғы кездері жиі көлденеңдейтін болды. Мәселенің осы жағына арнайы тоқтала кеткен жөн сияқты.

Ұлы жырау жетпіске жеткен шағында патшалық Ресейдің 1916 жылы бірінші дүниежүзілік соғысқа қазақ жігіттерін қара жұмысқа алатын тұсындағы елдегі дүрбелеңді өз көзімен көрді, қолдарына қару алып, патшалық

зорлық-зомбылықтың құрбаны болуға қарсылық көрсеткен ереуілші топтың істеріне тілектес болды. Биыл 80 жылдығы аталып өткелі отырған ұлт-азаттық қозғалыстың бел ортасында болмаса да, соның көшбасындағы ерлердің ерліктеріне тәнті болды, жырларымен тілектестігін білдірді, бір сөзбен айтқанда, рухани жағынан демеуші бола білді, өйткені, ол өзінің туған халқының теңсіздікте кешкен өміріне іштей назалы еді. Көп ұзамай дүниені дүрілдетіп, "Халықтарға теңдік, бостандық әпереміз, құлдық езгіден құтқарамыз, өмірді жаңғыртамыз, бұрынғы билік иелерін орнынан алып әділдік орнатамыз, жарылқаймыз" деген ұранмен өмірге келген Кеңес өкіметінің сарбаздары мен сардарларын да көрді. Бұлар, әрине, бұрынғы "шынжыр балақ, шұбартөстерді" жайпай келді. Тәуелді дәрежеде болса да, Қазақ елі Республика атанды.

Қазақтың зиялы қауымы бар, қарапайым еңбөккері бар, бұл өкіметті қолын теңдікке, басын бостандыққа жеткізеді деп білді. Жамбыл да солай түсінді. Патша үкіметінің бұратана халықты басып-жаншуы келмеске кетіп, оның орнына ғасырлар бойы армандаған тәуелсіздік келді деп ұқты. Олай болса, сол тәуелсіздікті қолға ұстатқан жаңа қоғамдық құрылысқа, оның әділетті аталып жүрген басшыларына қол соқпағанда, кімге қол соғады? Мұндай біржақты көзқарастан, бүкіл елі секілді Жамбыл да алыс кеткен жоқ. Сол қоғамның жетістігіне желпініп, жыр толғады.

Біздің әрқайсымыз өз уақытымыздың, өз дәуіріміздің перзенттеріміз. Біздің Жәкеңнің тар заманда, отаршылдық дәуірде, немесе кеңестік дәуірде дүниеге келген шығармалары арасындағы алшақтықтан айып іздеу, жазғыру орынсыз деп ойлаймын. Заман әлі талай өзгерер, бірақ ұлы ақын мұрасы өзінің құндылығын ешқашан жоймақ емес. Жамбылды өз заманын, оның ағы мен қарасын, бір сөзбен айтқанда, өз дәуірін асқан шабытпен жырлаған ұлы сөз зергері деп білеміз. Ал зергерге шашасына шаң жұқпас асыл дүниені қай дәуірде, кімдерге арнады деп емес, қалай жасады деп баға берген орынды болар, сірә. Өйткені Жәкеңнің әрбір дүниесі өз бойынан, жүрегінің тереңінен шымырлап шыққан, бүкіл әлемді мойындатқан шығармалар. Жәкең шығармашылығы халқымыздың дүниетанымдық, рухани көзқарасының қалыптасып, ұшталуына ықпал жасағанын да ешкім жоққа шығара алмас деп ойлаймын.

Бүгінде біздің бетке ұстар ақын, жазушыларымыз, ғалымдарымыз өз шығармаларының көпшілігін кеңестік дәуірде, кешегі қайта құрудан бұрын дүниеге келтірді емес пе? Ол шығармалардың бәрінде де сол заманның сарыны мен талабы жоқ емес. Солай болды деп барша аға зиялыларға мін тақпауымыз керек.

Жамбылдың тұсында, тіпті одан кейінгі жылдарда сол кездің саясатын қолдап, шығарма жазбаған кімді білеміз? Француздың ұлы жазушысы Ромен Роллан Жамбылға жолдаған құттықтау жеделхатында "Жаңа адамзаттың ұлы жыршысы" деп баға берді. Демек, бұл Жәкең және осында отырған көптеген белгілі ақын-жазушылар ғана емес, көрнекті деген зиялылар

сенген идеология болды. Ал Кеңес Одағының саясаты Жамбыл үшін саясат емес, жай ғана тақырып болды. Жәкең кез келген тақырыпты жырлауда алдына жан салмаған жырдың "Қызыл жолбарысы".

Мына жайды еске ұстайық, ағайын. Қазақ ақындарының ішінде Жамбыл бірінші болып бүкіл Кеңес Одағы оқырмандарына Қорқыт, Асанқайғы, Абылай рухын тірілтіп беріп, рухани айналымға түсіргенін ұмытпалық. Бір сөзбен айтқанда, Жамбыл Жамбыл болып қала береді.

Жамбыл Жабайұлына да осы тұрғыдан баға берген жөн. Жамбылдың тұғыры биік заңғар халық жыршысы екендігінде ешкімнің де күмәні болмауға тиіс. Ол XVIII ғасырдың тарихи қаһарманы Өтеген батырды, XIX ғасырда елін Қоқан хандығының езгісіне қарсы көтеріп, қол бастаған Саурық, Сұраншы батырлардың есімін дәріптеп жырлаушы ғана емес, Кеңес кезеңінің ұлы оқиғаларының да жалынды жыршысы, алдына жан салмаған ақиық ақыны. Ол кімді жырламасын, папаниншілерді ме, әлде Хасан, Халхингол соғысында ерлік көрсеткен ел сарбаздарын ба, қоршауда қалған ленинградтықтарды ма, қай-қайсысын да селқос қабылдаған жан болған жоқ. Оның жалынды жырларын елі күтіп отырды. Сондықтан да ақын өлеңдері әлеуметтік мәні, қоғамдық салмағы, бойындағы құдіреті арқылы уақыт талабымен, дәуір тынысымен телқозыдай қабысып, миллиондардың арман-тілегімен табиғи табысып жатқанын атап өту парыз. Орыстың белгілі ақыны Александр Прокопьев былай деп жазады: "Жамбылдың "Ленинградтық өрендерім" жыры жарияланған кез Ленинград халінің аса бір ауыр шағы еді. Бұл тұста немістің қоршауында қалған Ленинградта азық өте аз болды. Күніне жұмыс істейтін адам 250 грамм, жәй кісі 150 грамм нан алды. Ет, май дегенді халық өте аз және сирек көрді. Басқа азықты көрген жоқ. Үйлерге кіретін су тоқтатылды, канализация істемеді, отын атымен болмады. Жау атқан снаряд пен бомбалардың салдарынан шынысы қирап, терезе біткен аңырайып ашық тұрды... Жаудың оғы үздіксіз жауып тұрды.

Осындай кезде Жамбылдың "Ленинградтық өрендерім" жыры газеттерде жарияланды. Халықтың рухын көтеруде ерекше күшті көрінген бұл жырды Ленинград радиосы күніне әлденеше рет оқып отырды. Жыр үлкен әріптермен басылып, көшелерде плакат болып ілінді. Сол плакатты үймелесіп оқысып, көздерінен жастары сорғалаған талай адамдарды көрдім. Немістердің самолеттері құлдилап ұшып бомба тастап жүргенде, бомбадан жасырынатын жерге тығылудың орнына Жамбылдың жыры басылған газетті сатып алу үшін кезекте тұрған адамдарды талай көрдім".

Бұл сол кездің нағыз шындығы болатын.

Иә, поэзия құдіреті деген осы болар. Бірнеше шумаққа тұтас бір кезеңнің жүгін арта білу тек Жамбыл секілді алыптардың ғана қолынан келетін құдірет. Міне ақын өзіне мәңгілік ескерткіштің негізін осылай қалады.

Қазақ әдебиетінің алыбы Жәкеңді көзінің тірісінде қай елге барса халық зор ыстық ықыласымен қарсы алып, қабылдап отырды. Ақынның 1936 жылы қазақ әдебиеті мен өнерінің Мәскеуде өткен онкүндігіне, 1937 жыл-

дың аяғында Шота Руставелидің "Жолбарыс терісін жамылған батыр" дастанының 750 жылдығына байланысты Грузияға барған сапары, 1938 жылы май айында өзінің шығармашылық өмірбаянының 75 жылдығына орай Қазақстанда өткізілген мерекелер тұсындағы күллі Кеңестер елі атынан көрсетілген риясыз қызмет, қуанышты қарсы алулар тарих парағына жазылды. Ақынды қай жерде де кездестірген халық "Жамбыл! Жамбыл! Жәке!" деген ерекше шаттанған дауыспен ұрандата қошеметтеген. Ақынның сол шығармашылық мерекесіне Алексей Толстой, Микола Бажан, Павло Тычина, Тоғалақ Молда, Ғафур Ғұлам, Қалық Ақиев, тағы басқа сол кездегі көрнекті сөз өкілдерінің келуі, өзіміздің Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов, Әбділда Тәжібаев, Тайыр Жароков, Қасым Аманжолов, Ғали Орманов, Дина Нұрпейісова, Күләш Бәйсейітова, Кенен Әзірбаев, Мәриям Хакімжанова, Қалибек Қуанышбаев секілді әдебиет, өнер саңлақтарының сол тойды ұйымдастыруы, дүние жүзінің барша елінен, сол елдердің қалам қайраткерлерінен құттықтау жеделхаттардың қарша борауы да Жамбыл есімінің төрткүл әлемге мәшһүр болғандығының айғағы.

Жамбыл шығармашылығы, оның өмір жолы бір адамның емес, бүкіл қазақтың ауыз әдебиетінің, соның ақпа-төкпе ақындық өнерінің жаңа белесі, ХХ ғасырдағы ең ірі серпілісі ретінде қабылдануы ләзім. Ұлы Мұхтар Әуезовше айтқанда: "Миллион жол өлеңді жатқа білетін" абыз жыраудың халықтық қасиетін жанымен терең ұғынған замандас ақын інілері – Әбділда Тәжібаев, Тайыр Жароков, Ғали Орманов, Павел Кузнецов, Қалмақан Әбдіқадыров, Қасым Тоғызақовтар оның әдеби хатшылары болып қызмет етті. Бұл үлкенге тағзым етіп, егде тартқан адамға қызмет ететін ұлтымыздың тамаша дәстүрінің көрінісі ғана болған жоқ, өткен ғасырлардың толқынын ХХ ғасырға әкеліп толқытқан қарт абыз жыршыға, ғажайып қайталанбас өнерге деген құрмет пен кейінгі ұрпақ парызы еді. Жамбыл жырларын орыс тіліне аудару арқылы ақын есімін дүние жүзіне кеңінен таратуға үлес қосқан Павел Кузнецов, Марк Тарловский, Константин Алтайский, Илья Сельвинский, Дмитрий Снегин, Алексей Брагин сынды орыс ақындарының есімдерін де бүгінгі күні ерекше ілтипатпен еске алуға тиістіміз.

Қазақта "Күн ортақ, ай ортақ, жақсы ортақ" деген сөз бар. Бұл ретте де қазақтың Жамбылын адамзаттың Жамбылы деп мақтанышпен айта аламыз. Шын мәнінде Жамбыл дүниеге әкелген ғажайып қазына сол рухани қазынаның өн бойындағы адамды шыңдауға арналған, биік парасат пен қоғамды шыңдауға арналған шабытты, серпінді жалпы адамзаттық рухани игілік демеске бола ма?! Мұны өмірдің өзі дәлелдеп отыр. Жамбылдың қанатты жырлары әлемнің елуге тарта тіліне аударылып, миллиондардың жүрегіне ізгілік нұрын септі. Біз мұны ең алдымен Жамбыл атамыздың өлмес өнері арқылы әлем жұртшылығына қазақ халқының рухани болмысының танылуы деп білуіміз керек. Сондықтан, Жамбылдың мерей тойы қазақстандықтар үшін зор мәртебе ғана емес, өзінің де бүгінгі парасат көлеміне сын. Дәлірек айтсақ, бір мақсат жолындағы көп ұлтты дербес мемлекет

ретінде әлем алдында ой мен рухтың өресін танытатын, кісілік пен парасаттың өнегесін көрсететін сәт туды. Қазақстан Республикасы осы уақытқа дейін әлем жұртшылығына өзін саяси-әлеуметтік ұмтылыстарымен, демократияшыл мұраттарымен танытып келсе, енді қайталанбас рухани болмысын танытуға мүмкіндік алып отыр.

Бұл ретте қазақстандықтар ұлы Жамбылдың өлмес өнері, мәңгілік тозбас құндылықтарды көкसेген биік парасаты жалпы адамзатқа ортақ екенін терең сезінеді. Егер біз Жамбыл даналығын тәу етіп, ұлылығын ұлағат тұтып жатсақ, оның басты себебі Жамбыл арманының адамзаттық арман-аңсармен ұласып жатқандығында. Сондықтан да, қазақтың Жамбылына адамзаттың Жамбылы ретінде құрмет көрсетіп, өлмес рухының алдында басымызды иеміз. Сөз жоқ, ондай арман-аңсарға ден қою арқылы біздің қай-қайсымыз да пендешіл күйліктен арылып, парасат-пайымымызды шыңдай түсеміз. Өміршең мен өтікіншінің ара-жігін айырып, асыл адамгершілік жолында табысамыз.

Әрбір ұлттық мәдениетте бүкіл әлемге тиесілі есімдер, жалпы адамзаттық рухани құндылықтың өлшем-белгісі болған есімдер бар. Соған орай, олардың осындай жасампаздық істері біздің күллі адамзатпен біртұтас әрі өзіміздің өткенімізбен, қазіргі кезімізбен және болашағымызбен ажырағысыз байланысты екенімізді еске салып, ерекше мән-мазмұнмен толықтыратыны жасырын емес.

Бүгін еліміздің жұртшылығы қазақ халқының даңқты ұлы, халық поэзиясының ұлы алыбы, бүкіл келбет-болмысымен ХХ ғасырдағы өшпес тұлғалардың қатарындағы Жамбыл Жабаяевтың 150 жылдық мерейтойын кеңінен атап өтуде.

Тағдыр оған ұзақ, жемісті әрі даңқты өмір сыйлады: ол өзінің 100 жылдығына небәрі екі ай қалғанда дүниеден өтті. Оның шығармашылығы екі ұлы дәуірді – ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың 45 жылын қамтиды. Осының өзі де бірегей құбылыс, өйткені ол Қазақстан мен Ресейдің тарихындағы бетбұрысты кезеңнің жылнамашысы.

Жамбыл жастайынан, өзінің халық жыршысы, жырау ретіндегі шығармашылық жолын бастаған кезінен-ақ суырып салма ақынның даңқына бөленді. Оның бұл жолы тар жол, тайғақ кешулі сындарға толы болғаны да рас. "Жамбыл көп уақытқа дейін патшалықтың барлық қолжаулықтарын ашуызамен, тікелей әшкерелеп келді, – деп жазды ол туралы ұлы Мұхтар Әуезов. – Өзінің бүкіл ашу-ызаға толы, ащы тілді және әділетті айыптауларға құрылған суырыпсалма жырларын ауыр алым-салыққа, әділетсіз сотқа, жүгенсіздікке қарсы бағыштаған ол осымен қатар халықпен бірге, бақытты ел туралы керемет арман мен үмітке толы әндер шығарып, аты аңызға айналған халық арашашысы болған айбынды батырлар туралы да жырлады"... Сөйтіп, ол әлемнің бар байлығын жинағаныңмен одан ізгілік таппайсың, тек қана сенің дүниеге әкелген жақсылығың ғана өзіңді мәңгілік әрі қасиетті даңққа бөлейді, деген тұжырым жасайды.

Жылдар өткен сайын Жамбылдың ақындық дарыны жетіле түсіп, жан дүниесі байып, өмірге деген тарихи көзқарасы қалыптасты. Адам мен оны қоршаған табиғаттың бірлігі, тән және жан сұлулығы, әсемдік, күллі жанды тіршілік пен өмірді жасаушы адамға жаратылыстың өзегі ретінде сүйіспеншілікпен қарау – оның ең сүйіп жырлайтын тақырыптары болып қала берді.

Жамбыл ғұмыр бойы ең басты тақырыпты – адамдардың достығын, бірлікті, өзара көмек пен махаббатты арқау еткен. Бізге де осындай рух беретін әрі аталы сөздер кейде жетіспей жататынын да айтқан жөн болар.

Жамбылға дейін де ақындар болған. Иә, талай тарлан ақындардың болғаны рас, қазір де бар және одан кейін де халқының үдесінен шыға білетін тұлпарлар болатыны да хақ. Сірә одан кейін де бола береді. Алайда ХХ ғасырда – дауылдатқан ғылыми-техникалық және әлеуметтік революциялар ғасырында Жамбыл өзіне біткен, дүние жаралғаннан бері келе жатқан көне өнерді осы заманның қызметіне өзге ақындардың бәрінен де жақсы қоя білді, сол арқылы халықтық поэзияны бұрын-соңды болып көрмеген биікке көтеріп, ғаламдық деңгейге шығара алды.

Ауыз әдебиетінің сазгерлік-ақындық жарыс жанры ретінде айтыс әлімсақтан халық үшін өз үнін білдірудің әмбебап құралы қызметін атқарып келді, оның ақылы мен жүрегіне нәр берді. Ақындардың дуалы ауызынан шыққан әрбір сөз сол заматта қағып алынып, ұлы даланың күллі шаһарлары мен ауыл, қыстақтарына тарап жатты. Бұл жырлар өзінің лайықты иелеріне өшпес даңқ пен шексіз бедел болып оралып отырғанын ұмытпаған да ләзім. Жамбылдың кеңестік кезеңдегі шығармаларына көз жүгірте отырып, біз оларда дәуірдің бүкіл күрделілігі мен қарама-қайшылығы, бар игілігі мен кемшілігі, даңқы мен абыройсыз істері өз бейнесін тапқанын айқын көреміз.

Жамбыл өз замандастарымен ғана айтысып қойған жоқ. Ол дәуірдің өзімен айтысуға, даңқ пен абыройсыздыққа толы уақытпен ымырасыз айтысқа түсуге қажыр-қайрат таба білді. Сөйтіп, бұл айтыста жеңіп шықты!

Тез арада тауып айту, қиыннан қиыстыру, көп салалы өмірдің жәйттеріне сол сәтте үн қосуға қабілеттілік – жыраудың мейлінше шығармашылық ерекшеліктерін құрайтын қасиеттер. Жамбыл қолымен жазған жоқ, тілімен жырлады. Жасы ұлғайған кездің өзінде Жамбылдың жарқын ойлау қасиеті мен шығармашылық дүниетанымының толықтығын сақтай білгені, сөйтіп Қазақстан үшін және біртұтас көп ұлтты халық үшін мақтаныш сезіміне толы шығармаларды, жалпы мемлекеттік және жалпы адамзаттық әуендерді өмірге әкелгені таңданарлық құбылыс. ХХ ғасырдың қырқыншы жылдарының өзінде-ақ ол патриоттық поэзияның асыл маржандарын туғызып, "Халық поэзиясының алыбы", "ХХ ғасырдың Гомері" деген әлемдік атаққа ие болды. Ол Ұлы Отан соғысының сұрапыл күндерінде көркемдік деңгейі жоғары саяси поэзияның жаратушысы болды.

Ақындық-жыршылық сипаттағы өлең туындыларын Жамбыл Пушкинге және тынық Донның ұлдарына, Солтүстік Полюсті бағындырушыларға және испаниялық туысқандарға, біздің Отанымыздың батырларына және қарапайым еңбек адамдарына бағыштады. Оның мәңгі жасайтын "Ленинград-

тық өрендерім" атты толғауы ақындық шеберлік пен әкелік жүректен шыққан даналық сөздің асқар шыңына айналды.

Соғыс жылдарында өмірге келген бұл туынды ұлы ақынның даңқын асқақтата түсті, оның есімін дүние жүзіне әйгілі етті. Ленинград қорғанысына қатысқан Всеволод Вишневский былай деп еске алды: "Біз бұл жолдауды көзімізге жас алмай және қуанышты толқу сезімінсіз оқи алмадық. Біз бұл хатты қуатты қолдаушы күштің келгеніндей бағалап, қабылдадық. Қазақстан халқы бізге өзінің туысқандық сәлемін, сүйіспеншілігі мен достығын жолдады, сөйтіп біз еселенген күш-жігермен шайқасқа аттандық". Белгілі жазушының бұл сөздері бұған дейін де әлденеше рет қайталанды және Жамбыл талантын құрмет тұтушылардың барлығы оның бір жарым ғасырлық мерейтойы жылында тағы да келтіретін болады.

"Ата-бабаң баяғы,
Аян еді Жамбылға.
Тұсаулы қол-аяғы,
Аударылған ауылға", –

деп жырлады Ленинград пен оның тұрғындарына сөз арнаған даланың ұлы жырауы:

"Жетсін деймін сендерге,
Жыл құсындай өлеңім,
Қаласындағы Лениннің
Сайып қыран өренім".

Біртұтас шаңырақ сезімі, тарихи тағдырлардың тұтастығы сезімі – поэзияның ұлы ақсақалы бізге осындай мұра қалдырды. Интеграция идеялары, бірыңғай әлеуметтік-мәдени кеңістік құру туралы ойлар күш алып келе жатқан қазіргі таңда өзара түсіністік пен ынтымақтастық, өзара рухани бау және ұлттық мәдениеттің жалпы адамзаттық маңыздылығы сияқты мәңгілік құндылықтар осы заманғы мазмұнмен толығуда.

"Жыр сүймеген өмір де сүре білмейді" деген данышпан қағида қалдырды Жамбыл. Біз жас мемлекетімізді орнату және нығайту мақсатымен әлеуметтік, экономикалық, құқықтық реформалар жүргізіп жатқан жылдарда белсенді мәдени құрылыссыз, Жамбылдың шығармаларынсыз біздің қоғамымыз өзінің ұлттық келбеті мен қасиетін қауымдасып іздестіруде біріге алады деу қисынсыз болмақ. Ендеше оның туындыларын еске алып, бағалайтын, біздің бабаларымыз бен әкелеріміздің Отанды көркейту жолында даңқты өмір сүргенін бағалайтын болайық. Әрқайсымыз өз орнымызда белсенді жасампаз жанға айналып тарихты, мәдениет пен өркениетті дамытатын болайық.

Бүгінгі жыр дүлдүлінің ұлан-асыр тойы – егемен елімізді мекендейтін халықтар достығы ынтымағының тойы, халықтың өзінің ұлы перзентіне деген зор құрметі мен ыстық ықпалының шынайы көрінісі.

Жамбыл мерейтойына дайындық, ұлы ақын шығармашылығына терең бойлап, Жамбыл поэзиясын танумен астасып жатты. Ал, ұлы бабамыздың

басына барып, талантты өрендеріміздің ақынның биік рухына тағзым етуі қандай сүйінішті. Осы күндері еліміздің түкпір-түкпірінде өткізіліп жатқан ұлы Жамбылға арналған көштер, поэзия жиындары, жастар мен өнерпаздардың өнер сайыстары, ақындар айтысы ертеңгі күндері жалғасын тауып жатса, ұлы ақынға деген құрметтің шынайы белгісі сол болар еді.

Үкімет қаулысы ауқымында Жамбыл мұражайы мен мавзолейі жаңғырып, мәдениет үйі, мектеп құрылысы жүргізіліп, ақын ауылының архитектуралық келбеті өзгерді. "Жақсыдан – шарапат" дегендей, бұл атқарылған істер халықтың діттеген жерінен шығып, жұртшылық игілігіне жарауда. Бүгінгі той көптікі, абыройы халықтікі. Жамбылды құрмет тұту – қазақ халқының биік рухына, Қазақстан халықтарының патриоттық сезіміне деген құрмет деп ойлаймын.

Ұлы өзгерістер заманында өмір сүріп, жұмыс істеу біздің үлесімізге тиіп отыр. Біз атқарып жатқан істердің өміршең маңызымен қатар тарихи да мәні бар екенін естен шығармайық. Біздің бүгінгі ісімізге қарап ұрпақтарымыз бізге баға беретін болады. Қазақстанның ХХІ ғасырға қалай кіретіні, ұрпақтарымыздың тағдыры қалай қалыптасатыны осы отырған бізге байланысты. Бүгінгідей шалқыған қуанышты күнде біздің асылымызды деп басып, ұлы жырауға жоғары баға беріп, Жамбыл күндерін атап өткен туысқан Өзбекстан, Қырғызстан, Түркия және басқа да елдердің, туған еліміздің әдебиет сүйер зиялы қауымына зор ризашылық сезімімізді білдіреміз.

Жәкең туған халқының күнгейі мен көлеңкесін тарихи талғам таразысына салып, шабыттың шырқау биігіне көтерген ақын. Халық тағдырының күллі арналары мен тамырларын сәтті ұштастыра білгендіктен "халықтан шыққан дана ақын" деген атаққа ие болған. Бұл – шындап келгенде, халықтың дара туған перзентіне берер ең жоғары бағасы.

Қазақ халқы барда, оның тілі мен діні аман тұрғанда, адалдық пен адамдықтың, әділеттілік пен ізгіліктің жыршысы – Жамбыл да мәңгі жасай бермек. Бүгінгі ұлы той – халқының Жәкеңе деген шексіз сүйіспеншілігінің бір көрінісі.

Жамбыл мәңгі жасай береді. Біздің алдымызда жаңа биіктер, жаңа мақсаттар тұр. Енді үш-төрт жылда ХХІ ғасырдың табалдырығын аттаймыз. Бұл жаңа ғасыр Қазақ елінің тарихындағы ерекше бақытты, өсу, кемелдену ғасыры болады деп кәміл сенемін. Қазіргі саяси, тарихи жағдай бұған толық көпідік береді. Соған орай, ХІХ ғасырда дүниеге келген, ХХ ғасырда ұлы ақын ретінде әлемге танылған Жамбыл осы жаңа ХХІ ғасырда да өз халқымен бірге жасай берері анық.

Ендеше, құрметті халайық, тойларыңыз тойға ұлассын!

"Сұлу жер – береке, елді жер – мереке" деген мақал бар. Біздің тәуелсіз Қазақстанда әрқашан береке болсын, достық, ауызбіршілік, тыныштық болсын!

Жәкеңнің биік рухы баршаңызды жебеп жүрсін!

Бұдан кейін мәжілісте Жамбыл мерейтойына арнайы салтанатқа келген шетелдік меймандар: Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан президенттері

Ислам Каримов, Асқар Ақаев, Эмомали Рахмонов, Ресей Федерациясы Мәдениет министрінің орынбасары Вадим Демин, Түркияның Мемлекеттік министрі Кемал Зейбек, Әзірбайжанның Мәдениет министрі, Түркі тілдес мемлекеттер мәдени ынтымақтастығы халықаралық ұйымының үйлестірушісі Полад Бюль Бюль оглы, Иранның Мәдениет және ислам бағдары министрінің орынбасары Али Реза Баразеш, Пәкістан Әдебиет академиясының төрағасы, Мәдениет тарихы ұлттық институтының төрағасы Фахыр Заман, Украинаның халық ақыны Николай Томенко, Татарстан Ғылым академиясының академигі, жамбылтанушы Фатих Урманчиев сөз сөйледі.

Олар Жамбылдың шығармашылық мұрасы тек қазақ халқының ғана емес, сондай-ақ планетаның басқа да халықтарының игілігі болып табылатынын айтты. Ол әсіресе түркі тілдес әлемде кеңінен танымал, суырыпсалма ақынның қайталанбас таланты мен орындаушылық шеберлігі ақынды адамзаттың таңдаулы ақындары – Гомермен, Пушкинмен, Лермонтовпен, Фирдоусимен бір қатарға қойды. Жамбыл шығармашылығы әрқашан бүкіл Жер-Ананың адамдарына қызмет ететін болады.

Үзілістен кейін мәжіліске қатысушыларға өнер шеберлерінің күшімен концерт берілді. Қазақстанның халық әртісі Т. Жаманқұловтың және республикалық театрлар актерлері орындауында "Арнау" әдеби-сазды композициясы шырқалды. Алматы мақта-мата комбинаты мәдениет сарайының "Ақмаржан" Шығыс билері ансамблы "Әнші балапан" хореографиялық композициясын, "Салтанат" және "Алтынай" мемлекеттік би ансамбльдері "Менің Қазақстанымды" ұсынды. Шекара әскерлерінің және ішкі Істер министрлігінің құрама ансамблы – "Ленинградтық өренім!" әдеби-хореографиялық композицияны орындады.

Республиканың халық жазушысы Д. Снегин "Жамбыл туралы естелігін" оқыды. Қырғызстанның халық әртісі Е. Тұрсынәлиев құттықтау сөз сөйледі.

Қазақ халық аспаптары құрама оркестрінің, республиканың еңбек сіңірген әртісі Б. Самединованың, құрама хордың, Қырғызстанның халық әртісі С. Садықованың, Сүйінбай атындағы Алматы облыстық филармониясының "Сазген" және "Адырна" фольклорлық ансамбльдерінің, Семейдің "Бәйге" домбырашылар ансамблінің, республиканың еңбек сіңірген әртісі Н. Үсенбаеваның, Қазақстанның халық әртістері Ф. Есімовтың, С. Оразбаевтың, мемлекеттік симфониялық және үрмелі оркестрлердің, басқа да ұжымдар мен сахна шеберлерінің орындауында Жамбылдың, Абайдың, Н. Тілендиевтің, Л. Хамидидің, М. Төлебаевтың, Тоқтағұлдың, Б. Тұяқбаевтың, Т. Молдағалиевтің, Д. Нүрпейісованың, П. Чайковскийдің, Ш. Гуноның, Е. Рахмадиевтің, Ж. Тұрсынбаевтың шығармалары, халық күйлері орындалды. Көрермендер алдында, сондай-ақ республикалық Ұйғыр сазды комедия театрының "Нава" ансамблі және Мемлекеттік классикалық би ансамблі өнер көрсетті.

Кешкісін Алматының ескі алаңында жастардың бұқаралық серуені өтті. Республика астанасының түнгі аспанын мерекелік алау оттары нұрға бөледі.

Сенбі күні мерейтой салтанаты ақынның туған жері – Алматы облысының Жамбыл ауданында жалғасады.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ ПО СЛУЧАЮ 150-ЛЕТИЯ
ЖАМБЫЛА ЖАБАЕВА***

Алматы, 23 августа 1996 года

Уважаемые сограждане!

Имя и творчество выдающегося народного акына Жамбыла Жабаева занимают особое место в истории и культуре казахского народа.

Фигура Жамбыла возвышается в центре культурно-духовного возрождения казахского общества XIX века рядом с другим великим сыном казахской степи – Абаем Кунанбаевым, 150-летний юбилей которого мы отмечаем в прошлом году.

Если Абай, внося новые каноны и нетрадиционные формы в литературу, создал казахскую письменную речь, то бесспорен и тот факт, что творчество Жамбыла стало уникальным явлением, поднявшим на новую высоту многовековые импровизаторские традиции жырау.

На ниве поэзии муза Жамбыла подобна легендарному Пегасу. Она прошла свой немалый, почти вековой, путь без усталости. Акын оставил после себя огромное поэтическое наследие. Оно – неиссякаемый родник, дающий бодрость жаждущему путнику. Стоит только припасть к его живительной влаге, и вы почувствуете новые силы.

Судьба подарила Жамбылу долгую и плодотворную жизнь: он не дожил до своего столетия всего два месяца. Его творчество приходится на один из сложнейших периодов в истории казахского народа и охватывает две эпохи – вторую половину XIX века и первую половину XX столетия. Это было время, когда был насильственно и безжалостно разрушен тысячелетиями складывавшийся кочевой образ жизни общества, произошла смена политических систем, отгремели две мировые войны.

Вряд ли стоит говорить, что времена перемен никогда не бывают простыми. Но предначертанную ему судьбой миссию акын исполнил до конца, став блестящим летописцем своей эпохи.

* Назарбаев Н. А. Избранные речи. Том III. 1995–1998 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. – 582 с.

Охватывая взором произведения Жамбыла, мы сегодня ясно видим, что в них отразились вся сложность и противоречивость его времени, полного обретений и потерь, славы и бесчестья.

Слава акына-импровизатора пришла к Жамбылу в ранние годы, когда он только начинал творческий путь народного певца и сказителя. Непростым, извилистым, полным тяжких испытаний был этот путь. "Жамбыл долго оставался желчным, прямолинейным изобличителем пороков всех сатрапов царизма, – писал о нем Мухтар Ауэзов. – Обрушившись всею тяжестью своих гневных, едких и справедливых обвинений-импровизаций на тягостные поборы, на несправедливый суд, на распри, он одновременно вместе с народом создал чудесные песни мечты и надежды об обетованной земле, о легендарном батыре-печальнике и заступнике народа".

Акын, может быть, лучше кого-либо из современников понимал суть явлений ушедшего времени и характер нового общества. Он всю свою жизнь боролся за единение страны, выступал за справедливость, стоял за честь человека даже тогда, когда находился в немилости и прозябал в неизвестности и нищете. Поддержка слабых и неимущих, призыв к справедливости – это жизненная канва, своеобразный маяк поэзии Жамбыла, не дающий нам и сегодня сбиться с избранного пути. Акын беспощадно разил своим поэтическим клинком тех, кто сеял раздор среди народа. Отчужденными и блестящими были его мысли, гражданская позиция, социальная нацеленность, когда он вступал в поэтические состязания – айтысы.

Айтыс как жанр устного музыкально-поэтического соревнования испокон веков служил универсальным камертоном для народа, давал пищу уму и сердцу. Подхватываемые на лету изречения акынов разносились по городам и весям степи, возвращаясь к достойным авторам эхом неувядаемой славы и исключительного авторитета.

Одной из ярких высот Жамбыла на ниве импровизаторского искусства, безусловно, стал его знаменитый айтыс с Кулмамбетом. Разумеется, не с одним только Кулмамбетом он вступал в словесную схватку. В то время не признававший авторитетом никого, кроме Суюнбая, Кулмамбет был признанным мастером поэтического слова не только в Семиречье, но и во всем южном крае. Он не знал поражений, почти во всех состязаниях выходил победителем, справедливо прославив одной из ярких звезд на поэтическом небосклоне Казахстана. Как искусного ювелира слова признавал его и сам Жамбыл. Но победителем в том легендарном споре стал все-таки Жамбыл. Это была уверенная и закономерная победа.

Вскормленный живительным соком казахского поэтического искусства, выпестованный богатой устной литературной традицией, Жамбыл благодаря великим учителям, и прежде всего Суюнбаю, поднял знамя традиционного искусства бардов степи на огромную высоту. Учителю своему Суюнбаю он посвящает следующие замечательные строки:

"Свято имя твое, Суюнбай,
Вручил ты мне доходящие до сердец
Прекрасные слова в дар.
Стоит произнести имя его,
Преподнесенный мне им животворный глоток
Тут же превращается в слов
Священных поток".

Но нельзя не сказать и о других именитых наставниках Жамбыла. В их числе Сарбас, Куандык, Кожантай, Амре. Все они талантливые ученики школы, берущей начало от легендарных Сыпыра, Асана Кайгы, Казтугана, Доспамбета, Шалкииза, Бухара, Базара, Ахтамберди, Умбетей, Шала, Махамбета, Дулата, Мурата, Шортанбая, Нысанбая. В поэзии Жамбыла нашла отражение вся благотворная палитра традиций великих поэтов степи.

В свою очередь, сам Жамбыл стал духовным наставником шедшей ему во след плеяды непревзойденных мастеров слова, как Кенен Азербает, Нартай Бекежанов, Доскей Алимбаев, Саядил Керимбеков, Орынбай Тайманов, Умбетали Карибаев и др.

С годами мужал поэтический дар Жамбыла, мудрым становилось сердце, историческим становился взгляд. Но неизменно любимыми оставались темы единства человека и окружающей его природы, красоты мира – внешней и затаенной, духовной, темы любви ко всему живому и человеку как центру мироздания. Всю жизнь Жамбыл воспевал главное – дружбу людей, единство, взаимопомощь и любовь. И, наверное, нет нужды долго убеждать, как нам всем недостает порой слов подобного вдохновителя и наставника:

"Все сокровища мира собрав,
Не найдешь ты в богатстве добра.
Светлой памятью вечной, святой
Будет жить и сиять над тобой
Лишь добро, что ты миру несешь!"

Были акыны и до Жамбыла, есть и сейчас, будут и после. Но в XX век – век бурных научно-технических и социальных революций – Жамбыл как никто другой сумел поставить свое древнее как мир искусство на службу современности, тем самым вознеся его на невиданную прежде высоту и выведя на новый уровень.

Все мы – дети своей эпохи. И каждого творца также следует оценивать мерками его времени. Думаю, что искать несоответствия действительности в произведениях Жамбыла, рожденных в трудные времена – в годы царского колониализма или в советский период, – по меньшей мере, неуместно. И уж тем более неуместно ставить эти несоответствия ему в укор. Времена менялись и впредь будут меняться, но наследие великого акына никогда не утратит своей ценности. Жамбыл – великий мастер слова, вдох-

новенно воспевавший свое время, его светлые стороны и его тени, словом, свою эпоху. А оценки мастеру надо давать не по тому, в какую эпоху он жил и кому посвящал свой талант, а по тому, как он творил. Ибо все строки Жамбыла им выстраданы, рождены в самых потаенных уголках души и потому снискали признание всего мира. Никто не может отрицать и того факта, что творчество Жамбыла способствовало формированию и мировоззренческому, духовному росту нашего народа.

В семидесятилетнем возрасте, когда великий жырау стал свидетелем объявленной царской Россией в 1916 году мобилизации казахской молодежи на тыловые работы Первой мировой войны, он всей душой сочувствовал восставшим против царского произвола и насилия. Жамбыл, конечно, в столь почтенном возрасте не участвовал непосредственно в национально-освободительном движении, но песнью своей поддержал правое дело. Это была могучая духовная поддержка народному движению.

Потом пришла революция с ее громогласными лозунгами "Народам – равенство и свободу, долой рабство, долой оковы, обновим жизнь, пусть восторжествует справедливость, сместим продажных правителей, приведем всех к благоденствию". К власти пришли Советы, рыцари и всадники революции. Разумеется, они сметают со своего пути всех "душегубов и кровопийц, баев и богатеев".

И казахская интеллигенция, простой народ поверили, что эта власть даст им равноправие и свободу. Не стал исключением и Жамбыл. Он надеялся, что с безжалостным угнетением царской властью инородцев навсегда покончено, что взамен пришла независимость, которую народ выстрадал, мечты о которой вынашивал веками. А если это так, чему же рукоплескать, как не новому общественному строю, принесшему освобождение, кого воспевать, как не его "справедливых" руководителей? Воодушевленный общественными достижениями, он воспевал это общество, посвятив ему всю мощь своего творчества. Именно в те годы он принес казахской литературе всемирное признание, ибо весь мир обратил внимание на творения этого гениального самородка.

Кому бы ни посвящал Жамбыл свою лиру – герою XVIII века Утегену или батырам-полководцам Саурыку, Суранши, поднявшим в XIX веке народ на освободительную борьбу против ига Кокандского ханства, папанинцам или бойцам, отважно сражавшимся у Хасана и Халхин-Гола, или блокадникам-ленинградцам, героям или простым людям труда – он делал это искренне, вкладывая всю свою душу.

Именно с этих позиций и надо оценивать творчество Жамбыла Жабаяева, ведь стихи поэта, отличающиеся социальной значимостью, общественной весомостью и поэтической мощью, органически сочетались с дыханием эпохи, отражали мечты и чаяния миллионов соотечественников.

В этой связи следует особо сказать о бессмертном стихотворении поэта "Ленинградцы, дети мои!", ставшего вершиной его поэтического мастерства. Это творение умножило славу великого акына, сделало его имя известным всему миру.

Поэт Александр Прокофьев писал, что в то время, когда было написано стихотворение Жамбыла "Ленинградцы, дети мои!", город на Неве испытывал огромные трудности. В блокадном городе почти не было продуктов питания. Работающий человек получал в день 250 граммов хлеба, а неработающий – и того меньше – 150 граммов. Мяса и масла народ не видел. Подача воды в дома была прекращена, не работала канализация, дров не было и в помине. Из-за артобстрелов и бомбежек окна зияли, как пустые глазницы.

Именно в те дни в газетах было опубликовано поэтическое обращение Жамбыла к ленинградцам. Оно сыграло огромную роль в поддержании морального духа людей. Ленинградское радио передавало его по несколько раз в день. Напечатанное крупным шрифтом, стихотворение в виде плакатов было расклеено на стенах домов. Прокофьев видел многих ленинградцев, со слезами на глазах читавших эти теплые и искренние строки; видел людей, которые стояли в очередях за газетой с пламенными стихами акына вместо того, чтобы укрыться от сыпавшихся на город немецких бомб.

Писатель и драматург Всеволод Вишневский, участвовавший в обороне Ленинграда, также вспоминал: "Без слез и чувства радостного волнения не могли мы читать это послание. Мы ощутили, что это письмо так же ценно, как подход сильного резерва. Народ Казахстана слал нам свой братский привет, любовь и дружбу, и мы шли в бой, удвоив силы". Эти слова известного писателя не раз звучали и еще будут цитироваться всеми почтителями Жамбыла в год его полуторавекового юбилея.

Такова историческая истина. Передать в нескольких стихотворных строках суть целой эпохи – эта почти неразрешимая задача по силам лишь таким титанам, каким был Жамбыл. Так поэт своим гением воздвиг себе вечный памятник.

При жизни мэтра, куда бы он ни приезжал, его всегда горячо принимали и восторженно приветствовали. Так было и во время Декады казахской литературы и искусства в Москве в 1936 году, и в дни празднования в Грузии 750-летия эпической поэмы Шота Руставели "Витязь в тигровой шкуре", и в ходе других многочисленных поездок.

В настоящий народный праздник вылились торжества по случаю 75-летия творческой деятельности поэта в мае 1938 года. Везде, где он появлялся, народ приветствовал его здравицами и восторженными возгласами. О глубоком уважении к Жамбылу свидетельствует участие в торжествах Алексея Толстого, Миколы Бажана, Павло Тычины, Тоголока Молдо,

Гафура Гуляма, Калыка Акиева, других видных представителей художественного слова. Поэта горячо приветствовали его земляки – Мухтар Ауэзов, Сабит Муканов, Габит Мусрепов, Абдильда Тажибаев, Таир Жароков, Касым Аманжолов, Гали Орманов, Дина Нурпеисова, Куляш Байсеитова, Кенен Азербайев, Мариям Хакимжанова, Калибек Куанышбаев.

Сегодня творчество Жамбыла, его жизненный путь по праву воспринимаются как значительный этап в развитии всей казахской литературы и импровизаторского искусства, как их высочайшее достижение в XX столетии. Он стал примером для многих. Ведь, как справедливо заметил Мухтар Ауэзов, литературными секретарями "знавшего миллион строк наизусть" гениального певца были его современники-поэты Абдильда Тажибаев, Таир Жароков, Гали Орманов, Калмакан Абдикадыров, Касым Тогузаков.

То было не только проявлением прекрасной традиции нашего народа – преклоняться перед старшими, во всем помогать им, но и данью уважения гениальному старцу, певцу, возродившему уникальные поэтические напевы ушедших веков, преклонением последующих поколений перед его творческим подвигом.

Мы также должны особо отметить русских поэтов Павла Кузнецова, Марка Тарковского, Константина Алтайского, Илью Сельвинского, Дмитрия Снегина, Алексея Брагина, внесших своими высокохудожественными переводами произведений Жамбыла на русский язык большой вклад в широкое распространение его творческого наследия.

У казахов есть мудрая поговорка: "Как солнце и луна принадлежат всем, так и добрый человек принадлежит всем". И в данном случае мы можем с гордостью сказать, что великий казахский поэт Жамбыл, создавший уникальные, высокоинтеллектуальные творения, пронизанные гуманизмом и призванные совершенствовать человека и общество, тоже принадлежит всему человечеству. Это подтверждается самой жизнью. Переведенные почти на 50 языков мира крылатые песни Жамбыла согрели сердца миллионов людей светом добра и разума.

В каждой национальной культуре есть имена, символизирующие общечеловеческие духовные ценности. И бывают периоды, когда их дела и творения наполняются особой значимостью, напоминая о том, что мы едины со всем человечеством и неразрывно связаны с ним своим прошлым, настоящим и будущим. Жамбыл входит в пантеон немеркнущих личностей XX века.

Прислушаемся к тому, что говорит сам Жамбыл: "Нет, я не мудрее и умнее других. Особым даром ораторским тоже не блещу. И познаниями особыми не осенен. Знал лишь то, о чем знал народ. Стремился произнести то, о чем хотел сказать народ". Слова поэта несут глубокий смысл. Они – свидетельство того, что он острее других ощущал радости и горести народа, те события, которые он возвеличивал или обличал. Поэт лучше других

понимал думы и чувствовал чаяния людей. Он жил жизнью своего народа, невзгоды и беды народные воспринимал как свои собственные. Одним холодным рассудком и умом, пусть и наблюдательным, но без страсти, разве удастся быть равным народу? Это удалось Жамбылу. Ибо он плоть от плоти народа, всегда жил его болью и страданиями.

В этих словах Жамбыла выражено мироощущение поэта. Это не подвластное времени и изменениям в мире живое слово со временем крепнет и излучает особый смысл. Оно звучит как высокий завет всем нам, ныне живущим. Оно как никогда актуально сегодня, поскольку является главной ценностью построения государственности.

У казахского народа богатая и сложная история. И только должным образом оценив прошлое, мы сможем наглядно представить будущее. На наше поколение время возложило крайне ответственные задачи: сохранить для наших детей достояние прошлого, укрепить наш восстановленный суверенитет, поднять экономику страны, достичь качественно нового уровня жизни народа. Для этого каждый из нас обязан глубже осознать свою ответственность за будущее страны. Это было заветной мечтой и нашего великого предка Жамбыла.

Одаренный поэт, говоривший: "Жамбылом меня просто зовут, народ – вот мое истинное имя", до последнего своего вздоха воспевал идеалы и душу, надежды и чаяния, судьбу и историю, духовное богатство и гордую статью своего народа. Значит, пока жив будет казахский народ, пока будут живы его язык и культура, будет жить и певец человечности, справедливости и гуманности – Жамбыл Жабаев.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ КӨКБАСТАУ ЖАЗЫҒЫНДАҒЫ САЛТАНАТТЫ ЖИЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 24 тамыз 1996 жыл

ҰЛЫ ЖЫРАУ РУХЫНА ТАҒЗЫМ

Күні кеше ғана біз Алматыда дүлдүл ақын, қайталанбас ерен тұлға Жамбыл бабамыздың 150 жылдық мерейтойына арналған салтанатты мәжілісте бас қосқан едік. Енді, міне, бүгін ұлы ақынның құрметіне арналған ас беру рәсіміне жиналып отырмыз. Ел қасиет тұтқан асылдар мен арыстардың құрметіне, аруағына арнап осындай ұлан-асыр той жасап, жиын өткізу ежелден бар дәстүр. Әсіресе, тәуелсіздік алып, көк Байрағымызды көтергелі бұл жақсы дәстүріміз жаңаша сипат алып, қайта жаңғырды. Бұл да біздің елдігіміздің, халық ретіндегі өсіп-өркендеуіміздің бір көрінісі. Тек соңғы үш-төрт жылда Ордабасыда өткен атақты үш бидің тойынан бастап, халқымыздың алып тұлғаларына арналған көптеген салтанатты тойлар өткіздік. Сондай ұлы жиынның бірі, міне, Көкбастаудың жазығында басталып отыр. Ұлы жырауға арналған тойдың бұл өңірде өтуі кездейсоқ емес екені баршаға мәлім. Бұл өңір Жамбыл ақынның кіндік қаны тамған, топырағына табаны тиген жер. Мына таулар, мына ұлан-ғайыр дала Жамбыл ақынның көзін көрген, шабытына қуат берген, дарын қабілетін барынша жарқырата ашуға негіз туғызған. Кез келген дарынның тегін топырақта тумайтыны ежелден белгілі. Ендеше Жамбыл секілді теңдесі жоқ ақынды дүниеге келтірген бұл өңірдің де өзіндік қасиеттері жетерлік.

Тек біз Жамбыл ұрпақтары ғана емес, осынау ұлылыққа тағзым етер ұлағатты сәтті туған жердің киелі топырағы да, Көкбастаудың қарлы шыңдары мен жұмақтай жайлауы да барша ықылас-ынтасымен күткен секілді. Мен Көкбастаудың көксеңгір жазығы мен көк жасыл белдеріне қарап тұрып ойға қалдым. Ғасырға ғасыр – ұласар. Заманға – заман жалғасар. Уақыт өз дегенін болдырар. Өз кезеңінің небір бұлбұлын, небір дүлділін әлгі зымыран уақыт өзінше саралап, өзінше сұрыптап, талайларды мына сағым шалған боз төбелер сияқты көз бен көңілден таса етер. Бірақ қашан да күрескер, арманшыл халық, мына сіздер, сіздердің ұрпақтарыңыз мәңгі жасай берері сөзсіз. Сол халықпен Жамбыл сияқты ұлы перзенттерінің де бірге жасап, ғасырдан

* "Егемен Қазақстан" газеті, 27 тамыз 1996 жыл.

ғасырды, заманнан заманды көктей өтеріне күмәнім жоқ. Халқымыз ұлы Жамбыл секілді перзенттерімен бірге жасай берсін дегім келеді.

Осы тұрғыдан келгенде сол қазақ қоғамының мәдени-рухани дәуірлеу кезеңіндегі поэзия күмбезінің қос алтын босағасы Абай мен Жамбыл сияқты елестейді. Меніңше, бұл жай ғана әсіре сөз емес, жан жүрегімізбен сезіне алатын тарихи ақиқат.

Халық даналығы "Өліге деген құрмет – тірілер үшін" дейді. Мұндайда, әрине, Жамбыл атамыздың асыл рухына тағзым ете отырып, ел қамы, халық тағдырына қатысты өткен өмірді ой таразысына саламыз, бүгінгі тірлігіміздің парқын бажайлаймыз, болашағымызға үмітпен қараймыз. Жарық дүниеде бір ғасыр жасаған абыз жыраудың асқақ үні, саңқылдаған өр дауысы, домбырасының сазды күмбірі дәл қазір құлағымызға қайта естілетіндей. Ұлы Жамбыл мынау алып тауға айналып, біздің қазіргі бүкіл өмірімізді, тыныс-тіршілігімізді көріп, бақылап тұрғандай. "Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ" дегенді ең алғаш осы Жамбыл сынды отты сөзді, орақ ауызды ақындар айтқан болса керек. Мұның өзі сонау Асан Қайғыдан, Бұқар жыраудан келе жатқан асыл қасиет, ұлы Жамбыл сол қасиетті жалғастырып, жаңғыртып, біздің заманымызға алып келді. Бүгінгі мына жиын, бүкіл елімізді дүрліктіріп жатқан осы той – соның дәлелі.

Бүгінгі құрметті тек бір ғана Жамбылға жасалған құрмет деп есептемеуіміз керек. Бұл ең алдымен, қазақ халқының ел болуына, неше түрлі аласапырандардан аман қалып, бүгінгідей әлем таныған мемлекет болуына зор ықпалын тигізген, қиын кезде жол көрсеткен бүкіл абыз жырауларға көрсетілген құрмет ретінде қабылдайық.

Жамбыл мәңгі жасай береді. Біздің алдымызда жаңа биіктер, жаңа мақсаттар тұр. Енді үш-төрт жылда ХХІ ғасырдың табалдырығын аттаймыз. Бұл жаңа ғасыр Қазақ елінің тарихындағы ерекше бақытты өсу, кемелдену ғасыры болады деп кәміл сенемін. Қазіргі саяси, тарихи жағдай бұған толық көпілдік береді. Соған орай, ХІХ ғасырда дүниеге келген, ХХ ғасырда ұлы ақын ретінде әлемге танылған Жамбыл осы жаңа ХХІ ғасырда да өз халқымен бірге жасай берері анық.

Біз осының бәрін мақтан ете отырып, ұлы Жамбылдың Отаны – Қазақстан екенін де терең сезінуіміз қажет. Жамбылдың мерейтойы қазақстандықтар үшін мерей, зор мәртебе ғана емес, сонымен бірге биік парасатына өлшем болатын сын да. Яғни, бір мақсат жолындағы көп ұлтты дербес мемлекет ретінде әлем алдында ой мен рухтың өрісін танытатын, кісілік пен парасаттың өнегесін көрсететін сәт туды. Осы ретте ұлы Жамбылдың өлмес өнері, мәңгілік тозбас құндылықтарды көксеген биік шығармашылық мұраты қазақстандықтарды татулыққа, бірлікке шақырады деп білемін. Сондықтан да, Жамбылдың тойын жамағаттың тойы деп қабылдап, ұлы жыраудың өлмес рухының алдында тағы да басымызды иейік. Тойымыз тойға ұлассын! Әр уақытта ұлы бабамыздың аруағы демеп жүрсін! Халқымыз аман болсын! Елімізден тыныштық, береке кетпесін!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ КОНСТИТУЦИЯ КҮНІНЕ АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ ЖИНАЛЫСТА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 29 тамыз 1996 жыл

АТА ЗАҢ ХАЛЫҚҚА ҚЫЗМЕТ ЕТЕДІ

**Құрметті жиналған қауым!
Құрметті қазақстандықтар!**

Адамзат үшінші мыңжылдықтың табалдырығында тұр. Өзінің индустриаландырудан кейінгі дәуірін бастан кешіріп отырған бүгінгі дүние қауырт өзгеру үстінде. Сондықтан одан өз орнын табуға ұмтылған мемлекеттің осы заманғы әлемдік даму үрдісінен кейіндеу былай тұрсын, тіпті оның алдына түсіп отырмаққа амалы жоқ.

Біздің республикамыздың жаңа Конституциясын қабылдау дәл осындай қадам болды. Бүгін, міне, төл Конституциямыздың дүниеге келуінің алғашқы жылын, оны бүкіл халық болып қабыл алу салтанатын атап отырмыз.

Конституция – Ата Заң ғана емес, заң құжаты ғана емес. Оның мазмұны көп ретте біздің көкейіміздегі ұғымнан әлдеқайда ауқымды. Сол себепті Конституцияны талқылауға белсене қатысып, басым көпшілік дауыспен қабылдаған қазақстандықтарға ризашылығымды білдіремін.

Ата Заң күллі қазақстандықтардың көкейкесті мүддесін барынша ескеретіндей үдеден шықты. Конституция елімізде соңғы жылдары болған өзгерістерді: меншік нысандарының сан алуандығын, әрі олардың тең екенін, ұлттық саясаттағы табыстарымызды, бейбітшілікке деген құштарлығымызды, барлық мемлекеттерге деген тату көршілік пейілімізді, қауымдасуға деген қалауымызды, ұлтына, дініне, нәсіліне қарамай адамның, азаматтың құқығын ардақ тұтатынымызды дәйектеп берді.

Сонымен, қазір еліміздің қолында мемлекетіміздің құқықтық негіздерін, оның саяси жүйесін, азаматтарының құқығы мен бостандығын паш еткен Ата Заң бар. Ол – қоғамымыздың ұзақ жылдарға арналған дамуының айдынын айқындап тұратын шамшырақ іспетті. Сондықтан да біз жаңа Конституция туралы айтқанда, оның біздің дамуымыздың нақ осы заманғы жағдайындағы орыны туралы сөз еткенде, Ата Заңымызды қызу қуаттаған халқымыздың кемеңгерлігіне жоғары баға беруіміз қажет.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 30 тамыз 1996 жыл.

Біз бүгін Конституцияның алғашқы жылдығын ғана атап өтіп отырған жоқпыз. Осыдан бес жыл бұрын, тап осы күні аса маңызды оқиғалардың бірі болып өткен. Біздің дербестігімізді алғаш білдірген Семей ядролық полигонын жабу туралы менің Жарлығым жарияланған болатын. Ал сол кездегі жағдайда мұндай шешімді қабылдау оңай емес еді. Осындай қысылтаяң тұста, тіпті Қазақстан өзінің егемендігін мәлімдегеніне қарамастан, орталықтың өктемдігі бұрынғыдан да қатаң бола түсті. Біздің режимдік әскери объектіге байланысты шешіміміздің өзі шектен шыққан өрескелдік ретінде қабылданғаны да рас. Бірақ өткенді қайтару мүмкін емес және адамдардың ерік-жігерін мойыту мүмкін емес. Ендеше біздің полигонды жабуымыздың өзін Қазақстан халқының түпкілікті және түбегейлі түрде өз еркімен даму жолын таңдағанының белгісі ретінде айтуға толық негізіміз бар екені сондықтан.

Дербес жолмен біз бес жылдан астам жүріп келеміз. Жеткен жетістігіміз де аз емес. Соның ішінде 1995 жылы Конституцияны қабылдау сөзсіз тарихи оқиға екені айқын.

Бұл акт барлық уақытта да және кез келген ел үшін де ерекше оқиға болып келген. Тәуелсіз Қазақстан үшін конституциялық мәселе екі ғасырдың тоғысында ерекше мән-мағынаға ие болған еді. Біз үшін жаңа мемлекеттік құрылыс проблемасы қоғамды еркін экономика арнасына шығару және соған сәйкес саяси жүйені табудың қиын-қыстау ғаламат іздестіру жолынан көрініп отыр.

Бүгін, әрине, тарихи шолу жасамайынша болмас. Егер еске алатын болсақ, Қазақстанда конституциялар 1926, 1937, 1978 және 1993 жылдарда қабылданғаны белгілі. Ал ендеше тарихи осыншама қысқа мерзімнің ішінде оларды соншама жиі қабылдаудың қандай қажеттігі бар еді? – деген сұрақ тумай ма. Осыған орай жұрттың көбіне американдық конституцияны үлгі ететіні де рас. Ал аталған Конституцияның қоғам прогресі мен жеке адамның бостандығы үшін үш ғасырдан астам қызмет етіп келе жатқаны да белгілі.

Бұрынғы Одақта бұндай жағдай болуы мүмкін емес еді, өйткені коммунизм жолындағы әрбір кезекті белес жаңа Конституциямен аталып өтетін.

Бірақ жаңа Конституцияларға енгізілген барлық өзгерістер көбіне бет бояу сипатында болды, оның үстіне, біз қазір 1917-1919 жылдарда күшінде болған Алаш үкіметінің бағдарламалық құжаттарының өзі кеңестік үлгідегі барлық Конституцияға қарағанда неғұрлым көбірек конституциялы болғанын барынша айқын айта аламыз. Мәселен, Алаштың бағдарламасында Ресей Демократиялық Федерациялық Республика болуға тиіс екені айқын жазылған. Ал мұнда әрбір жеке мемлекет өз еркімен болуға және бірдей құқықтармен өзін-өзі басқаруға тиіс деп айтылған. Заң шығару өкіметін Мемлекеттік Дума арқылы жүзеге асыру белгіленген болатын. Президенттік институты тағайындалуға тиіс еді. Барлық азаматтарға шыққан тегіне, дініне және жынысына қарамастан сайлау құқығы берілмек еді. Депутаттарды

сайлау тікелей, тең және жасырын дауыс беру арқылы жүргізілуге тиіс болатын.

Қысқасы, Қазақстанда сол кездің өзінде-ақ конституциялық құрылыстың идеясы туындаған болатын. Алайда, оның жүзеге аспағаны белгілі. 1920 жылы қабылданған "Қырғыз (Қазақ) АССР-і еңбекшілері құқықтық декларациясы" демократиялық нормалардан мүлдем шалғай болатын. Ол құжат әлеуметтік төзімсіздікке бой алдырып, тек "таптық көзқарасқа" ғана негізделген еді. Азаматтардың бірқатар категориясы үшін сайлау құқығының елеулі түрде шектелгенін айтсақ та жеткілікті. Мәселен, жалдамалы еңбекті пайдаланатын адамдар сайлау және сайлану құқығынан айрылған.

Шын мәніне келгенде 1926 жылы қабылданған тұңғыш қазақстандық Конституция да осы декларациядан алшақ кеткен жоқ. Ол мәні және нысаны бойынша РСФСР Конституциясына сәйкес болды және декларацияның барлық ережелерін өз бойына жинап алды. Десе де, Қазақстан кеңестік федерацияның тікелей субъектісі мәртебесін алғанымен, не егемендікке, не конституциялық бостандыққа ие болған жоқ. Бұдан басқадай болуы мүмкін де емес еді, өйткені Одақтың өзі мәні бойынша федерациялық емес, ал кеңестік режим шын мәніндегі конституциялық жүйе болған емес.

Сондықтан кеңестік кезеңдегі қазақстандық конституциялар одақтық мемлекет конституцияларының сөзсіз көшірмесі болып, бәріне билік ететін партиялық өктемдікті, мемлекеттің жеке адам мен қоғамды баса көктеуін білдірді, адам құқықтарын және өкіметті бөлу принциптерін, жеке меншікті қабылдамауға әкеліп соқты. Бұның өзі мемлекеттік масылдық психологиясын, қосарлы әлеуметтік өлшемдерді туғызып, адамдардың іскерлігі мен бастамашылығын тұншықтырып отырды. Ал қоғам өзінің адами өлшемі және ұлттық сан алуандылығы бойынша дами алмайтын жағдайға жетті.

Егемен болған Қазақстанның жаңа конституциялық құрылысының тарихи міндеті тәуелсіз елдің әлеуметтік стратегиясына сәйкес тиімді мемлекеттік тұтқаны орнықтыру ғана емес, сонымен бірге конституциялық құрылысқа деген әкімшілдік-әміршілдік көзқарас дәстүрлерін түбегейлі жоюға да байланысты.

Таптық, таза ұлттық және діни уағыздардан азат болған елдің Конституциясының принципті түрде жаңа үлгісін құрудың өзі, ең алдымен екі негізгі объективті процестерге қатысты. Бұл мемлекеттің өзін-өзі айқындауын: бейімделген әлеуметтік жетілдіруді және ұлттық өркендеу процестерін көздейді.

Қазақстан қоғамындағы біліне бастаған өмірдің бүкіл болмысы мен бейнесін түбегейлі өзгерту тенденциясын 1990 жылы қабылданған Қазақ КСР-інің егемендігі туралы Декларациясы мен соның негізінде 1991 жылғы желтоқсанның 16-сында қабылданған Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Конституциялық заң едәуір көрсете білген еді. Сонымен, Қазақстанда өзінің конституциялық құрылысын жасаудың принципті жаңа процесі басталды. Мұның өзі ежелгі қазақ жерінде жаңа, саяси және

экономикалық тұрғыдан тәуелсіз мемлекеттікті одан әрі құрудың алғы шарты және негіз қалайтын өлшемдерін жасады.

Алайда, осы конституциялық актілер саяси шарықтау, асқақтау кезеңінде қабылданғанын да мойындаған жөн. Барлық процестерді бірден ой елегінен өткізу, өзіміздің жоспарларымыз бен мүмкіндіктерімізді нақты салмақтау қолдан келе қойған жоқ. Біз "еркіндік" сөзінен туындаған асқақ сезімнен шыға алмай қалдық. Оның үстіне қоғамның өзі де коммунистік қиялдармен және қағидалармен өмір сүріп келгенін жасырмасақ керек. Социалистік жалған халық билігінің бұрынғы таптаурындары Конституцияны орнықтыруға тиісті заман талаптары деңгейіне шығара алмады. Сондықтан барлық осы жылдардың ішінде біз Қазақ КСР-інің ескі Конституциясын жамап-жасқап келдік.

Қазақстанның егемен мемлекет және дүниежүзілік қоғамдастықтың толық құқықты мүшесі ретінде орнығуы 1993 жылы Жоғарғы Кеңес қабылдаған Конституция арқылы жүзеге асырылған болатын. Ол 1990–1992 жылдардағы конституциялық құқықты қалыптастыру жөніндегі алғашқы толқынның өзіндік бір қорытынды құжаты болған.

Дегенмен, осы Конституция қазақстандық конституциялық құрылыс жолындағы елеулі белес болғанын да айтқан жөн. Бірақ сол жақсы шешімнің өзі дәуір ағымында болып, көне көзқарастардан арыла алған жоқ. Біз қоғамдық келісім үшін баруға мәжбүр болған тарихи мәміле – Ата заң жұртшылық күткен үмітті толық ақтамады.

Көп нәрсе ең алдымен біздің қоғамдық дамудағы мақсаттарымыз бен басымдықтарымызды айқындай алмауымызға байланысты болса керек. Сол кезде біз жүйелі түрде өзгерістердің берік құқықтық іргетасын қалай алған жоқпыз. Алға қойылған мақсаттарға жетуге мүмкіндік беретін конституциялық құралдар мен тұтқалар халыққа жарияланған емес.

Ал сайып келгенде, Конституцияны қабылдайтын халық емес екені де, жаңа мемлекетті құруға қатысатын халықтың өзі емес екені рас еді ғой. Ал бұрынғы мемлекет кеңестік дәстүр бойынша әуелі Жоғарғы Кеңеске және шенеуніктерге ғана, ал өздерінен асса халыққа беріп келген мемлекет емес пе еді. Бұл жағдайда мемлекет қажетті деңгейдегі конституциялық мемлекет болған емес, өйткені ағылшынның ағартушысы Томас Пейннің сөзімен айтқанда "Конституция мемлекеттің алғы шарты ғана, ал мемлекет сол Конституцияның перзенті болмақ" дегені рас.

Конституциялық процестерді 1995 жылғы наурыздағы өте қауырт оқиғалар жеделдете түсті. Бұл Жоғарғы Кеңестің бүкіл құқықсыздығын таныған, және бұрынғы конституциялық тұжырымдардың барша күйкілігін толық ашқан кезде болған еді. Осынау бір шым-шытырық күндерде конституциялық реформаны қабылдауды кешеуілдетудің өзі Қазақстан қоғамы мен болашақ тәуелсіз мемлекеттің тағдыры үшін төтенше қатер болғанын ерекше сезінуге әкелгені де рас емес пе.

Конституциялық реформалау проблемасын шеше отырып, ең алдымен жаңа тәуелсіз мемлекетті құқықтық өрістету жолындағы мүмкіндіктерді жоққа шығаратын көзқарастан арылту керек.

Сол кезде мемлекеттің заңды шекарасы болуы мүмкін емес, ал бірақ барлық билік кеңеске тиесілі, деген құқықтық ұғым болған.

Ал, мен сол кездерді тегін еске алып отырған жоқпын. Өйткені сол кезде экономикалық реформалардың одан әрі тежелуі, саяси өзгерістер мәселелеріндегі бөгелу бізге аса қиын екенін түсінген едім. Тап сол кезде бізге Конституцияға қарсы практикаға қарамастан еліміздегі шынайы конституциялықты орнықтыруға деген батыл әрі принципті саяси және заңды бетбұрыс қажет болған еді. Қазақстанда жаңа құқықтық жүйеге, ырықты нарықтық идеяларға жол ашатын идеяларды туғызу қажет болған еді. Осындай алғышарттарсыз тәуелсіз жаңа мемлекетті құру процесі, реформаларды жүргізу әбден қиын болатыны белгілі.

Менің өзім де Қазақстан халқына Қазақстан қоғамының прогресшіл, құқықтық, саяси, экономикалық және әлеуметтік құрылысы жолын таңдай отырып, өз елінің болашағын таңдай білгеніне ризамын. Жаңа Конституция – шексіз алуан түрлі әлеуметтік мүдделердің көрінісі. Ол Қазақстан азаматтарының тікелей еркін білдіруі нәтижесінде, бүкіл халықтық дауыс беру арқылы 1995 жылғы 30 тамыздағы референдумда қабылданды. Оған қатысқан адамдардың 90 пайыздайы біздің жаңа Ата Заңымызды жақтағаны рас екенін еске салғым келеді.

Қазақстан халқының Конституция арқылы өзінің егемен құқығын жүзеге асыратынына еш күмән жоқ. Конституциялық нормалар өзінен-өзі азаматтың Конституцияға деген құрметті көзқарасын қалыптастырады, қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуге жағдай жасайды деген көбіне қызыл сөз. Ешқандай саяси күштің, мемлекеттік өкіметтің кез келген тармағының өз қалауынша Конституцияны өзгертуге ешқандай құқығы жоқ.

Бұл оның негізгі артықшылығы. 1995 жылдың наурызында тек корпоративтік мүдделерге бағынған бұрынғы Жоғарғы Кеңес өзін сақтап қалу үшін конституцияның көптеген баптарын өзгертуді ұйғарғанын еске алайық. Бақытқа орай бұл кезде ол заңсыз болып қалған еді.

Біздің еліміздің халықаралық беделін нығайту мәселесіндегі Конституцияның маңызын айтып жатудың қажеті жоқ. Оның әлем қоғамдастығы алдындағы мән-мағынасы асқақ болды. Конституцияның авторлық әзірлеу тәсілі, оны тікелей халықтың қабылдауы, заңгерлік техникасы мен саяси шешімдері, Конституцияның рухы мен бүкіл болмысы біздің тәуелсіз мемлекетіміздің, өркениетті, даму кезеңінің ерекшеліктерін, әлемдік демократиялық құндылықтарды бойына сіңірген Конституция болды. Ендеше біздің Отанымыздың ХХІ ғасырдағы болашағы нақ осыған байланысты.

Жаңа Конституция қоғамда қолданылып жүрген жаңа ұғымдар мен терминдерді ғылыми және күнделікті айналымға енгізген тарихи бірінші Конституция болғанын атап өткен жөн. Сол арқылы нарықтық термин атаулары арнаулы, түбегейлі теориялық және қолданбалы салаға ауысты, біздің тұрмысымыздың ажырамас бөлігіне айналды.

Конституцияның нақтылығы, оның әлеуметтік тиімділігі, әлеуметтік құндылық басымдылығы заң арқылы көрінген кезде ғана қабылданатыны

бар. Ал осының өзі адамның құқығын қорғауға және бостандығын сақтауға қызмет ететін, құқық тәртібін нығайтатын, мемлекеттікті және оның институттарын орнықтыратын және бүкіл құқықтық жүйені дамытатын қызмет атқармақ. Сондықтан да болар, бүкіл жұрттың санасында Конституцияның орны мен рөлі туралы дұрыс пікір қалыптасқан. Ал ең бастысы барлық азаматтар Ата Заңға бағынған кезде ғана Конституция өз қызметін атқармақ деген түсінік бар. Оның талаптарының үдесінен шығу үшін, оны толық түсіне білу керек. Республикада Конституцияның ережелері мен нормаларын түсіндіру үшін бірқатар істер атқарылғанын айтқан жөн. Бұл әдебиет халықтың сатып алуына қолайлы. Өте үлкен таралыммен шығарылған олар еліміздің барлық жоғары оқу орындарында оқыту үшін енгізілген. Мәселен, жаңа оқу жылы барлық мектептерде, бүкіл жоғары оқу орындарында Конституция бойынша сабақтармен басталуы керек.

Дегенмен, Ата Заңның барлық рухы мен ережелері біздің қоғамымыздың бүкіл өмірін көктеп өткенін қаламаймыз. Ең алдымен азаматтардың бәрі Конституцияның жаңашылдығын түсінгені қажет.

Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясында біз шеше алған негізгі, принципті мәселелерге ерекше тоқталғым келер еді.

Біздің Ата Заңымыздың басты жетістіктерінің бірі, онда жер туралы мәселенің шешілгенін айтқан орынды. Конституциялық тұжырым бойынша: "жер және оның қойнауы, су, өсімдік және жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекеттің меншігінде болады. Жер сондай-ақ Заң белгілеген негіздерде, шарттарда және шектерде жеке меншікте бола алады". Жер туралы заң бізде қабылданды. Мұның өзі елдегі әлеуметтік-экономикалық және саяси процестердің нақты көрінісі. Өйткені қазақ халқының кейбір "қамқоршысы" болып жүргендердің жер жекеменшігі атқа мінгендердің қанжығасына бөктеріліп кете барған дүние дегенінің өзі қате пікір. Осындай алыпсатарлық әрі жымысқы көзқарастың жақтастары шын мәнінде қазақ халқына сенімсіздікпен қарап, оның өркендеу қабілетіне және нарықтық қатынастар жағдайында өрістеуіне байланысты күмән білдіреді.

Оның үстіне, оны коммунистік психологиядан кейінгі қырсық ретіндегі маскара көрініс ретінде қарау керек. Сондықтан жұрттың қалада да, ауылда да үйлер мен пәтерлерді жекешелендіруден бас тартпағаны неліктен? Жеке үй жанындағы учаскелерді жекешелендіруден бас тартпауы неліктен? Ауылдағылар колхоздар мен совхоздарды және малды жекешелендіруден алған өз жарналарынан неге бас тартпайды? Өйткені адамдардың бәрі қожайын болғысы келеді. Ендеше, солардың қамын ойлап жүргендер жердің иесі болғысы келгендердің жайын ойлап көрді ме екен?

Ал кәсіпкерліктің салауатты рухы орнаған жерде ұлтаралық ойдан шығарылатын проблемаларды жөнсіз алға тарту үшін және жерге деген жекеменшіктің қажет екені немесе қажет емес екені жөніндегі түкке тұрмайтын бос сөздердің қажеті болмай қалатыны рас.

Жаңа Конституция біздің мемлекеттігіміздің табиғаты жөніндегі мәселені түбегейлі түрде шешіп берді. Егер 1993 жылғы Конституцияда Қазақ-

стан Республикасы "Өзін-өзі айқындайтын қазақ ұлтының мемлекеттігі нысаны ретінде өзінің барлық азаматтарының құқығын қамтамасыз етеді деп белгілеген болса, ал қазіргі Конституцияда "Қазақстан өз халқы ежелгі қазақ жерінде оның халқы туғызған мемлекет болып табылады" деп айтылған және оның өзекті принциптері "Бүкіл халықтың игілігі үшін қоғамдық келісім және саяси тұрақтылық, экономикалық даму" бекітілген. Бұрынғы Конституцияның ережелері жекелеген топтардың бүлдіргі мақсатында пайдаланғаны жасырын емес және ұлтаралық келісімді нығайтуға ықпал етпегені де рас. Өйткені "ұлттық мемлекеттілік", "Қазақ мемлекеттілігі" дейтін конституциялық терминдердің өзін жұрттың көбі түсіне бермейтін, ал кейбіреулері байырғы этностың ерекше басымдығын көрсететін ұғым ретінде білдірген болатын. Ал шынына келгенде, осы ұғымдар, өкінішке орай сонау кеңестік өткен кезеңде қаншама дақпырттап келгенімен, әлемдік ғылымда және практикада олар әйгілі болды.

Мемлекет тарихи жағынан әдетте, егер оның әлеуметтік негізі белгілі бір этностық қауымдастық болған кезде ғана ұлттық мемлекет болып табылатыны белгілі. Этностың даму қисынының өзі жұртшылық ұйымы, ал оның өзі ұлттың материалдық және рухани өмір сүруін және дамуын қамтамасыз ететін мемлекетті тудыру қажеттігін көздейді. Осындай қазіргі заманғы тарихи және жалпы адами практикадағы халықаралық құқық принципінің правосы беріліп отыр. Мұның өзі ұлыстардың мемлекеттік өзін-өзі айқындауына байланысты болса керек. Міне, сондықтан ежелгі қазақ жерінде мемлекеттілікті құру жөніндегі конституциялық ережелердің өзін жалпы жұрт таныған принциптер мен халықаралық құқық нормаларының аясында қараған жөн.

Қазақстан мемлекеті тарихи тұрғыдан алғанның өзінде қашанда тек қазақтың мүддесін қорғап келді. Өйткені, сол кезде басқадай бөтен, өзге халық біздің жұрттың топырағында болған емес. Иә, уақыт өте келе ұлы дала халықтардың басқа да өкілдерін қабылдай бастады. Осыған байланысты мемлекеттің қызметі де, мәні де өзгере бастады. Қазақ халқының басын біріктіріп отырған, жүздеген ұлт пен ұлыстың бүгінгі таңда енді ешқандай этностық ұлтына қарамастан барлық мүдделері орындалып келеді. Қазақстан Республикасы ұлтына қарамастан, барлық тұрғындардың мүддесін қорғайды. Ал мұның өзі біздің жаңа Конституциямызда атап өтілетін нақты жағдай.

Сондықтан Қазақстан халықтарының біртұтастығы, ұлтаралық келісімі мемлекеттікті одан әрі нығайту және дамыту аясында ерекше маңыз алатыны орынды. Түрлі ұлыстардың өкілдері тұрып жатқан біздің елдегі халықтың басын біріктіру – күрделі болсадағы орындауға болатын нәрсе. Ал Қазақстанда осыны жүзеге асыру үшін мүмкіндік бар. Бұл ең алдымен республиканың барлық азаматтарының ұлттық тегіне қарамастан, теңдігін бекітетін Конституция ғана.

Конституция кез келген азаматтың немесе қауымдастықтың мемлекеттілікке, аумақтың тұтастығына қарсы шығуына қарсы халықтар арасына

қандай да бір жік салуға тыйым салады. Мұндай әрекеттерді қылмыстық тергеу көзделген.

Жаңа Конституцияның даусыз жетістігі – ұлттық мүдделердің бүкіл жиынтығын ескере отырып, оларды қанағаттандырып тіл мәселесін әдепті шешуі болды. Ата Заңда жазылғанындай, "Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік тіл – қазақ тілі, мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады. Мемлекет Қазақстан халқының тілдерін үйрену мен дамыту үшін жағдай туғызуға қамқорлық жасайды. Мемлекеттік тілді немесе басқа тілді білмеуіне байланысты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуге тыйым салынады". Сонымен еліміз халқының белгілі бір бөлігінің өз балаларының болашағы, тіпті өз болашағы жөніндегі алаңдаушылығы орынсыз болып қалады. Оның үстіне, ертеңгі күнге деген олардың үміті арта түседі, сөйтіп, қазақстандық патриоттық сезімді тәрбиелеу үшін қолайлы жағдай туатынына де сенеміз.

Одан әрі де айтсақ, жаңа Конституцияда біздің республикамыздағы азаматтық туралы пікірсайыс толастады. Қазақстанда қосарлы азаматтық болмайтыны тікелей бекітілді. Сонымен азаматтық мәселелеріне қатысты нормалар конституциялық құрылыстың таңдаулы стандарттарына сәйкес.

Бұрынғы КСРО-ның ыдырауы және жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуы азаматтыққа байланысты мәселелерді шешудің талай-талай қиғылығын тудырғаны жасырын емес.

Тиісті мемлекеттердің аумағында тұрып жатқан белгілі бір адамдарды өзінің азаматы ретінде тану туралы мәселені шешу әрбір мемлекеттің жеке алғандағы өз мәселесі болып табылады. Осыған байланысты кейбір мемлекет біржақты тәртіппен өз аумағында тұрып жатқан бір адамды өз азаматы деп таныса, ал басқа жақ әдеттегідей, біржақты шешімімен оны танымауы мүмкін ғой. Демек, осының өзі Конституцияны, осы елдің заңдарын бұзуға ықпал етуге және оны бұзуға қатысты кез келген шараларды қабылдауға жол береді. Осы, бір азаматтық принципі деп аталатын принциптің өзі адамзат өркениетінің тарихы көрсетіп отырғанындай, үстемдік етіп отырғаны кездейсоқ емес. Өйткені бір адамның қосарлы азаматтығын танудың өзі жеке адамның өзі үшін де, сондай-ақ сол мемлекеттер үшін де қыруар проблемалар тудыратыны рас емес пе. Неліктен? Өйткені, әрбір егемен мемлекет өзінің азаматтық институты мен соған байланысты азаматтардың құқықтары, еркіндігі және міндеттеріне байланысты институтын орнықтыра отырып, ең алдымен экономикалық және саяси өз мүдделері тұрғысынан шығады. Ал бұл орайда ұлттық құқық нормалары қосарлы азаматтықты танитын мемлекеттердің құқықтық ережелерімен сай келе бермейді.

Мұндай жағдайда қос азаматтығы бар адамның, әсіресе, мемлекеттік және әскери қызметті атқару, салық төлеу, сайлау құқықтарын жүзеге асыру, жауапкершілікке тарту мәселелерінде өз құқықтарын пайдалану және міндеттерін орындау кезінде қиындықтар туатыны табиғи нәрсе. Осы заманғы мемлекеттердің, әдетте, бір азаматтық қағидасын ұстанатыны және

келісімді негізде қос азаматтыққа жол бермеуге ұмтылатыны да, міне, сондықтан. Біз де нақ осылай жасап отырмыз.

Біздің жаңа Конституция алты жыл бойы қалыптасып келе жатқан басқарудың президенттік нысанын түпкілікті бекіткені төтенше маңызды болып көрінеді. Басқарудың бұл нысанын таңдау кездейсоқ емес. Ол өткен тарихқа және бүгінгі шындыққа, біздің қоғамымыздың менталитетіне, ықтимал әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар және өкімет буындары арасындағы келіспеушіліктер туғызған толқулардың шалығы тимейтін күшті әрі бірауызды өкімет жүйесінің қажеттігіне негізделген.

Басқарудың президенттік нысаны шеңберінде өкімет буындарынан жоғары тұратын, түптеп келгенде, төрелік міндеттер берілген және осыған орай мемлекеттік өкімет органдарының үйлесімді қызметін қамтамасыз ететін мемлекет басшысының статусы Қазақстан жағдайында қоғамның саяси және экономикалық жүйелерін ойдағыдай, тоқтаусыз реформалау үшін неғұрлым қолайлы алғышарттар жасауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік тұрғыда да тап солай: көп этностық және көп дінді қоғам үшін, бұған қоса күшті әлеуметтік теңгермелілік жүріп жатқан қоғам үшін, азаматтық татулықтың, қоғамдық тұрақтылықтың және ұлтаралық келісімнің кепілі ретінде Президенттің болуының өмірлік маңызы бар. Өзін тағайындаған халық алдында өкіметтің жауапкершілігін арттырудың тиімді құралы да осы болып табылады. Біздің Конституциямызда біртұтас мемлекеттік өкіметтің үш буынының әрекет етуінің нақ осындай жаңа тетігі бекітілген.

Мемлекеттік өкіметті заң шығарушы, атқарушы және сот буындарына бөлу олардың өзара шектеу және қарсы баламалық жүйені қолдану арқылы іс-қимыл жасауын көздейді. Сондықтан Конституция, бір жағынан алғанда, олардың тығыз ынтымақтастық жасау мүмкіндігіне, екінші жағынан – өзара шектеу, бір-бірінің Конституцияда және заңдарда белгіленген құзіреттеріне араласуға жол бермеуге бағытталған билік құзырларын бөлісудің тетігін қарастырады. Мысалы, Конституцияға "қарсы ассигнация" (Президент актілері мен Парламент қабылдаған заңдар оларды дайындағаны және заңдық мінсіздігі үшін жауапты адамдардың қолымен бекітіледі); Парламентті тарату, импичмент (Парламент пен Президент жауапкершілігінің ерекше конституциялық тәртібі); республика Президентінің мемлекеттің жекелеген лауазымды адамдарын (мысалы Премьер-министрді, Ұлттық банктің төрағасын, Бас прокурорды) Парламенттің және оның палаталарының келісімімен тағайындау институттары белгіленген.

Біртұтас мемлекеттік билікті буындарға нақты жіктеу жүйесінде Парламенттің қызметі анықталған, бұл оны заң шығару қызметіне жұмылдыруды көздейді. Әрине, бұл құқықтық кеңістік белгілі бір шеңбермен шектелген, дегенмен ол жеткілікті дәрежеде кең әрі қоғамдық қатынастарды заңдар арқылы реттеуге толық қабілетті.

Мәселе, тіпті де, өкілеттіктің санында емес, қайталап айтамын, олар елеулі түрде берілген, мәселе бұларды жүзеге асырудың сапасында жа-

тыр. Бұл орайда Парламент, өкіметтің барлық буындары секілді, оның құзыретін және заң шығару процесінің негіздерін белгілеп және реттеп отыратын Конституцияның рухы мен әрпіне бағындырылған. Нақты белгіленген өкілет – құзыреттігі бар Парламенттің саяси жүйені тұрақсыздықтан, біздің білетініміздей, парламенттік республикалардың іргесін жиі-жиі шайқап отыратын тұрақсыздықтан құтқаруға қабілетті екендігін де есте ұстау қажет.

Өкімет буындарының өзара іс-қимылының конституциялық тетіктерінің тиімділігін биылғы жылдың маусым айында парламент пен өкімет арасындағы қарым-қатынаста туған дағдарысты Ата Заңның проблемаларды дау-дамайсыз шешуді көздейтін және тараптардың келісімді іздестіруіне қозғау салатын нормалары іске қосылуы арқылы ойдағыдай шешу мүмкін болғаны айғақтайды.

Конституция, ақырында, қос палаталы Парламентті тағайындады, оның қажеттігі туралы айтыс біздің қоғамымызда көп уақыт бойы жүріп келді. Елдің жоғары заң шығарушы органы қызметінің тиімділігін, оның депутаттық корпусының кәсіби біліктілігін арттыруға бағытталған бірқатар нормалар қарастырылды. Парламенттің заң шығарушы құзыретінің аясы мен шегін нақты анықтау қарастырылуда. Бұл, кейбіреулер қате пайымдап жүргендей, заң шығарушы өкіметті нашарлатпайды, қайта оның неғұрлым мақсаткерлікпен жұмыс істеуіне жағдай жасайды, заң шығару жұмысының пәрменділігі мен сапасын арттырады, оны қатаң конституциялық негізге қояды. Ал бұл, өз кезегінде, елдегі конституциялық заңдылық тәртібін нығайтады. Өркениетті қоғамда парламенттің қолында болатын тұрақты дамудың ең күшті құралдары тиімді заңдар қабылдау, мемлекеттік бюджетті бекіту, үкімет қызметінің бағдарламасын мақұлдау немесе кері қайтару, оның осы бағдарлама бойынша парламентке есеп беруі, Премьер-министрді тағайындауға келісім беру, сенімсіздік білдіру, палаталардың үкімет мүшелерінің есептерін тыңдау және оларды босату туралы Президентке өтініш жасау, және ақырында, Президент жауапкершілігінің ерекше конституциялық тәртібі туралы мәселені қозғау және шешу сияқты шаралар болып табылады. Бақылаудың осындай айрықша құзыреттерінің барлығын біздің Конституция Қазақстан парламентіне бекітіп берген. Өңгіме мұндай өкілеттіктерді практикалық жұмыста кәсіби деңгейде пайдалану туралы болып отыр. Сонда парламентті "қысымға алу" туралы түрлі қауесетті пайымдаулар да болмайды. Бұдан басқа мақсатқа да қол жетті – Парламенттің қызметіндегі басы артық саясилану жойылды. Бір кезде Жоғарғы Кеңесті нақ осы фактор екіұдай жағдайға қойған болатын. Сол тұста, былайша айтқанда, депутаттардың "жаппай сынап-мінеушілігі" олардың жершіл популизміне қосыла келгенде, заң шығару қызметінің дәрменсіздігіне әкеліп соққан болатын. Мынадай: барлығын билеп-төстейміз, бірақ ешнәрсе үшін жауап бермейміз деген қағида ұсталынды.

Ал қазіргі Конституцияда қарастырылған Парламенттің құрылымы заң жобаларын мұқият, салиқалы және жан-жақты талқылап, сапалы заңдар

қабылдау қажеттігіне негізделген. Оларда мемлекеттік мүдделер негізге алынып, түрлі әлеуметтік топтар мен аймақтардың мүдделері үйлестірілуге тиіс. Бұл орайда біздің күткен үмітіміз қазірдің өзінде ақтала бастағанын айту керек. Елдің жаңа Парламентінің алғашқы сессиясының жемісті нәтижелері – осының көрнекі дәлелі.

Конституцияның Үкіметтің статусы мен оның өкілеттіктерін белгілеуге жаңа көзқарастар тағайындағаны да маңызды. Бұдан былай Үкімет "дербес жүзу" жағдайында болады, демек атқарушы органдар жүйесін басқара отырып, олардың қызметіне жетекшілік жасап және басқарушылық шешімдерді дербес қабылдай отырып, экономика мен әлеуметтік саладағы істің жағдайына толық жауап береді.

Жоспарлы-бөлуші экономикадан нарықтық экономикаға көшу – едәуір әлеуметтік жетімсіздіктерге байланысты болатын күрделі әрі ауыртпалықты процесс. Сондықтан Үкіметтің және одан төменгі атқарушы органдардың міндеті ел экономикасын нарықтық дамудың жолына жедел көшіруді қамтамасыз ету және, түптеп келгенде, республиканың халқы әлеуметтік-экономикалық реформалардың оңды нәтижелерін тезірек сезінуі үшін қолдан келгеннің бәрін жасау болып табылады. Осыған байланысты Үкіметтің алдында бір-бірінен ажырағысыз екі міндет тұр. Бір жағынан, меншік иелерінің қуатты табын құруға қажетті бүкіл нарықтық инфрақұрылым мен шарттарды қалыптастыруды мейлінше жеделдету қажет. Екінші жағынан – реформалардың елеулі әлеуметтік оқшылықтарына жол бермеу үшін алдын ала шаралар қолдану, әлеуметтік процестерге бірдей көңіл бөлу, ықтимал әлеуметтік жанжалдарды болдырмау міндеті тұр.

Атқарушы өкіметтің рөлі туралы айтқанда, мемлекеттің экономикалық саясатын ұмыт қалдыруға болмайды. Бұл тұрғыдан алғанда оның аса маңызды міндеті – кәсіпкерлік бастамаға толық еркіндік беру, өзіміз жүргізіп жатқан реформалардың табысты болуының міндетті шарты ретінде Қазақстандағы жекеменшікті дамытуға көмектесу. Бұл орайда меншік қатынастарын дамыту жекешелендірісиз және кәсіпкерлік қызмет үшін қалыпты жағдайларды қамтамасыз етпейінше мүмкін емес.

Қазір жекешелендіруде жіберілген қателіктер кәдімгідей қатты сынға алынуда. Алайда жекешелендіру процесінің өзі қажеттілік екенін жоққа шығаруға болмайды. Кезінде өркениетті елдердің барлығы осы бір күрделі, өте ауыртпалықты процестен өткен болатын. Алайда оның түпкілікті нәтижесі мемлекет меншігінен тиімді түрде алу және кәсіпорындарды жекешелендіру болып шыққан-ды. Олардың бәріне де дәл біздегідей қиын болды, бірақ олар бұл қиындықтан абыроймен шыға білді. Ал біз үшін проблеманың бүкіл мәнісі – жекешелендіруге біздің кеңестен кейінгі, социалистік қоғамнан кейінгі кезеңнің жағдайында кіріскенімізде болып отыр. Оның халқының негізгі бөлігі болып жатқан процесті түсініп, қабылдағанымен, түптеп келгенде, мемлекеттік меншікті сатып ала алмады, сондай-ақ инвесторлардың міндетін де

атқара алмады, бұған шамасы келмеді. Сондықтан проблемалар болды және бола береді. Алайда жекешелендіру тоқтамайтын процесс, өйткені ол мақсат қана емес, шаруашылық жүргізудің тиімді нысандарын орнықтырудың тәсілі. Оның жүзеге аспай қоймасы әлдекімнің еркіне байланысты емес, өйткені ол көп реттерде өзіміздің Конституциямызда негізі салынған нормаларды жүзеге асырумен қамтамасыз етіледі.

Әрине, әрбір жаңа істе болатыны сияқты, мұнда да кемшіліктер, тіпті, тікелей заңды бұзушылықтар да бар екені басқа мәселе. Алайда тәртіп орнатқан кезде тек жоғары тұрған мемлекеттік органдарға ғана сүйеніп қоймау керек. Қазірдің өзінде соттардың құқық қорғаушылық әлеуетін толық күшінде іске қосу қажет. Бұл жекешелендіруді заңға қатаң сәйкес жүргізуге, осы орайда қоғамның және мемлекеттің мүдделерін толығырақ ескеруге мүмкіндік береді.

Қазақстанда құқықтық мемлекет орнату процесі енді ғана күш алып келеді, сондықтан біз үшін сот-құқық жүйесінің тиімділігін қамтамасыз ету – экономикалық проблемаларды шешуден маңыздылығы кем емес міндет.

Кеңес өкіметі жылдарындағы соттардың жұмыс тәжірибесі және Қазақстанның тәуелсіз дамуының алғашқы жылдарындағы олардың қызметінің инерциялық сипаты мен бізге мұра болып қалған ескі сот жүйесі соттардың құқық қорғау жөніндегі міндетін жүзеге асыруға көмектесе алған жоқ. Бұл аз десеңіз, олар меншікті қатынастардың дамуы онсыз мүлде мүмкін емес кәсіпкерлік бастаманың қол-аяғын тұсады. Әділетті сот қызметінің өркениетті жүйесі мен шын мәнінде тәуелсіз судьялардың болмауы заңдардың орындалмауын туындатып, ондай жәйттерді көбейтті.

Мұның бәрі сот жүйесін батыл реформалау қажеттілігіне алып келді. Бұл біздің жаңа Конституцияда да қаралған. Шын мәнінде тәуелсіз әрі шешім қабылдауда объективті, шенеуніктердің үстемдігінен азат, жемқорлыққа салынбаған сотты құру үшін біз сот реформасын жүргізіп отырмыз. Конституцияға сәйкес жалпы және төрелік соттар жүйелері біріктірілді, соттар мен судьялардың әділетті үкім шығаруға құқықтық кепілдіктерін нығайтқан статусы заңды түрде белгіленді. Судьялар корпусын аттестациядан өткізуге де тура келді, соның нәтижесінде соттар әділет атынан әрекет етуге құқығы жоқ біліксіз және ары таза емес адамдардан арылуда. Бұл аттестацияға республикада айтарлықтай жауапты және қатаң тұрғыдан келгенін айту керек. Оны өткізу кезінде 1400-ге тарта судья аттестацияланды. Олардың басым көпшілігі өздерінің біліктілігін көрсетті. Алайда екі облыстық судья мен 49 қалалық және аудандық судьялар аттестациядан өте алмады.

Сот реформасының негізгі бағыттарын белгілеген жаңа Конституцияның арқасында, құқықтық сот орындары судьялардың заңды орындау кезінде тәуелсіздігін қамтамасыз етуге сенімді құқықтық кепілдіктер алды. Бұдан былайғы жерде судьялардың қызметіне араласуға жол берілмейді,

олардың ісіне қол сұғуға болмайды, олар нақты істер бойынша есеп бермейді және тек Конституция мен Заңға ғана бағынады.

Әділетті және тура сот үкімдерін шығаруға Конституцияда қарастырылған сот корпусын қалыптастыру тетігі де жағдай жасайды. Мұндағы жетекші роль мемлекет басшысына тиесілі болып отыр. Бұл жаңартылған тетікте, сондай-ақ, Жоғары сот кеңесі мен әділеттің білікті алқасына да елеулі орын беріледі. Олар қазірдің өзінде қалыптастырылып, өз жұмысына кірісті.

Құқық қорғау жүйесін, ең алдымен прокуратура органдары мен тергеу аппаратын реформалау да сот-құқық реформасының құрамдас бөлігі болды. Қазір прокуратура, мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың статусына қарамастан, өз күш-жігерін елдегі заңдылықтың сақталуын қадағалауға жұмылдыруда. Мұны прокуратураның, тіпті, Үкіметтің шешімдеріне де қарсылық білдіріп отырған назар аударарлық фактісі де айғақтайды.

Тоталитарлық мемлекет жағдайында бұл туралы қиялдаудың өзі мүмкін емес болатын. Тергеу орындары сот пен прокуратурадан бөлінді. Осы арқылы әділеттің кеңестік жүйесі де аяқталды. Мемлекеттік тергеу комитетінің құрылуы қылмыскерлікке тиімді түрде қарсы тұра алатын жүйені орната бастауға мүмкіндік берді.

Ел Конституциясының бұрынғы Конституциялық сотты ауыстырған Конституциялық кеңес секілді мемлекеттік органды тұңғыш рет тағайындағаны – мейлінше назар аударарлық оқиға. Биліктің Президенттік нысаны жағдайларында Конституциялық кеңес конституциялық заңдылықты қорғауға арналған органның неғұрлым оңтайлы үлгісі болып табылады. Ол қабылданатын заңдардың Конституцияға сәйкестігіне конституциялық бақылау жасалуын қамтамасыз етіп қана қоймай, елде қабылданатын заң актілерінің сапасына кепілдік беретін өзіндік қосымша сүзгі қызметін де атқаруға тиіс. Бұл орайда ол саяси дау-дамайлардан шет тұрады. Конституциялық кеңес өзіне жүктелген конституциялық құқықтар мен еркіндіктерді қорғаушы қызметін атқара алады деп сенемін.

Жаңа Конституцияда азаматтардың бұрынғы конституциялық құқықтары мен бостандықтарының бос, оларды жариялаудың нақты практикасымен қамтамасыз етілмеген классификациясынан бас тартылатыны анық тұжырымдалған. Мысалы, оның 24-бабы еңбек ету құқығын емес, "еңбек еркіндігі, кәсіп пен қызмет түрін еркін таңдау" құқығын белгілейді. Бұдан былай мәжбүр түрде жұмыс істеуге жол берілмейді. Денсаулық сақтау мен білім беру мәселелерінде, осы салаларда жаңа нарықтық қатынастарға жету жолына кедергі болған, өзін-өзі ақтамаған мемлекеттік патернализм практикасы да келмеске кетеді. Басқаша айтқанда, Конституция осы заманғы нарықтық экономиканың принциптеріне сәйкес, азаматтардың конституциялық құқықтарының, еркіндіктері мен міндеттерінің мәнісі мен мазмұнын қалыптастырады. Олар әрбір жеке адамның сан алуан мүдделерін қанағат-

тандыру мүмкіндігін оның өз еңбек қызметінің барысындағы нақты үлесіне (нәтижесіне) тәуелді етеді. Ал тегін әлеуметтік қызметтердің қажетті төменгі шегіне мемлекет кепілдік береді.

Жаңа Конституцияның елеулі бір жетістігі – жергілікті маңызы бар мәселелерді халықтың өзі дербес шеше алуын қамтамасыз етуге бағытталған жергілікті өзін-өзі басқару институтын тану болып табылады. Бұл конституциялық ереженің мәнісін адамның нақты тыныс-тіршілігі нақ қаланың, ауданның, селоның, ауылдың өзінде өтетінінен іздеу керек. Адамдар нақ аталған жерлерде өмір сүріп, күнделікті еңбек етеді, өздерінің өмірлік проблемаларын шешеді. Сондықтан әрбір азамат заңды түрде материалдық-заттық мазмұнмен толықтырылуға тиісті жергілікті өзін-өзі басқару шеңберінде өзінің өмірлік жоспарлары мен ойларын жүзеге асыруға, азаматтық бастамасын көрсетуге мүмкіндік алуға тиіс.

Қымбатты достар! Қазақстанда жаңа Конституция қабылданғанына дәл бір жыл өтті. Тарих ауқымынан қарағанда бұл қас қағымдай ғана уақыт, алайда республиканың бүгінгі күнінің замандастары мен ертеңгі күнінің жасампаздары болып табылатын біздер үшін ол негізгі заңның қандайлық тиімділікпен өмірге енгізіліп жатқаны туралы кейбір пайымдаулар жасауға мүмкіндік береді.

Өткен жылы конституциялық қағидалар мен ережелерді жүзеге асыру жөнінде елеулі жұмыс жүргізілгенімен, Конституцияда негізделген ұлан-ғайыр жасампаздық мүмкіндіктер әлі де нашар жұмыс істейтінін атап өтуге тиіспін. Өкінішке қарай, көптеген мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар, оның ішінде соттар мен құқық қорғау органдары әлі күнге дейін Конституцияның мәнісін түсіндіру үшін күллі қажетті, ал ең бастысы, оның ережелерін барлық азаматтардың орындауы үшін қажетті шараларды атқарған жоқ. Атқарушылар үшін ең алдымен тікелей жоғары тұрған басқару субъектісі актісінің, ал жалпы нормативтік көздердің ішінде – өз ведомствосы актісінің нормативтік маңызы болатынын іс барысы көрсетіп отыр. Ең дұрыс деген жағдайда олар өз әрекетін нақты нормалар көрсетілген ағымдағы заңмен елшеп пайымдайды. Сондықтан Конституцияны бүкіл азаматтардың, әсіресе өкімет органдарының қатаң орындауын қадағалау тапсырылған органдардың қатаңдығы мен ықтимал қатыгездігі – мемлекетте тәртіп пен реттілік орнатудың қажетті шарты.

Алайда қалың жұртшылықтың санасында да Конституцияның біздің өміріміздегі рөлі мен орынын дұрыс түсіну әлі жете қалыптасып болған жоқ. Демократияға және құқықтық мемлекетке өту құқық қолданушының осындай психологиясын түбірінен өзгертуді талап етеді. Ол өзінің барлық іс-қимылын елдің жоғары заңымен үздіксіз салыстырып отыруды, ал қажетті жағдайларда оны тікелей қолдануды үйренуге тиіс. Қысқасы, біз жақсы заңдар жазу мен қолдануды үйрендік, алайда әлі күнге дейін оларды орындауды байыптап үйрене алған жоқпыз. Адамдар өздерінің құқықтарын бұзған кезде ғана заңға жүгінетіні мәлім. Ал заңды өздерінің бұзатын-бұзбайтыны ту-

ралы ойламайды. Бірақ, заңды бұзатын адам, өзінің де осындай заң бұзушылықтың құрбаны болуы мүмкін екенін ешқашан естен шығармауға тиіс. Заң шығаруды тез әрі ауқымды түрде дамыту жағдайларында, барлық құқықтық актілерді жүзеге асыру ерекше көкейкестілікке ие болады.

Біз өлі құқықтық нигилизмнен арыла алған жоқпыз. Ал мұның өзі министрліктер мен ведомстволардан бастап, барлық деңгейлерде осылай болып отыр. Олар өздерінің жұмысын қайта құрған жоқ, соның нәтижесінде Президенттің көптеген жарлықтары мен Үкімет қаулыларының орындалуы да мүлдем баяу. Кейде адам өзінің азаматтық мүдделерін қуатты заңдар мен тәуелсіз сот қорғайтынын, мемлекет үшін барлық адамдардың заң алдында нақты теңдігін қамтамасыз ету міндеті қойылғанын толық сезінбей шенеунікке алданып қалады. "Еркін болу үшін, заңға бағыну керек" деген ежелгі даналық қандай әділетті десеңізші.

Азаматты Президент те емес, әкім де, немесе министр де емес, сот қорғауға тиіс. Сотқа оған келген адамның абыройына дақ түсетін орган деп қарайтын көзқарастан түбегейлі арылу керек. Бұдан былай сот – әрбір азаматтың құқығын қорғайтын орган. Сондықтан судьяға қойылар талап та мейілінше жоғары.

Бүгін менің ақырында, ең соңынан айтқым келетіні мынау: ел азаматтарының заңдарды білуі және оларды мемлекеттік құрылымдардың қатаң орындауы мен лауазымды адамдардың бір кезде бізде болған билік жүйесіндегі бірыңғай ойлаушылық пен дүниетанымдағы альтернативсіздікке оралуының мән-мәнісі бірдей ме?

Бұлай деп қауіптенуге ешқандай да негіз жоқ деп жауапкершілікпен мәлімдеуге тиіспін. Дүние жүзілік қоғамдастық жинақтаған тәжірибе айғақтайтынындай, мемлекет пен азаматтық қоғам институттары арасында келіспеушілік болып келген, болып келеді және бола беретіні даусыз. Бұл әлемнің барлық елдерінде бар құбылыс. Барлық мәселе осы қарама-қайшылықтардың мәнісі мен оларды шешудің тетігінде жатыр. Егер барлық мәселе құқықтық негізде шешілетін және конституциялық құрылысқа қауіп төндірмейтін болса, ортақ тіл табудың қажеттігі айдан анық. Біз әртүрлі ойлаудан, кез келген альтернативті пікірден бас тартуға құқықты емеспіз және одан өз мемлекетіміздің Конституциясы мен заңдарына сәйкес келген жағдайда, әрине, ат-тонымызды ала қашпаймыз. Өйтпеген жағдайда демократияның принциптері ғана емес, адамзат тіршілігінің қарапайым ережелері де бұзылған болар еді.

Қымбатты отандастар! Өзімнің сөзімді аяқтай келе, сіздерді, Қазақстанның барлық азаматтарын Конституция күнімен тағы да құттықтағым келеді. Келіңіздер, заңға сай өмір сүрейік, келіңіздер, өзіміздің барлық істеріміз бен әрекеттерімізді Конституциямен салыстырып отырайық. Қоғамда заңсыздық пен құқықтық нигилизм үшін орын қалмаған кезде, ол да неғұрлым әділетті әрі үйлесімді болмақ, ал сіздер мен біздер өзара татулықта және өз арымыздың алдында ұялмай, бұдан да жақсырақ өмір сүретін боламыз.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ ПО СЛУЧАЮ ПЕРВОЙ ГОДОВЩИНЫ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН*

Алматы, 29 августа 1996 года

**Уважаемые участники собрания!
Дорогие казахстанцы!**

Сегодня мы отмечаем первую годовщину со дня принятия новой Конституции Республики Казахстан. И хотя год – незначительный отрезок времени, тем не менее, для становления государственности нашей страны, продвижения реформ он имел большое значение. Вы знаете, что каждый год, прожитый нами в условиях независимости Казахстана, вмещает очень многое.

Сегодня отмечаем не только первую годовщину Конституции. Ровно 5 лет назад, именно в этот день, состоялось одно из важных событий, означавших становление нашей самостоятельности – моим указом был закрыт Семипалатинский ядерный полигон. В тех условиях подобное решение принять было далеко не просто. Несмотря на то что Казахстан заявил о своем суверенитете, диктат центра становился все более жестким. Наше решение, связанное тем более с режимным военным объектом, воспринималось как величайшая дерзость. Но время уже было не повернуть вспять, и волю людей не сломить. Вот почему мы имеем все основания расценивать факт закрытия полигона как подтверждение окончательного и бесповоротного выбора народом Казахстана самостоятельного пути развития. Мы можем с гордостью сказать, что были первыми, кто выступил за окончательное запрещение смертоносных испытаний. С последним заявлением КНР о моратории на испытания все ядерные государства последовали нашему примеру.

По самостоятельному пути мы идем уже более 5 лет. И немало достигли на нем. В ряду важнейших, безоговорочно исторических событий является и принятие Конституции 1995 года.

Этот акт во все времена и для любой страны был событием неординарным. Для независимого Казахстана конституционный вопрос на рубеже двух веков обрел особый смысл. Проблемы нового государственного устройства для нас предстали в виде глобального поиска путей вывода общества на рельсы свободной экономики и адекватной ей политической системы.

* Назарбаев Н. А. Избранные речи. Том III. 1995–1998 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. – 582 с.

Сегодня не обойтись и без исторического экскурса. Если вспомнить, что в Казахстане принимались Конституции в 1926, 1937, 1978 и 1993 годах, то имеет смысл задаться вопросом: чем вызвана довольно частая, за небольшой промежуток исторического времени, их смена? В противовес этому нередко проводят аналогию с американской Конституцией, которая вот уже третье столетие служит прогрессу общества и свободе личности. В бывшем Союзе такого произойти не могло, ибо каждый очередной рубеж на пути к коммунизму старались увенчать новой Конституцией.

Но все изменения, вносимые в новые Конституции, имели преимущественно косметический характер, и, более того, сегодня можно с достаточным основанием утверждать, что даже программные документы правительства "Алаш", действовавшего в 1917–1919 годах, несли в себе больше конституционализма, нежели все Конституции советской модификации.

Так, в программе "Алаш" было прямо записано, что Россия должна стать демократической федеративной республикой, где каждое отдельное государство автономно и управляется само собой на одинаковых правах. Законодательную власть намечалось осуществлять через Государственную думу, учреждался институт президентства. Правом выборов наделялись все граждане, независимо от происхождения, вероисповедания и пола. Выборы депутатов должны были производиться прямым, равным и тайным голосованием.

Словом, в Казахстане уже тогда зародились идеи конституционного строя. Однако реализоваться им было несуждено. Принятая в 1920 году "Декларация прав трудящихся Киргизской (Казахской) АССР" была крайне далека от демократических норм. Тот документ был пронизан социальной нетерпимостью и основывался исключительно на "классовом подходе". Достаточно отметить значительные ограничения избирательного права для ряда категорий граждан. К примеру, лишались права избирать и быть избранными лица, использовавшие наемный труд.

Ничем, по существу, не отличалась от Декларации и первая казахстанская Конституция, принятая в 1926 году. Она и по существу, и по форме соответствовала Конституции РСФСР и включала все положения Декларации. И хотя Казахстан получил статус непосредственного субъекта советской федерации, но "де-факто", да и "де-юре", не имел ни суверенитета, ни конституционализма. Иначе и не могло быть, ибо Союз не был, по своей сути, федеративным, а советский режим – действительно конституционным.

Поэтому и казахстанские Конституции советского периода были слепком Конституции союзного государства и отражали всепоглощающий партийный диктат, подавление государством личности и общества, забвение прав человека и принципов разделения властей, отрицание частной собственности. Это и порождало психологию государственного патернализма, двойных социальных стандартов, гасило предприимчивость и инициативу людей. Общество не могло развиваться в своем человеческом измерении и национальном многообразии.

Историческая задача нового конституционного строительства в ставшем суверенным Казахстане состояла не только в учреждении эффективного государственного механизма, соответствующего социальной стратегии независимой страны, но и в окончательном преодолении традиций административно-командного подхода в конституционном строительстве.

Выстраивание принципиально новой модели Конституции страны, свободной от классовых, сугубо национальных и религиозных постулатов, предполагало в первую очередь самоидентификацию государства относительно двух основных объективных процессов: адаптированной социальной модернизации и национального возрождения.

Тенденцию коренных изменений всего уклада и образа жизни, наметившуюся в казахстанском обществе, отразили и в определенной мере закрепили Декларация о суверенитете Казахской ССР, принятая в 1990 году, и Конституционный закон о государственной независимости Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года. Тем самым было положено начало принципиально новому процессу создания в Казахстане своего конституционного строя, предшествующего и закладывающего параметры дальнейшего самостоятельного строительства новой, политически и экономически независимой государственности на исконно казахской земле.

Однако следует признать, что эти конституционные акты принимались в наиболее бурный по политическому накалу период. Попытка с ходу осмыслить все процессы, реально взвесить наши планы и возможности не оказалась стопроцентно успешной, мы не смогли выйти из состояния эйфории, навеянной словом "свобода". Общество к тому же во многом жило коммунистическими иллюзиями и догмами. Сила прежних стереотипов социалистического псевдонародовластия не позволила выйти на соответствующие требованиям эпохи конституционные установления. Поэтому все эти годы мы латали старую Конституцию Казахской ССР.

Конституционное оформление завершения становления Казахстана как суверенного государства и полноправного члена мирового сообщества было осуществлено путем принятия Верховным Советом Конституции 1993 года. Она явилась итоговым документом, своеобразной чертой под первой волной конституционного правотворчества периода 1990–1992 годов.

Но, несмотря на то что эта Конституция стала заметной вехой на пути казахстанского конституционного строительства, в нем не удалось уйти от наиболее характерных и устаревших стереотипов. Будучи компромиссом истории, на который мы вынуждены были пойти во имя общественного согласия, Основной закон не оправдал всех общественных ожиданий. Прежде всего потому, что в нем не были определены наши цели и приоритеты в общественном развитии. Тогда нам не удалось заложить прочный правовой фундамент системных преобразований, не были легитимированы те конституционные средства и инструменты, позволяющие выйти на достижение поставленных целей.

В итоге получалось, что не народ принимает Конституцию и тем самым строит новое государство, а прежнее государство в лице сформированного по советским правилам Верховного Совета и чиновничества даруют ее себе и заодно народу. В этом случае государство не становилось в необходимой степени конституционным, поскольку, говоря словами английского проповедника Томаса Пейна, "Конституция есть вещь, предшествующая государству, а государство – это всего лишь детище Конституции".

Катализатором событий, ускорившим конституционный процесс, стали полные напряжения события марта 1995 года, когда после известного решения Конституционного суда, признавшего нелегитимность Верховного Совета, обнажилась вся слабость прежних конституционных установлений. В эти драматические дни пришло окончательное осознание того, что медлить с конституционной реформой – просто опасно для судеб казахстанского общества и будущего независимого государства.

Решая проблему конституционного реформирования, прежде всего следовало избавиться от подходов, отрицающих саму возможность правового предопределения развертывания нового независимого государства. Правовое мышление тогда подсознательно исходило из привычного постулата, что государство не может иметь юридических границ, а вся власть принадлежит Советам.

Я не случайно вспоминаю тот период. Ибо отдавал себе отчет, что промедление чревато дальнейшей пробуксовкой экономических реформ, топтанием на месте в вопросах политических преобразований. Нам тогда требовался решительный и принципиальный политический и юридический разворот от неконституционной практики к утверждению подлинной конституционности в стране. Необходимо было создать новую правовую систему, открывающую дорогу либеральным рыночным идеям в Казахстане. Вне этих предпосылок процесс построения нового независимого государства, проведения реформ был чрезвычайно затруднен.

И я благодарен народу Казахстана, который однозначно выразил отношение к будущему страны, предпочтя прогрессивное правовое политическое, экономическое и социальное устройство казахстанского общества. Новая Конституция стала как бы знаменателем бесконечного многообразия социальных интересов. Она была принята в результате прямого волеизъявления граждан Казахстана путем всенародного голосования 30 августа 1995 года на референдуме.

Реализованное народом Казахстана суверенное право на Конституцию делает ее неприкосновенной и сообщает Основному закону не только высшую юридическую силу, но и духовную. Конституционные нормы сами по себе как бы обуславливают уважительное отношение гражданина к Конституции, становятся основой воспитания казахстанского патриотизма. Теперь никакая политическая сила, ни одна ветвь государственной власти не вправе по своему усмотрению изменить Конституцию. И это ее основное преимущество. Вспомним, как в марте 1995 года, подчиняясь лишь

корпоративным интересам, бывший Верховный Совет решил изменить множество статей Конституции – чтобы сохранить себя. К счастью, он уже был нелегитимным.

Нельзя не сказать и о том значении, которое имеет Конституция в вопросах укрепления международного престижа нашей страны. Ее содержание было высоко оценено в мировом сообществе. Авторский способ подготовки, принятие непосредственно народом, юридическая техника и политические решения Конституции, ее дух и буква открывают перспективы дальнейшего развития и укрепления нашего независимого государства, как цивилизованного, воплощающего с учетом особенностей периода развития мировые демократические ценности. За этим – будущее нашей Родины в XXI веке.

Новая Конституция стала еще и исторически первой, внесшей в научный и повседневный оборот новые понятия и термины реформируемого общества. Тем самым рыночная терминология перешла из специальной, сугубо теоретической, в прикладную плоскость, стала неотъемлемой частью нашего бытия.

Реальность новой Конституции республики, ее социальная эффективность будут обеспечены тогда, когда она будет воспринята как выраженная законодательно приоритетная социальная ценность, служащая защите прав и свобод человека, укреплению правопорядка, устойчивости государства и его институтов, обновлению и развитию всей правовой системы. Поэтому очень важно, чтобы в массовом общественном сознании укрепилось правильное понимание места и роли Конституции в нашей жизни. А главное – понимание того, что Конституция будет служить народу лишь в том случае, когда все граждане страны будут подчинены Основному закону. Чтобы выполнять его требования, их необходимо знать. Надо сказать, что в республике немало сделано для разъяснения положений и норм Конституции. Она общедоступна, выпущена в свет большими тиражами, введена для изучения во всех учебных заведениях страны. К примеру, не может не вызывать удовлетворение то, что через два дня новый учебный год во всех школах, вузах начнется с занятий по Конституции.

И все же мы еще далеки от мысли о том, что дух и буква Основного закона пронизали всю жизнь нашего общества. Прежде всего необходимо, чтобы граждане познали новизну Конституции.

Одним из главных достоинств нашего Основного закона является то, что в нем решен вопрос о земле. Конституционная формула гласит: "Земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы находятся в государственной собственности. Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом". Закон о земле у нас принят. Это – отражение реально происходящих в стране социально-экономических и политических процессов. Ведь утверждение иных "радетелей" казахского народа о том, что частная собственность на землю угрожает его кровным интересам – глупо-

кое заблуждение. Сторонники такой спекулятивной точки зрения фактически выражают недоверие казахскому народу, неверие в его способности развиваться и прогрессировать в условиях рыночных отношений. Более того, это – оскорбительная позиция, которую следует рассматривать как рецидив посткоммунистической психологии. Почему никто не отказался от приватизации квартир и домов как в городе, так и в селе? Почему никто не отказался от приватизации частных приусадебных участков? Почему сельчане не отказываются от своих паев, полученных после приватизации колхозов и совхозов? Да потому, что люди хотят быть хозяевами. Так пусть эти радетели пойдут к тем, о ком они так пекутся и спросят их: хотят ли они вернуть то, что им теперь принадлежит?

Там, где царит здоровый дух предпринимательства, нет места для муссирования надуманных межнациональных проблем, нет и дискуссий – нужна или не нужна нам частная собственность на землю?

Новая Конституция коренным образом разрешила вопрос о природе нашей государственности. Если раньше в Конституции 1993 года было закреплено, что Республика Казахстан "как форма государственности самоопределившейся казахской нации, обеспечивает права всем своим гражданам", то в ныне действующей устанавливается, что "Казахстан есть государство, созданное на исконной казахской земле его народом" и ключевыми принципами его деятельности являются "общественное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа..." Не секрет, что указанное положение прежней Конституции использовалось отдельными кругами в деструктивных целях, не способствовало укреплению межнационального согласия. Ибо такие конституционные термины, как "национальная государственность", "казахская государственность" многими недопонимались, а некоторыми трактовались как понятия, выражающие исключительное преимущество коренного этноса. На самом деле эти понятия, к сожалению, изрядно дискредитированные советским прошлым, в мировой науке и практике обыденны и широкоупотребимы.

Общеизвестно, что государство исторически возникает как национальное в том смысле, что, как правило, его "учредителем" и его социальной базой является определенная этническая общность. Сама логика эволюции этноса предполагает необходимость возникновения государства как публичной организации, обеспечивающей материальные и духовные условия существования и развития нации. Этой исторической и общечеловеческой практике в современную эпоху придан статус принципа международного права, который заключается в наличии у нации права на государственное самоопределение. Именно поэтому конституционное положение о созидании государственности на исконной казахской земле следует воспринимать в контексте общепризнанных принципов и норм международного права. Исторически государство Казахстан защищало интересы исключительно казахов, поскольку других этносов на его территории тогда не было. Но по истечении времени Великая степь стала принимать предста-

вителей других народов. Соответственно этому менялись функции и сущность государства. Оставаясь государством, системообразующим началом которого является казахский этнос, Казахстан выражает теперь интересы всего населения, независимо от этнической принадлежности. Эта новая сущность государства как раз и закреплена в нашей новой Конституции.

Поэтому сегодня проблема межнационального согласия, единства народа республики приобретает особое значение в контексте дальнейшего упрочения и развития государственности. Консолидация народа, состоящего из представителей различных наций, – задача сложная, но вполне выполнимая. В Казахстане есть все предпосылки для ее реализации. Это прежде всего Конституция, закрепляющая равноправие всех граждан страны, независимо от их национальной принадлежности.

Конституция запрещает любому гражданину или сообществу выступать или действовать против государственности, целостности территории, разжигать рознь между народами в любой форме. За такие действия предусмотрено уголовное преследование.

Безусловным достижением новой Конституции является корректное, удовлетворяющее всю многообразную палитру национальных интересов решение языкового вопроса. Как известно, в Основном законе записано, что "в Республике Казахстан государственным является казахский язык. В государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык. Государство заботится о создании условий для изучения и развития языков народа Казахстана. Запрещается ограничение прав и свобод граждан по признаку не владения государственным или иным языком". Тем самым снимается обеспокоенность известной части населения страны за свое будущее и будущее своих детей. Более того, в них вселяется уверенность в завтрашнем дне, что создает благоприятные условия для воспитания в гражданах чувства казахстанского патриотизма.

В новой Конституции окончательно поставлена также точка в дискуссиях о гражданстве нашей республики. Прямо установлено, что в Казахстане не допускается двойное гражданство. Таким образом, конституционные нормы, посвященные вопросам гражданства, соответствуют лучшим стандартам конституционного строительства.

Ни для кого не секрет, что распад бывшего СССР и образование новых независимых государств объективно породили немало проблем, связанных с решением вопросов гражданства.

Решение вопроса о признании того или иного лица, проживающего на территории соответствующего государства, своим гражданином является суверенным правом каждого государства в отдельности. В силу этого, если даже какое-либо государство в одностороннем порядке допустит признание того или иного лица, проживающего на его территории, своим гражданином, то другое, как правило, этого одностороннего решения не признает. И,

следовательно, последнее будет принимать любые меры воздействия и пресечения допущенного нарушения Конституции, законов данной страны.

Этот принцип, названный принципом одногражданства, как свидетельствует история человеческой цивилизации, восторжествовал не случайно. Ведь признание за лицом двойного гражданства порождает массу проблем как для личности, так и для других самих государств. Почему? Да потому, что всякое суверенное государство, учреждая институт гражданства и связанный с ним диапазон прав, свобод и обязанностей граждан, прежде всего исходит из своих конкретных экономических и политических интересов. А нормы национального права в этой части не совпадают с правовыми установлениями государств, признающих двойное гражданство. И, естественно, в таком случае возникают сложности при осуществлении прав и исполнении обязанностей лицом, имеющим двойное гражданство, особенно в вопросах несения государственной и воинской службы, уплаты налогов, реализации избирательных прав, привлечения к ответственности. Вот почему современные государства, как правило, исходят из принципа одногражданства и на договорной основе стремятся к недопущению случаев двойного гражданства. Именно так поступаем и мы.

Представляется чрезвычайно важным, что наша новая Конституция окончательно закрепила складывавшуюся на протяжении последних шести лет президентскую форму правления. Выбор именно этой формы правления не случаен. Он обусловлен предыдущей историей и сегодняшними реалиями, менталитетом нашего общества, необходимостью сильной и консолидированной системы власти, которая не была бы подвержена колебаниям, вызванным возможными социально-экономическими кризисами и разногласиями между ветвями власти.

В рамках президентской формы правления статус Главы государства, находящегося над ветвями власти, наделенного, по сути, арбитражными функциями в силу этого обеспечивающего согласованное функционирование органов государственной власти, позволяет в условиях Казахстана создавать наиболее благоприятные предпосылки для успешного необратимого реформирования политической и экономической систем общества. То же самое и в социальном плане: для полиэтничного и многоконфессионального общества, в котором к тому же происходит сильная социальная дифференциация, жизненно важно существование в лице Президента гаранта гражданского мира, общественной стабильности и межнационального согласия. Это же является эффективным средством повышения ответственности власти перед учредившим ее народом. Именно этот новый механизм действия трех ветвей единой государственной власти закреплён в нашей Конституции.

Разделение государственной власти на законодательную, исполнительную и судебные ветви предполагает взаимодействие их между собой с использованием системы сдержек и противовесов. Поэтому Конституция пре-

дусматривает механизм разделения властей, ориентированный на возможность, с одной стороны, их тесного сотрудничества, а с другой – взаимного сдерживания, недопущения вмешательства в установленную Конституцией и законами компетенцию друг друга. Так, Конституцией установлены институты "контрассигнации" (когда акты Президента и законы, принятые Парламентом, скрепляются подписями лиц, ответственных за их подготовку и юридическую безупречность); роспуска Парламента, импичмента (особого конституционного порядка ответственности Парламента и Президента); назначения Президентом республики отдельных должностных лиц государства (например, Премьер-министра, председателя Национального банка, Генерального прокурора) с согласия Парламента и его палат.

В системе четкого разделения единой государственной власти на ветви получили определение функции Парламента, предполагающие его сосредоточение на законодательной деятельности. Разумеется, это правовое поле очерчено определенными рамками, и все же оно достаточно широко и в полной мере способно регулировать общественные отношения законами.

И дело даже не в количестве полномочий, хотя они существенны, а в качестве их осуществления. При этом Парламент подчинен, как и все ветви власти, духу и букве Конституции, которая устанавливает и регулирует его компетенцию и основы законодательного процесса. Надо иметь в виду и то, что Парламент с четко обозначенными прерогативами способен избавить политическую систему от нестабильности, которая нередко сотрясает парламентские республики.

Об эффективности конституционных механизмов взаимодействия ветвей власти свидетельствует успешное преодоление возникшего в июне этого года кризиса во взаимоотношениях между Парламентом и Правительством, когда вступили в действие нормы Основного закона, предусматривающие решение проблем без конфронтации и побуждающие стороны к поиску компромиссов.

Конституция, наконец-то, учредила двухпалатный Парламент, дискуссии о необходимости которого так долго велись в нашем обществе. Предусмотрен ряд норм, направленных на повышение эффективности деятельности высшего законодательного органа страны, профессионализма его депутатского корпуса. Предусматривается четкое определение пределов законодательной компетенции Парламента, что не ослабляет, как ошибочно утверждают некоторые, а создает условия для более целенаправленного функционирования законодательной власти, повышает действенность и качество законотворческой работы, ставит ее на строго конституционную основу. А это, в свою очередь, укрепляет режим конституционной законности в стране.

В цивилизованном обществе самыми сильными средствами устойчивого развития, которые находятся в руках Парламента, являются принятие эффективных законов, утверждение государственного бюджета, одобрение или отклонение программы деятельности Правительства, его отчетность по этой программе Парламенту, дача согласия на назначение Пре-

мьер-министра, выражение вотума недоверия, заслушивание палатами отчетов членов Правительства и обращения к Президенту об их освобождении. И, наконец, возбуждение и решение вопроса об импичменте Президента. Все эти контрольные прерогативы закреплены за казахстанским Парламентом нашей Конституцией.

Речь о том, чтобы такие полномочия использовались в практической работе на профессиональном уровне. Тогда и отпадут всякие рассуждения о "зажатости" Парламента.

Достигнута также и другая цель – предотвращена излишняя политизация в деятельности Парламента. Именно этот фактор в свое время ставил Верховный Совет в двусмысленное положение, когда, так сказать, "всеядность" депутатов, помноженная на их местечковый популизм, приводила в итоге к законотворческому бессилию. Был принцип: станем командовать всеми, но ни за что не отвечать.

Предусмотренная же нынешней Конституцией структура Парламента обусловлена необходимостью тщательного, взвешенного и многостороннего обсуждения законопроектов, принятия качественных законов, в которых на базе общегосударственных интересов были бы согласованы интересы различных социальных групп и регионов. И надо сказать, что в этом плане наши ожидания уже начинают оправдываться. Наглядное тому подтверждение – плодотворные результаты работы I сессии нового Парламента страны.

Важно и то, что Конституция установила новые подходы к определению статуса Правительства и его полномочий. Отныне Правительство находится в "самостоятельном плавании", то есть, возглавляя систему исполнительных органов, руководя их деятельностью и самостоятельно принимая управленческие решения, несет всю полноту ответственности за состояние дел в экономике и социальной сфере.

Переход от планово-распределительной к рыночной экономике – процесс непростой и болезненный, связанный со значительными социальными издержками. Поэтому задача Правительства и нижестоящих исполнительных органов состоит в том, чтобы обеспечить ускоренный переход экономики страны на рельсы рыночного развития и, в конечном итоге, сделать все для того, чтобы население республики быстрее почувствовало положительные результаты социально-экономических реформ. В этой связи перед Правительством стоит двуединая задача. С одной стороны, надо всячески форсировать формирование всей рыночной инфраструктуры и условий, необходимых для создания мощного класса собственников. С другой – принимать упреждающие меры по недопущению значительных социальных издержек реформ, адекватно реагировать на социальные процессы, предотвращать возможные социальные конфликты.

Говоря о роли исполнительной власти, нельзя обойти молчанием экономическую политику государства, важнейшей задачей которого в этом смысле является предоставление полной свободы предпринимательской

инициативе, содействие развитию частной собственности как неременного условия успеха проводимых нами реформ. Причем развитие отношений собственности невозможно без приватизации и обеспечения нормальных условий для предпринимательской деятельности.

Сегодня достаточно жесткой критике подвергаются допущенные ошибки в приватизации. Однако нельзя отрицать необходимость самого процесса приватизации. В свое время все цивилизованные страны пережили этот непростой, весьма болезненный процесс. Но конечным результатом стали эффективно проведенные разгосударствление и приватизация предприятий. У всех были трудности, аналогичные нашим, но они вышли из них с достоинством. Для нас же вся суть проблемы заключается в том, что мы приступили к приватизации в условиях постсоветского, постсоциалистического общества, основная масса населения которого, поняв и восприняв происходящее, все же была не в состоянии выступать в роли покупателей госсобственности, а также и в роли инвесторов. Поэтому проблемы были и будут. Но приватизация необратима, ибо это не самоцель, а способ становления эффективных форм хозяйствования. И ее необратимость уже не зависит от чьей-либо воли, поскольку во многом обеспечивается реализацией норм, заложенных в нашей Конституции.

Другой вопрос, что здесь, как и во всяком новом деле, имеют место недостатки, есть и прямые нарушения. Но при наведении порядка следует надеяться не только на высокие государственные инстанции. Уже сейчас необходимо в полной мере задействовать правозащитный потенциал судов, что позволит проводить приватизацию в строгом соответствии с законодательством, полнее учитывать при этом интересы общества и государства.

Процесс становления правового государства у нас только набирает силу, поэтому не менее важной задачей, чем решение экономических проблем, для нас является обеспечение эффективности судебно-правовой системы.

Практика работы судов в годы советской власти и инерционный характер их деятельности в первые годы независимого развития Казахстана привели к тому, что доставшаяся нам в наследство старая судебная система не способствовала реализации правозащитного предназначения судов, более того – сковывала предпринимательскую инициативу, без чего развитие отношений собственности просто-напросто невозможно. А отсутствие цивилизованной системы отправления правосудия и по-настоящему независимых судей плодило и множило случаи неисполнения законов.

Все это привело к необходимости решительного реформирования судебной системы, что, кстати, предусмотрено нашей новой Конституцией. Для создания действительно независимого и объективного в принятии решений суда, свободного от диктата чиновников и неподверженного коррупции, мы проводим судебную реформу. В соответствии с Конституцией про-

изошло объединение системы общих и арбитражных судов, законодательно определен статус судов и судей, укрепивший правовые гарантии отправления правосудия. Пришлось пойти и на аттестацию судейского корпуса, в результате чего суды освобождаются от некомпетентных и нечистоплотных лиц, не имеющих права выступать от имени Фемиды.

Благодаря новой Конституции, определившей основополагающие направления судебной реформы, система правосудия получила надежные правовые гарантии, позволяющие обеспечить независимость судей при отправлении ими закона. Отныне вмешательство в деятельность судей недопустимо, они неприкосновенны, неподотчетны по конкретным делам и подчиняются только Конституции и закону.

Справедливому и объективному отправлению правосудия будет способствовать и предусмотренный Конституцией механизм формирования судебного корпуса, ведущая роль в котором принадлежит Главе государства. Значительная роль в этом обновленном механизме отводится также Высшему судебному совету и Квалификационной коллегии юстиции, которые уже сформированы и начали свою работу.

Составной частью судебно-правовой реформы явилось и реформирование правоохранительной системы – прежде всего органов прокуратуры и следственного аппарата. Ныне прокуратура сосредотачивает свои усилия на надзоре за соблюдением законности в стране, невзирая на статус государственных органов и должностных лиц. Об этом свидетельствует и тот примечательный факт, что прокуратурой опротестовываются решения даже Правительства. В условиях тоталитарного государства об этом нельзя было и мечтать. Следствие отделено от суда и прокуратуры. Этим поставлена точка над советской системой правосудия. Создание государственного следственного комитета позволило начать формирование системы, эффективно противостоящей преступности.

Весьма примечательно, что Конституция страны впервые учредила такой государственный орган, как Конституционный совет, пришедший на смену прежнему Конституционному суду. В условиях президентской формы правления Конституционный совет является наиболее оптимальной моделью органа, призванного стоять на страже конституционной законности. Он должен не только обеспечить конституционный контроль за соответствием принимаемых законов, но и служить своего рода дополнительным фильтром, гарантирующим качество принимаемых в стране законодательных актов. При этом он стоит в стороне от политических баталий. Уверен, что Конституционный совет выполнит возложенные на него функции защитника конституционных прав и свобод.

В новой Конституции четко сформулирован отказ от прежней классификации конституционных прав и свобод граждан, от пустого, не обеспеченного реальной практикой их декларирования. Так, статья 24 устанавливает не право на труд, а "право на свободу труда, свободный выбор про-

фессии и деятельности". Отныне недопустим принудительный труд. Уходит в небытие и практика неоправданного государственного патернализма в вопросах здравоохранения и образования, которая была тормозом на пути достижения в этих сферах новых рыночных отношений. Иными словами, Конституция формулирует сущность и содержание конституционных прав, свобод и обязанностей граждан в соответствии с принципами современной рыночной экономики, которые ставят возможности удовлетворения многообразных интересов личности в зависимость от ее конкретного вклада (результата) в процессе своей трудовой деятельности. А необходимый минимум бесплатных социальных услуг государством гарантируется.

Существенным достижением новой Конституции является признание института местного самоуправления, которое призвано обеспечить самостоятельное решение населением вопросов местного значения. Значение этого конституционного положения состоит в том, что реальная жизнь человека сосредоточена как раз в городе, районе, селе, ауле. Именно там он проживает и повседневно трудится, решает свои жизненные проблемы. Поэтому в рамках местного самоуправления, которое должно быть законодательно наполнено материально-вещественным содержанием, каждый гражданин должен иметь возможность реализовывать свои жизненные планы и помыслы, проявлять свою гражданскую инициативу.

Первый год действия новой Конституции позволяет сделать некоторые выводы о том, насколько эффективно Основной закон воплощается в жизнь.

Хотя за минувший год проведена серьезная работа по реализации конституционных принципов и положений, огромный созидательный потенциал, заложенный в Конституции, еще задействован слабо. К сожалению, многие государственные органы и должностные лица, в том числе суды и правоохранительные органы, до сих пор не сделали всего необходимого для разъяснения сути Конституции, а главное – исполнения ее положений всеми гражданами. Практика показывает, что нормативное значение для исполнителей имеет прежде всего акт непосредственного вышестоящего субъекта управления, а из общенормативных источников – акт своего ведомства. В лучшем случае они соизмеряют свои действия с текущим законом, содержащим конкретные нормы. Жесткость и возможная жестокость органов, которым поручено следить за строгим исполнением Конституции всеми гражданами, и особенно органами власти, – необходимое условие установления порядка и дисциплины в государстве.

Однако и в широком общественном сознании еще недостаточно укрепилось правильное понимание роли и места Конституции в нашей жизни. Переход к демократии и правовому государству требует коренного изменения такой психологии правоприменителя. Он должен научиться постоянно сверять все свои действия с высшим законом страны, а в необходимых случаях – непосредственно применять его. Короче говоря, мы научились

писать и принимать хорошие законы, но до сих пор толком не научились их исполнять. Как известно, люди обращаются к закону тогда, когда нарушают их права. А нарушают ли они его сами – об этом не задумываются. Но тот, кто нарушает законы, должен всегда помнить о том, что сам может стать жертвой аналогичного нарушения. В условиях быстрого и масштабного развития законодательства особую актуальность приобретает вопрос о реализации всех правовых актов.

У нас еще не преодолен правовой нигилизм, причем на всех уровнях, начиная с министерств и ведомств, которые не перестроили свою работу, в результате чего исполнение многих указов Президента и постановлений Правительства идет, что называется, со скрипом. Порой человек может быть обманут чиновником, даже не осознавая до конца, что на страже его гражданских интересов стоят мощное законодательство и независимый суд, что перед государством поставлена задача обеспечения реального равенства всех перед законом. Сто раз справедлива античная мудрость, гласящая: "Чтобы быть свободным, нужно подчиняться законам".

Защищать гражданина должен не Президент, не аким или министр, а суд. Надо окончательно преодолеть бытующее отношение к суду, как к органу, посещение которого наносит пятно на человека. Отныне суд – это орган, защищающий права каждого гражданина. Потому и высочайшее требование к судьям.

Равнозначно ли знание законов гражданами страны и строгое их исполнение государственными структурами и должностными лицами возврату к некогда существовавшему у нас казенному единомыслию и мировоззренческой безальтернативности? Для подобного рода опасений нет ни малейшего основания. Как свидетельствует накопленный мировым сообществом опыт, расхождения между государством и институтами гражданского общества возникали, возникают и неизбежно будут возникать. Это имеет место во всех странах мира. Весь вопрос заключается в сути данных противоречий и механизме их разрешения. Если все вопросы решаются на правовой основе и не представляют угрозу конституционному строю, то общий язык находить просто необходимо. Мы не имеем права и не будем отмахиваться от разномыслия, от любого альтернативного мнения, если оно, конечно, находится в соответствии с Конституцией и законами нашего государства. В противном случае могут быть нарушены не только сами принципы демократии, но и элементарные правила человеческого бытия.

Хочу еще раз поздравить вас, всех граждан Казахстана с Днем Конституции. Нам необходимо научиться жить по закону. Давайте сверять с Конституцией все свои дела и поступки. Когда в обществе не остается места для беззакония и правового нигилизма, тогда оно станет более справедливым и гармоничным, а мы с вами станем жить лучше, в ладу друг с другом и со своей совестью.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БІРІНШІ ШАҚЫРЫЛҒАН РЕСПУБЛИКА ПАРЛАМЕНТІНІҢ ЕКІНШІ СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 2 қыркүйек 1996 жыл

ЕЛ АБЫРОЙЫ – ПАРЛАМЕНТ АБЫРОЙЫ

Парламенттің екінші сессиясын аша отырып, баршамыздың алдымызда тұрған аса маңызды мәселелерге тоқталғым келіп отыр. Егер естеріңізде болса, мен Парламенттің демалыста жүрген уақытында үкімет заң жобаларын айтарлықтай дәрежеде даярлап қояды деген едім. Үкіметтің баяндағанындай, бұл мәселе арнайы қаралған және ол ойдағыдай шешіледі деп отырмыз. Бірақ біз күткендегідей емес, тағы да Үкіметтің назарын заң жобаларымен жұмысты жандандыруға түсуге және Парламентпен қоян-қолтық жұмыс істеуге шақырамын. Нарық процестерің құқытық негіздерін ретсіз соза беру – халықтың иығындағы жүкті одан әрні ауырлата түседі және адам құқығы мен бостандығына деген орынсыз озбырлық деп түсінемін. Ең алдымен сіздер мен біздің алдағы жұмысымыздың мәселелеріне тоқталып өтсем деймін. Қазақстанда өмірдің барлық салаларында түбегейлі реформаны табысты жүргізудің негізі ретінде істің экономикалық жағына назар аударайық.

Қазіргі кезде біздің еліміз экономиканы түбегейлі және қайта құру, материалдық өндіріс салаларына, өндіріс пен әлеуметтік инфрақұрылымдарды түбегейлі жаңғырту және қайта құру алдында тұр. Сондықтан Парламент, сондай-ақ Үкімет те елімізде инвестициялық белсенділіктің артуы үшін, өндірісті және бүкіл инфрақұрылымды жоспарлы түрде жаңғырту үшін қажетті құқықтық жағдайды алдын ала туғызуы тиіс.

Перспективалық міндеттерді басшылыққа ала отырып, биылғы және келесі жылда экономикалық тұрақтануға, инфляцияны түпкілікті ауыздықтап, қаржы жүйесін нығайтуға қол жеткізуіміз қажет. Сондай-ақ жекешелендіру процесін жеделдетіп, негізінен аяқтауымыз керек, ақыр соңында кәсіпорындардың банкроттық тұтқасын іске қосқан және болашағы жоқ және барлық тиімсіз өндірістерді жойған жөн. Шаруашылық қызметте мына принцип басым түсуге тиіс: кәсіпорындарға мемлекет қамқорлық жасамайды, қайта кәсіпорындар мемлекеттік мүддені сақтайды.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 3 қыркүйек 1996 жыл.

Әрине, шығынды өндірістерді жоюдың өте кінәратты салдары болуы мүмкін, бірақ өнді біз бұдан әрі "ауруды жасыра бере алмаймыз". Бұлай етпейінше салауатты әрі бәсекелестікке қабілетті нарықты экономиканы жасауға кедергі келтіретін төлемдердің өтелмеу проблемасын біз шеше алмаймыз.

Осы саясаттың аясында бірінші кезектегі заң шығару міндеттерінің қатарында 1997 жылы қаржы жылына арналған Бюджет туралы Заңды қабылдау алда тұр, ал оның идеологиясы мұның кіріс бөлігін нығайту жөніндегі кешенді шараларға негізделуге тиіс. Оның үстіне, бюджеттің шығыс бөлігін де жаңарту қажет, ал ол әзірге нашар бақыланып отыр. Қаржы жөнінен тұрақтандыру мүддесі шығындардың ауыртпалығы мемлекет мойнынынан барынша алынуын талап етеді. Елдің 1997 жылға арналған бюджеті тәрізді осындай аса маңызды заң жобасын қабылдау кезінде депутаттардан сындарлы көңіл-күй қажет етіледі. Бюджетті қараумен бірге біздің басым бағыттарымызды – қолда бар қаржыны қайда жұмсауымыз керек екенін анықтауымыз қажет.

Сондықтан Президент жолдауында мен бюджетті осылай үйлестіре білу керек екеніне назар аударғым келді.

Бюджет арқылы біз басқа бір аса маңызды проблемаға – еліміздің бүкіл бюджет жүйесін реформалауға шығамыз. Осы жұмыстың негізіне Бюджет жүйесі туралы жаңа Заң негіз болуға тиіс. Бұл мәселені де осы сессияның шеңберінде шешуге болады деп ойлаймын.

Біздің таяудағы жылдардағы басым бағыттарымыз туралы егжей-тегжейлі айтқанда, макроэкономика мәселелерімен әуестеніп кеткен атқару органдары жергілікті жерлерде меншіктің барлық нысанындағы кәсіпорындарды дамытуға және оның нақты жұмысына, әсіресе, шағын және орта бизнес кәсіпорындарына көңіл аударуды азайтқанын атап өткен жөн. Ал осы секторға жан-жақты қолдау көрсетпейінше өркениетті нарықты жасау мүмкін емес. Өйткені дүниежүзілік тәжірибе көрсетіп отырғанындай, шағын өндіріс, сауда және қызмет саласына босаған жұмыс қолының басым көпшілігі ағылып келетінін көрсетіп отыр. Соның үстіне, бұл жерде азаматтардың соңғы кезде едәуір өсе түскен шаруашыл бастамашылығы мен кәсіпкерлігі шағын және орта бизнестің дамуын жүзеге асыруға тиіс. Өйткені олардың көбі қазірдің өзінде масылдық пиғылдан арылды. Осы міндетті шешу үшін біздің мүмкіндіктеріміз жеткілікті. Бізде орасан зор қуаттар, жер әлі де босқа қарап жатыр. Еңбек әлеуетінің өзі толығымен іске қосылған емес. Мұның өзі мемлекеттің міндеттерінің бірін – жұмыссыздық проблемасын шешуге қатысуын көрсетер еді. Алайда бұл тұста жергілікті жерлердегі чиновниктердің әрекетсіздігі мен Үкімет тарапынан сылбырлық аңғарылып отыр. Сондықтан өндірістің осы саласының ең қысқа мерзімнің ішінде арнайы заң қабылдау және басқа да шаралар арқылы тынысын кеңейту қажет. Мұның бәрін Үкімет кезек күттірмейтін тәртіппен талдап жасауға тиіс.

Бұрынғысынша Қазақстан экономикасына шетелдік инвестицияларды нысаналы түрде, кең ауқымды тарту міндеті басым болып қалып отыр. Өйткені экономиканы жаңғырту үшін орасан зор қаражат қажет.

Қолайлы инвестициялық ахуалды туғызу ұғымына көп нәрсе кіреді, бірақ ең бастысы шетелдік инвесторлар үшін бірқатар жеңілдіктерді, соның ішінде салық пен кеден жеңілдіктерін бекіту қажет. Міне, Салық кодексіне түзету енгізудің көкейкесті болып отырғаны да сондықтан. Мұны сіздер Үкіметпен бірлесе отырып жүзеге асыруларыңыз керек. Сонда ғана ол елімізде ең қолайлы инвестициялық ахуалды қалыптастыру жөніндегі заң шығару шараларының бір бөлігіне айналмақ.

Үкіметтің, сондай-ақ Парламенттің басты назарында халықты әлеуметтік қорғау мәселелері болуға тиіс. Бұл мәселелерді нарықтық экономиканың шындықтарын еске ала отырып шешкен жөн. Бұл жағдайда бұрынғыдай адамдардың енжарлық пиғылы мен әлеуметтік масылдық көңіл-күйін туғызатын бұрынғыдай әкімшіл-әміршіл әдістерге жол берілмейді. Оның үстіне, бұл проблемаға үстіртін қарап, мәселен, халықтың тек қана жынысы мен жасына орай құрылымы немесе оның кәсіби бағдары тұрғысынан келмеген жөн. Әңгіме барлық әлеуметтік процестерге нысаналы әрі жүйелі түрде ықпал ететін мемлекеттің әлеуметтік жалпы қызметі туралы болып отыр.

Бұл орайда басты міндеттердің бірі – тұрғын үй құрылысын кеңінен өрістету. Мен осы тақырыпта талай рет әңгіме қозғап келдім. Бірақ тағы да сіздердің назарларыңызды осы проблемаға аударғым келеді. Тұрғын үй құрылысы – халықтың іскерлік белсенділігін асыруға және материалдық өндірісті арттыруға мүмкіндік беретін маңызды экономикалық міндет қана емес. Бұл біздің азаматтардың әлеуметтік көңіл күйіне тікелей әсер ететін маңызды саяси проблема. Әңгіме жаппай мемлекеттік құрылыс туралы болып отырған жоқ. Ал біздің осы жұмысқа халықтың қаражатын тартуға мүмкіндік беретін тұтқаларды табуымызға болады. Осы жылдың аяғына дейін тұрғын үй бағдарламасына өзгерістер енгізу қажет. Бұл тұста Парламентке де жұмыс табылады деп ойлаймын.

Қылмысқа қарсы күреске де қаражат қажет.

Еліміздің жоғарғы өкілетті органының қызметін ұйымдастыру туралы айтқан кезде, қазіргі заң шығару өлшемдері әбден түпкілікті, және мәңгі мызғымайтын емес екенін түсінген жөн. Керісінше, елдің Конституциясы, ең басты принципті ережелерді бекіте отырып, заң шығару тұтқасын жетілдіру үшін зор кеңістік ашып отыр. Заңдарды қабылдаудың "технологиясын" жетілдірудің өзі олардың сапасына игі ықпал жасайтыны рас, өйткені оның қоғамда әбден негізді сынға түскені белгілі. Бұл сындардың өзі нормативті-құқықтық актілер туралы Заңның болмауынан да туып отыр. Ал оны қабылдаудың өзі Конституцияда көзделген. Ендеше бұл заң жобасын осы сессияның барысында қарап, қабылдаған жөн болар деп ойлаймын. Оның көкейкестілігі атқару өкіметі органдарының, әсіресе Үкіметтің нормативтік қызметі көлемінің өсу жағдайында әбден айқын болып отыр. Осыған байланысты заңға бағынышты актілерді қабылдау процесі қатаң конституциялық, заңдық негізге қойылуға тиіс.

Парламент қызметін жетілдіруге парламенттік комитеттер мен комиссияларды құрудың тәртібі, өкілеттігі және ұйымы туралы заң да жағдай жасауға тиіс. Ал оны қабылдау Конституцияда көзделген.

Заң шығарудың өзегін кодификацияланған актілер – мәселен Азаматтық, Қылмыстық, Азаматтық-процессуалдық, Қылмыстық процессуалдық, Әкімшілік және басқа да кодекстер құрайтыны белгілі. Бірақ, елімізде әлі күнге дейін негізінен кеңестік кезеңдегі кодекстер күшінде болып отыр.

Бүгінгі таңда өмірдің өзгеріп жатқан шындығымен аз үйлесетін заң актілерін пайдаланудың қажеті жоқ. Депутаттық корпус қазіргі заманғы заң шығару ісінде аса керек жаңа кодификацияланған актілерді қабылдауға күшжігерлерін жұмылдыру керек екенін түсінеді.

Біздің алдымызда тағы бір мемлекеттік маңызы бар міндет – өкіметтің барлық тармақтарының қоғамның жалпы құқықтық мәдениетін арттыру жөніндегі жұмысқа белсене қатысу ісі тұр. Өйткені халықтың құқықтық білімінің деңгейін жақсартуды талап ететіні ешкімге де жасырын емес. Депутаттардың орын алып отырған құқықтық сауатсыздықты жою ісінде сындарлы рөл атқаратынына сенемін. Парламентшілер де, өкімет мүшелері де, құқық қорғау жүйесінің өкілдері де құқықтық мәдениетті таратушылар болуға тиіс. Тек осындай ғана айқындама құқықты Қазақстан қоғамындағы аса маңызды адами құндылықтардың дәрежесіне көтеруге мүмкіндік береді.

Кәсіби Парламент құрылған сәттен бері бұқарлық ақпарат құралдарында, негізінен депутаттардың өздері де Парламенттің бақылау міндеті болмағандықтан, қызметке қабілетті бола алмауы мүмкін, деген қауіп білдіруде. Мұнымен келісуге болмайды. Мысалы, парламентшілер Конституцияда көзделген процедураны әрқашанда пайдаланып, Үкіметтің кез келген мүшесінің есебін тыңдай алады. Егер белгілі бір басшы, заңдарды орындамайды немесе, олардың пікірі бойынша, реформа жасау міндеттерінің деңгейіне сай емес деп есептейтін болса, депутаттардың мұндай министрдің атқарып отырған қызметіне сәйкестігі туралы мәселені ел Президентінің алдына қоя алады. Ал енді бұл заңдардың орындалуына бақылау емей немене?

Бюджет туралы Заңды қабылдау және оның орындалуына есеп комитетінің бақылау жасауы Парламенттің мемлекеттің бақылау міндеттерін жүзеге асыруға қатысуын қамтамасыз етеді. Әрине, бұл жерде елдің мүмкіндігін және оның азаматтарының мүдделерін еске алған жөн.

Негіз қалаушы конституциялық нормалардан туындап отырғанындай, біздің демократия, деді одан әрі мемлекет басшысы, қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылыққа, қоғамда туындап жататын барлық проблемаларды құқықтық жолмен шешудің басымдылығына негізделген. Біз қоғамдық дамудың эволюциялық үлгісін таңдап алдық және революциялық өктемдік пен шыдамсыздық көріністерінің қайталануына жол бермейміз. Осы ізгілікті үлгі аясында Парламент халықтық өкімет институттарының бірі ретіндегі ма-

ңызды рөлін атқаруға тиіс. Өйткені Негізгі Заңның бірінші бабында республика қызметінің негізгі принциптерінің бірі ретінде аса маңызды мәселелерді, соның ішінде елдің жоғары өкілетті органында дауыс беруді қоса алғанда, демократиялық тәсілдермен шешу белгіленген.

Парламенттің конституциялық биікке көтерілген маңызының өзі депутаттық корпусқа биік талаптар қойып отыр. Өйткені мемлекеттің құқықтық жүйесі, парламентаризмнің қазақстандық үлгісі ғана емес, сонымен бірге Отанымыздың бүгінгі мен болашағы да солардың күш-жігері арқылы қалыптасатыны анық.

Парламент қызметінде пікірталас ажырағысыз нәрсе болып табылады, өйткені заң шығару органы табиғатының өзі осындай. Бірақ мұның өзі құр даурығу емес, көкейкесті, қоғамдық маңызды проблемаларды шешудің құралы болуға тиіс.

Көзқарастардың кейде бүтіндей алшақ болғанына қарамастан, депутаттардың соларды үйлестіргені, ортақ сындарлы айқындаманы іздегендері жөн болар. Өзінің мән-мағынасы бойынша бүтіндей бір заманға тең тарихтың қазіргі кезеңінде депутаттар жалпы мемлекеттік мүдделерді, көпұлтты Қазақстан халқы өздеріне жоғары сенім көрсеткені және оларға зор үміт артатыны туралы әрқашан ұмытпағаны абзал.

Парламенттің жастығына қарамастан, оның алғашқы қадамдары мен заң шығару қызметінде жиналған, жинақталған тәжірибе мемлекеттің заң шығару міндетін олар табысты түрде жүзеге асырады деген сенім бар. Бұл үшін бірінші сессияның барысында қалыптасқан сындарлы көңіл-күй мен жұмыстың нақты ырғағын сақтай білу қажет.

Міне, бес жыл бойы біздің мемлекетіміз теуелсіздік даму жолымен ілгері жылжып келеді.

Осы даму жолында, әрине жетістіктеріміз аз болған жоқ, қателіктеріміз де болды. Ең бастысы біздің жетістіктеріміздің қайнар көзі – көпұлтты еліміздегі тыныштық пен өзара келісімнің сақталуы, әрбір азаматтың қай ұлтқа жататынына қарамастан, тең құқылыққа ие болуы, мүмкіндіктерінің бірлігі дер едім. Біз осы қасиетті жетістігімізді, айлығымызды сақтай отырып, қоғамымызда қазақстандық патриотизмді одан әрі жетілдіре түсуіміз керек. Қазақстандықтардың, оның ішінде парламентарийлердің күш-жігері, парасаты арқылы біз Отанымыздың гүлдене беруіне жол ашамыз деген зор сенімдемін.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ОТКРЫТИИ ВТОРОЙ СЕССИИ ПАРЛАМЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПЕРВОГО СОЗЫВА*

Алматы, 2 сентября 1996 года

ПРИОРИТЕТЫ НАЗВАНЫ – ПАРЛАМЕНТ НАЧИНАЕТ РАБОТУ

– В настоящее время наша страна находится в преддверии коренной модернизации, реконструкции экономики в сфере материального производства, производственной и социальной инфраструктур. Поэтому Парламенту, равно как и Правительству, предстоит заблаговременно создать надлежащие правовые условия для роста инвестиционной активности в стране, планомерной модернизации производства и всей инфраструктуры, – так начал свое выступление Глава государства.

Исходя из этой перспективной задачи, необходимо в нынешнем и следующем годах добиться полной экономической стабилизации, окончательно подавить инфляцию и укрепить финансовую систему в целом. Следует также форсировать и в основном завершить процесс приватизации, наконец-то запустить механизм банкротства предприятий и ликвидировать все неэффективные, не имеющие перспективы производства. В хозяйственной деятельности должен восторжествовать принцип: "Не государство опекает предприятия, а предприятия стоят на страже государственных интересов".

При этом загонять проблему внутрь и делать вид, что ее нет, нельзя. Всем придется понять, что будут повышены требования к местным властям и Правительству, иначе проблему неплатежей, препятствующих созданию дееспособной рыночной экономики, не решить.

Среди первоочередных законодательных задач принятие Закона о бюджете на 1997 год, идеология которого должна базироваться на комплексе мер по укреплению доходной части бюджета. Так же должна быть рационализирована и расходная часть бюджета, которая пока слабо контролируется, хотя расходы Правительства должны быть ужаты по всем направлениям. Родиться такой закон может в конструктивном настрое Парламента. Вместе с рассмотрением бюджета депутатам предстоит определить приоритеты страны: куда направлять имеющиеся средства.

* Газета "Казахстанская правда", 3 сентября 1996 года.

Более подробно я останавливаюсь на этой проблеме в своем обращении к Парламенту.

Через бюджет предстоит выйти на другую чрезвычайно важную проблему – реформирование всей бюджетной системы страны, в основу чего должен быть положен новый закон – о бюджетной системе.

Считаю, что этот вопрос нужно решить в рамках нынешней сессии и, может быть, в ее первой половине.

Президент назвал приоритеты на ближайший год: – Должен отметить, что, увлекшись вопросами макроэкономики, исполнительные органы государства уделяют мало внимания конкретной работе предприятий на местах всех форм собственности, особенно развитию малого и среднего бизнеса, хотя деньги на эти цели выделяются немалые. Между тем без поддержки этого сектора цивилизованный рынок нам не построить.

Как показывает мировой опыт, именно в сферу мелкого производства, торговли и услуг направляется основная масса высвобождаемых рабочих рук, которые будут появляться при объявлении банкротства предприятия.

Обеспечению развития малого и среднего бизнеса может способствовать заметно возросшая хозяйственная инициатива и предприимчивость граждан, подавляющее большинство которых уже избавилось от патерналистских стереотипов. Есть и другие возможности для решения этой задачи: 50 миллионов долларов выделил Азиатский банк – деньги должны быть направлены на развитие малого бизнеса в селе, в результате именно должны там появиться новые объекты (247 только в этом году), в основном малые перерабатывающие предприятия, поскольку переработка гораздо эффективнее, чем производство первичной продукции.

В следующем году в село будут направлены еще 50 миллионов, то есть встанут на ноги еще 250 объектов. При этом не будут допускаться невыплаты кредитов, деньги пойдут частным структурам, известным банкам своей платежеспособностью, могущим брать кредиты под залог имущества. Также мягкие кредиты будут идти по линии ТАСИС, настроен на долговременное сотрудничество. Американский фонд поддержки малого и среднего бизнеса.

Мне не раз приходилось говорить, что у нас простаивают огромные мощности, не востребован в полной мере трудовой потенциал – стоят маленькие предприятия, заброшенные мастерские, небольшие автобазы, бывшие предприятия местной промышленности. Надо просто отдать их людям. Но наша психология нас держит. А нужно малое – взять на учет и просто раздать, хотя бы на несколько десятков лет, если уж очень жалко. Есть возможность в Казахстане не иметь такого количества безработных.

Всему причина – бездействие чиновников, но к этому хотелось бы добавить – и их алчность, авось, что-то в личный карман перепадет.

Об общественных работах и разговора нет. Многие государства, между тем, за счет выделенных средств на пособия по безработице организуют эти общественные работы.

Действительно, дел много: дорог не хватает, территории неблагоустроены, слаба инфраструктура в селах и малых городах.

В самые сжатые сроки в эту сферу производства надо вдохнуть жизнь принятием мер, которые должны быть разработаны Правительством. А депутатам предстоит заняться законом о малом и среднем бизнесе, который ждет своего усовершенствования.

Второй приоритетной задачей было названо целенаправленное широкомасштабное привлечение в экономику Казахстана иностранных инвестиций. Модернизация экономики требует огромных средств, которых у нас, к сожалению, нет.

Но если на новом месте иностранный инвестор начинает строить фабрику, какие налоги должны мы сегодня с него спрашивать? Между тем тянем эти налоги, особенно не задумываясь с чего. Хотя западные партнеры считают наш инвестиционный климат приемлемым. За август общий объем заключенных контрактов превысил полтора миллиарда, причем без правительственных гарантий. А вот наш Коммунистический комплекс – не пуцать, зажать – по-прежнему действует.

Нашим отечественным инвесторам тоже нужны льготы.

Поэтому становится актуальной корректировка Налогового кодекса, которая должна быть осуществлена Парламентом совместно с Правительством, что станет частью законодательных мер по формированию в стране самого благоприятного инвестиционного климата. Высший экономический совет при Президенте сейчас плотно работает над этим вопросом.

Третьим приоритетным направлением названа социальная защита населения. Осуществлять ее ветви власти должны с учетом реальной рыночной экономики, когда недопустимы прежние административно-командные подходы, порождающие в людях социальное иждивенчество. Причем узкие подходы тут неприемлемы. Речь должна идти о социальной функции государства, когда системные воздействия сказываются на всех социальных процессах. Одна из главных задач – развертывание жилищного строительства. Программа была разработана еще в 1993 году, но реализация по задуманному не состоялась из-за того, что не было денег. Надо, наконец, развернуть жилстроительство.

Мне приходилось говорить, что проблемы людей решаются налаженным жилищным строительством, но в наших условиях оно стимулирует и развитие всей экономики... Если Америку вытацило автомобилестроение, то Казахстан сможет поднять строительство жилья. Мы должны найти в этом году средства, чтобы Жилищный банк получил деньги для льготного кредитования строительства.

...До конца года необходимо внести изменения в жилищную программу, найдется здесь работа и для Парламента.

Одним из приоритетов является борьба с преступностью. В последнее время несколько обузданы коллективные виды преступлений, рэкет, улич-

ная преступность. Без финансовых затрат эффективной борьбы с преступностью не может быть. Правоохранительная система не обеспечена транспортом, спецсредствами, не отработаны специальные механизмы борьбы с преступностью не может быть. Правоохранительная система не обеспечена транспортом, спецсредствами, не отработаны специальные механизмы борьбы с преступностью. У западных спецслужб имеется право задерживать любого во имя высших интересов нации. Так что правоохране придется помогать и в законодательном, и в материальном плане.

Говоря об организации высшего представительного органа, что нынешние параметры законодательного процесса не являются раз и навсегда установленными. Наоборот, Конституция страны, закрепляя наиболее принципиальные положения, оставляет простор для совершенствования законодательного механизма. Улучшение технологии принятия законов положительно скажется и на их качестве, которое не раз подвергалось обоснованной критике со стороны общества. Эти нарекания вызваны отсутствием закона о нормативных правовых актах, обязательность принятия которого предусмотрена Конституцией. Это тоже задача нынешней сессии. Ее актуальность тем более очевидна в условиях возрастания объема нормотворческой деятельности органов исполнительной власти, особенно Правительства. В этой связи процесс принятия подзаконных актов должен быть поставлен на строго конституционную, законную основу.

Совершенствованию парламентской деятельности будет способствовать закон о порядке образования, полномочиях и организации деятельности парламентских комитетов и комиссий, что также предусмотрено Конституцией.

Костяк законодательства составляют кодифицированные акты, такие, например, как Гражданский, Уголовный, Гражданско-процессуальный, Уголовно-процессуальный, Административный и иные кодексы. В стране действуют кодексы советской эпохи, они латаются, каждый день изменяются, но по-прежнему слабо корреспондируются с изменившимися реалиями.

Стоит перед всеми ветвями власти задача по повышению общей правовой культуры в обществе. Я рассчитываю на конструктивную роль депутатов в деле преодоления бытующего правового нигилизма. При этом парламентарии, члены Правительства, работники правоохранительной системы должны сами стать носителями правовой культуры в государстве. Только так можно возвести право в ранг важнейших национальных ценностей страны.

В средствах массовой информации периодически высказываются опасения, чаще самих депутатов, что Парламент не может быть дееспособным, поскольку не обладает достаточными контрольными функциями. Надо на этих дискуссиях поставить точку, поскольку Парламент всегда может

воспользоваться процедурой, предусмотренной в Конституции – заслушать отчет любого члена Правительства, и если он не отвечает уровню реформаторских задач, обладает возможностью поставить вопрос перед Президентом о несоответствии члена Правительства занимаемой должности. Рассмотреть такое обращение вполне объективно. "Что это, если не контроль за исполнением законов?" Принятие закона о бюджете и участие представителей Парламента в Счетном комитете обеспечивают участие депутатов в осуществлении контрольных функций всего государства. Конечно, здесь надо исходить из интересов граждан и возможностей страны.

Наша демократия, как это вытекает из основополагающих конституционных норм, зиждется на общественном согласии, политической стабильности, приоритете правового пути решения всех возникающих в обществе проблем. Мы выбрали с вами эволюционную модель общественного развития и не допустим рецидивов революционного экстремизма и нетерпения. В этой гуманистической модели Парламенту предстоит сыграть важную роль одного из институтов народовластия. Недаром в первой статье Основного закона одним из базовых принципов республики определено решение наиболее важных вопросов демократическими методами, включая голосование в высшем представительном органе страны. Сейчас с началом работы разные политические движения постараются разделить Парламент на разные группы поддержки. Я думаю, уже наступает этап осмысленной жизни, и Парламент не должен позволить увлечь себя какими-то политическими утопиями и групповыми интересами.

У вас есть возможность высказать Президенту и Правительству все, что вы думаете.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫ БІЛІМ КҮНІМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 3 қыркүйек 1996 жыл

БІЛІМ КҮНІ БІЛІМ ЖЫЛЫНА АЙНАЛСЫН

Осы орайда өздерінің кәсіптік мерекесі болып табылатын тек педагогтарға, студенттер мен мектеп оқушыларына ғана емес, сондай-ақ республиканың бүкіл тұрғындарына сөз арнауым тегіннен-тегін емес.

Білімге ие болу, адамзат ақыл-ойының қазынасынан сусындау, кәсіптің құпияларына бойлау – бүкіл өмір бойы жалғасатын процесс. Оның үстіне бүгінгі таңда біздің бәріміз оқу үстіндеміз, біреулеріміз – білімнің әліппесін, екінші біреулеріміз – күрделі материалдарды, үшінші біреулеріміз – ғылымның, экономиканың, саясаттанудың біз үшін мүлдем жаңа категорияларын меңгерудеміз.

Осының бәрі бір ғана нәрсені – біздің жаңа жағдайда өмір сүріп, жұмыс істей білуімізді талап етеді. Адам өзін емін-еркін сезінетін болса, өзінің ісі мен әрекеттеріне жауап беретін болса, өзінің талантын, іскерлік, ұйымдас-тырушылық, кәсіпкерлік қасиеттерін толықтай ашып көрсете алады. Мұндай әлемде идеологиялық догмалар мен қатып-сөміп қалған қағидалар емес, ақыл-ойдың еркін самғауы, шығармашылық тұрғыдан ойлай білу қабілеті, өз мойнына жауапкершілікті ала білу қасиеті үстемдік етеді.

Биыл, мен аса дарынды жігіттермен және қыздармен кездестім, сөйтіп біздің жастарымыздың нақ осындай әлемде өмір сүріп жатқанына тағы да көз жеткіздім. Жастарымыз талантты да өжет, осы заманғы жаңа идеяларға толы және оларды жүзеге асыруға әзір.

Баршамыз – бірінші класс табалдырығын тұңғыш аттағандардан бастап мектептердің түлектеріне дейін, студенттер, олардың тәлімгерлері мен педагогтары үшін білім күнінің білім жылына айналғанын қалар едім. Оқу орындарындағы бірінші сабақтардың Қазақстан Республикасының Конституциясына арналуы сүйінішті, оның қабылданғанына бір жыл толуын біз күні кеше ғана атап өттік. Негізгі заңға арқа сүйей отырып, біз демократиялық құқықтық, экономикалық әлеуетті мемлекет құрып жатырмыз, оның ең жоғары байлығы – адам, оның құқықтары мен бостандықтары.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 3 қыркүйек 1996 жыл.

Қабырғасы аға ұрпақтың күш-жігерімен қазірдің өзінде қаланған біздің қоғамның жарасымды үйін ақырына дейін тұрғызу нақ сіздердің үлесіңізге тиетінін толық сезінуге тиіссіздер.

Баршаңызға оқуда табыстарға жетуге тілектеспін. Елдің күрделі экономикалық жағдайы, өкінішке қарай, білім жүйесіне қажет нәрсенің бәрін жасауға, педагогтардың қиын еңбегін лайықты түрде бағалауға мүмкіндік бермей отыр. Солай бола тұрса да, Үкімет білім жүйесі қиыншылықтарға төтеп беріп қана қоймай, қайта нығая түсуі, осы заманғы жаңа мазмұнмен толыға түсуі үшін барлық күш-жігерін жұмсауда. Осындай күрделі жағдайда еліміз дарынды балаларға арналған мектептерді мемлекеттік қолдау мен дамыту, "Дарын" арнаулы жастар бағдарламасын жүзеге асыру, жастардың демалыс аймақтарын құру үшін мүмкіндік таба білді. Және де бұл жұмыс жалғастырыла беретін болады.

Барлық қазақстандықтарды жаңа оқу жылының басталуымен шын жүректен құттықтай келіп, ұдайы жаңалықтарға кенелуге, жаңа жетістіктерге жетуге, бақыт пен ізгілікті талмастан іздей түсуге тілектестік білдіремін.

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С ДНЕМ ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ*

Алматы, 3 сентября 1996 года

ПУСТЬ ДЕНЬ ЗНАНИЙ СТАНЕТ ГОДОМ ЗНАНИЙ

Я не случайно обращаюсь по этому поводу не только к педагогам, студентам и школьникам, для которых это – профессиональный праздник, но и ко всем жителям республики. Обретение знаний, проникновение в сокровищницу человеческой мысли, постижение таинств профессии – процесс, который длится всю жизнь. Тем более что сегодня мы все учимся. Одни – азам, другие – сложным материям, третьи же осваивают совершенно новые для нас категории науки, экономики, политологии.

Все это требует одного – чтобы мы научились жить и работать в новых условиях там, где человек свободен и раскован, где он сам отвечает за свои дела и поступки, в полной мере может раскрыть свой талант, деловые, организаторские, предпринимательские способности. В таком мире царят не идеологические догмы и непререкаемые постулаты, а раскрепощенность ума, способность творчески мыслить, брать ответственность на себя.

В этом году я встречался с особо одаренными юношами и девушками и еще раз убедился, что наша молодежь живет именно в этом мире, она талантлива и дерзновенна, полна свежих современных идей и готовности их реализовать.

Хотелось бы, чтобы для всех – от первоклашек до выпускников школ, студентов, их наставников и педагогов – День знаний стал годом знаний. Мне импонирует, что первые занятия в учебных заведениях посвящены Конституции Республики Казахстан, годовщина принятия которой только что отмечена. Опираясь на Основной закон, мы строим демократическое, правовое, экономически сильное государство, высшей ценностью которого является человек, его права и свободы.

Обращаясь к молодым, вы должны отдавать себе отчет в том, что именно вам предстоит до конца достроить гармоничное здание нашего общества, каркас которого усилиями старших поколений уже сооружен.

* Газета "Казахстанская правда", 3 сентября 1996 года.

Пожелав всем успехов в учебе, что сложное экономическое положение страны не позволяет, к сожалению, дать системе образования все необходимое, воздать педагогам должное за их нелегкий труд. И тем не менее Правительство прилагает сейчас все усилия, чтобы система образования не просто выжила, но и окрепла, наполнилась новым современным содержанием. В этих непростых условиях страна нашла возможности для государственной поддержки и развития школ для одаренных детей, реализации специальной молодежной программы "Дарын", создания зон отдыха для молодежи. И эта работа будет продолжаться.

Сердечно поздравив всех казахстанцев с началом учебного года, желаю постоянных открытий, новых свершений, неустанного поиска, счастья и благополучия.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ БОРИС ЕЛЬЦИНГЕ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІ
СТРАТЕГИЯЛЫҚ МАҚСАТТАҒЫ РАКЕТА ӘСКЕРЛЕРІНІҢ (СМРӘ)
СОҢҒЫ ҚҰРАМАСЫН ТАРАТУДЫҢ АЯҚТАЛУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ
ЖОЛДАҒАН ХАТЫ***

Алматы, 6 қыркүйек 1996 жыл

Қазақстан аумағында Торғай облысының Державинск қала үлгісіндегі поселкесінде уақытша орналасқан Ресей Федерациясы Қарулы Күштері стратегиялық мақсаттағы ракета әскерлерінің (СМРӘ) соңғы құрамасын таратудың аяқталуына байланысты

Өткен жылы, Семей облысының Жалғызтөбе қала үлгісіндегі поселкесінде орын тепкен нақ осындай ракеталық құрама таратылған болатын.

Осы ракета құрамалары орналасқан жерлерде, жару әдісімен құрылықаралық баллистикалық РС-20 ракетасының жалпы саны 104 шахталық ұшыру қондырғысы, екі тәжірибелік шахталық ұшыру қондырғысы және 16 командалық бекет жойылды.

КСРО мен АҚШ арасындағы Стратегиялық шабуыл қару-жарағын (СШҚ) қысқарту және шектеу туралы шартқа қатысушы тарап ретінде Қазақстан Ресей Федерациясының жәрдемімен айтарлықтай қысқа мерзімде өз аумағындағы СШҚ объектілерін жою жөніндегі халықаралық міндеттемелерін дәйектілікпен жүзеге асыруда.

Аталған ракета құрамаларының таратылуы да осы мақсатты іс-әрекеттің нәтижесі болып табылады.

Таратылған әрбір әскери бөлімдер мен құрамалардың сыртында жүздеген және мыңдаған адамдар – әскери немесе жай адамдар тұр. Өздерінің үйренген орнын – үйлерін, мектептерін, бала бақшаларын және жұмысын тастап кетуге тура келуі олардың кінәсі емес.

Осы таратылған гарнизондарда қызмет атқарып, жұмыс істеген адамдардың бәрі Ресей Федерациясы Қарулы Күштері СМРӘ-нің басқа бөлімдері мен құрамаларында, Қазақстан Қарулы Күштерінде, сондай-ақ азаматтық қызмет саласында өз білімдері мен тәжірибесін пайдалана алады. Олар

* "Егемен Қазақстан" газеті, 6 қыркүйек 1996 жыл.

өздерінің тұрмысын жөндеп және ең бастысы, балаларының қалыпты оқуы мен тәрбиеленуі үшін барлық жағдайларға ие болғанын қалар едім. Өз тарапымнан, егер олар Қазақстанда қалу ниетін білдірсе, оларға жан-жақты көмек көрсету жөнінде қажетті шараларды қолданатын боламыз.

Қазақстан халқының атынан Қазақстан аумағында уақытша орын тепкен Ресей Федерациясы Қарулы Күштерінің таратылған СМРӨ бөлімдері мен құрылымдарының әскер құрамына жауынгерлік еңбегі үшін алғыс білдіремін.

ПИСЬМО
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕЗИДЕНТУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ БОРИСУ ЕЛЬЦИНУ
ПО СЛУЧАЮ ЗАВЕРШЕНИЯ ПРОЦЕССА РАС-ФОРМИРОВАНИЯ
ПОСЛЕДНЕГО СОЕДИНЕНИЯ РАКЕТНЫХ ВОЙСК
СТРАТЕГИЧЕСКОГО НАЗНАЧЕНИЯ (РВСН) ВООРУЖЕННЫХ СИЛ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ*

Алматы, 6 сентября 1996 года

По случаю завершения процесса расформирования последнего соединения ракетных войск стратегического назначения (РВСН) Вооруженных сил Российской Федерации, временно размещавшегося на территории Казахстана, в поселке городского типа Державинск Торгайской области.

В прошлом году было расформировано такое же ракетное соединение, дислоцировавшееся в поселке городского типа Жангиз-Тобе Семипалатинской области.

В местах расположения этих ракетных соединений в общей сложности уничтожено методом подрыва 104 шахтных пусковых установки для межконтинентальных баллистических ракет РС-20, две учебные шахтные пусковые установки и 16 командных пунктов.

Как сторона Договора между СССР и США о сокращении и ограничении стратегических наступательных вооружений (СНВ) Казахстан при содействии Российской Федерации в сравнительно короткие сроки последовательно осуществляет выполнение международных обязательств по ликвидации объектов СНВ на своей территории. Результатом этих целенаправленных действий и явилось расформирование указанных ракетных соединений.

За каждым расформированием воинских частей и соединений стоят сотни и тысячи людей – военных или гражданских. Не их вина в том, что приходится оставлять свои обжитые места – дома, школы, детские сады, а также работу.

Все, кто служил и работал в этих расформированных гарнизонах, найдут применение своим знаниям и опыту в других частях и соединениях РВСН Вооруженных сил Российской Федерации, в Вооруженных силах Казахста-

* Газета "Казахстанская правда", 6 сентября 1996 года.

на, а также в сфере гражданской деятельности. Хотелось бы, чтобы они смогли устроить свой быт и, самое главное, получить все условия для нормальной учебы и воспитания детей. Со своей стороны, в случае их намерения остаться в Казахстане, предпримем необходимые меры по оказанию им всесторонней помощи, заверил Глава нашей республики.

От имени народа Казахстана хочу выразить благодарность личному составу расформированных частей и соединений РВСН Вооруженных сил Российской Федерации, которые временно дислоцировались на территории Казахстана, за их ратный труд.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЕЛШІЛЕРІМЕН ЖӘНЕ
СЫРТҚЫ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ АЛҚАСЫНЫҢ МҮШЕЛЕРІМЕН
БОЛЫП ӨТКЕН КЕҢЕСТЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 11 қыркүйек 1996 жыл

Осындай алғашқы кездесуден кейін, бір жарым жыл өтті. Бұл сыртқы және ішкі саясат саласындағы жедел жұмыстар кезеңі болды. Еліміз экономика мен саяси жүйені реформалау жөнінде батыл шаралар қолданды. Жаңа Конституцияны бүкіл халық болып қабылдады. Ол алдағы ғасырдың қарсаңында біздің мемлекетіміздің жаңа келбетін айқындайды. Екі палаталы Парламент сайланды. Өкімет тармақтары арасында нақты саралау жүргізілді.

Өзінің одан арғы даму кезеңіне енген мемлекеттік құрылыстың күрделі процесінде дипломатиялық қызмет маңызды рөл атқарады. Бұл дұрыс та, өйткені сыртқы саясат – қазақстандық мемлекеттіліктің ажырағысыз бөлігі. Осыдан бес жыл бұрын тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан шет елдерде 136 дипломатиялық және консулдық өкілдіктер ашты. Бұл өздері болып отырған елдердегі резиденциясы бар 25 елшілік, 2 тұрақты өкілділік, 2 дипломатиялық миссия, 2 бас консулдық және 5 консулдық пункттер. Елшілік міндеттердің аймақтық қоса атқарылуын ескергенде республиканың планетаның барлық құрылықтарындағы 39 мемлекетте және екі халықаралық ұйымда ресми өкілдері бар. Қазақстан 105 елмен дипломатиялық қатынастар орнатты, олардың 8-інде әйгілі азаматтардан құрметті консулдары бар.

Егемендік жағдайында, түйіні қиын шешімдер қабылдауға тура келді. Бұл біздің еліміздің халықаралық құқық субъектісі ретінде дүниежүзілік қоғамдастыққа еш кедергісіз енуіне жәрдемдесті. Мұның өзі орасан зор тарихи маңызы бар міндет болды.

Бірақ бұл Қазақстанның Халықаралық қызметтегі алғашқы кезеңі саналатын. Енді қол жеткен нәтижелерге тоқмейілісімей алға жаңа міндеттер қою керек. Өйтпеген жағдайда өркениеттен қалып қоюымыз мүмкін. Осыған байланысты Қазақстанның сыртқы саясатының басым бағыттары мен міндеттерін қарап, айқындау аса маңызды іс.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 13 қыркүйек 1996 жыл.

Елдің халықаралық саясатының көп салалы сипаты дұрыс айқындалды. Бұл Қазақстанның геосаяси жағдайына, оның ұлттық-мемлекеттік мүдделеріне толық сай келеді. Бұл Қазақстанға таяу жатқан елдерге ғана емес, сонымен бірге алыс шет елдерге де қолданылып келеді. Бұл елдермен өзара тиімді ынтымақтастық белсенді даму үстінде.

Маңызды стратегиялық міндет шешілді. Дәйекті акциялардың нәтижесінде ядролық мемлекеттер тарапынан қауіпсіздікке кепілдік алынды. Бірқатар көршілес және таяудағы мемлекеттермен жасалған екіжақты келісімдермен бірге бұл кепілдіктер Қазақстанның өмір сүруінің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін біртұтас жүйені құрайды. Демек, қолайлы сыртқы орта құрылды. Мұның өзі елдің ішінде жүзеге асырылып жатқан өзгерістердің табысты болуы үшін айқындаушы фактор болып табылады.

Қазіргі саясат – бұл Президенттің саясаты. Түрлі ведомстволардың дербес сыртқы саясаты болмайтыны тәрізді, өзін-өзі құрметтейтін әрбір мемлекетте көп саясат болмайды. Бұл Сыртқы істер министрлігіне де қатысты. Ол – атқарушы орган. Ол Президенттің сыртқы саясатын тиімді түрде жүзеге асыру үшін жауап береді.

Сонымен бірге Сыртқы істер министрлігіне біздің ел қолданатын барлық халықаралық акцияларда үйлестіруші рөл беріліп отыр. Бірде-бір ведомствоның онымен алдын ала келіспейінше ешқандай да іс-әрекет жасауына құқы жоқ. Бұл мемлекет басшысына қол қоюға жіберілетін құжаттарға да қатысты. Белгілі бір дәрежеде Қазақстанның халықаралық саясат мәселелері қозғалатын барлық құжаттар Сыртқы істер министрлігінде алдын ала келісілуге тиіс.

Мәселенің бұлай қойылуы, әрине, сыртқы саясат ведомствосы орталық аппаратының басшылығына қосымша міндеттемелер мен жауапкершілік жүктейді. Одан сыртқы саясатқа қатысты істерде жоғары біліктілік талап етіледі. Мұнда менменсу мен шамшылдыққа орын жоқ. Сыртқы істер министрлігінің қызметін іскерлік пен тиімділік арнасына бағыттау маңызды.

Қазақстанның қазіргі кезеңдегі сыртқы саясатының басты басым бағыттарын белгілейтін болсақ, ең алдымен Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңесті шақыруға қатысты жұмыстар. Бұл тұста елеулі ілгерілеуге қол жетті. Сарапшылық деңгейде процедуралық мәселелер келісілді. "Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шараларына қатысушылардың өзара қарым-қатынас принциптері туралы декларация" қазір пікірталас дәрежесінде. Қазақстанның осы кеңесті шақыру жөніндегі бастамасы қазіргі заманғы халықаралық қатынастардың категориясына айналып отырғаны да маңызды. Бірақ бұдан әрі тынымсыз да ұзақ жұмыс алда тұр. Оған Еуропада немесе Азияда орналасқан барлық шетелдік мекемелер атсалысуға тиіс. Барлық дипломаттардың тікелей міндеті – қазақстандық бастаманы кез келген құралдармен түсіндіру, оны дүниежүзілік қоғамдастыққа енгізу. Өйткені

бұл бейбітшілік пен қауіпсіздік ісінің жақтаушысы ретінде еліміздің халықаралық беделімен тікелей байланысты.

Елшіліктер Еуразиялық одақ туралы тұжырымдаманы таратуда әзірге жеткілікті жұмыс істей алмай келеді: бес жылдың ішінде осы тақырып бойынша олар ұйымдастырған 5-6 шара ғана бар. Ал Еуразия одағына деген ынта-ықылас ТМД-да ғана емес, сонымен бірге алыс шет елдерде де зор. Менің шетелдік көшбасшылармен, саясаттанушы және іскер топтардың өкілдерімен әңгімелерім, Еуразия одағы туралы ақпараттың әлі де тапшы екенін көрсетіп отыр. Демек, дипломатиялық қызмет осы бағытта әлі де жеткілікті күш-жігер жұмсамай келеді!

Біздің дипломаттарымыздың іскерлік қызметінде Қазақстанның әлемдік коммуникацияларға, сондай-ақ, энергия көздерін ұқсату нарығына жол ашу проблемасы ұдайы назарда болуға тиіс. Оның өзі еліміздің сыртқы саясатының аса маңызды басым бағыттарының бірі болып табылады.

Каспийдің құбыр желісі консорциумының жаңғыртылған жобасына қатысты мәселеде ешқандай да жалтақтауға немесе сауда-саттыққа салуға жол жоқ. Осы консорциум бүгінгі таңда неғұрлым пысықталған және нақты жоба. Бұл жоба жағдай қолайлы болған кезде мұнайдың сыртқы нарықта экспортын ұлғайтуды қамтамасыз ете алар еді, әрі елімізде шикі мұнай өндіруді тиісінше көбейте алар еді. Және де оны жүзеге асыруды дипломатиялық қызмет арқылы қамтамасыз ету қажет.

Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің проблемасы да аса маңызды. Бұл міндеттің стратегиялық сипаты бар. Каспий мәртебесі бойынша біздің барлық дәлелдерімізді жинау, айқындаманы белгілеу және келіссөзді жүргізу бойынша барлық жұмысты Сыртқы істер министрлігіне шоғырландырған жөн. Оған Ресейдегі, Ирандағы, Әзірбайжандағы, сондай-ақ жуырда біздің миссиямыз ашылатын Түрікменстандағы елшіліктеріміз белсенді түрде араласуы тиіс. Каспий теңізінің мәртебесі бойынша жұмыстың ұзақ сипаты болатынын ескере келіп, осы проблематика бойынша мамандарды дайындау қажет.

Дипломатиялық қызмет өз жұмысында экономикалық бағытты елеулі түрде күшейтуге және Қазақстандағы нарықтық реформаларға көмектесу мүмкіндігін, республика экономикасына инвестициялар тартуды ұдайы назарда ұстауға тиіс.

Бұл жұмыстың көп қырлы сипаты бар. Ол Кранс-Монтана мен Лондонда инвестициялық конференциялар өткізу кезінде айқын көрінді. Елшілер Қазақстанның экономикасын дамыту және көркейту үшін қолайлы сыртқы жағдайды туғызу жөніндегі күнделікті тынымсыз жұмысы олардың ең бірінші міндеті болып табылатынын айқын түсінуге тиіс.

Дипломатиялық қызмет, сондай-ақ, жетекші қаржы институттарымен белсенді ынтымақтасуы қажет. Ал Үкімет әзірге осы істе елшіліктердің елеулі қолдауын сезіне алмай отыр.

Сондай-ақ, дүниежүзілік экономиканың негізгі тенденцияларын қадағалау, қаржы өлемін толғантатын проблемаларда білікті болуы да маңызды.

Ядролық қарусыздану проблемасына келер болсақ, Қазақстан Женевадағы қарусыздану жөніндегі конференцияда бақылаушы мәртебесіне ие болды. Және де оның үніне құлақ асуда. Қарусыздану проблематикасымен айналысатын Женевадағы және Нью-Йорктегі миссиялар, АҚШ-тағы, Ұлыбританиядағы, Франциядағы, Ресейдегі, Қытайдағы елшіліктер осы бағыттағы жұмысты жандандыруы қажет. Бұл саладағы келіссөз процесінің негізгі тенденциялары, атап айтқанда, Ядролық қаруды таратпау жөніндегі шарт пен Ядролық сынақтарға бәрін қамтитын тыйым салу туралы шарт бойынша келіссөздер негізінде біздің көзқарастарымыз бен айқындамаларымыз бойынша ұсыныстар әзірлеуге тиіс.

Республика Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымынан сырт тұрмауға тиіс. Еуразияның зор кеңістігіне орналасқан еліміз құрлықтағы қауіпсіздікке қатысты іске елеулі үлес қоса алар еді. Қазір ХХІ ғасырдағы Еуропалық қауіпсіздік үлгісі туралы белсенді пікірталас жүріп жатқан кезде, мемлекеттердің аумақтық біртұтастығы мен мызғымастығын дәйекті жақтап келе жатқан және ұлттардың өзін-өзі айқындау құқығын абсолюттендіруге, шабуылшы сепаратизмге батыл қарсы болып отырған Қазақстанның өміршең қажеттерін білдіретін концептілік тұрғыдан көзқарасын талдап жасау қажет.

Қазақстан НАТО-мен ынтымақтастыққа маңызды орын беріп отыр. Бұл ынтымақтастық "Бейбітшілік үшін әріптестік" бағдарламасы аясында дамып келеді және елдің қарулы күштері үшін кадрлар дайындауға қызмет етеді. НАТО-ның Шығысқа қарай ықтимал кеңеюіне қатысты Қазақстан осы мәселені шешкен кезде Еуропада қалыптасқан күштердің тепе-теңдігін бұзуға жол бермес үшін барлық мүдделі жақтардың мүдделері ескерілуге тиіс деп санайды.

Тағы да бір маңызды бағыт – Қазақстанмен ынтымақтастыққа шынайы мүдделілік білдіріп отырған Еуропалық одақпен жұмыс істеу. Ал біздің ведомство осы ынтымақтастықтың мәнін түсінбейді немесе одан әдейі қашқалақтайды. ТАСИС бағдарламасы да тиімсіз жұмыс істеуде. Еуропалық одақпен әріптестік туралы уақытша келісім әлі мақұлданған жоқ. Онымен жасалған шарт әлі бекітілген емес.

Дипломаттарды елдің ішкі проблемаларын шешу үшін халықаралық ұйымдарды пайдалану жөнінде неғұрлым ауқымды жұмысты кеңінен өрістетуге шақырамын. Мәселен, Арал теңізін екі жылдың ішінде барлық халықаралық ұйымдардың өкілдері аралап көріп шықты. Бірақ нақты нәтижелер жоқ. Арал тұрғындары бұрынғысынша өз қайғы-қасіретімен оңаша қалып отыр. Бұл істе дипломатиялық қызметтің кінәсі аз емес. Әңгіме БҰҰ мен оның құрылымдары туралы ғана емес, сонымен бірге басқа да халықаралық ұйым-

дар туралы болып отыр. Осы экологиялық проблеманы шешуге Еуропалық одақты, басқа да беделді ұйымдарды және қорларды неге тартпасқа?

Дипломатиялық қызметтің кадрларымен жұмысты жетілдіру қажет. Сыртқы істер министрлігі мемлекет басшысы алға қойған міндеттерді өзінің біліктілігі мен моральдық сапасы бойынша орындауға қабілетті адамдармен толыға түсуде. Сыртқы істер министрлігіне лайықты базалық білім алған жоғары оқу орындарының түлектері келуде. Кадрларды дайындауда бізде таяуда ашылатын жоғары дипломатиялық мектеп маңызды құралға айналуға тиіс. Қызметкерлерді шетелдік жоғары оқу орындарына және орталықтарға тәжірибе жинақтауға жіберу ісін жалғастыру қажет. Келесі ғасырға республиканың дипломатиялық қызметі кәсіби кадрлармен жақсы толықтырылған күйінде өнуі қажет. Біздің дипломатиялық қызметіміз дүние жүзіндегі осындай қызметтерден еш кем соқпауға тиіс.

Сонымен бірге кадрларды іріктеуде бұрынғысынша жеңіл-желпі көзқарас та орын алып отыр. Соның нәтижесінде елшіліктердің әлеуеті едәуір төмендеуде. Сыртқы істер министріне елшілердің, орталық аппарат пен шет елдегі мекемелердің қызметкерлерін, олардың атқарып жатқан қызметіне сәйкестігін тексеру мақсатымен қызмет бабындағы аттестацияны өткізуді тапсырамын.

Біздің еліміздің болашағы дипломаттардың қаншалықты тиімді жұмыс істейтініне де көп байланысты екенін атап өткен жөн. Бірақ табысты қызмет үшін оған жариялы іргетас керек. Сондықтан Үкімет пен Сыртқы істер министрлігі, дипломатиялық қызмет туралы заңды әзірлеуде бұрынғыдан да белсенді жұмыс істегені жөн. Бұл заң талқылау процедурасынан өтіп, осы қазіргі сессияның барысында Парламентте бекітілуі қажет.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СОВЕЩАНИИ С ПОСЛАМИ РЕСПУБЛИКИ И ЧЛЕНАМИ КОЛЛЕГИИ МИНИСТЕРСТВА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ*

Алматы, 11 сентября 1996 года

С момента первой такой встречи прошло полтора года. Это было время интенсивной работы в сфере внешней и внутренней политики. Страна предприняла решительные меры по реформированию экономики и политической системы. Всенародно принята новая Конституция, которая определяет новый облик нашего государства в преддверии следующего столетия. Был избран двухпалатный Парламент. Произошло четкое размежевание между ветвями власти. В сложном процессе государственного строительства, который находится на этапе своего дальнейшего развития, важную роль играет дипломатическая служба. И это естественно, поскольку внешняя политика – неотъемлемая часть казахстанской государственности.

После обретения пять лет назад независимости Казахстан открыл за рубежом 36 дипломатических и консульских представительств. Это 25 посольств с резиденциями в странах пребывания, два постоянных представительства, две дипломатические миссии, два генеральных консульства и пять консульских пунктов. А с учетом регионального совместительства посольских функций республика официально представлена еще в 39 государствах на всех континентах планеты и в двух международных организациях. Дипломатические же отношения Казахстаном установлены со 105 странами, в восьми из них он имеет почетных консулов из числа их известных граждан.

В условиях суверенитета приходилось принимать нелегкие решения. Они содействовали беспрепятственному вхождению нашей страны в мировое сообщество в качестве субъекта международного права, что являлось задачей огромной исторической важности.

Но это был первый этап в международной деятельности Казахстана. Теперь необходимо ставить новые задачи, не успокаиваясь на достигнутых результатах. В противном случае можно оказаться на обочине цивилизации. В этой связи крайне важно рассмотреть и определить приоритетные направления и задачи внешней политики Казахстана.

* Газета "Казахстанская правда", 13 сентября 1996 года.

В свое время верно был определен многовекторный характер международной политики страны. Это полностью соответствует геополитическому положению Казахстана, его национально-государственным интересам. Они имеют сферу своего приложения к странам не только в ближайшем окружении Казахстана, но и в "далеком зарубежье", с которыми активно развивается взаимовыгодное сотрудничество.

Была решена важная стратегическая задача. В результате последовательных акций удалось получить гарантии безопасности со стороны ядерных держав. Вкупе с двусторонними соглашениями с целым рядом соседних и близлежащих государств эти гарантии представляют собой целостную систему обеспечения безопасности существования Казахстана. Следовательно, создано благоприятное внешнее окружение, которое является определяющим фактором для успеха преобразований, осуществляемых внутри страны.

Внешняя политика – это политика Президента. В каждом уважающем себя государстве не может быть множества политик так же, как и не может быть самостоятельной внешней политики различных ведомств. Это же самое касается и Министерства иностранных дел. Оно – исполнительный орган, который отвечает за эффективность осуществления внешней политики Президента.

В то же время за МИД закрепляется координирующая роль во всех международных акциях, предпринимаемых нашей страной. Ни одно ведомство не вправе предпринимать какие-либо действия без предварительного согласования с ним. Это относится и к документам, которые направляются Главе государства на подпись. Все документы, в которых в той или иной мере затрагиваются вопросы международной политики Казахстана, должны проходить предварительное согласование в МИД.

Такая постановка вопроса, безусловно, накладывает дополнительные обязательства и ответственность на руководство центрального аппарата внешнеполитического ведомства. От него требуется высокая компетентность в делах, касающихся внешней политики. Здесь не место шапкозакидательству и амбициям. Важно направить деятельность МИДе в русло деловитости и эффективности.

Обозначая главные приоритеты внешней политики Казахстана на нынешнем этапе, в первую очередь работы по созыву Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии. Здесь достигнуты значительные подвижки. На экспертном уровне согласованы процедурные вопросы. В стадии дискуссии находится "Декларация о принципах взаимоотношении участников СВМДА". Важно то, что инициатива Казахстана по созыву совещания становится категорией современных международных отношений. Но и в дальнейшем предстоит кропотливая и длительная работа, в которой дол-

жны быть задействованы все загранучреждения, расположенные в Европе или в Азии. Прямая обязанность всех дипломатов – любыми доступными средствами разъяснять казахстанскую инициативу, внедрять ее в мировое сообщество, поскольку это напрямую связано с международным авторитетом страны, как поборника дела мира и безопасности.

Посольства пока явно недорабатывают с распространением концепции о Евразийском союзе: за пять лет едва ли наберется 5–6 мероприятий, организованных ими по этой теме. Между тем интерес к евразийству огромен не только в СНГ, но и в дальнем зарубежье. Мои беседы с зарубежными лидерами, представителями политологических и деловых кругов, показывают дефицит информации об евразийстве. Значит, дипломатическая служба действует не в полную силу на этом направлении.

В деловом портфеле наших дипломатов должны постоянно находиться проблемы доступа Казахстана к мировым коммуникациям, а также к рынкам сбыта энергоносителей, что является одним из главнейших приоритетов внешней политики страны.

В вопросах обновленного проекта Каспийского трубопроводного консорциума нельзя допускать каких-либо шатаний и тем более спекуляций. На сегодняшний день КТК – наиболее проработанный и, реальный проект, который при благоприятном стечении обстоятельств мог бы обеспечить увеличение экспорта нефти на внешние рынки и соответственно увеличить производство сырой нефти в стране. И нужно обеспечить дипломатическими средствами его реализацию.

В высшей степени важна и проблема правового статуса Каспийского моря. Эта задача носит стратегический характер. Всю работу по подбору нашей аргументации, определению позиций и ведению переговоров по статусу Каспия необходимо сосредоточить в МИДе. К ней должны более активно подключиться посольства в России, Иране, Азербайджане, а также Туркменистане, где вскоре откроется наша миссия. Исходя из того что работа по статусу Каспийского моря будет носить длительный характер, необходимо готовить специалистов по этой проблематике.

Дипломатическая служба должна серьезно усилить экономический компонент в своей деятельности и постоянно держать в поле зрения возможности содействия рыночным реформам в Казахстане, привлечения инвестиций в экономику республики.

Эта работа носит многогранный характер, что на практике было продемонстрировано проведением инвестиционных конференций в Кранс-Монтане и Лондоне. Послы должны ясно понять, что ежедневные кропотливые усилия по созданию благоприятных внешних условий для экономического развития и процветания Казахстана являются их первой обязанностью.

Дипломатическая служба должна также активно сотрудничать с ведущими финансовыми институтами. Правительство же пока не ощущает сколько-нибудь заметной поддержки посольств в этом деле.

Важно также отслеживать основные тенденции мировой экономики, быть компетентными в проблемах, которые волнуют финансовый мир.

Если подходить к проблем ядерного разоружения, то Казахстан получил статус наблюдателя на конференции по разоружению в Женеве и к его голосу прислушиваются. Миссиям в Женеве и Нью-Йорке, посольствам в США, Великобритании, Франции, России, Китае, занимающимся разоруженческой проблематикой, необходимо активизировать работу в данном направлении, выработать предложения по нашим подходам и позициям в контексте основных тенденций переговорного процесса в этой области, в частности, переговоров по ДНЯО и Договору о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний.

Республике нельзя обособляться от ОБСЕ. Будучи расположенной на большом пространстве Евразии, она могла бы внести заметный вклад в дела, касающиеся безопасности на континенте. Сейчас, когда идет активная дискуссия о модели европейской безопасности в XXI веке, нашей дипломатии следует активизировать свою деятельность. Необходимо разработать концептуальные подходы, отражающие насущные потребности Казахстана, который последовательно выступает за территориальную целостность и нерушимость границ государств и решительно против абсолютизации права нации на самоопределение, воинствующего сепаратизма.

Казахстан отводит важное место сотрудничеству с НАТО, которое развивается в рамках программы "Партнерство во имя мира" и служит подготовке кадров для Вооруженных сил страны. Относительно возможного расширения НАТО на Восток Казахстан считает, что при решении этого вопроса должны учитываться интересы всех заинтересованных сторон, чтобы не допустить нарушения сложившегося баланса сил в Европе.

Еще одно важное направление – работа с Европейским союзом, проявляющим искреннюю заинтересованность в сотрудничестве с Казахстаном. Наши же ведомства или не понимают смысла этого сотрудничества, или намеренно уходят от него. Неэффективно работает программа ТАСИС, до сих пор не получило одобрения временное соглашение о партнерстве с Европейским союзом, не ратифицирован договор с ним.

Я призываю дипломатов развернуть более масштабную работу по использованию международных организаций для решения внутренних проблем страны. Так, Аральское море в течение двух лет посетили представители практически всех международных организаций. Но практических результатов нет. Жители Арала по-прежнему наедине со своими горестями. И в этом немалая вина дипломатической службы. Речь идет не только об

ООН и ее структурах, но и о других международных организациях. Почему бы не привлечь к решению экологических проблем Европейский союз, другие авторитетные организации и фонды?

Требуется совершенствовать работу с кадрами дипломатической службы: МИД пополняется людьми, которые по своей квалификации и моральным качествам в состоянии выполнять задачи, поставленные Главой государства. Отрадно, что в МИД приходят выпускники учебных заведений, получившие добротные базовые знания. Важным инструментом в подготовке кадров должна стать открывающаяся у нас в ближайшее время высшая дипломатическая школа. Необходимо продолжать практику направления сотрудников на стажировку в зарубежные вузы и центры. К следующему столетию республике следует подойти с хорошо укомплектованной профессиональными кадрами дипломатической службой, которая не уступала бы другим аналогичным службам в мире.

Вместе с тем по-прежнему присутствует и облегченный подход к подбору кадров. В результате заметно снижается потенциал посольств. В связи с этим поручаю министру иностранных дел провести служебную аттестацию послов, сотрудников центрального аппарата и загранучреждений на предмет их соответствия занимаемой должности.

Будущее нашей страны в немалой степени зависит от того, насколько эффективно будут работать дипломаты. Но им для успешной деятельности нужен легитимный фундамент. Поэтому Правительству и МИДу, следует более активно работать над законом о дипломатической службе. Он должен пройти процедуру обсуждения и быть утвержден в Парламенте уже в ходе нынешней сессии.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ӘЗІРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫНА
РЕСМИ САПАРЫ КЕЗІНДЕ ЖОҒАРҒЫ ЖИНАЛЫС – МИЛЛИ
МӘЖІЛІС ДЕПУТАТТАРЫ АЛДЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ ***

Баку, 16 қыркүйек 1996 жыл

**Құрметті депутаттар!
Ханымдар мен мырзалар!**

Мен бауырлас Әзірбайжанның қонақжай жерінде, жоғарғы жиналыс – Милли Мәжіліс депутаттары алдында шығып сөйлеу құрметіне ие болып отырмын.

... Әзірбайжан мен Қазақстанды біріктіретін жайлар көп. Егер ресми жақтан алып қарасақ, тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына, Экономикалық Ынтымақтастық ұйымына, түркі тілді елдер басшыларының тұрақты кездесулеріне бірге қатысып отырамыз. Жағырафиялық жағынан бізді Каспий теңізі қосып тұрады. Біздің көп ғасырлық тарихымыз, ежелгі мәдениетіміз ортақ және тілдеріміз де жақын.

... Сондай-ақ біздің елдеріміздің мүдделілігі аймақтық және ғаламдық қауіпсіздікке жетуде де, Каспий теңізін және оның байлықтарын пайдалануда да, қайырымдылық-мәдени дамуда да көрініс береді.

Міне, осыдан да менің көтеріңкі сөйлеуім, былай десем: бүгінгі күн – Қазақстан – Әзірбайжан қарым-қатынасының қысқа тарихында шын мәнінде айтулы күн десем, ол жұртқа түсінікті болар. Бүгін Президент Гейдар Әлиұлы Әлиев және мен Қазақстан Республикасы мен Әзірбайжан Республикасы арасындағы қарым-қатынастардың негіздері туралы шартқа қол қойдық. Бұл біздің мемлекеттеріміз арасындағы алғашқы үлкен шарт.

Екі ел үкіметтерінің мүшелері екіжақты ынтымақтастық туралы біршама келісімдерге қолдарын қойды. Соның ішінде қосарланған салық салуға жол бермеу, инвестицияларды көтермелеу және өзара қорғау туралы келісімдер сияқты маңызды құжаттар бар. Осының арқасында біздің елдеріміздің қарым-қатынасы мен одан әрі бірге жұмыс істеуіне толық шартты-құқықтық жеткілікті негіз қаланды деп қанағаттанғандықпен айтуға болады. Біз екі елдің іскер адамдарына жол аштық. Бұл біздің халықтарымыздың мүдделері мен үміт-тілектеріне толық жауап береді.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 24 қыркүйек 1996 жыл.

Мен бүгінгі келісімдер – бірлескен ұзақ жолымыздың басы деп есептеймін, сөйтіп Қазақстан мен Әзірбайжан арасында табиғи қалыптасқан Достық және туыскандық байланысы одан әрі нығая түседі.

Құрметті депутаттар! Мәртебелі жиналыста Қазақстанда қазір қалыптасып отырған жағдаймен танысу, біздің республикамыздың соңғы жылдары жүріп өткен жолдары жөнінде менің пікірімді білу қызықты болар деп ойлаймын.

Жақында Қазақстанда Негізгі Заңды қабылдаудың бір жылдығы атап өтілді. Жаңа Конституция нарықтық терминологияны және құқықтық мемлекет идеяларын теориялық жағдайдан өмірлік жағдайға аударып берді. Онда жаңа тұрғыда, шын демократиялық тұрғыға сай, сонымен бірге айқын мемлекеттік позицияға қазақстандық мемлекеттік табиғатының, мемлекеттік билік пен оның сәйкес тармақтары механизмінің, жердің, тіл саясатының, сот реформасының, жергілікті өзін-өзі басқарудың принципті проблемалары шешім тапты. Ол біздің елімізде болған оң өзгерістердің кері қайтпайтынын тұрақтандырады, нарықтық реформалардың табыспен жүруі үшін, азаматтық келісімді және қоғамдық бөтуаны сақтап және нығайту үшін құқықтық алғышарттар жасайды.

Сондай-ақ, Қазақстанда басталған реформалардың табысты жүруі конституциялық кепілдіктермен ғана қамтамасыз етілмейді. Өздігімізше дамудың барлық кезеңінде ұлтаралық ынтымақ пен саяси тұрақтылықты сақтап қалдық. Бұл оң экономикалық қайта құруға мүмкіндігімізше көбірек назар аударуға мүмкіндік берді.

Қазіргі кезде елде кәсіпорындарды жекешелендіру мен акцияландыру кеңінен жүріп жатыр. Жыл басынан бері мемлекеттік мүліктерді жекешелендіруден республика бюджетіне 17 миллиард теңге қаржы түскенін айтсақ та жеткілікті. Өнеркәсіптің 90 пайызы, күрделі құрылыстың 60 пайызы, көліктің 30 пайызы жекешелендірілді. Нарықтық экономика мен қабылданған барлық халықаралық стандарттарға сәйкес келетін заңдылық негіз құру жөнінде түбегейлі, жан-жақты ойластырылған жұмыс жүргізіліп жатыр.

Макроэкономикалық тұрақтылық бойынша шараларды жүзеге асырумен бірге, біз мықты жекеменшіктік сектор құруға да, нарықтық инфрақұрылымды дамытуға және тиімді де екіжақты пайдалы сыртқы экономикалық ынтымақтастыққа да үлкен назар аударамыз.

Шет ел капиталын тартуға үлкен маңыз береміз. Кәсіпорындарды бірлесіп басқаруға беру немесе республика экономикасына мол капитал салу шартымен кәсіпорындарды шетел фирмаларына сату да қолданылып отыр. Соңғы бір жарым жылда басқаруға 30-дай кәсіпорын берілсе, бір жылда 1,5 миллиард доллар түсті.

Елде сыртқы саудаға еркіндік беру жүзеге асырылуда, экспорт пен импортқа бөгет болған кедергілер жойылуда. Айталық, бұрын орын алған эк-

спорттық өнімдердің барлық түріне шектеу жойылды, лицензияланатын тауарлар тізімі айтарлықтай қысқартылды. Өнімдердің негізгі түрлерін экспортқа шығаруда мемлекеттік сыртқы сауда бірлестіктерінің монополиясы толық жойылды. Кез келген кәсіпорын өзі шығарған өнімдерді сыртқа шығаруға құқылы. Соның нәтижесінде жыл басынан бері экспорт көлемі 35 пайызға, ал импорт 27 пайызға артты, сыртқы сауда балансында оң сальдо сегіз айда, бір жарым миллиард АҚШ долларынан асып отыр.

... Экономикалық саладағы реформалар өз нәтижелерін де бере бастады. Мысал үшін, бірінші жартыжылдықта өнеркәсіптік өндірістің құлдырауын тоқтатып қана қоймай, сонымен бірге өсімге де қол жетті. Мұнай өндіру, мұнай өңдеу, ағаш, ағаш өңдеу, целлюлоза-қағаз және тамақ өнеркәсібі сияқты салаларды, сондай-ақ түсті металлургияда шығарылған өнімнің көлемі үш пайыздан 28 пайызға дейін артты.

Ауылға мемлекет тарапынан көмек ауылшаруашылық өнімдерінің саудасын еріктендіру, нарықтық қатынастарды дамыту – осының бәрі ауыл экономикасы да жоғары көтерілу алдында тұр деп тұжырымдауға негіз болады.

Инфляция ауыздықталды, ұлттық валюта – теңге айтарлықтай нығайды. Мұның өзі бізге, үкіметтің үш жылдық индикативтік жоспары негізінде. 1998 жылы инфляция дәрежесі 10 пайызға да жетпейді, ал 2000-жылы жылына үш пен бес пайыз деңгейінде болады деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бағалы қағаздар рыногы да белсенді түрде қалыптасып келеді. Жаңа бағытта тұрақты жақпен тауарлар шығару қолға алынды.

Орташа атаулы еңбекақы өткен айда 7210 теңге болды, бұл 100 АҚШ долларынан асады.

Әрине, экономикадағы дағдарысты жағдайдан өттік деу әлі ерте, бірақ оң үрдістің барлығы айқын.

Қазақстанның сыртқы саясатына келсек, ол үшін ТМД елдерімен тығыз өзара қарым-қатынастың айтарлықтай маңызы бар. Олармен біз ТМД-ға қатысушы елдермен интеграцияны тереңдету бағытын жүйелі жүргізіп келеміз. Достастықтың негізгі принциптерін іс жүзіне асыруға қажет деген пікірді қатаң ұстанамыз. Менің пікірімше, өткен жол бұл принциптердің дұрыстығын және өміршендігін көрсетті, ТМД-ның құрылуы кеңестік дәуірден кейінгі егеменді мемлекеттердің дамуының заңды, объективті қажетті процесі болғанын дәлелдеді.

Үстіміздегі жылдың наурызында Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан және Ресей Экономикалық және мәдени саладағы интеграцияны тереңдету туралы шартқа қол қойды, ол менің айтуыммен "4+Н" шарты деген атқа ие болды. Бұл құжаттың ерекшелігі, бөліп айтқанда, ұжымдық органның болуында, оның шешімдері кейбір жағдайда қатысушы тараптар үшін міндетті сипат алады. Келісім оған қатысушылардың теңқұқықтық және өзара

тиімділік, аумақтық тұтастық және бір-бірінің ішкі ісіне араласпаушылық принциптерін қатаң сақтауға негізделгені принципті түрде маңызды факт болып табылады. Біздің мемлекеттеріміздің арасында Кедендік одақ құрылуы да маңызды өзара тиімді құбылыс болды.

Бұл альянсты ешқашан да оқшаулану тұрғысынан қарауға болмайтынын ерекше атап айтқым келеді. Бұл шарт Достастық елдерінің барлығына, шарттың мақсаты мен принциптерін қолдайтын басқа да мемлекеттерге ашық.

Қырғызстан және Өзбекстанмен біздің барынша тығыз қарым-қатынасымыз қалыптасып отыр. Олармен Кіндік Азияда бірегей экономикалық кеңістік құру туралы шарт жасастық. 2000-жылға дейінгі экономикалық өзара қарым-қатынастың кең бағдарламасы белсенді түрде іске асырылып жатса, 50-ден аса бірлескен болашағы үлкен жобалар жүзеге асырылуда. Кіндік Азия мемлекеттерінің жан-жақты ынтымақтастығының өнегесі басқалардың назарын аударуда: Ресей мен Тәжікстан бақылаушылар ретінде, Қазақстанның, Қырғызстанның және Өзбекстанның Мемлекетаралық Кеңесіне кіру жөнінде өтініш білдірді. Бұл өтініш өткен айдың аяғында қанағаттандырылды. Өзірбайжан да, менің ойымша, бұл Шартқа назар аударуына болар еді.

Кіндік Азия елдері үшін және жалпы Орталық Шығыс аймағы үшін Трансазиялық магистраль деп аталатын темір жолдың ирандық және түркімендік бөліктерін қосу ерекше маңызды оқиға болып табылады. Ол бүкіл құрлық өн бойына өтеді. Менің ойымша, ол біздің екі еліміз де мүше болып табылатын Экономикалық Ынтымақ ұйымының (ЭЫҰ) дамуына жаңа бір қозғау салады.

Қазіргі уақытта Қазақстан темір жол байланысын Еуропамен Ресей арқылы, Азия – Тынық мұхит аймағымен Қытай арқылы жүргізеді. Бұған қоса Трансазия темір жолы Түркияның орта теңіздік айлақтарына және Парсы шығанағындағы Иран айлақтарына жол ашады. Осыған байланысты Қазақстан Қара теңізге шығатын сыртқы "Кавказ коридорын" пайдалануға барынша мүдделі. Ол жүк тасымалдаудың, оның ішінде мұнай тасымалдауға баламалы және пайдалырақ нұсқа болуы мүмкін. Біз ашылып отырған мүмкіндікті зерттеудеміз және Қара теңіз Экономикалық ынтымағы ұйымына (ҚЭҰ) кірмек ойдамыз.

Ислам конференциясы ұйымына және Ислам Даму банкіне кіру Қазақстанға араб дүниесімен қатынастарын кең негізге қоюға мүмкіндік береді. Олардың отаршылдықтан кейінгі дәуірдегі дамуда үлкен тәжірибесі бар және аса мол инвестициялық та мүмкіндігі бар.

Әрине, өз еліңді тұрақтылық, қауіпсіздік және бейбітшілік ахуалы қоршал тұрған кезде ғана, оның сыртқы саясаттық қызметі қолайлы халықаралық жағдайда жүзеге асып жатқанда ғана болашаққа бағдарланған экономикалық жоспарды жасауға болады. Сіздерге айтуға тиістімін: Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы күнінен бастап, Кеңестер Одағы қалдырған ядро-

лық мұрасының бір бөлігіне ие болғандықтан да, әлемдік саясаттың үлкен аймағына кіріп, ядролық клуб елдері тарапынан айтарлықтай қысымға душар болды. Сіздердің естеріңізде болар, кеңестік басшылықтың қысымына қарамай, біз Семей полигонын жаптық. Біз бұл қысымға төтеп бердік және ядролық ракеталардан бас тарту мемлекетіміздің қауіпсіздігіне әсіре державалар тарапынан ресми кепілдік беруімен ұштастырылуына қол жеткіздік.

Бұл жерде жүректілік көрсетумен қатар, айқындылық және байыптылық та көрсетілді. Меніңше, Батыста біздің шын бейбітшілік сүйгіш ниетімізді, тең құқықты ынтымақтастыққа әзірлігімізді, өз мүддемізді қорғаудағы қайсарлығымызды лайықты бағалады деп ойлаймын. Ядролық қарудан бас тартуды Қазақстанның қауіпсіздігіне кепілдік берумен үйлестірдік. Мұндай кепілдікті бізге АҚПІ, Ұлыбритания, Ресей Федерациясы, Франция және Қытай Халық Республикасы берді. Тиісті шарт бойынша Қазақстан – Қытай шекарасы туралы мәселені реттеу сыртқы саясаттағы үлкен оқиға болды. Биылғы жылғы сәуірде Шанхай қаласында Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Қытай басшылары шекара аудандарында әскери саладағы сенім шаралары туралы ерекше шартқа қол қойды.

Осылайша, біздің мемлекетімізге бүкіл шекарамыз бойынша қауіпсіздік аймағын жасауға мүмкіндік туды. Тұрақтылықты одан әрі нығайта түсуге ұмтылған Қазақстан, енді ауқымды геосаяси кеңістікте тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында, Азияда өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөнінде кеңес (АӨСШК) шақыруда бастамашы болып отыр. Қазір АӨСШК-ні шақыруға байланысты Арнаулы жұмыс тобы жұмысқа кірісіп отыр, оның құрамында 20-дан астам азиялық мемлекет бар. Бұл процесс ақыр соңында табыспен қорытындыланады деп есептейміз және, сөйтіп Азияда да, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйым сияқты (ЕҚЫҰ) құрылым пайда болады.

... Қазіргі шиеленістер ХХ ғасырдың соңындағы нағыз жұқпалы ауруға айналды. Көпұлтты мемлекет болғандықтан да Қазақстан оның тарауына жол бермеуге және оны тудыратын себептерді жоюға барынша мүдделі.

ЕҚЫҰ-ның адам және ұлттық азшылық құқы саласындағы принциптері мен нормаларын барынша ұстану егемендікті және аумақтық тұтастықты құрметтеу, бір-бірінің ішкі ісіне араласпау барлық мемлекетаралық қатынастардың негізінде жатуға тиіс деп есептейміз.

Қазақстан, сондай-ақ халықаралық іске БҰҰ рөлін нығайтуды барынша қолдайды, бұл ұйымды ғаламдық тұрақтылықты сақтаудың басты құралы деп есептейді.

Осында бауырлас Әзірбайжан жерінде, мен қатысушы тараптардың бір-біріне деген жарасымды бетбұрыстың қорытындысындай болатын шешім негізінде Қарабақ проблемасының мейлінше тез арада шешілуін тілеймін.

Сөзімді аяқтай келіп, Әзірбайжан халқына бейбітшілік пен бақыт тілеймін. Құдайдың рахымы жауған жерлеріңіз гүлдене берсін дегім келеді.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ МӘЛІМДЕМЕСІ*

Алматы, 30 қыркүйек 1996 жыл

Қазақстанда ядролық сынақтарға жан-жақты түгел қамтитын тыйым салу туралы шартқа қол қоюдың басталуы зор қанағатпен қабыл алынды.

Бұдан бес жыл бұрын Қазақстан адамзат тарихындағы ең қауіпті қаруға тыйым салып, тарихи таңдау жасады. Сөйтіп дүние жүзінде тұңғыш рет мемлекет басшысының шешімімен бұған дейін жұмыс істеп келген Семей ядролық сынақ полигоны жабылды.

Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қатысушы бола отырып, Қазақстан тиісті халықаралық міндеттемелерін қатаң орындауда және халықты қырып-жоятын қарудың басқа да түрлерін таратпау саясатын дәйектілікпен жүргізіп келеді. Таяуда Қазақстан аумағында ядролық ракеталардың соңғы ұшыру қондырғылары жойылды. Осылайша, біздің елімізде бұдан былай ядролық қару атымен жоқ. Оның жиынтық әлеуеті өзінің қуаты жөнінен планетада төртінші орында болатын.

Қазақстан халқы ядролық қарудың қаншалықты жойқын талқандаушы күшке ие екенін өз басынан толық өткерді. Жүздеген ядролық жарылыстардың біздің халқымыздың денесіне салған жарасын өтпелі кезеңнің қиын жағдайы жазып жатыр, бұрынғы Семей сынақ полигонының инфрақұрылымы жойылуда.

42 жылға созылған ядролық қару сынаудың, оның ішінде атмосферада және жер астында сынаудың салдарынан Қазақстан қазір олардың зардаптарын басынан кешіруде. Жүздеген мың адамдар жарымжан, аурулы болып қалды, жер әбден уланды.

Қазақстан Республикасы адам денсаулығы мен айналадағы орта үшін ядролық сынақтың зардаптарын толықтай жою ісінде халықаралық қоғамдастықтың көмегіне үміт артады. Біз ядролық сынақтардың құрбандарын сауықтыру үшін ең алдымен барлық ядролық державалар жауапкершілікті өз мойнына алуға тиіс деп санаймыз.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 1 қазан 1996 жыл.

Ядролық сынақтарға жан-жақты түгел қамтитын тыйым салу туралы шарт соңғы жылдардағы халықаралық аренадағы оң өзгерістердің нәтижесіне айналды. Қазақстан шартқа жету жолында көптеген мемлекеттердің атқарған орасан зор жұмысын лайықты бағалайды. Біздің ғасырымыздың аса ірі келісімдерінің бірі болып табылатын осы шартты әзірлеуге біздің еліміздің де өз үлесін қосқанын қанағатпен атап өтеміз.

Ядролық қару қайтадан адамдарды қырып-жойып, табиғатты талқандаудың құралына қандай жағдайда да айналмауға тиіс. Ядролық қару сынағын тоқтату – бұл ядролық қаруға ие мемлекеттердің ең асқақ ізгілікті миссиясы.

ЗАЯВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алматы, 30 сентября 1996 года

В Казахстане с большим удовлетворением воспринято открытие для подписания Договора о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний.

Пять лет назад Казахстан сделал исторический выбор, положив конец испытаниям самого опасного оружия в истории человечества. Тем самым впервые в мире решением Главы государства был закрыт действующий Семипалатинский ядерный испытательный полигон.

Будучи участником Договора о нераспространении ядерного оружия, Казахстан строго выполняет соответствующие международные обязательства и последовательно осуществляет политику нераспространения других видов оружия массового уничтожения. Недавно были ликвидированы последние пусковые установки ядерных ракет на территории Казахстана. Таким образом, в нашей стране более не существует ядерного оружия, суммарный потенциал которого по своей мощи был четвертым на планете.

Народ Казахстана сполна ощутил на себе, какой огромной силой обладает ядерное оружие. В трудных условиях переходного периода залечиваются раны, нанесенные нашему народу сотнями ядерных взрывов. Ликвидируется инфраструктура бывшего Семипалатинского испытательного полигона.

В результате 42-летних испытаний ядерного оружия, в т. ч. в атмосфере и под землей, Казахстан испытывает и сейчас их последствия. Остались сотни тысяч калек, больных, зараженная земля.

Республика Казахстан рассчитывает на помощь международного сообщества в деле полного устранения последствий ядерных испытаний для здоровья людей и окружающей среды. Мы считаем, что особую ответственность за реабилитацию жертв ядерных испытаний должны взять на себя прежде всего ядерные державы.

* Газета "Казахстанская правда", 1 октября 1996 года.

Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний явился следствием позитивных перемен на международной арене в последние годы. Казахстан воздает должное внимание огромной работе, проделанной многими государствами на пути к договору. Мы с удовлетворением отмечаем, что и наша страна внесла свой вклад в подготовку этого одного из крупнейших соглашений нынешнего столетия.

Ядерное оружие ни в коем случае не должно вновь стать средством уничтожения людей и природы. Прекращение испытаний ядерного оружия – это в высшей степени благородная миссия государств, обладающих ядерным оружием.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ КНР ЦЗЯН ЦЗЭМИНЮ***

Алматы, 2 сентября 1996 года

От имени народа Казахстана и от себя лично сердечно поздравляю Вас и китайский народ по случаю национального праздника – Дня образования Китайской Народной Республики.

Народ Казахстана с огромным интересом и восхищением наблюдает за успешным и поступательным ходом социально-экономических реформ в Китае.

Положительные итоги вашего первого визита в нашу страну, подчеркивается в телеграмме, позволяют с уверенностью сказать, что принятые нами решения послужат делу укрепления международного и регионального мира и стабильности, дальнейшему углублению дружественных и добрососедских связей между двумя странами. Сложившиеся между нашими государствами отношения дружбы и доверия свидетельствуют об искренних чувствах и симпатии и уважения казахстанского и китайского народов.

Я желаю КНР могущества и процветания, а Вам – крепкого здоровья и счастья.

* Газета "Казахстанская правда", 2 сентября 1996 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНА ЖОЛДАУЫ*

Алматы, 7 қазан 1996 жыл

ЕЛДЕГІ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ ІШКІ, СЫРТҚЫ САЯСАТТЫҢ 1997 ЖЫЛҒА АРНАЛҒАН НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ ТУРАЛЫ

КІРІСПЕ

Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан бергі бесінші жыл да аяқталып келеді.

Тарих ауқымынан алғанда, бұл – қас-қағым сәт, уақыт жиынтығы ғана, ал мұндай уақыттың ішінде, әлбетте, мемлекеттік дамудың сапалық жағынан жаңа үлгісін қалыптастыру біршама қиын. Тегінде, баяулық қоғамдық процестер табиғатының өзіне тән, өйткені саяси және экономикалық құрылыстың, қоғамдық құндылықтардың, өмірлік мұраттардың алмасуы ондаған жылдарға созылады.

Алайда осынау бес жыл бұрынғы бірқалыпты тіршіліктің талай жылдарына татитын оқиғаларды бойына жинақтаған уақыт болды.

Бұрын-соңды болып көрмеген даму серпіні, бағыт-бағдардың күрт алмасуы, еліміздегі істің жай-күйін бағамдау жағынан алғанда, қоғамда кейде екі ұдайылыққа ойысатын кең пікір туғызды. Ең алдымен, еліміз бастан кешіріп отырған ұзаққа созылған экономикалық дағдарыс, халықтың көптеген топтарының тұрмыс деңгейі мен жағдайының нашарлауы, іргелі нәтижелердің жоқтығы, содан туған түңілушілік осындай келеңсіз баға беруге себепші болған еді.

Жағымды баға беру жағына келетін болсақ, мұндай баға аз, дегенмен бұл баға бір сәттік көңіл-күйге емес, керісінше, өзгерістердің қисынын түсінуге, өзімізге берілген, өлшеулі уақыттың ішінде қол жеткен нәтижелерді салыстыруға, реформалардың дәл осындай жолынан өткен өзге елдердің тәжірибесін таразылауға негізделген.

Еліміздің бүгінгі жағдайының соңғы жылдары қабылданған саяси немесе экономикалық шешімдердің нәтижесімен тіпті де өлшенбейтінін ескеруіміз керек.

Қалыптасқан ахуал – қоғамдық жүйенің күйреуінің, КСРО-ның ыдырауының салдары, мемлекетті қалыптастыруға қатысты бұдан кейінгі барлық оқиғалардың, жаңа мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың қорытындысы.

*"Егемен Қазақстан" газеті, 8 қазан 1996 жыл.

Сондықтан да бүгінгі болмыс шындығына осы заманғы тарихтың айнасы арқылы қарау қажет, ал оның дамуының өз қисыны бар.

Нақ солай, бір жылдың шеңберімен шектеліп, ұзақ мерзімді және орта мерзімді келешекке көз салмайынша, 1997 жылғы міндеттерді де түсіну қиын. Әрбір кезекті жыл – бар болғаны еліміздің ұзақ мерзімді саясатын іске асырудағы қысқа кезең ғана. Дамудың мәні мен дәйектілігін терең пайымдап, оны дұрыс қалыптастырған жағдайда, ағымдағы міндеттер де жетерліктей ұғынықты бола түседі.

Осыған байланысты 1997 жылға арналған саясат та, бір жағынан, өткеннің белгілері мен бейімдіктерін бойында сақтай отырып, екінші жағынан, болашақтағы саясатты іске асырудағы алғашқы қадам болады. Уақыт ұштастығы да, олардың сабақтастығы да, даму дәрежесінің өзі де, міне, осында жатыр.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 44-бабына сәйкес халқымызға Елдегі жағдай мен ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы жолдау арнай отырып, мен, Президент ретінде қоғамда қалыптасқан ахуалға, алдағы уақытта әрі, ең алдымен, келесі 1997 жылы шешуіміз қажет басты міндеттерге өз көзқарасымды баяндап отырмын.

Бұл көзқарас менің мемлекетті басқарудағы іс тәжірибемнен, сенім-наымымнан және қалыптасқан дүниетанымымнан әрі мемлекет басшысы ретіндегі қолымдағы ақпараттан қалыптасып отыр.

Бұл – әлемнің көптеген елдерінің даму тәжірибесін, олардың тарихын зерделеуімнің, әлемдегі ортақ процестердің мәні мен серпінін өзімше пайымдауымның жемісі.

Бұл – сонымен қатар еліміздің өзім жиі болып тұратын барлық аймақтарындағы нақтылы ахуалды мұқият зерделеуімнің де нәтижесі.

Әрине, бүгінгі және ертеңгі күнді парықтауым үшін менің елімізде, сондай-ақ шетелдерде саяси қайраткерлерден бастап, қатардағы азаматтарға дейін жеке кездесуімнің зор маңызы болғанын және болып отырғанын айтуым керек.

Жолдаумен танысқандардың бәрінің бірдей оның қағидаларымен толығымен келісе бермеуі де мүмкін. Елдің қалыптасуы, әлемдік процестердің дамуы тұрғысынан алғандағы маңызды дүние кейбір адамға онша мәнді көрінбеуі де немесе екінші кезектегі мәселе ретінде ғана көрінуі ықтимал. Мұның өзі – түсінікті әрі әбден табиғи нәрсе.

Алайда әрбір парасатты азаматтың өзінің Жолдауға берген бағасының қандай екеніне қарамастан, өз айқындамасын мемлекет басшысының айқындамасымен салыстыра келіп, елдегі алдағы болатын өзгерістердің ортасынан өз орнын анықтап алғаны абзал болар еді. Мұны адамның жеке өзінің, тіпті қара басының кәдімгі пендешілік мүддесін көздей отырып ескергені жөн, өйткені қоғамның жылжу бағытын дұрыс аңдай отырып, жеке өзіңнің бағдарыңды, әуелгі қажет ісінді анықтап алу оңай.

Ал мемлекеттік қызметте жүрген адамдарға осы Жолдау оның бағдаршысы, өз жұмысында алдағы уақытта басшылыққа алар ақылшысы болуға тиіс.

Саясаттың бір жыл ішіндегі бүкіл аясын тұжырымдау мемлекеттік бюджеттен өзінің сомдалған көрінісін табады десем, мені түсінеді деп ойлаймын.

Осыған байланысты келесі жылдың бюджеті, сонымен қатар өткеннің белгілі бір себеп-салдары мен бейімділіктерін бейнелейтін әрі келелі саясатты іске асыруымыз үшін алдағы уақытта қолданар шараларымызды айғақтайтын болады. Бюджетте, сонымен бірге, осы Жолдауда баяндалған даму басымдылықтарын іске асыру қарастырылуға тиіс.

Үкімет пен Парламент үшін бұлар келесі жылдың бюджетін әзірлеп, бекіткен әрі басқа да заңдар мен нормативтік актілерді қабылдаған кезде тікелей саяси нұсқау болуға тиіс.

I БӨЛІМ

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖОЛЫНДАҒЫ БЕС ЖЫЛ

ҚАЗАҚСТАН – ӘЛЕМДІК ҚОҒАМДАСТЫҚТЫҢ ТОЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ МҮШЕСІ

Өткен бес жылдағы, әсіресе оның бастапқы кезеңіндегі сыртқы саясат мемлекеттердің тоталитарлық жүйеден кейінгі дамуының объективті факторларының ықпалымен қалыптасты. Халықаралық ауқымда танылмайынша, әлемдік қоғамдастық тарапынан қауіпсіздік, аумақтық тұтастық пен шекаралардың мызғымайтынына кепілдік алмайынша, мемлекеттіліктің қалыптасуы, егемендік, экономикалық реформалар, әлеуметтік саланы дамыту туралы әңгіме қозғау құрғақ сөз болып қана қалар еді.

Қазақстанды тәуелсіз мемлекет ретінде орнықтыру, ішкі проблемаларға жұмылу мүмкіндігін алу үшін әлемдегі өз орнымызды табу, бүкіл әлемдік қоғамдастық таныған ел болу талап етілді.

КСРО-ның ыдырауы, тұтас бір қоғамдық-саяси жүйенің жоқ болып кетуі, ғасырымыздың басты оқиғаларының бірі болғаны рас. Осы құбылыстың салдарынан әлемдік дамудың барысы түбірінен өзгерді, мұның өзі әлі де ұзақ уақыт бойы әлемдегі күштердің орналасуы мен халықаралық қатынастардың дамуына ықпал ете беретін болады.

Астам державалар бастаған екі жүйенің қасарысқан қарсы тұруының орнына көп рәуішті дүние келді.

Географиялық жағынан алғанда біздің еліміз аса ықпалды үш геосаяси орталықтардың: Ресейдің, Қытайдың және мұсылман әлемінің ортасында тұр. Оған қоса Еуропа мен Азияның түйіскен тұсында орналасқан Қазақстан географиялық жағынан неғұрлым шалғай жатқан орталықтардың да ықпалын сезініп отыр.

Мұның өзі көп жағдайда еліміздің сыртқы саясатының мазмұнын айқындап келді және келешекте де айқындай беретін болады.

Сонымен қатар мұндай жағдай елімізге шын мәніндегі стратегиялық артықшылықтар береді, оларды іске асыру Қазақстанның дамуына ғана емес, тіпті күллі Еуразия құрлығында оңтайлы ахуалдың қалыптасуына жәрдемдесуі мүмкін.

Қазақстанның дербес дамуының бастапқы кезеңіндегі сыртқы саяси қызметінің басты қорытындылары қандай?

Қазақстан БҰҰ-ның толық құқылы мүшесі болды. Бұл фактінің маңызына баға жеткісіз: біз халықаралық құқықтың негіз қалаушы принциптеріне ықыласты екенімізді қуаттап қана қойған жоқпыз, ғаламдағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі негізгі жұмысты өзіне жүктеген осы аса ықпалды халықаралық ұйымның өзіндік бір қорғауына алындық.

Қазақстанның Хельсинки процесіне қосылуы, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі ұйымның жұмысына қатысуы қауіпсіздік пен сенім шараларының дамыған инфрақұрылымына кіріруге, жас мемлекеттің егемендігін едәуір нығайтуға мүмкіндік берді.

Қазақстанның СШҚ-1 Шарты мен Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қосылуы әлемдік маңызы бар оқиға болды. Мұның өзі, сайып келгенде, бізге Қазақстанның қауіпсіздігінің кепілдіктерін едәуір күшейтуге мүмкіндік берді. 1994-1995 жылдардың ішінде барлық ядролық державалар – Ұлыбритания, АҚШ, Ресей, ҚХР мен Франция Қазақстанға қауіпсіздіктің бірлескен және жан-жақты кепілдіктерін берді.

Көршілерімізбен өзара қарым-қатынастарымызды дамытуға айрықша мән бере отырып, Қазақстан ТМД және Орталық Азия одағын құру мен нығайтудың бастамашыларының бірі болды, біздің елдеріміздің интеграциялық әлеуетін, мемлекеттер арасындағы сенім мен достық ахуалының нығаюы үшін дәйекті іс-қимыл жасады.

Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан және Ресей арасындағы интеграцияны тереңдету жөніндегі "4 + n" Шартын ерекше атап өту қажет, ол Достастықтың дамуының жаңа кезеңге шыққанын бейнелейді, сол арқылы интеграциялық процестерді сан-салалы тереңдету мүмкіндігін паш етеді. Мұның Еуразиялық одақтың құрылуына серпін берері де күмәнсіз. Еуразия идеясының қарсыластары болып келгеніне және күні бүгінге дейін болып отырғанына қарамастан, әлемдік саяси және экономикалық процестер дамуының объективті бейімділіктеріне орай оның да іске асары сөзсіз.

Ресеймен арадағы қарым-қатынастарда біздің мемлекетіміз тарихи қалыптасқан саналуан байланыстардың бәрін де мүмкіндігінше сақтап қала білді, сондай-ақ Достық, ынтымақтастық және өзара көмек жөнінде тең құқылы шарт жасасып, онда егемендік пен тәуелсіздікті, аумақтық тұтастықты, қазіргі шекаралардың мызғымастығын өзара құрметтеу принципі заң жүзінде дәйектелді.

ҚХР-мен арада 1994 жылы қол қойылған Қазақстан-Қытай шекараларының өту тұстары туралы мәселелерді реттеу жөніндегі келісімнің Қазақстан үшін маңызы өлшеусіз. Бес мемлекеттің арасында (Қазақстан, Қытай, Ресей, Тәжікстан, Қырғызстан) биылғы жылғы сәуір айында Шанхайда қол қойылған Шекара ауданындағы әскери саладағы сенім шаралары туралы бұрын-соңды жасалып көрмеген шарт орасан зор географиялық кеңістікте тұрақтылықты нығайту үшін берік алғышарттар жасайды әрі Қазақстанның қауіпсіздігі мүдделеріне қызмет етеді.

Біз Экономикалық Ұлтымақтастық Ұйымының жұмысына қатысуымызға, бізбен достас түркі тілдес елдермен әріптестігімізді дамытуға үлкен мән береміз.

1995 жылдың желтоқсанында Қазақстан Ислам Конференциясы Ұйымының толық құқылы мүшесі болды, мұның өзі, сөз жоқ, экономикалық дамудың отарлаудан кейінгі аса құнды тәжірибесіне ие болған және ірі инвестициялық мүмкіндіктері бар мұсылман әлемімен біздің өзара қарым-қатынастарымызды нығайта түседі.

Күллі Азия құрлығында тұрақтылықты нығайтуға ұмтыла отырып, Қазақстан Азиядағы өзара іс-қимыл мен сенім шаралары туралы кеңес шақырудың бастамашысы болды, бұл кеңес әлемнің орасан зор аймағындағы алдың ала сақтық жасау дипломатиясының әмбебап институты болуды өз алдына мақсат етіп қояды.

АҚШ-пен, Еуропа мен Азияның жетекші елдерімен қарым-қатынасымыз ойдағыдай дамып келеді.

Осылайша, тарихи өлшемдер бойынша қысқа кезеңнің ішінде күш-жігеріміздің арқасында сыртқы саясаттағы орасан зор тарихи маңызы бар міндет орындалды – біздің шекарамыздың өн бойында берік халықаралық-құқықтық негізге сүйенетін қауіпсіздік, тату көршілік және достық белдеуі жасалды.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасын әлемнің 117 мемлекеті таныды, олардың 105-імен дипломатиялық қатынастар орнатылды. Шетелде Қазақстанның 26 елшілігі ашылды.

Алматыда шет елдердің 40 елшілігі мен миссиясы, халықаралық және ұлттық ұйымдардың 16 өкілдігі жұмыс істейді. Мемлекетаралық және үкіметаралық 800-ден астам Шарттар мен Келісімдер жасалды.

Қазақстан егеменді және тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасты және әлемдік қоғамдастықтың толық құқықты мүшесі, оның ажырағысыз бөлігі болды деп тұжырым жасауға болады.

МЕМЛЕКЕТТІЛІКТІ НЫҒАЙТУ – ТҰРАҚТЫЛЫҚ ПЕН ПРОГРЕСТІҢ БАСТЫ ФАКТОРЫ

Бұл кезеңде еліміз үшін мемлекеттік құрылыс мәселелерінің бірінші дәрежелі маңызы болды.

КСРО ыдырағаннан кейін біз мемлекеттілігімізді құруды ескі Конституция мен одақтық заңдардың негізінде бастауға мәжбүр болдық, олар болса, бұрынғы жүйенің принциптерін бейнелей отырып, жаңа болмыс шындығына мүлде үйлеспейтін әрі мемлекеттік құрылыстың құқықтық негізі бола алмайтын еді.

Осыған орай онша жетік болмағанмен, дербес заң актілерінің алғашқы буынын қалыптастыру мен егемен Қазақстанның тұңғыш Конституциясын қабылдау жолында ерекше күш-жігер жұмсалды.

Алайда уақыт өте келе, сол кезде іргесі қаланған билік жүйесінің үздіксіз туындап отырған проблемаларға, әсіресе экономика проблемаларына әлінің

келмейтіні айқын біліне бастады. Экономикалық өміріміздің процестеріне жіті үн қатып, басқаруға қабілетті атқарушы өкіметті едәуір күшейте түсудің объективті қажеттігі пайда болды.

Мұның үстіне мемлекеттік құрылыстың үлгісіне әуел бастан-ақ басқарудың жаңа президенттік нысаны мен бойындағы бұрынғы кінәраттардың баршасын жаңа мемлекетке мұра етіп қалдырған ескі кеңестер жүйесінің арасында терең және еңсерілмейтін қарама-қайшылық орын алғаны түсінікті бола бастады.

Бұл тек Қазақстанның ғана проблемасы емес еді. Онымен белгілі бір дәрежеде, белгілі бір кезеңде әрқайсысы өзінше шеше отырып, ТМД-ның барлық мемлекеттері ұшырасты.

Оны біз де шештік, алайда бейбіт жолмен – жаңа Конституция қабылдау және Президенттің өкілеттігі мерзімін ұзарту жөніндегі бүкілхалықтық референдумдар өткізу жолымен шештік.

Сөйтіп, елде күшті мемлекеттік өкіметтің тұрлаулы әрі сабақтас институты құрылды, мұның өзі күллі ішкі саяси процестерді тұрақтандыруға және күш-жігерді неғұрлым күрделі учаскелерге – экономикалық реформа мен оны заң жағынан қамтамасыз етуге шоғырландыруға мүмкіндік берді. Соңғы бір жарым жыл таңдап алған бағытымыздың тиімді екенін айқын қуаттап берді. Азаматтық кодекс, жаңа Салық кодексі, жер, мұнай, ипотека, мемлекеттік қызмет туралы заңдар және тағы басқалары – реформаларды сеніммен ілгері бастыруға мүмкіндік беретін іргелі экономикалық заңдардың толық емес тізбесі, міне, осындай.

Бір жылдың ішінде елімізде жаңа Ата Заңның арқасында жаңа мемлекеттіліктің іргелі негіздері қаланды, қоғамдық дамуды реттеп және бағыттап отыруға қабілетті біртұтас мемлекеттік өкімет қалыптасты деп тұжырым жасауға болады.

Қоғамның рухани өміріне, оның әлеуметтік көңіл-күйіне, ұлттық сананың түлеуіне байланысты салаларда да біршама күрделі процестер жүріп жатты.

Біздің бәріміз бейбіт өмірдің, тұрлаулылық пен тұрақтылықтың қаншалықты нәзік екенін айқын сезіне отырып, адамдардың жан-жүрегінің этностық астамшылық, жүгенсіздік, төзімсіздік пен ымырасыздық уытына шалдығуына жол бермедік.

Идеологиялық монополия мен өзгеше ой толғауды тұмшалау тетіктерін серпіп тастау, қоғамдық санаға плюрализм, сөз бостандығы принциптерін сіңіру халықтың саяси және рухани қуатының орасан зор күшпен бұлқынып шығуына жағдай жасады.

Өкінішке қарай, бұл процесс алғашқы кезде әрдайым сындарлы арнаға бағытталып отырмады: оны өркениетті жолға салуға қабілетті мемлекеттік және қоғамдық тиісті тетіктер болмаған еді.

Кей-кейде саяси өмір мен ұлтаралық қатынастар салаларында да проблемалар туындап отырды. Бірақ көп ретте қазақстандықтардың байыптылығы мен байсалдылығының, мемлекет тарапынан көрсетілген саяси ерік-жігердің, барлық қоғамдық-саяси күштермен арада білгірлікпен жолға қойылған пікірле-

судің нәтижесінде елімізде егесуге жол бермей, тепе-теңдік пен тұрақтылықты сақтап қала білдік.

Бұл сабақтарды жақсылап бойға сіңіру керек әрі кез келген ілгері дамудың басты шарты мен бастау алар нүктесі саяси және ұлтаралық тұрақтылық екенін есте ұстау керек.

Бұл – іргелі негіздер, оны шайқалту әрекеттерінің алдын алып отыру керек және мұндайға қатаң ескерту жасалуға әрі тыйым салынуға тиіс.

Бүгінгі таңда адамды оның дамуы үшін материалдық қана емес, рухани көтермелеу қай кездегіден де маңызды. Адам өз алдына биік адамгершілік мұраттар қойған кезде жаңа жағдайларға жақсырақ бейімделеді. Біз мәдениетті дамыту, қоғамның рухани ұстындарын нығайту жөніндегі негізгі қамқорлықты мемлекет өз мойнына алуға тиіс деген қағидаға сүйенеміз. Адамгершілік арқауы ескі идеологиялық жүйенің күйреуіне, қоғамдық формацияның ауысуының салдарынан құндылықтарды қайта парықтауға байланысты босаңсыған тұста біздің мәдениет органдарының адамдардың бойына асқақ ой-ниет нәрін сіңіруге, жас ұрпақты халықтың, бүкіл әлемдік өркениеттің сан ғасырлық рухани және мәдени мұрасының қазыналарынан сусындата білуге қабілетті болуының маңызы ерекше зор.

Біз зайырлы, демократиялық, құқықтық және әлемге ашық мемлекет құрудамыз. Бұл принциптер біздің Конституциямызда баянды етілген.

Мемлекетті діннен бөле отырып, біз конфессиялар мен діни наным бостандығын шектегелі отырған жоқпыз. Діндердің көпшілігіне тән қуатты рухани негіз, ешқашан құнын жоймайтын ізгілік қазыналары, нақ сол сияқты конфессиялар арасындағы өзара құрметтеушілік қарым-қатынастар қолдау көрсетуге лайық.

Адамдардың имандылығына, жан саулығына және ақыл-есіне қатерлі діни тайталас оқиғалары, сектанттық уағыз, фанатизм мен төзімсіздік белгілерінің көрініс беруі, заң бұзушылық – осының бәрін де мемлекет үзілді-кесілді тыйып тастап отыратын болады.

Бізде саяси плюрализмге де тыйым салынбаған. Әркім өзінің жанына жақын саяси мұраттарды ұстануға ерікті. Республикадағы саяси алуан түрлілік ауқымының өзі де қазір мейлінше кең. Сөз және баспасөз бостандығы, соның ішінде сынау құқығы да заң жүзінде бекітілген.

Алайда мұндай бостандық – аумақтық тұтастықты, мемлекеттілік негіздерінің іргесін бұзуға, халық топтары арасында алауыздықты тұтандыруға бағытталуы мүмкін деген сөз емес. Бұл – сондай-ақ баспасөз бостандығын қандай да бір адамға жала жабу, моральдық жағынан қысым жасау мақсатында ешбір жауапсыздықпен пайдалануға болады деген де сөз емес. Мұның бәрі де – мемлекеттіліктің конституциялық негіздеріне, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына қол сұғатын, заң жолымен қудаланатын құбылыстар.

Тағы бір маңызды тақырыпқа тоқталайын. Азаматтардың бәрін бірдей өз мемлекетін сыйлауға мәжбүр ету мүмкін емес, алайда көптеген елдерде мұның өзі моральдық, ал кейде заңдық та норма болып табылады.

Ал бізде көптеген адамдар әлі күнге дейін мемлекетті бұрынғы, тоталитарлық мемлекет деп түсінеді. Көптеген адамдар бәз-баяғыша оны бірден-бір қамқоршысына балап, ескі әдеті бойынша өз проблемалары үшін бар кінәні мемлекетке аударады.

Патриотизмнің, мемлекеттіліктің негіздеріне, өз еліне деген құрметтің жоқтығы қоғамның ілгерілеу мүмкіндіктеріне соққы болып тиіп, сайып келгенде, таяқтың екінші ұшы айналып келіп адамның өзін ұратынын әрдайым есте ұстау керек.

Бұл мәселелер тіпті де екінші кезектегі мәселелер емес. Патриотизмге, азаматтыққа тәрбиелемей, әсіресе жаңа ұрпаққа осындай тәрбие бермей, қоғамның бұдан әрі дамуының маңызды факторларының бірі – оны топтастыруға қол жеткізу мүмкін емес. Азаматтық келісім негізінде әрдайым мемлекет пен халықтың, мемлекет пен жеке сектордың бірлігі тұрып келді. Нақ осының арқасында көптеген елдер дағдарыс пен жоқшылықты еңсере білді.

Әлбетте, сенім екіжақты болуға тиіс. Соның ішінде мемлекет тарапынан сенім көрсетілуге тиіс. Біз осыған қол жеткіздік деп айтуға, екіншімізге қарай, әзірге болмайды.

Осыған бөгет болып отырған басты нәрсе – азаматтардың алдындағы әрі, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық саладағы өзіміздің тікелей міндеттемелерімізді орындамауымыз немесе уақтылы орындамауымыз.

Бірақ осындай жағдайдың өзінде бюджет пен бюджеттен тыс қорлардан жалақы мен зейнетақыны уақтылы төлемеу практикасы – мүлде төзгісіз нәрсе. Адамдардың басым көпшілігі үшін бұл – бүгінгі күннің басты проблемасы. Әлбетте, оны шешу Үкіметтің негізгі басым міндеті болуға тиіс. Мұның өзі – бүгінгі таңда мемлекет саясатының іргелі мәселесі.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ РЕФОРМАЛАРДЫҢ БАРЫСЫ

Экономика бүкіл қоғамның назарында тұр, жалпы алғанда, мұның өзі түсінікті де. Адамдардың өмірі, әлеуметтік сала, мемлекеттің өзінің қуаты – осының баршасы экономиканың жәй-күйіне, оның реформалану дәрежесіне байланысты.

Сыртқы және ішкі саяси қызметтің нәтижелерімен салыстырғанда, жұмыстың осы учаскесіндегі істің жәйі әзірге неғұрлым осал күйінде қалып отыр. Бірқатар тұтас бағыттар бойынша қол жеткен сындарлы экономикалық көрсеткіштерге қарамастан, азаматтардың көпшілігі әзірге өзгерістердің нәтижелерін нақтылы сезіне алған жоқ.

Осының өзі реформаларға деген жақтырмаушылық сезімін туғызып, мемлекетке деген сенімге нұқсан келтіріп отыр.

Соған қарамастан істің шынайы жағдайын түсіну керек, бүгінгі ахуалдың қалай және неліктен осылайша қалыптасып отырғанын білу қажет. Кеңіл-күйдің жетегінде кетпей, дәл әрі байсалды баға бере білуімізге көп нәрсе байланысты. Ең алдымен, өзіміздің бұдан былайғы экономикалық саясатымызды саралап жасау осыған байланысты.

Осы жылдардың өн бойында экономикамыз 70-жылдардың басынан бері қарай тиімсіздік қыспағында болып келген бұрынғы экономикалық жүйе туғызған дағдарыстан арыла алған жоқ.

Бұл жаппай дағдарыс еді, оның зардаптарын біз әлі ұзақ уақыт бойы – негізгі капитал ауыспайынша, адамдардың психологиясы өзгермейінше, сезіне беретін боламыз.

Дағдарысты ахуалдың шиеленісуіне Қазақстан экономикасының шикізат беруге ғана мамандануы, оның басқа мемлекеттердің экономикасымен өзара астасып жатуы да салқынын тигізді. КСРО-ның ыдырауы, экономикалық оқшауланған аймақтардың құрылуы дәстүрлі тауар өткізу мен сатып алу нарықтарын қайта қарауға мәжбүр етті.

Мұның өзі өндірістің құлдырау процесіне себепші болды.

Біртұтас рубль аймағы жағдайында қаражат-кредит саясатын үйлестіру әрекеттері сәтсіз аяқталды. Мемлекеттердің өз мүддесін көздеуі әрі ақша қаражатының тоқтаусыз эмиссиясы инфляцияны ырқына жіберді.

Өндірістің құлдырауы, қаржымен қолдап отырудың бұрынғы арналарының жоқтығы бюджеттің кіріс бөлігін күрт тарылтты. Соның салдарынан мемлекет өз шығыстарын күрт қысқартуды қолға алуға мәжбүр болды, мұның өзі инвестициялық және әлеуметтік салаға едәуір ықпал етті, ал осының бәрі айналып келгенде адамдардың тұрмыс деңгейінің төмендеуіне әрі едәуір төмендеуіне әкеліп тірегенін айту керек.

Реформалар бұрынғы экономиканың барлық кембағал тұстарын ашып берді және сауығу алдындағы сырқатты процестерді тездете түскен жеделдеткішке айналды.

Сол сияқты бойкүйездік пен байыпсыздық орын алды, экономикалық процестердің жалпы жай-күйі мен дағдарыстың тереңдеуіне салқыны тимей қоймайтын қателіктерге жол берілді. Сөйтіп, халықты ауыр тиетін күйзелістен сақтап қалуға деген игі тілек пен ауыл шаруашылығы өнімдеріне бағаны "тежеу" әрекеті селоны терең дағдарысқа ұшыратты. Осындай жағдай бағаның төмен болуынан, соның ішінде коммуналдық қызмет бағасының төмендігінен залал шеккен энергетика саласында да орын алды.

Соған қарамастан, ахуал біртіндеп түзеліп келеді. Әділін өздеріңіз айтыңыздар. Жеті жылдан бері тұңғыш рет өндірістің құлдырауы тоқтатылды, тіпті оның біршама өсуіне қол жетті.

Инфляция 1993 жылғы 2200 процент деңгейінен 1995 жылы 60 процентке дейін (1995 жылдың желтоқсанын 1994 жылдың желтоқсанымен салғастырғанда) төмендетілді.

Ал биылғы жылы оның деңгейі шамамен 30 процент болады. Инфляцияның төмендеуі және өндіріс құлдырауының тоқтатылуы басты дағдарыстық құбылыстардың еңсеріле бастағанын білдіреді.

Бүгінгі таңда біз молыққан тұтыну нарығына қол жеткізіп отырмыз, мұндай жағдай реформаларға дейін болған емес. Кезектер қаптап тұратын,

сөрелер қаңырап бос жататын 1991 жылды еске алатындар бүгін некен-саяқ. Ал осының бәрін өз көзімізбен көрдік қой.

Реформаға дейінгі кезеңмен салыстырғанда мемлекеттің алтын-валюта резервтері өсті, өзіміздің орнықты ұлттық валютамыз, өтімді валюталық нарығымыз бар.

Тұңғыш рет біз оңды сауда балансына шықтық, тұрлаулы төмен бюджет тапшылығына қол жеткіздік.

Алғашқы әлеуметтік нәтижелеріміз де бар. 1995 жылдан бастап орташа жалақы мен зейнетақының нақты өсуі басталды. Елімізді тұтас алғанда, соңғы 1,5 жыл ішінде орташа жалақы 3,6 есе, халықтың коммерциялық банктердегі салымдары 3,1 есе өсті.

Қысқасы, экономикалық ахуалда бетбұрыс жасалғаны айқын және ол күллі халық шаруашылығы кешеніне сындарлы серпін беретін болады. Осы ағымның маңызын өсте төмендетуге болмайды.

Алайда бұл – біздің экономикадағы барлық проблемаларымыз артта қалды деген сөз емес. Өкінішке қарай, олай болмай отыр. Кәсіпорындарды реформалау көпе-көрінеу кейіндеп келеді. Салалық ведомстволар мен жергілікті өкімет орындары осы маңызды міндеттерді шешуге даяр болмай шықты.

Үкіметтің бұрынғы бағдарламасында 1994 жылдың өзінде-ақ алға қойылған мақсат – әлеуметтік объектілерді кәсіпорындардан мемлекетке беру жеткілікті қаражаттың болмауы себепті ұзаққа созылып кетті, ал мұның өзі кәсіпорындардың онсыз да күрделі қаржылық жағдайын мүлде қиындатып жіберді.

Төлемсіздік дағдарысы көптеген кәсіпорындарды ғана емес, тұтас салаларды жансыздандырып, созылмалы әрі жүйелі сипат алып барады.

Экономика секторында шығынмен істейтін кәсіпорындардың 40 процентінен астамының болу фактісінің өзі мұның жеке құбылыс емес, қалыпты жағдайға айналғанын айғақтаса керек. Кәсіпорындар мен ұйымдарды, коммуналдық саланы қысқы жағдайда жұмыс істеуге қанағаттанғысыз әзірлеу айықпас кемшілігімізге айналды.

Бюджет саясатында да кемшін көп. Бюджеттік болжамдардың сапасы ойлағандағыдан әлдеқайда нашар. Бюджет кірісінің деңгейі мүлде төмен, салық пен кеден алымдарын, бюджеттен тыс қорларға, ең алдымен Зейнетақы қорына қаражат жинау жөніндегі жұмыстың жолға қойылуы босаң. Қоғамның дертті проблемасына айналған жұмыссыздықтың өсуі де қатты алаңдатады.

Мұның өзі экономикадағы жағдайдың, соңғы жылдардағы айқын табыстарына қарамастан, әлі өте күрделі күйде екенін және жетерліктей деңгейде тұрақты бола алмай тұрғанын, көптеген дағдарыстық құбылыстардың еңсерілмей отырғанын білдіреді.

Демек, талдап жасалған бағытымыздан таймай, экономикалық ахуалды сауықтыруға қуатты серпін беруіміз қажет.

II БӨЛІМ

ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ САЯСАТТЫҢ БАҒЫТТАРЫ МЕН БАСЫМДЫҚТАРЫ

МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚҰРЫЛЫС МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мемлекеттің негіздерін қалыптастыру аяқталғаннан кейін бізге басқару тетіктерін жолға қою жөнінде тындырымды жұмыс істеуге тура келеді. Бұл тетіктерді іске қосатын дәнекер тек заңдар ғана болуы керек. Олай болмаған жағдайда, демократиялық мемлекеттілік туралы сөз қозғаудың қисыны жоқ.

Қазір мемлекет жаңа Конституцияның негізінде өзінің әлеуметтік мақсат-мұратын тұтастай алғанда ойдағыдай орындап отырғанын айтуымыз керек: бір жағынан, Қазақстан қоғамында әлеуметтік-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуде, екінші жағынан, мемлекеттік-құқықтық реттеу тәсілдерімен бәсекелестік орныққан нарықтық ортаны қалыптастыру үшін, құқықтар мен бостандықтардың кең ауқымына көпілдік беру жолымен, жеке адамның өзін көрсетуге деген ынталылығын туғызатын қажетті жағдайлар жасап отыр.

Әлеуметтік қайшылықтарды еңсерудің, қоғамдық мәмілеге қол жеткізудің, мемлекеттік билік тармақтарының өзара үйлесімді іс-қимылының тетіктері конституциялық деңгейде түзіліп, қызмет істей бастады. Сонымен бірге бұл тетіктер өзінің заң жүзінде баянды етілуін қажет етеді.

Қазақстанның саяси-құқықтық және басқару жүйесінің әлемдік мемлекеттік-құқықтық реттеу әдістерімен үйлесімсіздігін түпкілікті еңсеру керек, өйткені мемлекеттік-құқықтық құрылымдар мен тетіктердің қызмет істеуінің ортақ заңдылықтары бар.

Сонымен бірге тоталитарлық кезеңнен кейін құқықтық мемлекеттің нормаларына көшуді жүзеге асырып жатқан кез келген ел осы кезеңнің ортақ заңдылықтарына қарамастан, құқықтық дамудың Конституцияға негізделген және елдің ішкі ерекшеліктерін ескеретін өзіндік үлгісін жасайды.

Қазақстандағы мемлекеттік-құқықтық құрылыстың перспективалары қазіргі кезеңде шешіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық міндеттермен тікелей байланысты. Үшінші мыңжылдықтың табалдырығында Қазақстан экономиканы түбірінен жаңарту мен қайта құру кезеңіне қадам басады. Сондықтан мемлекеттік-құқықтық тұлғада атқарушы органдарды орталықта және жергілікті жерлерде реформалау, әкімшілік-аумақтық құрылыстың неғұрлым оңайлатылған және ұтымды, демек, тиімдірек басқарылатын жүйесін жасау мәселелері айрықша маңызды. Елде инвестициялық бөлсенділікті күшейтіп, материалдық өндіріс пен инфрақұрылым салаларын одан әрі дәйекті жаңарту үшін оған сәйкес келетін заңдық шарттар жасау керек болады.

Халықты әлеуметтік қорғау шараларына арналған заңдар жалпы Қазақстан заңдарының маңызды бір бөлігі болып табылады. Патерналистік көзқарастар өткенде қалғанына қарамастан, мемлекеттің әлеуметтік функциясы бұрынғысынша жетекші функция ретінде қала береді. Мұны былай қойғанда, мемлекеттік саясаттың әлеуметтік жақтары, соның ішінде оның заңдық

жақтары неғұрлым жүйелі сипатқа ие болуға тиіс. Конституцияда Қазақстан Республикасы өзін әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады деп тегіннен-тегін жарияланып отырған жоқ.

Заң шығару жүйесінде заңдарды көбейте бермей, олардағы қайшылықтарды жою проблемасы көкейкесті күйінде қалып отыр, заңдар үйлесімді әрі Конституцияға сай болуға тиіс. Бұл проблеманы шешу құқықтың барлық салаларын қамтитын барлық заң жүйесін жетілдіре отырып, кешенді әрі жүйелі тұрғыдан келуді керек етеді. Өңгіме елдің заң шығарушы органының күш-жігерін кодекстер түріндегі кешенді, сараланған актілер қабылдауға шоғырландыру туралы болып отыр.

Заңдардың болуы ғана маңызды емес. Құқық қолдану практикасында олардың қалай іске асырылып жүргені одан бір де кем емес, бәлкім, бұдан да маңыздырақ болуы мүмкін.

Сондықтан құқықты іске асыру нысандарын жетілдіру қажет.

Түптеп келгенде, заңдарды іске асырудың ұйымдық-құқықтық тетігін жасау қажет. Ал әзірге заңдардың орындалуы мемлекеттік-құқықтық тетіктегі неғұрлым осал буын болып қалып отыр. Соның салдарынан құқық қолдану қызметі процесінде заңдылық пен оңтайлылықтың көңілге қона бермейтін арақатынасы қалыптасуда. Мұның әсіресе атқарушы органдарға қатысы бар, өйткені олар басқару практикасының ерекшеліктеріне байланысты заңдылық пен оңтайлылықтың арасын үйлестіре алмай әуреленетін болады.

Осыған байланысты әрбір заң актісін іске асырудың нормативті белгіленген тетігі болуы керек. Сондай-ақ заңға тәуелді актілер заңдардың мәні мен мазмұнын жоққа шығармауы үшін қажетті жағдайлар жасау керек.

Заңдар бір орнында тұрып қалуға тиіс емес, ол қоғамның даму ырғағына сәйкес келуі, тез өзгеріп тұратын әлеуметтік-экономикалық ахуалға ілесіп отыруы керек. Бұл міндетті жаңа заң актілерін қабылдау арқылы да, сол сияқты қолданылып жүрген заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы да шешу қажет. Осыған байланысты Заң шығарушы, атап айтқанда, қолданылып жүрген барлық заңдарды екі жылдың ішінде (яғни 1997 жылдың тамызына дейін) Конституцияға сәйкес келтіру жөніндегі конституциялық талапты орындауға тиіс.

Қазіргі уақытта сапалық жағынан жаңа заңдар жасалу үстінде, олардың мазмұны азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдіктерді күшейте түсуге, құқық бұзушылыққа жол бермеуді ынталандыруға, қылмыс үшін міндетті түрде жаза тартқызу принципінің сақталуын қамтамасыз етуге тиіс.

Қоғамдық қатынастарды реттеудің неғұрлым тиімді тетіктерін қарастыру керек. Бұл орайда заңдардың әуел бастан-ақ қылмысқа қарсы сипатта болуы шарт. Яғни, құқық бұзушылықтың жасалуын тиімсіз ететін құқықтық және экономикалық ахуал жасалуға тиіс.

Қабылдау жоспарланып отырған заңдар ұтымды, инфляцияға қарсы сипатта болуы қажет. Біз таза шығындық сипатта болған, ойластырылма-

ған заң шешімдерінің кесірінен мемлекеттің өзі инфляцияның өсуін ынталандырған өткен жылдардың қателіктерін қайталай алмаймыз.

Құқықтық қызмет тек құқық шығару және құқық қолданумен шектеліп қалмайтынын ұмытуға болмайды. Оның үлкен саяси мәні бар.

Азаматтардың құқықтық хабардарлығы, сауаттылығы деңгейін арттыру, олардың құқықтық мәдениетін өсіру мақсатында кешенді шаралар белгілеу қажет. Жалпыға мәлім, қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейі жоғары болған сайын, халық заңдарды жақсырақ білген сайын, заңдарды орындау сатысында проблемалар да азырақ болады.

СЫРТҚЫ САЯСАТ БАҒЫТТАРЫ

Қазақстан дүниежүзілік қоғамдастықтың жалпы жұрт таныған тең құқықты мүшесі ретінде орныққан бүгінгі таңда елдің сыртқы қатынастарының құрылымдарын шетелдік әріптестермен арадағы ынтымақтастықтың жаңа мазмұнымен толықтыру кезеңі туып отыр. Әңгіме, ең алдымен, қолдағы бар уағдаластықтарды толығымен іске асыру жайында болып отыр. Мұның өзі қызметтің осы саласына қатыстылардың баршасынан табандылық пен орнықты іс-қимыл жасауды, тиянақты жұмыс істеуді талап етеді.

Қазақстанның сыртқы саясаты жүргізіліп жатқан экономикалық реформалардың негізінде елдің ырғақты экономикалық дамуын қамтамасыз етуге бағытталуы керек.

Халықаралық аренадағы осы заманғы тенденциялар республика үшін қолайлы бағытта дамып келеді және істің, шын мәнінде, біздің Орталық Азия аймағындағы өзара қарым-қатынасымызды нығайтуға, Қазақстан үшін практикалық ынтымақтасу туғызатын мемлекеттермен, олардың географиялық жағдайына қарамастан, өзара тиімді ынтымақтастықты дамытуға мүмкіндігіміз бар.

Егемендік, аумақтық тұтастық пен шекаралардың мызғымастығы, бір-бірінің ішкі істеріне қол сұқпау принциптері негізінде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттермен ынтымақтастықты арттыру сыртқы саясаттың басым стратегиялық міндеттерінің бірі болып қала береді.

Бір жағынан, қолайлы сыртқы орта жасау, ұтымды өзара тиімді экономикалық байланыстарды одан әрі дамыту қажеттігі және екінші жағынан, бүкіл дүние жүзінде интеграциялық процестердің күшеюі біздің республикамыз бен Достастықтың басқа да елдері өздерінің тарихи ерекшеліктеріне қарай көпжақты ынтымақтастықты ұлғайтуға тікелей мүдделі болып отырғанын көрсетеді.

Достастық елдерінің өзара іс-қимылы шеңберінде қазірдің өзінде Ұжымдық қауіпсіздік тұжырымдамасы бекітілді. ТМД-ның 1996-1997 жылдардағы интеграциялық дамуының перспективалық жоспары мақұлданды. Кеден, Төлем және Валюта одақтарын қалыптастыру жөніндегі жұмыс жалғасып келеді, қылмысқа қарсы күрестің бірлескен шараларының мемлекетаралық бағдарламасы қабылданды.

Егер сыртқы саясаттың міндеттері туралы айтатын болсақ, ең алдымен, біздің республиканың Ресей Федерациясымен өзара қарым-қатынастарын бөліп атау керек.

Еуразиялық кеңістіктің едәуір бөлігіндегі саяси және экономикалық тұрақтылықтың объективті алғышарты және аса қуатты факторларының бірі бола отырып, Қазақстан – Ресей қарым-қатынастары ғаламдық тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге сүбелі үлес қосып отырғаны сөзсіз.

Ресейде өткен сайлау, тұтас алғанда, үміт күттірерлік нәтижелер әкелді: Ресей қоғамының демократия мен түбегейлі реформалар бағытын сақтап қалуға деген бағдары қуатталды.

Сондықтан Қазақстан үшін келелі маңызы бар тең құқықтық принциптерінің сақталуы сияқты элементтерді қоса алғанда, достық пен ынтымақтастықтың ұзақ мерзімдік қарым-қатынастарын қамтамасыз ету бұрынғысынша Ресей Федерациясымен өзара ынтымақтастықтың басты мақсаты болып қала береді.

Орталық Азия мемлекеттерімен: ең алдымен, Өзбекстанмен және Қырғызстанмен – ынтымақтастықты қарқынды дамыту мен одан әрі кеңейтудің біз үшін аймақтық деңгейде стратегиялық маңызы бар. Әңгіме олардың экономикасындағы өзара іс-қимыл, отын-энергетика және су ресурстарын пайдалану саласында, құрлықтық сипаттағы газ құбырлары, көлік магистральдары мен коммуникациялар құрылыстарын салу мен пайдалануда келісілген саясат жүргізу туралы болып отыр.

Қазақстан екіжақты қарым-қатынастарда ұдайы жаңа түйісу нүктелерін іздестіруге, біздің елдеріміздің арасындағы тұрақты қарым-қатынастарды нығайтуға және дамытуға тиіс.

Қазіргі кезде біздің елдеріміздің Орталық Азия аймағында тұрақтылық пен бейбітшілікті сақтау жөніндегі күш-жігерінің ерекше маңызы бар. Ауғанстандағы соңғы оқиғалардың осы елдегі ғана емес, сонымен қатар тұтас аймақтағы жағдайды тұрақсыздандыруы, ТМД-ның оңтүстік шептерінің қауіпсіздігіне ықпал етуі мүмкін екеніне байланысты мұның маңызы арта түседі. Ауғанстандағы ахуалдың шиеленісуі дереу Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Өзбекстан мен Тәжікстан мемлекеттері басшыларының кездесуін өткізу қажеттігін туғызды, бұл кездесу күні кеше Алматыда өткізілді. Салиқалы пікір алмасу арқылы біз Ауғанстанды біртұтас достас ел ретінде сақтап қалудың маңызы, ішкі ауған проблемаларын тек саяси құралдармен шешу керектігі жөніндегі тұжырымға келдік.

Біздің аймақтық саясатымыз тек осы айқындамаға сүйенетін және сүйене беретін болады.

Алыс шетелдердің ішінде АҚШ біздің аса маңызды әріптестеріміздің бірі болып қала береді. Бастапқыда біздің мемлекеттеріміздің арасындағы байланыстар ядролық фактордың ықпалымен қалыптасты. Алайда қазір қарым-қатынастардың жаңа негізін қалыптастыруды талап ететін кезең туа бастады. Іс жүзінде Қазақстан, көп жағынан алғанда, бүгін Құрама Штаттармен әріптестік деңгейіне шықты. Қазірдің өзінде сауда-экономикалық қарым-

қатынас аясында бірсыпыра шарттар мен келісімдерге, атап айтқанда, Сауда келісіміне қол қойылды, соған сәйкес біздің республикамыз АҚШ-пен саудада барынша қолайлылық берілген ел мәртебесіне ие болып отыр. Бұдан басқа, біз Преференциялар бас жүйесінің желісі бойынша жеңілдіктерді пайдаланамыз. Екіжақты қарым-қатынастарды дамыту серпінін сақтай отырып, оларды нақты мазмұнмен толықтыру қажет.

Қазақстанның сыртқы саясатының теңдестірілген сипатын еске алсақ, оның еуропалық бағытының елеулі маңызы бар.

Ұзақ мерзімді перспективада біз үшін Еуропалық одақ стратегиялық тұрғыдан ықылас туғызып отыр, соңғы уақытта онымен арадағы қарым-қатынас тиісті серпін мен практикалық бағыт ала бастады.

Биылғы жылы Қазақстан-ЕО бірлескен комитетінің құрылуы үміт күттіреді, өйткені ол біздің сыртқы саясатымыздың осы бағыттағы пәрменді құралына айналуы мүмкін. Сонымен бірге ЕО елдерімен сауда-экономикалық ынтымақтастықты елеулі түрде арттыруға көбірек ден қоя бастау керек.

Әлемдегі айтулылар санатына заңды түрде енетін Германияның экономикалық әлеуеті, Қазақстанда едәуір неміс диаспорасының болуы, республиканың герман капиталының келіп түсуіне мүдделілігі – осының бәрі бізді екіжақты экономикалық байланыстарды ұлғайтуға ықыласты етеді.

Франциямен және Ұлыбританиямен қарым-қатынастардың дамуы жүйелі арнамен жүріп жатыр, бұлар Қазақстанның халықаралық аренадағы, оның ішінде Еуропа мемлекеттері арасындағы жағдайының нығаюына және біздің экономикамыздың өрлеуіне жәрдемін тигізетіні даусыз.

Шығыс Еуропа елдерімен қарым-қатынастарды дамытуда да саяси және экономикалық ынтымақтастықтың үлкен әлеуеті бар.

Қазақстан-Қытай қарым-қатынастары сапалық жаңа деңгейге шықты, бұларды дамытуға екі мемлекет басшыларының кездесулері, бірсыпыра екіжақты келісімдерге қол қойылуы үлкен үлес болып қосылды. ҚХР Төрағасы Цзян Цзэминнің таяуда Алматыға жасалған бірінші ресми сапары өзара тығыз іс-қимыл мен әріптестік деңгейіне жеткізілген бұдан былайғы ынтымақтастық сипатына ұзақ мерзімді ықпалын тигізеді. ҚХР-мен арадағы достық қарым-қатынастарды тереңдету біздің республикамыздың ұзақ мерзімді мүдделеріне сай келеді.

Сол сияқты Жапониямен және Корей Республикасымен екіжақты байланыстар да қарқынды дамып келеді. Бүгінгі таңда Жапония еліміздің ең ірі қаржы донорларының бірі болып табылады. Қазақстан экономикасын жаңартуды жүргізу аясында осы елдерден инвестициялар мен үздік технологиялар алу проблемасы ерекше өзекті болып отыр.

АСЕАН-ға мүше елдермен, ең алдымен Индонезиямен, Малайзиямен және Сингапурмен қарым-қатынастарда оңды ілгерілеушілік байқала бастады. Бұл мемлекеттердің шапшаң өркендеуі мен олардың біршама қысқа мерзімнің ішінде қол жеткен таңданарлық табыстары бүгінгі күннің өзінде-ақ біздің олармен арадағы сауда-экономикалық қарым-қатынастарды кеңейту үшін мықты негіз қалауымызға себепші болып отыр.

Таяу және Орта Шығыс елдерімен: ең алдымен, Түркиямен, Иранмен және Сауд Арабиясымен – ынтымақтастықты ұлғайту Қазақстан дипломатиясының маңызды міндеті болып табылады.

Біздің стратегиялық мақсатымыздың бірі араб дүниесімен арадағы қарым-қатынасты ынтымақтастықтың бай әлеуетіне сай келетін деңгейге жеткізу болып табылады. Бұл тұрғыдан алғанда, Қазақстанның Ислам Конференциясы Ұйымына енуіне байланысты мүмкіндіктерді барынша толық пайдаланған жөн.

Осы айтылғандардан жасалатын қорытынды: біздің сыртқы саясатымыз ұдайы көп бағытты сипат алуға, жекелеген басымдықтарды шиырлап, тұйықталып қалмауға, икемді, байсалды әрі баянды болуға тиіс.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ МІНДЕТТЕРІ

РЕФОРМАЛАРДЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ДӘЙЕКТІЛІГІ

Экономикалық саясаттың келешекке, соның ішінде 1997 жылға арналған негізгі бағыттарын айқындай келіп, Қазақстанда жүргізіліп жатқан реформалардың кезеңдері мен дәйектілігін анықтап алудың маңызы зор. Тек осындай жағдайда ғана біз өзіміздің дамудың қандай сатысында тұрғанымызды айқындап аламыз, ал, ең бастысы, өз күш-жігерімізді негізгі міндеттерді шешуге шоғырландыратын, алға қойылған мақсаттарға жету жөніндегі іс-қимылдардың дәйектілігін қамтамасыз ететін боламыз.

Реформаларды жүзеге асырудың экономиканы ырықтандыру кезеңі деп атауға болатын бірінші сатысы 1993 жылдың аяғынан бастап 1994 жылдың ортасына дейін созылды, бұл тұста елде өз ұлттық валютамыз енгізілді және қаржы-кредит саясатының жаңа тұтқаларын игеру басталды. Осы уақытқа дейін біздің республикамыз өздігінен институциялық реформалар жүргізуге ғана мүмкіндік алып, экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізе алмаған еді.

Бірақ ол кезде біз инфляцияның аса жоғары деңгейін, өндірістің құлдырауы мен тұрмыс деңгейінің төмендеуінің анағұрлым ауыр қарқынын бастан кештік. Инфляцияның өршуі шағын деңгейде мүлде жол беруге болмайтын бұрмаланған мінез-құлық үлгісін туғызып, менеджерлерді қаржы жауапкершілігі мен тәртіп, шығыстар мен өзіндік құнды кеміту туралы қамқорлық жасауға ықыласты ете қойған жоқ. Арзан кредиттер берудің келеңсіз практикасы бел алды, сондықтан инвестициялық процестер туралы сөз қозғаудың өзі қисынсыз еді. Біз бұл кезде қалай да бір әлеуметтік нәтижелерге қол жеткізу туралы қиялдай да алмағанымыз түсінікті. Мәселенің түйіні ахуалды уыстан шығарып алмай, оны басқарылатын арнаға қалай бұруға келіп сайды.

Экономикалық дербестік алуымыз мәселені қабырғасынан қойды: неден бастауымыз керек, қай бағытпен жүруіміз керек?

Экономикалық жаңғырулар мен дамудың түпкі мақсаты айқын еді, ол – адамдардың тұрмыстық деңгейін арттыру болатын. Алайда ондай жағдайларда бұған қол жеткізу мүмкін емес еді. Еліміз реформаның бірқатар объективті кезеңдерін жүріп өтуге, шын мәнінде жүріп өтуге тиіс болатын, себебі бұған дейін де одан ешкім де аттап өте алған жоқ еді.

Бірінші кезекте қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізу, яғни инфляцияны ауыздықтау, экономиканың барлық "қабаттарында", оның ішінде шағын деңгейде де қаржы тәртібі мен жауапкершілікті жолға қою талап етілді. Соның өзінде инфляцияны инвестициялау мен өндіріске кредит беруге, экономиканың әлжуаз секторларын бөліп шығаруға және оларды сегменттеуге кедергі келтірмейтін көлемге дейін төмендету қажет болды.

Біздің әлеуеті жағынан өмір сүруге қабілетті, алайда тұралап қалған кәсіпорындарды сауықтыру тетіктері арқылы қалыпты экономикаға қайтаруымыз керек болды.

Ал нарықтың қатаң жағдайында өмір сүруге дәрменсіздері таратылуға және банкрот деп жариялануға тиіс еді.

Түбегейлі реформа мен кәсіпорындарды сауықтыру, олардың қарқынды жекешелендірілуі мен жеке сектордың нығаюы, әлеуметтік объектілерді кәсіпорындардың иелігінен бюджетке беру, қаржы секторын реформалау және төлемсіздік проблемаларын шешу осы кезеңнің елеулі элементтері болуға тиіс.

Мұндай бағытты ойдағыдай іске асыра білу тұрақты табысы бар қызметкерлердің тұрмыс деңгейін белгілі бір шамада тұрақтандыру, сондай-ақ өндірістің құлдырауын тоқтату түрінде қосалқы тиімділік те береді. Алайда оған, сонымен бірге, жұмыссыздықтың шапшаң өсуі, бюджеттік шығыстар мен әлеуметтік бағдарламалардың қысқаруы да тән.

Осы жұмыс аяқталғаннан кейін, инфляцияның жылдық деңгейі жоқ деңгейде 15-20 процент деңгейіне дейін төмендеген соң, үшінші, инвестициялық кезең басталады, онда жағдайы түзелген кәсіпорындар мен банктер инвестициялар мен кредиттеуге дайын әрі оңтайлы бола түседі, ал инвесторлар кең ауқымды тұрақтылықтың орныққанын көре тұрып, тәуекелге баруға болатынын сезіне отырып, инвестициялар жасауға, оларды бірінші кезекте неғұрлым тартымды салаларға бөлуге ыңғай береді.

Осы кезеңнің қарсаңында инвестициялар және ең алдымен, шетел инвестициялары үшін жақсы жағдайлар туғызу, сондай-ақ іскерлік белсенділікті жандандыру маңызды.

Қазақстан үшін іскерлік белсенділікті жандандырудың оңтайлы сәттері жеке және отбасылық кәсіпкерлікті, шағын және орта бизнесті дамытуда, тұрғын үй құрылысын өрістетуде болса керек.

Егер экономика жеткілікті дәрежеде сауыққан болса, макроэкономикалық ахуал барынша тұрақтанып, әрі келешегіне болжам жасайтындай күйге жетсе, ал инвестициялар жеткілікті дәрежеде интенсивті сипат алса, онда

объективті экономикалық заңдар мен инвестициялық өлшемдерге сайсақ, экономикалық өркендеу кезеңі басталады.

Бұл кезеңде дамудың алдын ала әзірленген жоспарларына сәйкес экономиканы нысаналы жаңартуға кірісудің маңызы айрықша зор. Мұның өзі инвестициялардың теңдестірілген өсіміне қол жеткізу және олардан барынша тиімділік алу мақсаты үшін қажет. Сайып келгенде, экономика сауығып, жақсы экономикалық өсімге жетсек, мұның өзі бірден әлеуметтік нәтижелерге қол жеткізеді: халықтың тұрмыс деңгейі артады, жұмыссыздық кемиді.

Қазақстан экономикасының бүгінгі таңдағы жай-күйіне талдау жасау біздің екінші кезеңді – қаржы тұрақтылығы кезеңін аяқтауға тақадық деп айтуымызға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтқанымдай, инфляцияның бетін күрт қайтара білдік.

Теңгенің тұрақтылығы нығайып келеді. Егер 1995 жылдың алғашқы жартысында теңгенің долларға бағамы 28,8 процент төмендеген болса, биылғы жылдың алғашқы жартысында 4,5 процент қана төмендеді. Бұл ыңғай жылдың аяғына дейін сақталатын болады.

Инфляция деңгейінің төмендеуіне сәйкес Ұлттық банктің қайта қаржыландыру ставкасы да кеміп келеді: 1995 жылғы маусымда ол жылдық 75 процент болса, 1995 жылғы желтоқсанда 52,5, қазір 30 процент болып отыр.

Өндірістің құлдырауы төжелді: ішкі жалпы өнім (ІЖӨ) биылғы алғашқы жарты жылда 1995 жылдың алғашқы жарты жылындағы деңгейіне 100,1 процент, соның ішінде өнеркәсіп өнімі 100,2 процент болды. Салыстыру үшін 1995 жылғы алғашқы жарты жылда ІЖӨ 1994 жылғы алғашқы жарты жылдыққа – 86,2, өнеркәсіп өнімі – 91,4 процент болғанын атап айтқан жөн. Жыл қорытындысы бойынша ІЖӨ, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы өнімінің өсуі тиісінше 0,5, 0,5 және 7 процент болады деп күтіліп отыр.

Қысқасы, соңғы жеті жылдың ішінде біз тұңғыш рет өндірістің құлдырауын тоқтатып, аздаған экономикалық өсуге қол жеткіздік.

Сол сияқты тұңғыш рет біз бөлшек-сауда тауар айналымын ұлғайтуға да қол жеткіздік, оның өсу қарқыны жыл қорытындысы бойынша 109 процент (1995 жылы – 84,9 процент) болады.

Экспорт өнімінің ұлғайғанына екінші жылға айналды: 1995 жылы оның өсімі 154,5 процент болды, биылғы жылы да едәуір ұлғаяды деп күтілуде.

Қолайсыз экономикалық ахуалға қарамастан, халықты, ең алдымен, оның табысы аз жіктері мен белгілі мөлшердегі табысы бар адамдарды әлеуметтік қорғау мен қолдау үшін көп күш-жігер жұмсалды.

Инфляция деңгейін күрт төмендетуге бағытталған таза экономикалық шаралардың нәтижесінде бірінші кезекте бюджеттегілер мен табысы аз адамдардың кірістерін жедел құнсыздандудан сақтап қалуға мүмкіндік туды.

1994 жылғы қаңтарда Президенттің "Зейнеткерлер мен мүгедектер арасындағы жалғыздікті жұмыс істемейтін азаматтарды әлеуметтік қолдау жөніндегі қосымша шаралар туралы" Жарлығы жарияланып, онда тағам өнімдері түрінде тегін жәрдемақы беру көзделді.

1994 жылғы шілдеде келесі Жарлықпен зейнеткерлерді және табысы аз азаматтарды әлеуметтік қорғау жөніндегі аймақтық қайырымдылық қорлары құрылды.

Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 50 жылдығы қарсаңында соғысқа қатысушылар мен мүгедектер және оларға теңестірілген адамдар үшін бірқатар жеңілдіктер белгіленді.

Азаматтардың бұл санаттарының жинақ банкілеріндегі салымдары индекстелді, мұның өзі олардың инфляциялық шығындарын өтеді. Қиындықтарға қарамастан, мемлекет өткен жылдардың зейнетақылар мен бюджет ұйымдарындағы жалақы жөніндегі берешекті өтеді. Осы мақсатқа 6 миллиардтан аса теңге жұмсалды. Қазір осы мақсатқа қаражат бөлуді ұлғайту үшін мүмкіндіктер іздестіріліп жатыр.

Өткен жылдан бері бюджет ұйымдарында жалақыны, сондай-ақ зейнетақыларды көбейту жөнінде шаралар қолданылды.

Азаматтарды әлеуметтік қорғау жөніндегі күш-жігердің нәтижесінде 1995 жылдан бастап қолға алынған, жоғарыда атап көрсетілгеніндей, нақтылы өлшенетін жалақы мен зейнетақылар өсе бастады.

Сөйтіп, реформалардың жоғарыда айтылған екінші кезеңі іс жүзінде аяқталды деп санауға барлық негізіміз бар.

Алайда біз басқа да бірсыпыра міндеттерді қажетті көлемде шеше алмадық, бұларды ендігі жерде қысқа мерзімнің ішінде жүзеге асыру керек, олар:

- кәсіпорындар мен экономиканың аса маңызды секторларының реформасын негізінен аяқтау, жекешелендіруді ақырына дейін жеткізу;
- қаржы (банк) секторына реформа жүргізу;
- бюджет кірістеріне байланысты ахуалды оңдау және оның шығыс бөлігін ұтымды ету;
- төлемсіздік проблемаларын шешу және әлеуметтік объектілерді кәсіпорындардан бюджетке беру.

Қаржылық тұрақтандырудың қатаң қыспағында қалған экономикамыздың тұралау процесіне қарай ойыса бастауы да алаңдаушылық туғызбай қоймайды. Іскерлік белсенділікті жандандыру және өндірісті одан әрі өсіру жөнінде батыл шаралар қолданбайынша, реформалар мен қаржылық тұрақтандыруды бұдан былайғы аяқтау экономиканы ұзақ мерзімдік тоқырауға ұрындыруы мүмкін.

Ендігі жерде не істеу керек? – деген сауал туады. Шынтуайтқа келгенде, істелмей қалған “ұсақ-түйек шаруаларды” тындыруға жұмылып, тағы да бірер жыл кәсіпорындарды және қаржы секторын реформалаумен, одан әрі жекешелендірумен, төлемсіздіктерді жоюмен, құнды қағаздардың қайталама нарығын жандандырумен мықтап шұғылдануға болар еді. Назардан тыс қалған мәселелерді сапалы және жан-жақты шешу үшін мұндай жолдың, бәлкім, тиімді болуы да мүмкін.

Алайда өкінішімізге қарай, ішкі және сыртқы проблемалар біздің мұндай жолға түсуімізге мүмкіндік бермей тұр.

Адамдар нәтиже күтуден шаршады. Жұмыссыздық, жалақы мен зейнетақының төленбеуі – кезең-кезеңмен дәйекті жылжу үшін онша жақсы әлеуметтік негіз емес. Ұзақ уақыт бойы жаңартылмаған және жөндеуден өткізілмеген негізгі капитал едәуір тозып кетті. Бірсыпыра секторларда ол авариялық жағдайдың аз-ақ алдында тұр, мұның өзі бізді ең қысқа мерзімнің ішінде осы проблеманы шешумен шұғылдануға мәжбүр етеді.

Егер былайғы дүниеге көз салатын болсақ, онда көптеген елдерде, әсіресе азиялық елдерде жақсы экономикалық өсу байқалады.

Біздің кейіндеп қалуға хақымыз жоқ. Ол – ол ма, бізге алыстап кеткен әлемдік экономика поезының соңынан асыға ұмтылу қажет. Елдің өздігінен даму жолына басқа экономикасы дамыған елдерден ондаған жылдар кешеуілдеп түсуі – біздің кінәміз емес, қасіретіміз.

Сондықтан да алдымызға мүмкіндіктің шегінде дерлік, барынша биік міндеттерді қоюдан басқа жол жоқ, бұлар:

– ХХІ ғасырға толығымен сауықтырылған және реформаланған экономикамен ену;

- инфляцияны жылына 4-6 процент деңгейіне жеткізу;
- 3-5 процент экономикалық өсімге қол жеткізу;
- жұмыссыздықты төзуге боларлық деңгейіне дейін азайту;
- шетел инвесторлары үшін барынша қолайлы ахуал туғызу;
- әлеуметтік индикаторлардың тұрақты өсуіне қол жеткізу.

Бәлкім, бүгінгі келеңсіздіктерге қарап, көпшіліктің мұны жүзеге асыру мүмкін емес деуі ықтимал. Алайда біз істі шындап қолға алатын болсақ, көз келген міндетті орындауға күшіміздің жететінін дәлелдеген болатынбыз. Мәселен, 1994 жылдың басында үш жылда біз инфляцияны 2200-ден 30 процентке дейін төмендетеміз деп айтуға кімнің батылы жетер еді?

Оның үстіне туындап отырған проблемаларды ойдағыдай шешу үшін біз өзімізге барынша биік деңгейде талаптар қоюға міндеттіміз. Орта мерзімді нысаналардың қуатты тұрақтандырушы күші болуы, барлық ресурстар алға қойылған міндеттерді жүзеге асыруға жұмылдырылуы керек. Бұлыңғыр перспективалар мен айқын емес нысаналарды басшылыққа алуға біздің хақымыз жоқ. Алға қойылған міндеттердің орындалуына қол жеткізу үшін не істеу қажет?

Елдің қазіргі жағдайы сондай, уақыт талабына сай жауап таба білу керек.

Ондай жауап бар: біз дәйекті, барлық кезеңдер бойынша бір мезгілде қатарлас бағытпен жүруіміз қажет.

1997 жылы, әрі кеткенде 1998 жылдың бірінші жартысында қаржы тұрақтылығының екінші кезеңін толық тәмамдау: жекешелендіруді, кәсіпорындар мен қаржы секторын реформалауды түпкілікті аяқтау, барлық төлемсіздіктерді анықтап алу қажет.

Қаншалықты қиынға соғатынына қарамастан, кәсіпорындарды тарату мен олардың банкроттығы жөнінде ең қатаң шаралар қолданбаса болмайды. Парламент пен Үкімет биылғы жылдың өзінде Банкроттық туралы жаңа заң қабылдауға тиіс. Инфляцияның деңгейі жыл сайын кемінде екі есе кеміп отыруы керек. Бұл мақсатта тағы да, қаншама күрделі болғанына қарамастан, барлық бюджет шығыстарын кірістерге сәйкес келтіру керек, олар келесі жылдан бастап нақты, бірақ қауырт болуға тиіс.

Жұмыссыздықтың қауіпті зардаптарына жол бермеу үшін Үкімет, барлық атқарушы өкімет, Парламент кәсіпкерлікті, ең алдымен жеке, отбасылық және шағын бизнесті, қоғамдық жұмыстарды, негізінен, тұрғын үй және жол құрылысындағы қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыруды жандандыру үшін толық шаралар кешенін жүзеге асыруы қажет.

Қаржы тұрақтылығының аяқталуын күтпей-ақ, инвестициялық кезеңді іске асыру жөніндегі жұмысты жеделдете түскен жөн.

Бірінші кезекте инвестициялық ахуалды, әсіресе шетелдік инвесторлар үшін инвестициялық ахуалды күрт жақсартып, жеңілдіктер мен преференциялар жүйесін әзірлеп, заң жүзінде айқындау қажет.

Салалық және аймақтық басымдықтардың нақтылы жүйесін жасайтын мезгіл жеткен сияқты, ол жеңілдіктердің осы жүйесімен тығыз байланысты болуы керек.

Және, ең ақырында, мемлекеттік инвестициялар, негізінен алғанда инфрақұрылым мен тұрғын үйге мемлекеттік инвестициялар ашу керек. Инвестициялық серпін қажет, ол мемлекеттен бастау алуға тиіс.

Бұрынғысынша, сонымен бір мезгілде экономиканы өркендету, адамдардың іскерлік белсенділігін жандандыру мәселелерімен де мықтап шұғылдану керек. Әзірге оларды ауқымды шешу туралы айту ертерек, бірақ келесі жылдың өзінде-ақ өсу нүктесі мен белсенділік ошақтарын құру қажет. Тұрғын үй құрылысы, шағын және орта бизнес, санациядан ойдағыдай өткен кәсіпорындар осындай ошақтар болуға тиіс. Мұның өзі біздің ағымдағы міндеттерді шеше отырып, инвестициялық кезеңге де, экономикалық өсу кезеңіне де бір мезгілде кірісуіміз қажет екенін көрсетеді.

Сондықтан біз елдің ұзақ мерзімге арналған даму стратегиясын әзірлей бастауға және дамудың бес және он жылдық жоспарларын әзірлеуге кідіріссіз кірісуіміз қажет.

Жұмысында орын алып отырған кемшіліктерге қарамастан, Үкімет соңғы жылдардың ішінде ауыр жағдайлардың өзінде көп іс тындырғанын атап көрсеткен жөн.

Таяудағы жылдарда да барынша күш-жігер жұмсауды керек ететін күрделі жұмыс күтіп тұр. Демек, көп нәрсе Үкіметтің құрамы жағынан қаншалықты қауқарлы болатындығына, алға қойылған міндеттерді қандай шамада орындай алатынына байланысты болады. Мемлекет басшысы ретінде мен бұл үшін қажетті шараларды қолданатын әрі оған тиісті қолдау көрсететін боламын.

ЖЕКЕШЕЛЕНДІРУ

Жекешелендіру экономикалық реформалар саясатының басты бағыттарының бірі болды және болып қала береді.

Бір қарағанға, жекешелендіру саласындағы істің жәйі жаман емес сияқты. Соңғы деректерге жүгінсек, республика бойынша жеке кәсіпорындардың үлес салмағы 80 процент шамасында, соның ішінде өнеркәсіпте – 86, ауыл шаруашылығында – 95, құрылыста – 84, көлікте – 54 процент.

Бүгін жалпы ұлттық өнім өндірісінің ортақ көлеміндегі жеке сектордың үлесі 50 процент шамасында, оның ішінде өнеркәсіпте 40-45, ауыл шаруашылығында 90 процентке жуық, құрылыста 60, саудада 85 процент болып отыр.

Сөйтіп қазірдің өзінде ел экономикасында жеке сектор басым сипат алды деп айтуға болады. Өнеркәсіп, көлік пен байланыстан басқа барлық салаларда оның ықпалы басым түсіп отыр.

Соған қарамастан егер осы процестің сапалық жағына көз салатын болсақ, көптеген мәселелер әлі де шешілген жоқ.

Ең алдымен, шағын жекешелендіру мерзімінде аяқталмады. Сауда объектілері, қызмет көрсету, қоғамдық тамақтандыру, автомобиль келігі салалары бұрынғысынша мемлекеттік меншікте қалып отыр. Бұл процесті жергілікті өкімет орындары да, сондай-ақ халықтың қолындағы қаражаттың жетіспеушілігі де тежеп келеді.

Сонымен қатар жекешелендіруді 1991 жылдың өзінде бастағанымызбен, бәзбіреулеріміз экономикалық жағынан әрдайым бірдей сараланбаған "демократиялық" жаңарулардың, әлеуметтік әділеттілікті теріс түсінудің ықпалында қалып, жекешелендірудің көпе-көрінеу тиімсіз әрі жалған дерлік үлгілеріне мойынсұнуға мәжбүр болдық.

Сөйтіп меншікті еңбек ұжымдарына бөліп беруге бардық, ал мұны бұрынғы Жоғарғы Кеңес табандылықпен талап еткен еді. Алайда бұдан ешқандай экономикалық тиімділік алынған жоқ. Біз өз бойымыздан мұндай жолдан бас тартарлық күш таба білдік.

Содан кейін жаңсақ әділеттілік сезіміне еріп, инвестициялық жекешелендіру купондары дейтіндер арқылы меншікті бүкіл халыққа бөліп беруді ұйғардық.

Мұндай бөлістердің тіптен тиімсіз екеніне іс жүзінде көз жеткізіп қана, біз, ақыр аяғында, бүкіл дүние жүзінде әлдеқашан сыннан өткен әрі өзін жақсы жағынан көрсеткен ақшалай жекешелендіруге көштік.

Осы қателіктердің салдарынан көптеген кәсіпорындарда көп өкімет пайда болды. Акциялардың бір бөлігі еңбек ұжымының, бір бөлігі инвестициялық қорлардың, көбінесе осындай әлденеше қордың, тағы бір бөлігі ақшалы инвестордың қолына көшті. Әрбір өндіріске бүгінгі күні жұмыс капиталы да, инвестициялар да керек. Олар болса, инвестордың қолында. Алайда ол кәсіпорынға бақылау жасауды қолына алмайынша, оларды жұмсамайтын болады. Сонда белгілі мысалдағыдай: аққу, шаян және шортан болып – әрқайсысы әр жаққа тартып шыға келеді. Сөйтіп, кәсіпорын енді мемле-

кеттікі емес, жеке меншіктегі кәсіпорын, бірақ нағыз қожайыны жоқ. Әрине, бұдан нәтиже шықпайтыны да өзінен-өзі түсінікті.

Ақыр аяғында, корпоративтік бағалы қағаздар нарығы да өте әлсіз дамып отыр. Сондықтан да жекешелендіру қарқынын жеделдетіп, оны тереңдету жайында мәселе көтерілген кезде, әңгіме мемлекеттік меншікті сату туралы ғана емес, меншікті нағыз қожайынның пайдасына қайта бөлу жайлы, жекешелендіруден кейінгі процестердің тиімділігі жайлы болуға тиіс.

Сол себепті де биылғы жылдың өзінде мемлекеттік меншікті сату мен меншікке беруді жеделдету керек. Тиімсіз объектілерге келетін болсақ, оларды ақысыз меншікке беру немесе ең арзан бағасына сатуға дейін бару керек.

Мемлекет келешекке ден қойып, әлеуметтік саламен, сыртқы саясатпен, жоспарлаумен және жеке сектордың жұмысын үйлестірумен шұғылдануы керек. Шын мәнінде мұндағы жұмыстың шет-шегі жоқ. Жекеменшік иесі мемлекетке қарағанда өндірістік іспен анағұрлым жақсы шұғылданатын болады.

Бұл – бүкіл әлем таныған ақиқат.

Әлбетте, банкроттық арқылы, кәсіпорындардың мемлекетке берешегін қайыру арқылы нағыз қожайындарды іздестіру керек, олар үшін қосымша қызмет тетіктерін құру керек. Өйткені жекешелендіру процестері қарқынының баяулығы мен сапасының нашарлығының ар жағында төлемсіздік дағдарысының терең себебі жатқаны баршаға мәлім.

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС

1988-1989 жылдары кооперативтік қозғалыс үшін тоспалар ашылған кезде туындаған әбігер бөріміздің де есімізде. Тауарлар мен қызметтердің қаңырап қалған нарығында жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақтар тәрізді әр алуан тауарлар мен мүлде соны қызметтер пайда бола бастады. Барлық салаларда шағын кәсіпорындардың пайда болуымен және олардың гүлденуімен байланысты осы тәрізді серпіліс 1990-1991 жылдары орын алды. Мұның себебі оларды мемлекеттің қолдауы және оларға жеңілдіктер жүйесінің берілуі болды.

Әрине, қателіктер мен асыра сілтеушілік те болмай қойған жоқ. Бірақ ең бастысы – базарды молықтыру және осы салаларда жұмыспен қамтудың өсуі жүріп жатты. Қазір ахуал өзгерді, дегенмен мұны істің жақсы жағына қарай өзгерді деуге келмейді.

Биылғы жылдың басында шағын бизнес саласындағы кәсіпорындардың саны 21260 болды, онда жұмыс істейтіндердің саны 147 мың адам яғни 3 проценттей болып отыр.

Өнеркәсіп өнімін шығарумен 2563 кәсіпорын шұғылданады, бұларда жалпы саны 33,6 мың адам істейді. Тұтастай алғанда, шағын кәсіпорындардың үлесіне өнеркәсіп өндірісі жалпы көлемінің 4,7–4,8 проценті тиесілі, бұларда жұмыспен қамтылған халықтың 3,5 проценттейі еңбек етеді.

Салыстыру үшін айта кетейін, жоғары дамыған елдерде шағын бизнестің үлесі 60-80 процентті құрайды. Біз, әрине, бірден мұндай деңгейге жете алмаймыз, бірақ қалыптасқан жағдай бізді мүлде қанағаттандырмайды.

Бір жағынан, жұмыссыздық, ал демек, қылмыс та өсіп келеді, сауда және қызмет көрсету саласы жеткіліксіз дамыған, екінші жағынан, өндірістік қуаттар мен үй-жайлар текке қарап тұр, жер де босқа жатыр. Тіпті егер кісі өз ісін ашқысы келсе де, оның сан қилы тосқауылдарға келіп тірелетіндігі сонша – іске деген қызығушылығынан айырылады. Оның не істеуі керек? Жұмыс жоқ, отбасын асырау керек, өмір сүру керек.

Міне, осылайша жолы болмаған кәсіпкер не жасырын экономикаға, не одан да жаманы – қылмыстық салаға бой ұрады.

Шағын бизнес еңбекпен қамту мәселелерін шешумен ғана байланысты емес.

Көптеген елдерде ұсақ бизнесмендер орта таптың негізгі бөлігі болып табылады.

Олар қоғамды тұрақтандырады, олардың көңіл-күйі мемлекеттің экономикалық дамуының көрсеткіші болып табылады.

Сондықтан бүгінгі күн тәртібінде шағын бизнесті қолдау мен оған жан-жақты көмек көрсетудің арнаулы бағдарламасын іске асыру міндеті тұр.

Ең алдымен, тиісті өлшемдерді айқын таңдап алу және заң тұрғысынан нені ұсақ (жеке және отбасылық), нені шағын және орташа бизнес деп санау қажеттігін айқындап алу қажет. Бұл мәселелерді шешуге салықалы түрде және құнттылықпен қарау қажет.

Ұсақ кәсіпкерлікке оның алғашқы қадамдарынан бастап-ақ мемлекеттік көмек көрсеткен жөн. Тіркеу рәсімдерін мейлінше жеңіл ету, салық салудың қарапайым және ауыртпалықсыз жүйесін енгізу керек, қағаздарды, анықтамаларды және кабинеттен кабинетке сабылуды азайту принципі бойынша іс-қимыл жасау керек. Бастапқы капитал мен кредиттер проблемасын қайткенде де шешу қажет.

Ал бізде әзірге ұтымсыз тіршілік жасалуда. Тоғыз миллиард теңге сома шамасында еңбекпен қамту қоры бар, бұл сома негізінен жұмыссыздарға арналған жәрдемақылар үшін пайдаланылады. Яғни, біз бұл жәрдемақыларды ешбір нәтижесіз төлеп отырмыз. Бұл қор қаражатты жаңа жұмыс орындарын құруға, жеке кәсіпкерлікті дамытуға нысаналы пайдаланған жағдайда неғұрлым тиімді жұмыс істей алар еді. Мемлекеттік басқару органдары мен жергілікті өкімет адамдарға консультациялар мен білім беру орталықтары түрінде барша қажетті қолдауды көрсетуге, оларға үй-жайлар мен ақы төлеу жағынан көмектесуге тиіс.

Ал шағын, әсіресе орташа бизнеске келсек, қалыптасқан қаржылық-экономикалық ахуалға байланысты ол үшін жеңілдікті жағдай әзірше мемлекет үшін басым болып табылатын қызмет салаларында ғана берілуі мүмкін.

Қазақстанның Азияның даму банкінен 100 миллион доллар мөлшерінде заем алғандығы туралы айтпай кетпеуге болмайды, бұл қаржы нақ шағын

және орташа бизнесті қолдау үшін, атап айтқанда, ауылшаруашылық шикізатын ұқсату саласында пайдаланылатын болады. 50 миллион доллар мөлшеріндегі алғашқы траншты игеру ісі басталып та кетті.

Экономиканың осы секторын қолдау жөніндегі қосымша шаралар экономикалық ахуалды тұтастай жақсартуға елеулі ықпал етуге қабілетті.

ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫ

Бұл проблеманың да басымдығы барлық жағынан айқын. Тұрғын үй – адамның басты әлеуметтік игілігі. Мұның үстіне тұрғын үй құрылысы жұмыссыздық проблемасын ішінара шешеді. Егер біз шын мәнінде оны жолға қоя білсек, күллі экономиканың өсуінің басты бір тетігін жасаймыз, өйткені шаруашылық кешенінің көптеген салалары нақ тұрғын үй құрылысында келіп түйіседі.

Біз ақысыз тұрғын үй бөлу принципінен, оны мемлекеттің жаппай тұрғызуынан бас тарттық. 1993 жылы менің Жарлығыммен жаңа тұрғын үй саясаты бекітілді, оны іске асырудан осы саладағы түбірлі бетбұрыс басталды.

Қазіргі таңда тұрғын үй құрылысын қаржыландыруда халықтың қаражатының үлесі ұдайы өсіп келеді. Бірақ, екінші жағынан, құрылыс көлемінің шұғыл қысқаруы да орын алды.

Жаңа тұрғын үй саясатына көше отырып, біз іс жүзінде оны ақша қаражатымен қамтамасыз ете алмадық. Бұған жалпы экономикалық ахуал да, тиісті инфрақұрылымның дамымағандығы да әсер етті. Әйтсе де бағдарламада тұрғын үй салудың жаңа принциптерінің негізі қаланды, олар қазір жұмыс істеп отыр. Мұның өлшеусіз мәнінің өзі де осында. Қазір бізге осы бағыттағы іс-қимылдың нақты, мейлінше ұтымды және қаржымен қамтамасыз етілген бағдарламасы қажет. Үкімет онымен жұмыс істеп те отыр.

Оның негізгі мәні неде болуға тиіс?

Бастау алар нүкте: әрбір азамат табысының деңгейіне қарамастан, тұрғын үйді тек қана өз ақшасына не бірден, не төлеу мерзімін ұзартып сатып алуға немесе салуға тиісті.

Тұрғын үй мен ол орналасқан жер, сол сияқты басқа да жеке мүлкі кредиторлар алдында кепіл болуға тиіс.

Бағдарламаның барлық бүге-шігесіне дейін ежіктемей-ақ есептеулердің мынаны көрсететінін атап өтейін. Егер халықты тұрғын үймен 15 жылдан кейін қамтамасыз ету мақсатын алға қояр болсақ, онда мемлекет кредиттік ресурстарды толықтыруға жыл сайын 70 миллиард теңге шамасында жұмсауға тиіс.

Әлбетте, мұндай қаражат әзірге біздің қолымызда жоқ әрі таяу келешекте қолымызға тимейді. Сондықтан ең тиімді жол – бағдарламаны, айталық, алдымен екі облыстан бастап, бірте-бірте қалғандарына ауыса оты-

рып іске асыра бастау. Орташа алғанда, онжылдық жинақтау кезеңінде бір облысқа жыл сайын шамамен 50 миллион доллар қажет болады. Бұдан былайғы жерде мемлекеттік салымдар өзінен-өзі керексіз болып қалады, өйткені құрылыс салушылардың жинақталған қаражаты, сондай-ақ тұрғындар қайтарған кредиттер "іске қосылады".

Әзірге біздің шамамыз, онда да едәуір қиналыспен, тұрғын үй құрылысына жыл сайын теңге эквивалентімен алғанда 40-тан 50 миллион долларға дейін жұмсал отыруға жетеді. Бюджетте осыны көздеу қажет. Біз осы салаға өз қаражатын енгізуге даяр шетелдік құрылыс салушы компанияларды тарту жолын да пайдаланамыз.

Бастапқы кезеңде осы процеске серпіліс беру үшін жеңілдіктерге баруға және мемлекеттің қаражатты қайтару жөнінде белгілі бір төуекелді мойнына алуына болады.

Бірақ мұның өзі құрылыс салу процесі кең қанат жаятын алғашқы үш-төрт жылда қажет болады. Бағдарламаға халық тарапынан да қолдау қажет. Біз болсақ, жылдың соңына дейін оны қабылдауға және жыл сайын онда тұжырымдалған қағидаларды іске асыру үшін қажетті ресурстар мен қаражатты іздестіруге, инвестициялық процестерді күшейтуге тырысамыз.

ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАРТУ

1997 жылдан бастап біздің жұмысымыздың басты бағыттарының бірі шетелдік инвестицияларды тарту және оларды тиімді пайдалану болады. Оларды, дамушы мемлекеттерді былай қойғанда, дамыған елдердің өзінің пайдаланатындығы белгілі.

Шетелдік инвестициялар рыногындағы ахуал оларға деген Шығыс Еуропа державаларының, бұрынғы КСРО құрамында болған жаңа елдердің, сондай-ақ коммунистік кезеңнен кейінгі елдердің орасан зор сұранысына байланысты елеулі шиеленісіп келеді.

Осының нәтижесінде капиталды импорттаушылар арасында оны экспорттаушыларға қарағанда үлкен бәсеке қалыптасып отыр. Бүгінгі таңда капиталды тарту мәселесінде Қазақстанның әзірше бәсекелестік қабілетінің жоқтығын айтуға тиіспін. Біз әлі қызметтер көрсету және инфрақұрылымды дамытудың шетелдік инвестор дағдыланған деңгейіне жеткен жоқпыз. Көптеген заңдарда, нормативтік актілерде шетелдік салымшылармен жұмыс істеу жүйесінің өзінде әлі айқындық жоқ. Инвестордың жолындағы басты кедергі орталықта да, жергілікті жерлерде де бұрынғыша бюрократия болып табылады. Біз әр инвестормен жеке тіл табысуға мүмкіндік беретін жеңілдіктер мен преференциялардың икемді жүйесін сөзсіз орнықтыруға тиіспіз.

Қазақстанға шетелдік инвестицияларды тарту бағдарламасын әзірлеу қажет, ол мынадай қағидаларды қамтуға тиіс:

1. Біздің елімізге шетелдік бизнесмендердің келуіне байланысты барлық өкімшілік рәсімдерді оңайлату. Біз визалар алу, шекара және кеден ба-

қылауынан өту, жұмыс істеу құқығына және ел ішінде жүріп-тұруға рұқсаттар беру жөніндегі барлық ережелерді және тағы басқаларын қайта қарауымыз керек.

Күллі іскер әлем қарым-қатынас жасасатын ағылшын тіліне қазақстандықтарды жаппай оқытуды ұйымдастыру қажет. Бұл бөрінен бұрын мемлекеттік қызметшілер мен қызмет көрсету саласында істейтін адамдарға қатысты, өйткені тәжірибе көрсетіп отырғандай, ірі бизнес тілдік кедергілері бар елде нашар бейімделеді. Нақ сондықтан да дамушы елдердің көпшілігі осындай, бір қарағанға ұсақ мәселеге мейлінше салиқалы назар аударады.

Біздің авиажелілеріміздің, әуежайларымыздың, ондағы қызмет көрсетудің қолайлылығына, жоғары сапалы мейманханалардың, телекоммуникациялардың болуына көп нәрсе байланысты. Біздің мақсатымыз шетелдік бизнесменге неғұрлым жеткілікті ықылас көрсету, оның уақытын үнемдеу болуға тиіс. Бұл қызметтердің құны оны әдетте екінші кезекте ғана толғандырады.

2. Инвестицияларға немесе кредиттерге салық үзілістерін, жеңілдікті ставкаларды, салық шегерімдерін беруді қоса алғанда, салық жеңілдіктерін, жеделдетілген амортизацияны, жеңілдікті кеден бажын және тағы басқаларын енгізуге баруға тұрады. Олар мемлекеттік басымдықтарды іске асыру үстінде жаңа құрылыс салу жайында әңгіме қозғалған жерде және тек қана сонда болуға тиіс.

Тым жан-жаққа шашырай берудің қажеті жоқ, қарапайымнан күрделіге қарай жүріп отыру қажет. Бүгін біздің инфрақұрылым объектілеріне – энергетикаға, газ және мұнай құбырларына, әуежайларға, мейманханаларға, байланыс құралдарына, автомобиль және темір жолдарға, су құбырларына назар аударуымыздың қажеттігі айқын. Бұл міндеттерді шешпейінше, елде қолайлы инвестициялық ахуалдың, экспорт пен сауданың, бизнестің өмір сүруін қамтамасыз етудің күллі жүйесінің жақсы жұмыс істеуі мүмкін емес.

Импортты алмастыру және, бөрінен бұрын, халық тұтынатын тауарларды, тағам және ауыл шаруашылық шикізатын өңдеу өнімдерін алмастыру жайында байсалды түрде ойлану қажет.

Ақыр соңында, аймақтық басымдықтарды әрі ең алдымен халықты жұмыспен қамту тұрғысынан айқындау қажет. Жеңілдіктер мен преференциялар жүйесі басымдықтар жүйесімен қатаң ұластырылуға тиіс. Бұл ретте жеңілдіктер берудің барлық ықтимал қиянаттарына сенімді тосқауыл қоя отырып, мейлінше ұқыпты түрде ойластырған жөн.

3. Жер мен жылжымайтын мүлікке берілетін құқық түріндегі гранттар, қызметкерлерді оқытуға арналған демеу қаржы, әртүрлі алымдарды азайту түріндегі субсидиялар сияқты нысанды да пайдалану қажет. Бірақ тағы да басым болып табылатын салаларда ғана.

4. Үкіметтің капиталды сыртқа шығаруға, әртүрлі қызметтер мен жергілікті шикізатты артықшылықты пайдалануға арналған кепілдіктерін күшейту қажет.

5. Үйлестірілген және оралымды жұмыс жүргізу үшін төте шетелдік инвестициялармен айналысатын арнайы мемлекеттік орган құру қажет.

Шетелдік инвестицияларды тарту бағдарламасымен қазірдің өзінде мамандар жұмыс істеп жатыр. Өз уақытында ол жария етіледі.

ҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ КҮРЕС

Елдегі қылмыстық ахуал аса шиеленісті күйде қалып отыр. Өткен жеті ай ішінде 1995 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 4,2 процент кем қылмыс тіркелгенімен, көше қылмыстылығы мен бұзақылық әрекеттерді азайтуға қол жеткенімен, ауыр қылмыстар санының едәуір өсуі байқалады, биылғы жылы өткен жылдың осындай кезеңіне қарағанда бұлар екі жарым есе көп жасалған. Олардың ашылуы сегіз процент төмендеді. Құқық қорғау органдарының мүлік ұрлауға қарсы күрес жөніндегі жұмысы жеткілікті жолға қойылмаған, мұның өзі экономикалық қылмыстарға қарсы күрестің тиімділігінің төмендеуіне әсер етті. Мәселен, биылғы жылы осы салада 11 мыңға жуық қылмыс анықталған. Қорқыту жолымен тартып алуға қарсы күрестің нәтижелері төмендеді.

Ахуалды жақсарту жөнінде мемлекет қандай шараларды қолға алмақ ниетте?

Қылмыстық және Қылмыстық іс жүргізу кодекстерінің жобаларын әзірлеу аяқталу деңгейінде. Үкімет пен Парламенттің оларды қабылдаған кезде, бір жағынан, жазалау шараларын белгілеуге қатаңырақ қарауға, екінші жағынан, осы актілердің адам құқығын біздің Ата Заңымызда тұжырымдалғандай мүлтіксіз қорғауына қол жеткізуі қажет.

Құқық қорғау органдарының материалдық-техникалық базасын нығайтуға келсек, ол орталық және жергілікті өкіметтің айрықша міндеті болуға тиіс.

Сонымен бірге қылмыстылықтың жай-күйі жалпы экономикалық ахуалға, халықтың өмір сүру деңгейіне, жұмыссыздыққа, ал оған қарсы күрестің тиімділігі – құқық қорғау органдарын қаржыландыру деңгейіне тікелей байланысты екенін ұғыну қажет.

Сондықтан экономиканы сауықтыруға, жұмыссыздықты азайтуға және адамдардың әл-ауқатын арттыруға ұмтыла отырып, біз қылмыстың өсу мүмкіндігін кезең-кезеңімен төмендетіп, оның табаны астындағы тіректі ығыстырып шығаратын боламыз.

* * *

Біздің келешекке, соның ішінде 1997 жылға арналған экономикалық саясатымыз бен басымдықтарымыздың негізгі бағыттары осындай. 1997 жылдың бюджеті мен бірінші кезектегі заңдар жүйесі де олармен толық сәйкестікте қалыптастырылуға тиіс.

БЮДЖЕТ САЯСАТЫНЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ

Қалыптасқан жағдайларға сүйене отырып, келесі жылдың бюджет саясаты ішкі және сыртқы саясаттың принциптері мен басымдықтарын, сондай-ақ қоғамды толғандырып отырған көкейкесті проблемаларды қатаң басшылыққа алуы керек деп санаймын.

Біз осылай істей аламыз, керек десеңіз, міндеттің өзін дәл осылай қоюға тиістіміз.

Мен, мемлекет басшысы ретінде осы басымдықтарды бюджет саясаты сыртқы және ішкі саяси міндеттерді теңдестіре шешетіндей, экономиканың болашағы мен бүгінгі әлеуметтік салаға жұмыс істейтіндей етіп, белгілеп беруге міндеттімін.

Бүгін қазақстандықтарды, ең алдымен, қандай мәселе мазалап отыр?

Соңғы әлеуметтік зерттеулерге қарағанда, проблемалар өзінің көкейкесті сипаты жағынан мынадай ретте түзіледі:

- бағаның өсуі;
- жалақы, зейнетақы мен стипендия берудегі кешеуілдеу;
- қылмыстың өсуі;
- электр, су, газ бен жылу берудегі іркілістер;
- жұмыссыздық;
- айналадағы ортаның жай-күйінің нашарлауы;
- сыбайлас жемқорлық пен парақорлық;
- әлеуметтік саланың мүшкіл халі және, ақыр аяғында, ұлтаралық проблемалар.

Көріп отырғанымыздай, жоғары баға мен төмен жалақы экономикалық қана емес, сондай-ақ әлеуметтік тұрғыдан да басты проблемалардың қатарында тұр. Сондықтан да бюджет саясатының 1997 жылғы басты міндеті инфляцияны одан әрі төмендету болып қала береді.

Келесі бір басымдық кәсіпорындардағы реформаларды қаржыландыру және инвестициялар әрі ең алдымен және негізінен инфрақұрылымдар объектілеріне жасалатын инвестициялар болуға тиіс. Әрине, мұның өзі бүгін мен ертеңгі күннің арасында, өндірістік емес және өндірістік салалар арасында қиын таңдау жасауға әкеліп тірейді. Алайда мұндай таңдауды жасауымыз керек, өйткені біздің жағдайымызда, адамдарға қатысты және экология проблемаларына байланысты инфрақұрылым олардың айрықша алаңдаушылығын туғызып отырған кезде, олай істемеуге болмайды.

Келесі жылы Үкіметтің бюджеттік ұйымдарда жалақыны және зейнетақыларды уақтылы төлеу мәселелерін шешу жөнінде қосымша күш-жігер жұмсауы қажет.

Маңыздылығы жөнінен төртінші басымдық ретінде сыртқы саясат пен қорғанысты қаржымен қамтамасыз ету проблемасын атаған жөн. Өлбетте, қаржылық жүк бүгін қоғам үшін тым ауыр. Алайда біздің қауіпсіздігіміз, шекарамыздың мызғымастығы, мемлекетіміздің аумақтық тұтастығы, әлемдік

қоғамдастық тарапынан оның қол сұғылмауына берілетін кепілдік, сайып келгенде, осы проблемаларды шешуімізге байланысты. Әрі бұл шығындардың елге миллиардтаған инвестициялар түрінде қайтарылуға тиіс екенінің маңызы да бұдан кем емес.

Сондықтан да біз сыртқы саясат ведомствосынан оның жұмысының экономикалық қайтарымын анағұрлым көтеруді әрі мемлекет қаржысын үнемді пайдалануды да талап етуге әбден хақылымыз. Барлық дипломаттар мен әскерилер кімдерге және қай салаларға біз қаражатты кем беруге мәжбүр екенімізді мықтап біліп алуға және түсінуге тиіс.

Бесінші басымдық – қылмысқа қарсы күрес. Құқық қорғау органдарын, ең алдымен, материалдық-техникалық қамтамасыз ету жағынан қаржыландыру деңгейін көтеруіміз керек. Адамдардың қауіпсіздігі мен денсаулығын қамтамасыз ету ғана емес, бюджет қаражатын толықтыру және шығыстарға бақылауды ұйымдастыру сияқты маңызды проблемалардың шешімі де осыған байланысты. Милиция мен кеденнің қарусыз қалуына, прокуратуралар мен соттардың ең қажетті нәрселермен қамтамасыз етілмеуіне әсте төзуге болмайды.

Осы орайда кеденге, соттарға, салық полициясына, басқа да құқық қорғау органдарына жасалған салымның экономикалық тұрғыдан да айтарлықтай тиімді екенін естен шығармаған жөн.

Басқаларына қарағанда, нақ осы салада жалақы мен зейнетақыдағы ауытқушылық тым үлкен. Кеден қызметкері өз еңбегі үшін бар болғаны үш-төрт мың теңге алса, зейнет демалысына шыққан прокурор – орта есеппен 15 мың теңге алады. Осының бәрін ақылға салып теңдестіру қажет.

Алтыншы басымдық – жұмыссыздыққа қарсы күрес және тұрғын үй құрылысын ұлғайту. Бұл проблемаларға мен жоғарыда мейлінше егжей-тегжейлі тоқталдым.

Жетіншісі – әлеуметтік сала. Әрине, бұл салалар басымдығының соншама төмен болып отырғаны өкінішті. Адамдар материалдық игілік пен рухани қазына арасында лажсыздан таңдау жасаған кезде, әзірге алдымен алғашқысына артықшылық беруге бейім.

Мұндай таңдау жасауды осы әлеуметтік салалардағы реформалау деңгейінің тым төмендігімен ғана түсіндіруге болады. Алайда біз қоғам мен мемлекет үшін олардың стратегиялық маңызы бар екенін және таяу жылдарда олардың басымдығы тынбай арта беретінін мықтап есте ұстауға тиіспіз. Ал әзірге біз мұнда ресурстарға қайта топтастыру жүргізуге және желіні ұтымды етуге мәжбүрміз. Алайда мұның өзі мемлекеттің бұл салада жалақыны, әсіресе дәрігерлер мен мұғалімдердің жалақысын көбейтуіне кедергі келтірмеуге тиіс.

Ақыр соңында, басқаруға тоқталмай өтуге болмайды. Бұл салада да басқарудың бір буынында шенеуніктердің көптігіне, екіншісінде, жетіспеушілігіне байланысты қайшылықтар көптеп сақталып қалып отыр.

1997 жылдың бюджетіне сай белгілі бір қайта ұйымдастыру, ең алдымен, атқарушы өкіметте қайта ұйымдастыру жүргізуді қолға алуымыз қажет.

Осы тұрғыдан келгенде, ішкі және сыртқы саясаттың негізгі басымдықтары мен бағыттарын біздің жүзеге асыра алатындығымызға сенімді бола аламыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

1997 жылға біз шешімін таппаған міндеттер мен жіберілген қателіктер қалпындағы өткеннің ауыртпалықтарын, сондай-ақ бұдан былайғы дамудың қисыны айқындайтын жаңа міндеттер жүгін арқалап қадам басатын боламыз.

Бұл жылдың да оңайға түсетін сыңайы жоқ, қалай дегенде де, мұның бұрынғы жылдардан жеңіл болмайтын түрі бар. Алайда экономиканың бұл жылы енді құлдырамайтыны жайында, оған қауырт еңбекпен жету керек екеніне қарамастан, бүгінгі күннің өзінде нық сеніммен айтуға болады.

Біз келесі жылға зор мән береміз, өйткені нақ 1997 жылдың ішінде экономикадағы негізгі ауыр рәсімдерді артта қалдырып, оны басты бағыттарда сауықтыруға, ең бастысы, қайта жарақтандыру мен дамыту міндеттерін шешуді қолға алуға бел байлап отырмыз.

Қазақстандықтардың білек сыбанып, жұмысқа жұмылудан басқа жолы жоқ. Әркім өзін де, отбасын да өзі қамқорлыққа алуға тиіс, сөйтіп, елдің экономикалық реформалар жолымен тезірек алға жылжуына көмектесуі керек. Ақиқаттың өзі, міне, осында. Ал өзгеше үндейтін ұрандардың бәрі біздің мемлекетіміздің жағдайының жақсаруына құлықсыз адамдардан тарайды.

Біз өзіміздің барлық күшімізді жұмылдырып, асығуға тиіспіз. Осылай істемейінше, жедел экономикалық өркендеуге де, реформалардың өлеуметтік нәтижелеріне де қол жеткізе алмаймыз. Адамдар ертеңгі күнге деген сенімді сезініп, экономикалық оқиғаларды болжауға болатынын бағамдауға тиіс. Сонда ғана олардың күш-қуаты мен іскерлігі экономиканы қайта жарақтандыру міндеттерін шешуге сүбелі үлес болып қосылады. Ал алдағы уақытта біз мұнсыз аттап баса алмаймыз.

Әлем шұғыл дамып келеді әрі жаңа мыңжылдыққа нық қадам басқалы отыр.

Ал Қазақстанның өткізіп алған уақытының орнын толтырып, ілгері кеткен өркениетті қуып жетуіне тура келеді. Бұл айтары жоқ, аса қиын міндет, алайда, егер біздің үшінші сортты державаға айналғымыз келмесе, бұдан басқа жолымыз жоқ.

Алға жылжудың негізгі алғышарттары қазірдің өзінде жасалды.

Ендігі жерде бастамашылық пен білім, ерік-жігер мен тәртіп, төзімділік пен табандылық, білгірлік пен жауапкершілік керек.

Міне, сонда ғана біз қандай болсын күрделі де жауапты міндеттерді жүзеге асыратын боламыз.

ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НАРОДУ КАЗАХСТАНА *

Алматы, 7 октября 1996 года

О ПОЛОЖЕНИИ В СТРАНЕ И ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ НА 1997 ГОД

ВВЕДЕНИЕ

Приближается к завершению пятый год обретения Казахстаном государственной независимости. В масштабах истории – это всего лишь мгновение, сгусток времени, в течение которого достаточно сложно сформировать качественно новую модель развития государства. Общественные процессы по своей природе инерционны, и смена политического и экономического устройства, общественных ценностей, жизненных установок затягивается на десятилетия.

В то же время эти пять лет спрессовали в себе столько событий, которых хватило бы на многие годы прежней размеренной жизни.

Небывалый динамизм развития, резкая смена ориентиров породили в обществе широкий, порой полярный спектр оценок положения дел в стране. Негативные оценки объясняются в первую очередь, продолжительным экономическим кризисом, который переживает страна, ухудшением уровня и условий жизни многих групп населения, отсутствием крупных результатов и вытекающим из всего этого разочарованием.

Что касается положительных оценок, то их меньше, но они основаны не на эмоциях, а на понимании логики преобразований, на сопоставлении достигнутых результатов с имевшимся у нас в распоряжении ресурсом времени, знании опыта других стран, прошедших аналогичный путь реформ.

Надо учесть, что нынешнее положение страны объясняется отнюдь не результатом принятых за последние годы политических или экономических решений. Сложившаяся ситуация является следствием крушения общественной системы, распада СССР, итогом всех последующих событий, связанных со становлением государственности, осуществлением новой государственной политики.

Поэтому сегодняшние реалии необходимо рассматривать сквозь призму новейшей истории, развитие которой имеет свою логику.

* Газета "Казахстанская правда", 8 октября 1996 года.

Точно так же нельзя понять задачи на 1997 год, ограничиваясь только годовыми рамками, не видя долгосрочной и среднесрочной перспектив. Каждый очередной год – это всего лишь небольшой этап в реализации долгосрочной политики страны. При правильном ее формировании, глубоком понимании и сущности и последовательности развития будут достаточно понятны и текущие установки.

В этой связи политика на 1997 год будет, с одной стороны, нести в себе элементы и тенденции прошлого и, с другой – станет первым шагом в реализации политики будущего. В этом – связь времен и их преемственность, сама философия развития.

Обращаясь в соответствии со статьей 44 Конституции Республики Казахстан с Посланием к народу о положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики, я, как Президент, излагаю свое видение сложившейся в обществе ситуации, тех главных задач, которые нам предстоит решать в будущем и в первую очередь в следующем 1997 году.

Это видение складывается из моей практики государственного управления, убеждений и сложившегося мировоззрения, информации, которой я, как Глава государства, располагаю.

Оно стало результатом изучения опыта развития многих стран мира, их истории, моего понимания сути и динамики общемировых процессов. Это также следствие тщательного изучения реальной ситуации во всех регионах нашей страны, которые я часто посещаю.

Ну и, конечно же, в понимании сегодняшнего и завтрашнего дней большое значение имели и имеют мои личные встречи с людьми – от крупных политических деятелей до рядовых граждан – как у нас в стране, так и за рубежом.

Допускаю, что не все ознакомившиеся с Посланием будут полностью согласны с его положениями. То, что важно с точки зрения становления страны, развития мировых процессов может конкретному человеку показаться незначительным или второстепенным. Это понятно и вполне естественно.

Но, полагаю, каждому мыслящему гражданину, независимо от его оценки Послания, было бы полезно соразмерить свои позиции с позицией Главы государства, определить свое место в предстоящих преобразованиях в стране. Это следует сделать исходя даже из своих собственных, чисто прагматических интересов, поскольку хорошо понимая, куда движется общество, легче самоопределился, выработать личные приоритеты.

Для людей же, занятых на государственной службе, настоящее Послание должно служить ориентиром и руководством в предстоящей работе.

Хотел бы найти понимание в том, что формирование всего спектра политики на год находит свое концентрированное отражение в бюджете государства.

В этой связи бюджет следующего года также будет отражать определенные последствия и тенденции прошлого и определять наши дальнейшие меры

в части реализации перспективной политики. В бюджете должны быть реализованы и приоритеты развития, изложенные в настоящем Послании.

Для Правительства и Парламента они должны служить прямыми политическими установками при разработке и утверждении бюджета следующего года, принятии других законов и нормативных актов.

РАЗДЕЛ I. ПЯТЬ ЛЕТ ПО ПУТИ НЕЗАВИСИМОСТИ

КАЗАХСТАН – ПОЛНОПРАВНЫЙ ЧЛЕН МИРОВОГО СООБЩЕСТВА

Внешняя политика в минувшем пятилетии, особенно на начальном этапе, формировалась под воздействием объективных факторов развития посттоталитарных государств. Без международного признания, гарантий безопасности, территориальной целостности и нерушимости границ со стороны мирового сообщества любые рассуждения о становлении государственности, суверенитете, экономических реформах, развитии социальной сферы оставались бы пустым звуком.

Для того чтобы утвердить Казахстан независимым государством, иметь возможность сконцентрироваться на внутренних проблемах, требовалось найти свое место в мире, стать страной, признанной всем мировым сообществом.

Несомненно, распад СССР, исчезновение целой общественно-политической системы стали одним из главных событий века. Последствия этого явления в корне изменили ход мирового развития и долго еще будут оказывать влияние на расстановку сил в мире и развитие международных отношений.

На смену силовому противостоянию двух систем, возглавляемых сверхдержавами, пришел многополюсный мир.

Географически наша страна оказалась между тремя влиятельнейшими геополитическими центрами: Россией, Китаем и мусульманским миром. Кроме того, находясь на стыке Европы и Азии, Казахстан испытывает влияние и более отдаленных географически центров.

Это во многом определяло и будет определять в будущем содержание внешней политики страны.

В то же время такое положение дает стране и потенциальные стратегические преимущества, реализация которых может способствовать не только развитию Казахстана, но и формированию доброжелательного климата на всем Евразийском континенте.

Каковы же главные итоги внешнеполитической деятельности Казахстана на начальном этапе его самостоятельного развития?

Казахстан стал полноправным членом ООН. Значение этого факта не переоценимо: мы не только подтвердили свою приверженность основополагающим принципам международного права, но и встали под своеобразную защиту этой влиятельнейшей международной организации, взявшей на себя основную работу по обеспечению безопасности на планете.

Присоединение Казахстана к хельсинкскому процессу, участие в работе Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе позволили интегрироваться в развитую инфраструктуру безопасности и мер доверия, существенно укрепить суверенитет молодого государства.

Событием мирового значения явилось присоединение Казахстана к Договору СНВ-1 и Договору о нераспространении ядерного оружия. Это в конечном итоге позволило нам существенно усилить гарантии безопасности Казахстана. В течение 1994–1995 годов все ядерные державы – Великобритания, США, Россия, КНР и Франция – предоставили Казахстану совместные и всеобъемлющие гарантии безопасности.

Придавая исключительную роль развитию взаимоотношений с нашими соседями, Казахстан стал одним из инициаторов создания и укрепления СНГ и Центральноазиатского союза, последовательно выступал за укрепление интеграционного потенциала наших стран, атмосферы доверия и дружбы между государствами.

Особо следует отметить Договор "4+n" об углублении интеграции между Беларусью, Казахстаном, Кыргызстаном и Россией, который означает выход на новый этап развития Содружества, демонстрирует собой возможность многополюсного углубления интеграционных процессов. Это, несомненно, может дать толчок к формированию Евразийского союза. Несмотря на то что идея евразийства имела и до сих пор имеет противников, ее реализация неизбежна в силу объективных тенденций развития мировых политических и экономических процессов.

В отношениях с Россией наше государство смогло по возможности сохранить все многообразие исторически сложившихся связей, а также заключить равноправный Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи, в котором юридически зафиксирован принцип взаимного уважения суверенитета и независимости, территориальной целостности, нерушимости существующих границ.

Соглашение об урегулировании вопросов о прохождении казахстанско-китайской границы, подписанное в 1994 году с КНР, имеет для Казахстана непреходящее значение. Беспрецедентный Договор пяти государств (Казахстан, Китай, Россия, Таджикистан, Кыргызстан) о мерах доверия в военной области в районе границы, подписанный в апреле нынешнего года в Шанхае, создает прочные предпосылки укрепления стабильности на огромном географическом пространстве и служит интересам безопасности Казахстана.

Большое значение мы уделяем своему участию в работе Организации экономического сотрудничества, развитию партнерства с дружественными нам тюркоязычными странами.

В декабре 1995 года Казахстан стал полноправным членом Организации «Исламская конференция!», что, несомненно, укрепит наши взаимоотношения с мусульманским миром, обладающим ценнейшим опытом постколониального экономического развития и инвестиционными возможностями.

Стремясь к укреплению стабильности на всем Азиатском континенте, Казахстан выступил инициатором созыва Сопещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии, которое призвано стать универсальным институтом превентивной дипломатии в огромном регионе мира.

Успешно развиваются отношения с США, ведущими странами Европы и Азии.

Таким образом, за короткий по историческим меркам период внешнеполитическими усилиями выполнена задача огромной исторической важности – по периметру наших границ сформирован пояс безопасности, добрососедства и дружбы, основанный на прочном международно-правовом фундаменте.

Сейчас Республику Казахстан признали 117 государств мира, со 105 из них установлены дипломатические отношения. За рубежом открыто 26 посольств Казахстана. В Алматы функционирует 40 иностранных посольств и миссий, 16 представительств международных и национальных организаций. Заключено более 800 межгосударственных и межправительственных договоров и соглашений.

Можно сделать вывод о том, что Казахстан состоялся как суверенное и независимое государство и стал полноправным членом мирового сообщества, его неотъемлемой частью.

УКРЕПЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР СТАБИЛЬНОСТИ И ПРОГРЕССА

Первостепенное значение в этот период для страны имели вопросы государственного строительства.

После распада СССР мы были вынуждены начинать строить государственность на базе старой Конституции и союзных законов, которые, отражая принципы прежней системы, абсолютно не отвечали новым реалиям и не могли служить правовой основой государственного строительства.

В связи с этим были предприняты неординарные усилия для формирования пусть и далеко несовершенного, но первого поколения самостоятельных законодательных актов и принятия первой Конституции суверенного Казахстана.

Однако с течением времени становилось очевидно, что построенная в то время система власти не справлялась с непрерывно возникающими проблемами, особенно в экономике. Появилась объективная необходимость серьезного усиления исполнительной власти, способной оперативно реагировать и управлять процессами экономической жизни.

Становилось к тому же понятным, что в модели государственного устройства изначально было заложено глубинное и непреодолимое противоречие между новой, президентской формой правления, и старой системой Советов, которая генетически перенесла в новое государство все прежние пороки.

Это была не только казахстанская проблема. С ней в той или иной мере, в тот или иной период столкнулись все государства СНГ, решая ее каждое по-своему.

Разрешили ее и мы, но мирным путем – путем всенародных референдумов по принятию новой Конституции и продлению срока полномочий Президента.

Тем самым в стране создан устойчивый и преемственный институт сильной государственной власти, что позволило стабилизировать все внутриполитические процессы и сосредоточить усилия на наиболее сложных участках – экономической реформе и ее законодательном обеспечении. Последние полтора года являются явным подтверждением эффективности выбранного курса. Гражданский кодекс, новый Налоговый кодекс, законы о земле, нефти, ипотеке, государственной службе и т. д. – вот далеко не полный перечень фундаментальных экономических законов, позволяющих уверенно продвигать реформы.

Можно констатировать, что в течение года в стране благодаря новому Основному закону заложены фундаментальные основы новой государственности, сформирована единая государственная власть, способная регулировать и направлять общественное развитие.

Весьма сложные процессы происходили и в сферах, связанных с духовной жизнью общества, его социальным самочувствием, возрождением национального самосознания.

Все мы, явственно ощущая, насколько хрупкими являются мир, устойчивость и стабильность, не допустили, чтобы души и сердца людей были поражены бациллами этнического превосходства, вседозволенности, нетерпимости и непримиримости.

Устранение идеологической монополии и механизмов подавления инакомыслия, введение в общественное сознание принципов плюрализма, свободы слова породили колоссальный взрыв политической и духовной энергии народа.

К сожалению, этот процесс на первых порах не всегда был направлен в конструктивное русло: отсутствовали адекватные государственные и общественные механизмы, способные ввести его в цивилизованные рамки.

Порой возникали проблемы в сферах политической жизни и международных отношений. Но во многом благодаря взвешенности и мудрости казахстанцев, проявленной государством политической воле, умело налаженному диалогу со всеми общественно-политическими силами удалось удержать равновесие и стабильность в стране, не допустить конфронтации.

Эти уроки надо хорошо усвоить и помнить, что главным условием и исходным пунктом любого поступательного развития является политическая и международная стабильность. Это те основы, попытки подрыва которых должны превентивно и жестко предупреждаться и пресекаться.

Сегодня как никогда человеку важны не только материальные, но и духовные стимулы для развития. Человек лучше адаптируется к новым усло-

виям, когда имеет перед собой высокие нравственные ориентиры. Мы исходим из того, что основную заботу по развитию культуры, укреплению духовных устоев общества должно взять на себя государство.

В условиях нравственного вакуума, вызванного сломом старой идеологической системы, переоценкой ценностей, обусловленной сменой общественной формации, особенно важно, чтобы наши органы культуры были способны дать людям заряд высоких помыслов, приобщить молодое поколение к ценностям многовекового духовного и культурного наследия народа, всей мировой цивилизации.

Мы строим светское, демократическое, правовое и открытое миру государство. Эти принципы зафиксированы в нашей Конституции.

Отделяя государство от религии, мы не собираемся ограничивать свободу конфессий, вероисповедания. Мощное духовное начало, непреходящие нравственные ценности, присущие большинству религий, заслуживают поддержки, равно как и взаимоуважительные межконфессиональные отношения.

Все случаи религиозного противостояния, сектантское проповедничество, несущее угрозу нравственному здоровью и психике людей, проявления признаков фанатизма и нетерпимости, нарушения законов – все это будет незамедлительно пресекаться государством.

У нас не запрещен и политический плюрализм. Каждый волен исповедовать те политические идеалы, которые ему по душе. Да и сам политический спектр в республике сейчас достаточно широк. Законодательно закреплены и свобода слова и печати, в том числе и право на критику.

Но это далеко не означает, что свободы могут быть направлены на подрыв территориальной целостности, основ государственности, разжигания розни между группами населения. Это не означает также, что свобода печати может быть безответственно использована в целях клеветы, морального ущемления какого-либо человека. Все это – преследуемые по закону явления, затрагивающие конституционные основы государственности, прав и свобод граждан.

И еще одна важная тема. Невозможно заставить всех граждан равно уважать свое государство, хотя во многих странах – это моральная, а порой законодательная норма.

У нас же для многих людей государство по-прежнему ассоциируется с прежним, тоталитарным. Многие по патерналистской привычке взваливают на государство вину за свои проблемы.

Следует всегда хорошо помнить, что отсутствие патриотизма, уважения к основам государственности, к своей стране больно бьет по возможностям общественного прогресса и возвращается бумерангом к самому человеку.

Эти вопросы далеко не второстепенны. Без воспитания патриотизма, гражданственности, особенно у нового поколения, нельзя будет добиться сплоченности общества – одного из важных факторов дальнейшего разви-

тия. В основе гражданского договора всегда лежали единство государства и народа, государства и частного сектора.

Именно благодаря этому многие страны преодолели кризис и нищету.

Разумеется, доверие должно быть взаимным. В том числе и со стороны государства. Сказать, что мы этого добились в полной мере, к сожалению, нельзя. Главное, что этому мешает, – невыполнение или несвоевременное выполнение своих прямых обязательств перед гражданами и, прежде всего, в социально-экономической сфере.

И в этих условиях просто нетерпима практика несвоевременной выплаты заработной платы и пенсий из бюджета и внебюджетных фондов. Для основной массы людей – это главная проблема сегодняшнего дня. И ее решение должно стать основным приоритетом Правительства.

Это сегодня – фундаментальный вопрос политики государства.

ХОД ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ

Экономика находится на острие внимания всего общества, что в общем-то понятно. Жизнь людей, социальная сфера, мощь самого государства – все это зависит от состояния экономики, степени ее реформированности.

Положение дел на этом участке работы по сравнению с результатами внешне- и внутривнутриполитической деятельности остается пока наиболее уязвимым. Несмотря на позитивные экономические показатели по целому ряду направлений, большинство граждан не ощутило пока на себе результаты преобразований. Это и вызывает неприятие реформ, подрывает доверие к государству.

Тем не менее необходимо понимать реальное положение дел, знать, как и почему сложилась нынешняя ситуация. От умения дать точную и объективную, лишённую эмоций оценку зависит многое. И прежде всего – выработка нашей дальнейшей экономической политики.

Все эти годы экономика находилась в кризисе, порожденном прежней экономической системой, уже с начала 70-х годов находящейся в штопоре неэффективности.

Это был глобальный кризис, последствия которого мы будем ощущать еще долго – до тех пор, пока не произойдет замена основного капитала, пока не изменится психология людей.

На обострении кризисной ситуации сказались и сырьевая специализация экономики Казахстана, ее взаимопереплетение с экономиками других государств. Распад СССР, создание экономических анклавов привели к пересмотру традиционных рынков сбыта и получения товаров. Это подтолкнуло процессы спада производства.

Не увенчались успехом попытки координации финансово-кредитной политики в условиях единой рублевой зоны. Эгоцентризм государств и безудержная эмиссия денежных средств раскрутили спираль инфляции.

Спад производства, отсутствие прежних каналов финансовой подпитки резко сузили доходную часть бюджета. Как следствие – государство вынужденно приступило к резкому сокращению своих расходов, что серьезно затронуло инвестиционную и социальную сферу, а в совокупности привело к снижению уровня жизни людей, надо сказать, – достаточно существенному.

Реформы обнажили всю ущербность прежней экономики и послужили катализатором ускорения болезненных процессов, предшествующих выздоровлению.

Были также допущены нерешительность и непоследовательность, ошибки которые не могли не отразиться на общем состоянии экономических процессов и углублении кризиса. Так, попытки "удержать" цены на продукты сельского хозяйства из благих пожеланий, уберечь население от шоковых потрясений ввергли село в глубочайший кризис. Аналогичная ситуация произошла и в энергетике, пострадавшей в том числе и из-за низких цен на коммунальные услуги.

Вместе с тем ситуация начала выправляться. Судите сами. Впервые за семь лет производство перестало падать, достигнут даже его некоторый рост.

Инфляция с уровня более 2200 процентов в 1993 году доведена до 60 процентов в 1995 году (декабрь 1995 г. к декабрю 1994 г.). В этом же году ее уровень ориентировочно составит 30 процентов. Снижение инфляции и приостановка спада производства говорят о том, что главные кризисные явления преодолеваются.

Сегодня мы имеем наполненный потребительский рынок, чего не было до реформ. Мало кто вспоминает 1991 год – год тотальных очередей и пустых прилавков. А ведь все это было.

По сравнению с дореформенным периодом появились и выросли золотовалютные резервы государства, имеется собственная и устойчивая национальная валюта, ликвидный валютный рынок.

Впервые мы вышли на положительный торговый баланс, достигли устойчиво низкого дефицита бюджета.

Есть и первые социальные результаты. С 1995 года начался реальный рост средней заработной платы и пенсий. В целом по стране средняя заработная плата увеличилась за последние полтора года в 3,6 раза, в 3,1 раза возросли вклады населения в коммерческих банках.

Словом, перелом в экономической ситуации очевиден, и он несет позитивный заряд всему народнохозяйственному комплексу. Недооценивать значение этой тенденции нельзя.

Однако это не означает, что все проблемы в экономике у нас позади. К сожалению, это не так. Явно отстает реформирование предприятий. Отраслевые ведомства и местные власти оказались не готовы к решению этих важных задач.

Достижение поставленной еще в 1994 году в прежней правительственной программе цели – передать социальные объекты от предприятий госу-

дарству – ввиду отсутствия достаточных средств затянулось, а это сильно ухудшает и без того непростое финансовое положение предприятий.

Кризис неплатежей приобретает уже хронический и системный характер, парализуя не только многочисленные предприятия, но и целые отрасли.

Тот факт, что в экономическом секторе находится свыше 40 процентов убыточных предприятий, говорит уже не о явлении, а об устойчивой тенденции. Хроническим недостатком является неудовлетворительная подготовка предприятий и организаций, коммунальной сферы к работе в зимних условиях.

Много прорех в бюджетной политике. Качество бюджетных прогнозов желает оставить много лучшего. Недопустимо низок уровень доходов бюджета, неприемлема постановка работы по сбору налогов и таможенных пошлин, средств во внебюджетные фонды, в первую очередь – в пенсионный. Крайне тревожит и рост безработицы, превратившейся в болезненную проблему общества.

Это означает, что положение в экономике, несмотря на очевидные успехи последних лет, является еще очень сложным и недостаточно устойчивым, не преодолены многие кризисные явления.

Не отказываясь от выработанного курса, необходимо дать импульс оживлению экономической ситуации.

РАЗДЕЛ II. НАПРАВЛЕНИЯ И ПРИОРИТЕТЫ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

После завершения формирования основ государства нам предстоит кропотливая работа по отлаживанию механизмов управления. Приводным ремнем этих механизмов должны стать только законы. В противном случае говорить о демократической государственности нет смысла.

Следует признать, что сейчас государство на основе новой Конституции в целом успешно выполняет свое социальное предназначение: с одной стороны, обеспечивает социально-политическую стабильность в казахстанском обществе, с другой – методами государственно-правового регулирования создает необходимые условия для формирования конкурентной рыночной среды, стимулы для самореализации личности путем гарантирования широкого круга прав и свобод.

На конституционном уровне сформированы и функционируют механизмы преодоления социальных противоречий, достижения общественного компромисса, конструктивного взаимодействия ветвей государственной власти. Вместе с тем эти механизмы требуют своего законодательного закрепления.

Необходимо окончательно преодолеть несостыкованность политико-правовой и управленческой систем Казахстана с мировыми методами го-

сударственно-правового регулирования, поскольку есть общие закономерности функционирования государственно-правовых структур и механизмов.

Вместе с тем любая страна, осуществляющая в посттоталитарный период переход к нормам правового государства, несмотря на общие закономерности данного перехода, вырабатывает собственную модель правового развития, основанную на Конституции и учитывающую внутренние особенности страны.

Перспективы государственно-правового строительства в Казахстане напрямую связаны с социально-экономическими задачами, решаемыми на современном этапе. В преддверии третьего тысячелетия Казахстан вступает в этап коренной модернизации и реконструкции экономики. Поэтому в государственно-правовом аспекте важное значение будут иметь вопросы реформирования системы исполнительных органов в центре и на местах, создания более упрощенной и экономичной, а значит, и более управляемой системы административно-территориального устройства.

Предстоит создать адекватные законодательные условия для роста инвестиционной активности в стране и последовательной модернизации сферы материального производства и инфраструктуры.

Серьезным блоком казахстанского законодательства должны стать законы, посвященные мерам социальной защиты населения. Несмотря на то что патерналистские подходы остались в прошлом, социальная функция у государства остается в числе ведущих. Более того, социальные аспекты государственной политики, в том числе законодательной, должны иметь более системный характер. Не случайно в Конституции провозглашается, что Республика Казахстан утверждает себя социальным государством.

Актуальной остается проблема преодоления множественности и противоречий в системе законодательства, которая должна быть четко скоординированной, соответствующей Конституции.

Решение этой проблемы требует применения комплексного, системного подхода при совершенствовании законодательного массива, охватывающего все отрасли права. Речь идет о сосредоточении усилий законодательного органа страны на принятии комплексных, кодифицированных актов в виде кодексов.

Важно не только наличие законов. Не менее, а может быть, более важно то, как они реализуются в правоприменительной практике. Поэтому необходимо совершенствовать формы реализации права.

Требуется, наконец-то, сформировать организационно-правовой механизм реализации законодательства. Пока же исполнение законов остается наиболее слабым звеном в государственно-правовом механизме. В результате складывается далеко не лучшее соотношение законности и целесообразности в процессе правоприменительной деятельности. Особо это касается исполнительных органов, которые в силу специфики управленческой практики балансируют между законностью и целесообразностью.

В этой связи каждый законодательный акт должен иметь нормативно установленный механизм его реализации. Необходимо также создать условия, чтобы подзаконные акты не выхолащивали сути и содержания законов.

Законодательство не может стоять на месте, оно должно соответствовать динамике развития общества, следовать за быстро меняющейся социально-экономической ситуацией. Эту задачу необходимо решать как принятием новых законодательных актов, так и внесением изменений и дополнений в действующие законы. В этой связи законодатель должен, в частности, выполнить конституционное требование о приведении в течение двух лет (то есть до августа 1997 года) в соответствие с Конституцией всего действующего законодательства.

В настоящее время формируется качественно новое законодательство, которое своим содержанием должно усиливать гарантии гражданских прав и свобод, стимулировать предотвращение правонарушений, соблюдение принципа неотвратимости наказания за преступление.

Следует предусмотреть наиболее эффективные механизмы регулирования общественных отношений. При этом законы изначально должны носить антикриминогенный характер. То есть надо создать правовую и экономическую ситуацию, делающую невыгодным совершение правонарушений.

Планируемые к принятию законы должны иметь экономичный, антиинфляционный характер. Мы не можем повторять ошибки прежних лет, когда из-за необдуманных законодательных решений, имевших чисто затратную основу, самим государством стимулировался рост инфляции.

Нельзя забывать и о том, что правовая деятельность заключается не только в правотворчестве и правоприменении. Она имеет большое политическое значение. Необходимо разработать комплекс мер в целях повышения уровня правовой информированности, грамотности граждан, роста их правовой культуры. Общеизвестно, что чем выше уровень правовой культуры общества, чем лучше население знает законодательство, тем меньше проблем на стадии исполнения законов.

НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

Сегодня, когда Казахстан состоялся как равноправный, всеми признанный член мирового сообщества, наступает этап наполнения структуры внешних связей страны живой тканью сотрудничества с нашими зарубежными партнерами. Речь прежде всего идет о полной реализации имеющихся договоренностей. Это потребует настойчивости и слаженности в действиях, кропотливой работы всех, кто причастен к данной сфере деятельности.

Внешняя политика Казахстана должна быть направлена на обеспечение динамичного экономического развития страны на основе проводимых экономических реформ.

Современные тенденции на международной арене развиваются в благоприятном для республики направлении, и, по сути дела, мы имеем воз-

возможности укреплять свои взаимоотношения в Центрально-Азиатском регионе, развивать взаимовыгодное сотрудничество с государствами, представляющими для Казахстана практический интерес независимо от их географического положения.

Одной из приоритетных стратегических задач внешней политики остается наращивание сотрудничества с государствами – участниками Содружества независимых государств на основе принципов суверенитета, территориальной целостности и нерушимости границ, невмешательства во внутренние дела друг друга.

Необходимость создания благоприятной внешней среды, дальнейшего развития оптимальных взаимовыгодных экономических связей, с одной стороны, и усиление интеграционных процессов во всем мире – с другой, свидетельствуют о том, что наша республика и другие страны Содружества в силу их исторических особенностей прямо заинтересованы в наращивании многостороннего сотрудничества.

В рамках взаимодействия стран Содружества уже утверждена Концепция коллективной безопасности, одобрен Перспективный план интеграционного развития СНГ в 1996–1997 годах, продолжается работа по формированию Таможенного, Платежного и Валютного союзов, принята межгосударственная Программа совместных мер борьбы с преступностью.

Если говорить о задачах внешней политики, необходимо прежде всего выделить взаимоотношения нашей республики с Российской Федерацией.

Безусловно, казахстанско-российские отношения, являясь объективной предпосылкой и одним из самых мощных факторов политической и экономической стабильности на значительной части евразийского пространства, вносят весомый вклад в обеспечение глобальной стабильности и безопасности.

Прошедшие в России выборы в целом принесли обнадеживающие итоги: подтверждена ориентация российского общества на демократию и сохранение курса радикальных реформ. Поэтому главной целью взаимоотношений с Российской Федерацией по-прежнему остается обеспечение долгосрочных отношений дружбы и сотрудничества в сочетании с такими существенными для Казахстана элементами, как соблюдение принципов равноправия.

Стратегическое значение на региональном уровне для нас имеет поступательное развитие и дальнейшее расширение сотрудничества с центральноазиатскими государствами, и прежде всего – с Узбекистаном и Кыргызстаном. Речь идет о взаимодействии в сфере экономики, проведении согласованной политики в области использования топливно-энергетических и водных ресурсов, в строительстве и эксплуатации газопроводов, транспортных магистралей и коммуникаций континентального характера.

Казахстан в двусторонних отношениях будет искать все новые точки соприкосновения, укреплять и развивать дружественные отношения с соседними странами.

Особо важное значение сейчас имеют усилия наших стран по укреплению стабильности и мира в Центрально-Азиатском регионе. Это тем более важно, поскольку последние события в Афганистане могут дестабилизировать обстановку не только в этой стране, но и во всем регионе, отразиться на безопасности южных рубежей СНГ.

Обострение ситуации в Афганистане вызвало необходимость проведения экстренной встречи глав государств Казахстана, Кыргызстана, России, Узбекистана и Таджикистана, которая на днях состоялась в Алматы. Обстоятельный обмен мнениями привел нас к выводу о важности сохранения Афганистана единой дружественной страной, решения внутриафганских проблем исключительно политическими средствами. Наша региональная политика исходила и будет исходить только из этих позиций.

Одним из важнейших наших партнеров из числа стран дальнего зарубежья остаются США. Первоначально связи между нашими государствами формировались под влиянием ядерного фактора. Но сейчас наступает период, требующий формирования новой базы отношений.

Фактически сегодня Казахстан во многих отношениях вышел на уровень партнерства с Соединенными Штатами. Подписан уже целый ряд договоров и соглашений в сфере торгово-экономического сотрудничества, в частности – Торговое соглашение, согласно которому наша республика имеет статус страны наибольшего благоприятствования в торговле с США. Кроме этого, мы пользуемся льготами по линии Генеральной системы преференций. Необходимо, сохраняя динамику развития двусторонних отношений, наполнить их реальным содержанием.

Принимая во внимание сбалансированный характер внешней политики Казахстана, важное значение имеет ее европейское направление.

Стратегический интерес в долгосрочной перспективе представляет для нас Европейский союз, отношения с которым в последнее время приобрели должный динамизм и практическую направленность.

Создание в этом году Совместного комитета Казахстан – ЕС обнадеживает, ибо он может стать действенным инструментом нашей внешней политики в этом направлении.

Вместе с тем необходимо перенести упор на существенное увеличение торгово-экономического сотрудничества со странами ЕС. Экономический потенциал Германии, по праву входящей в мировую элиту, наличие в Казахстане значительной немецкой диаспоры, заинтересованность республики в притоке германского капитала – все это побуждает нас наращивать двусторонние экономические связи.

В конструктивном ключе идет развитие отношений с Францией и Великобританией, которые, несомненно, будут способствовать укреплению положения Казахстана на международной арене, в том числе среди европейских государств, и подъему нашей экономики.

Большой потенциал политического и экономического сотрудничества имеется и в развитии отношений со странами Восточной Европы.

На качественно новый уровень вышли казахстанско-китайские отношения, в развитие которых большой вклад внесли встречи глав двух государств, подписание ряда двусторонних соглашений. Состоявшийся в этом году первый официальный визит Председателя КНР Цзян Цзэминя в Алматы будет иметь долговременное влияние на характер дальнейшего сотрудничества, выведенного на уровень тесного взаимодействия и партнерства.

Углубление дружественных отношений с КНР отвечает долговременным интересам нашей республики.

Также поступательно развиваются двусторонние связи с Японией и Республикой Кореей. Сегодня Япония является одним из самых крупных финансовых доноров нашей страны. В свете проводимой модернизации экономики Казахстана особую актуальность приобретает проблема привлечения инвестиций и передовых технологий из этих стран.

Наметились позитивные сдвиги в отношениях со странами – членами АСЕАН, и в первую очередь – с Индонезией, Малайзией и Сингапуром.

Бурное развитие этих государств и впечатляющие успехи, которых они добились за сравнительно короткий отрезок времени, побуждают нас уже сегодня создавать солидный задел для расширения с ними торгово-экономического сотрудничества.

Важной задачей казахстанской дипломатии является наращивание сотрудничества со странами Ближнего и Среднего Востока, прежде всего с Турцией, Ираном и Саудовской Аравией.

Одной из наших стратегических целей является доведение отношений с арабским миром до параметров, соответствующих богатому потенциалу сотрудничества. В этом плане необходимо максимально использовать возможности, связанные с вступлением Казахстана в Организацию «Исламская конференция».

Из сказанного следует, что наша внешняя политика должна постоянно иметь многовекторный характер, не замыкаться догматически на отдельных приоритетах, быть гибкой, взвешенной и сбалансированной.

ЗАДАЧИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

ЭТАПЫ И ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ РЕФОРМ

Определяя основные направления экономической политики на перспективу, в том числе на 1997 год, очень важно выяснить этапы и последовательность проводимых в Казахстане реформ. Только лишь в этом случае можно определить, на какой стадии развития мы находимся, а самое главное – сосредоточить свои усилия на решении основных задач, добиться последовательности действий по достижению поставленных целей.

Первая стадия осуществления реформ, которую можно назвать этапом либерализации экономики, длилась до конца 1993 – середины 1994 годов, когда в стране была введена собственная национальная валюта и нача-

лось освоение новых рычагов финансово-кредитной политики. До этого времени наша республика не обладала экономической независимостью, имея возможность проводить самостоятельно лишь институциональные реформы.

Но в то время мы переживали наивысший уровень инфляции, наиболее высокие темпы спада производства и падения жизненного уровня. Инфляционное развитие породило донельзя искаженную модель поведения на микроуровне, ни в коей мере не побуждало менеджеров заботиться о финансовой ответственности и дисциплине, снижении затрат и себестоимости. Действовала порочная практика предоставления дешевых кредитов, поэтому об инвестиционных процессах не могло быть и речи.

Понятно, что тогда мы не могли думать о получении каких-либо социальных результатов. Проблема заключалась в том, как удержать ситуацию, ввести ее в управляемое русло.

Обретение экономической самостоятельности поставило вопрос ребром: с чего следует начинать, в каком направлении двигаться?

Была ясна конечная цель экономических преобразований и развития – повышение жизненного уровня людей. Но добиться ее в тех условиях не представлялось возможным. Страна должна была пройти ряд объективных этапов реформы – именно пройти, потому что перепрыгнуть через них еще никому не удавалось.

В первую очередь требовалось добиться финансовой стабилизации, то есть укротить инфляцию, наладить финансовую дисциплину и ответственность на всех "этажах" экономики; в том числе и на микроуровне. Причем инфляцию необходимо было снизить до таких масштабов, которые не препятствовали бы инвестициям и кредитованию производства, выделению больных секторов экономики и их сегментации.

Потенциально жизнеспособные, но оказавшиеся несостоятельными предприятия нам предстояло вернуть в здоровую экономику через механизмы санации. Другие же, заведомо не способные существовать в жесточенных условиях рынка, подлежали ликвидации и банкротству.

Существенными элементами этого этапа должны быть коренная реформа и оздоровление предприятий, их форсированная приватизация и укрепление частного сектора, передача социальных объектов с баланса предприятий на бюджет, реформа финансового сектора и решение проблем с неплатежами.

Успешная реализация такого курса дает и побочные эффекты в виде определенной стабилизации уровня жизни работников с фиксированными доходами, а также приостановки спада производства. Но для него характерны, вместе с тем, ускоренный рост безработицы, сокращение бюджетных расходов и социальных программ.

По завершении этой работы, снижении годового уровня инфляции хотя бы до 15–20 процентов, начинается третий – инвестиционный этап, когда оздоровленные предприятия и банки готовы и восприимчивы к инвестициям

и кредитованию, а инвесторы, видя устойчивую картину макростабилизации и чувствуя снижение риска, готовы к инвестициям, в первую очередь – в наиболее привлекательные для них сферы.

В преддверии этого этапа важно создать хорошие условия для инвестиций, и прежде всего иностранных, а также оживить деловую активность.

Для Казахстана опорные моменты оживления деловой активности видятся в развитии индивидуального и семейного предпринимательства, малого и среднего бизнеса, разворачивании жилищного строительства.

Если экономика достаточно оздоровлена, макроэкономическая ситуация отличается предельной устойчивостью и предсказуемостью на перспективу, а инвестиции носят достаточно интенсивный характер, то в силу объективных экономических законов и инвестиционных лагов начинается этап экономического роста.

На этом этапе особенно важно приступить к целенаправленной модернизации экономики в соответствии с заранее разработанными планами развития. Это необходимо в целях достижения сбалансированного роста инвестиций и получения от них максимального эффекта. Наконец, хороший экономический рост при здоровой экономике сразу ведет к получению социальных результатов: растет жизненный уровень населения, снижается безработица.

Анализ сегодняшнего состояния казахстанской экономики позволяет говорить о том, что мы подходим к завершению второго этапа – этапа финансовой стабилизации. Удалось, как я уже говорил выше, резко сбить инфляцию.

Укрепляется стабильность тенге. Если за первое полугодие 1995 года курс тенге к доллару снизился на 28,8, то в первом полугодии этого – только на 4,5 процента. Эта тенденция сохранится и до конца года.

Соответственно снижению уровня инфляции уменьшается и ставка рефинансирования Нацбанка: в июне 1995 года она составила 75 процентов, в декабре 1995 года – 52,5, сейчас – 30 процентов годовых.

Приостановлен спад производства: валовой внутренний продукт (ВВП) в первом полугодии нынешнего года составил 100,1 процента к уровню первого полугодия 1995 года, в том числе продукция промышленности – 100,2 процента. Для сравнения можно отметить, что ВВП в первом полугодии 1995 года к первому полугодю 1994 года составлял 86,2, продукция промышленности – 91,4 процента. По итогам года рост ВВП, продукции промышленности и сельского хозяйства ожидается соответственно на 0,5, 0,5 и 7 процентов.

Словом, впервые за последние семь лет мы добились снижения спада производства и некоторого экономического роста.

Также впервые нам удалось достигнуть и увеличения розничного товарооборота, темп роста которого по итогам года составит 109 процентов (в 1995 году – 84,9 процента).

Второй год идет наращивание экспортной продукции: в 1995 году ее рост составил 154,5 процента, в нынешнем тоже ожидается значительное увеличение.

Несмотря на неблагоприятную экономическую ситуацию, много усилий предпринималось для социальной защиты и поддержки населения, прежде всего малоимущих его слоев и лиц с фиксированными доходами.

В результате чисто экономических мер, направленных на резкое снижение уровня инфляции, удалось в первую очередь уберечь от быстрого обесценивания доходы бюджетников и малоимущих.

В январе 1994 года был издан Указ Президента "О дополнительных мерах по социальной поддержке одиноко проживающих неработающих граждан из числа пенсионеров и инвалидов", которым предусмотрено бесплатное пособие в виде продуктов питания.

В июле 1994 года другим указом образованы региональные благотворительные фонды по социальной защите пенсионеров и малоимущих граждан.

Накануне 50-летия Победы в Великой Отечественной войне был принят ряд льгот для участников и инвалидов войны и приравненных к ним лиц. Проведена индексация вкладов этой категории граждан в сбербанках, что компенсировало их инфляционные потери. Несмотря на трудности, государство погасило задолженности за прошлые годы по пенсиям и заработной плате бюджетным организациям. На все эти цели направлено более шести миллиардов тенге. Сейчас изыскиваются возможности для увеличения выделения средств на эти цели.

С прошлого года предприняты меры по увеличению размеров заработной платы в бюджетных организациях, а также пенсий.

Следствием усилий по социальной защите граждан стал начавшийся с 1995 года, как уже отмечалось, рост заработной платы и пенсий в реальном исчислении.

Таким образом, у нас есть все основания считать, что второй этап реформ, о котором говорилось выше, практически завершен.

Однако мы не смогли еще в необходимом объеме решить ряд основных задач, которые следует осуществить в кратчайшие сроки:

- завершить в основном реформу предприятий и важнейших секторов экономики;

- довести до конца приватизацию;

- провести реформу финансового (банковского) сектора;

- улучшить ситуацию с доходами бюджета и оптимизировать его расходную часть;

- решить проблему неплатежей и передачи социальных объектов от предприятий бюджету.

Не может не тревожить и то обстоятельство, что экономика, оказавшись в жестких тисках финансовой стабилизации, начинает входить в стадию угнетения. Дальнейшее завершение реформ и финансовой стабилизации без принятия решительных мер по оживлению деловой активности и дальнейшего роста производства может ввергнуть экономику в длительный застой.

Возникает вопрос: что делать дальше?

В принципе, можно было бы сосредоточиться на подчищении оставшихся "хвостов" и еще год-другой интенсивно заниматься реформой предприятий и финансового сектора, дальнейшей приватизацией, ликвидацией неплатежей, раскруткой вторичного рынка ценных бумаг. Возможно, в целях более качественного и концентрированного решения оставшихся за скобками вопросов такой путь был бы даже желательным.

Но, к сожалению, внутренние и внешние проблемы не позволяют нам встать на этот путь.

Люди устали ждать результатов. Безработица, невыплаты заработной платы и пенсий – не лучший социальный фон для последовательного, от этапа к этапу, движения. Долгое время не подвергавшийся обновлению и ремонту основной капитал серьезно изношен. В целом ряде секторов он находится буквально в аварийном состоянии, что побуждает нас в кратчайшие сроки заняться решением этой проблемы.

Если посмотреть на остальной мир, то во многих странах, особенно азиатских, наблюдается хороший экономический рост.

Мы не имеем права отставать, более того, нам необходимо устремиться вдогонку за уходящим вдаль поездом мировой экономики. Не наша вина, а наша беда, что страна на десятки лет позже других встала на рельсы самостоятельного развития.

Поэтому у нас не остается ничего другого, как ставить перед собой максимальные, на пределе возможного, задачи:

– войти в XXI век с полностью оздоровленной и реформированной экономикой;

– довести инфляцию до уровня 4–6 процентов в год;

– добиться экономического роста в 3–5 процентов;

– снизить безработицу до приемлемого уровня;

– создать самый благоприятный климат для иностранных инвесторов;

– достичь устойчивого роста социальных индикаторов.

Наверное, в условиях сегодняшних неурядиц многие скажут, что это неосуществимо. Но мы уже доказали себе, что если по-настоящему беремся за дело, нам по силам любые задачи. Кто, скажем, еще в начале 1994 года взял бы на себя смелость утверждать, что за три года мы снизим инфляцию с 2200 до 30 процентов?

Кроме того, чтобы успешно решать возникающие проблемы, мы просто обязаны устанавливать к себе достаточно высокий уровень требований. Среднесрочные ориентиры должны содержать мощный мобилизационный заряд, концентрировать для выполнения избранных целей все ресурсы. Руководствоваться же туманными перспективами и расплывчатыми ориентирами мы не имеем права.

Что необходимо осуществить, чтобы добиться реализации поставленных задач?

Нынешнее положение страны таково, что необходимо найти адекватный ответ на вызов времени.

Он есть: нам необходимо двигаться последовательно – параллельным курсом одновременно по всем этапам.

В 1997-м, от силы – в первой половине 1998 года необходимо полностью завершить второй этап финансовой стабилизации: закончить окончательно приватизацию, реформу предприятий и финансового сектора, разобраться со всеми неплатежами. Как бы ни было тяжело, надо пойти на самые жесткие меры по ликвидации и банкротству предприятий. Парламент и Правительство уже в этом году должны принять новый закон о банкротстве. Уровень инфляции должен ежегодно снижаться не менее чем вдвое.

В этих целях, опять-таки как бы ни было сложно, все бюджетные расходы следует привести в соответствие с доходами, которые, начиная со следующего года, должны быть реальными, но напряженными.

Чтобы не допустить опасных последствий безработицы, Правительство, вся исполнительная власть, Парламент должны осуществить полный комплекс мер по оживлению предпринимательства, прежде всего – индивидуального, семейного и малого бизнеса, организации общественных работ, главным образом в жилищном и дорожном строительстве.

Не дожидаясь завершения финансовой стабилизации, необходимо форсировать работу по реализации инвестиционного этапа.

В первую очередь следует резко улучшить инвестиционный климат, особенно для зарубежных инвесторов, разработать и законодательно определить систему льгот и преференций.

Пора бы иметь конкретную систему отраслевых и региональных приоритетов, которая должна быть увязана с этой системой льгот.

Ну и, наконец, надо открыть государственные инвестиции, главным образом – в инфраструктуру и жилье. Необходим инвестиционный импульс, и он должен исходить от государства.

Все так же параллельно следует заняться и вопросами экономического роста, оживления деловой активности людей. О масштабном их решении говорить пока рано, но создать точки роста и очаги активности необходимо уже в следующем году. Такими очагами должны стать строительство жилья, малый и средний бизнес, успешно прошедшие санацию предприятия.

Это означает, что с решением текущих задач мы должны одновременно приступить и к инвестиционному этапу, и к этапу экономического роста.

Поэтому нам следует незамедлительно начать разработку стратегии развития страны на длительную перспективу и подготовку пяти- и десятилетних планов развития.

Несмотря на имеющиеся недостатки в работе Правительства, необходимо отметить, что им сделано за последние годы немало, причем в весьма трудных условиях.

Не менее сложная работа, требующая максимального напряжения сил, предстоит и в ближайшие годы. И очень многое будет зависеть от того,

насколько сильным по составу станет Правительство, в какой мере сможет выполнить поставленные задачи.

Как Глава государства, я буду принимать для этого необходимые меры и оказывать ему необходимую поддержку.

ПРИВАТИЗАЦИЯ

Приватизация была и остается одним из главнейших направлений политики экономических реформ.

С формальной точки зрения в сфере приватизации дела обстоят неплохо. Согласно последней статистике, удельный вес частных предприятий составляет по республике около 80 процентов, в том числе в промышленности – 86, в сельском хозяйстве – 95, в строительстве – 84, на транспорте – 56 процентов.

Сегодня в общем объеме производства валового национального продукта доля частного сектора составляет около 50 процентов, в том числе в промышленности – 40–45, в сельском хозяйстве – около 90, в строительстве – 60, в торговле – 85 процентов.

Таким образом, можно уже говорить о том, что частный сектор в экономике страны становится преобладающим. Во всех отраслях, кроме промышленности, транспорта и связи, его влияние является подавляющим.

Вместе с тем, если смотреть на качественную сторону процесса, многие вопросы еще не решены.

Прежде всего не завершена в срок малая приватизация. В госсобственности все также остаются объекты торговли, сферы услуг, общепита, автомобильного транспорта. Этот процесс тормозят как местные власти, так и нехватка средств у населения.

Кроме того, начав приватизацию еще в 1991 году, некоторые из нас, находясь под влиянием не всегда экономически выверенных, "демократических" веяний, искаженного понимания социальной справедливости, смирились с заведомо неэффективными и даже ложными моделями приватизации.

Так, шли на раздачу собственности трудовым коллективам, чего настойчиво требовал прежний Верховный Совет. Но никакого экономического эффекта от этого не получилось. Мы нашли силы от такого пути отказаться. Затем, руководствуясь мнимым чувством справедливости, решили раздать собственность всему населению через так называемые приватизационные инвестиционные купоны.

И лишь познав на практике всю неэффективность такого рода распределенок, мы наконец перешли к давно апробированной и хорошо проявившей себя во всем мире денежной приватизации.

Итогом этих ошибок стало то, что на многих предприятиях возникло многовластие. Часть акций оказалась у трудового коллектива, часть – у инвестиционных фондов, порой у нескольких, часть – у денежного инвесто-

ра. Каждому производству сегодня нужен и рабочий капитал, и инвестиции. Они обычно есть у инвестора, но он не будет их вкладывать, не получив контроль над предприятием. Получается как в известной басне: лебедь, рак и щука все тянут в разные стороны. И предприятие уже не государственное, а частное, но реального собственника нет. Нет, естественно, и результатов.

Наконец, очень слабо развит рынок корпоративных ценных бумаг. Поэтому, когда стоит вопрос о форсировании темпов приватизации и ее углублении, речь идет не только о продаже госсобственности, но и о перераспределении собственности в пользу настоящего хозяина, об эффективных постприватизационных процессах.

Надо уже в этом году ускорить продажу и передачу госсобственности. Что же касается непривлекательных объектов, то следует идти даже на их безвозмездную передачу или продажу за символическую плату.

Государству необходимо заниматься перспективой, социальной сферой, внешней политикой, планированием и координацией работы частного сектора. Здесь работы действительно невпроворот. Частник же гораздо лучше государства справится с производством. Это аксиома для всего мира.

Ну и, конечно же, через банкротство, преодоление задолженности предприятий государству надо искать подлинных хозяев, создавать для них дополнительные механизмы деятельности. Ведь всем известно, что в недостаточности темпов и неважном качестве приватизационных процессов кроется глубинная причина кризиса неплатежей.

МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС

Все помнят бум, который возник в 1988–1989 годах, когда были открыты шлюзы для кооперативного движения. На абсолютно голодном рынке как грибы после дождя стали появляться самые разнообразные товары и совершенно новые услуги. Аналогичный всплеск, связанный с появлением во всех отраслях и расцветом малых предприятий, произошел в 1990–1991 годах. Причиной тому была их поддержка государством и предоставление им системы льгот.

Конечно же, не обошлось без ошибок и злоупотреблений. Но произошло главное – наполнение рынка и рост занятости в этих сферах. Сегодня ситуация изменилась, и далеко не в лучшую сторону.

На начало нынешнего года число предприятий в сфере мелкого бизнеса составило 21260 с числом работающих в 147 тысяч человек, или около трех процентов.

Выпуском промышленной продукции занимаются 2563 предприятия с общей численностью 33,6 тысячи человек. В целом на долю малых предприятий приходится 4,7–4,8 процента от общего объема промышленного производства, в них трудятся около 3,5 процента от занятого населения.

Для сравнения сообщу, что в высокоразвитых странах доля малого бизнеса составляет 60–80 процентов. Мы, конечно, не можем сразу же дос-

тичь такого уровня, но и сложившееся положение нас далеко не устраивает.

С одной стороны, растет безработица, а значит, и преступность, недостаточно развита сфера торговли и услуг, с другой – простаивают мощности и помещения, пустует земля. Если даже человек хочет открыть свое дело, он наталкивается на столько барьеров, что сразу же теряет к нему всякий интерес. Что прикажете ему делать? Работы нет, семью кормить надо, жить надо. Вот и подается несостоявшийся пред-приниматель или в нелегальную экономику или, еще хуже, – в криминальную сферу.

Малый бизнес связан не только с решением вопросов занятости. Мелкие бизнесмены во многих странах являются основной частью среднего класса. Они стабилизируют общество, их самочувствие является индикатором экономического развития государства.

Поэтому на повестке дня стоит задача реализации специальной программы поддержки малого бизнеса и оказания ему всемерной помощи.

Прежде всего необходимо четко выбрать критерии и в законодательном плане определиться, что считать мелким (индивидуальным и семейным) и что – малым и средним бизнесом.

К решению этих вопросов необходимо подойти взвешенно и прагматично.

Мелкому предпринимательству с первых его шагов следует оказывать государственную помощь. Надо сделать предельно простыми процедуры регистрации, ввести упрощенную щадящую систему налогообложения, действовать по принципу – поменьше бумаг, справок и хождений по кабинетам. Необходимо во что бы то ни стало решить проблему перво-начального капитала и кредитов. У нас же пока поступают нерационально. Есть фонд занятости в сумме около девяти миллиардов тенге, который в своей основной массе используется на пособия для безработных. То есть мы просто выплачиваем эти пособия без всяких результатов.

Этот фонд может работать более эффективно, если средства использовать целенаправленно на создание новых рабочих мест, развитие индивидуального предпринимательства. Органы госуправления и местные власти должны оказать людям всю необходимую поддержку в виде центров консультаций и образования, помочь им с помещениями и оплатой.

Что касается малого и особенно среднего бизнеса, то в силу сложившейся финансово-экономической ситуации льготные условия для него могут быть предоставлены пока только в приоритетных для государства сферах деятельности.

Нельзя не сказать о том, что Казахстаном получен заем Азиатского банка развития в размере 100 миллионов долларов, которые будут использованы именно для поддержки малого и среднего бизнеса в сфере переработки сельскохозяйственного сырья. Освоение первого транша в размере 50 миллионов долларов уже началось.

Дополнительные меры поддержки этого сектора способны оказать серьезное воздействие на улучшение экономической ситуации в целом.

ЖИЛИЩНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО

Со всех сторон очевидна приоритетность и этой проблемы. Жилье – главное социальное достояние человека. Кроме того, строительство жилья частично решает проблему безработицы. Наконец, если мы его по-настоящему развернем, то создадим одну из главных точек роста всей экономики, так как именно на жилищном строительстве замыкаются многие отрасли хозяйственного комплекса.

Мы отошли от принципа выделения бесплатного жилья, его массового строительства государством.

В 1993 году моим указом утверждена новая жилищная политика, с реализации которой начался коренной поворот в этой сфере.

В настоящее время в финансировании жилищного строительства неуклонно растет доля средств населения. Но, с другой стороны, произошло и резкое сокращение объемов строительства.

Перейдя к новой жилищной политике, мы объективно не смогли обеспечить ее финансовыми средствами. Сказались и общеэкономическая ситуация, и неразвитость соответствующей инфраструктуры. И все же в программе были заложены новые принципы строительства жилья, которые уже работают. И в этом – ее непреходящее значение.

Сейчас нам необходима конкретная, максимально прагматичная и обеспеченная средствами программа действий в этом направлении. Над ней Правительство уже работает.

В чем должен быть ее основной смысл?

Исходный пункт: каждый гражданин должен покупать или строить жилье, независимо от уровня доходов, только за свои деньги либо единовременно, либо в рассрочку. Жилье и земля под ним, а также другое личное имущество должны служить залогом перед кредиторами.

Не затрагивая всех деталей программы, отмечу, что расчеты показывают следующее. Если задаться целью обеспечить население жильем через 15 лет, то государство должно вкладывать в пополнение кредитных ресурсов около 70 миллиардов тенге ежегодно.

Естественно, такими средствами пока мы не располагаем и в обозримой перспективе располагать не будем. Поэтому наиболее рациональный путь – начать реализацию программы, скажем, с пилотажного проекта в одной-двух областях, постепенно расширяясь на остальные. В среднем в течение примерно десятилетнего накопительного периода на одну область потребуется ежегодно около 50 миллионов долларов. В дальнейшем надобность в государственных вложениях отпадет, так как "заработают" накопленные средства застройщиков, а также возвращенные населением кредиты.

Нам же пока по силам, да и то с известным напряжением, ежегодно вкладывать в жилищное строительство в тенговом эквиваленте от 40 до 50

миллионов долларов. Это необходимо предусмотреть в бюджете. Пойдем мы и по пути привлечения зарубежных компаний-застройщиков, готовых вкладывать в эту отрасль собственные средства.

На первых порах, чтобы дать толчок данному процессу, можно будет пойти на льготы и взять государству определенный риск по возврату средств. Но это потребует в первые три-четыре года, когда процесс строительства полностью развернется. Программа нуждается и в поддержке со стороны населения. Мы же постараемся до конца года ее принять и ежегодно изыскивать необходимые ресурсы и средства для реализации заложенных в ней положений, усиливать инвестиционные процессы.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Одним из главных направлений нашей работы, начиная с 1997 года, будет привлечение и эффективное использование иностранных инвестиций. Ими, как известно, пользуются даже развитые страны, не говоря уже о развивающихся государствах.

Ситуация на рынке иностранных инвестиций существенно обостряется в связи с тем, что огромный спрос на них предъявляют восточноевропейские державы, новые страны из состава бывшего СССР, а также другие посткоммунистические страны.

В результате между импортерами капитала сложилась большая конкуренция, чем между экспортерами. Должен сказать, что сегодня в вопросах привлечения капитала Казахстан пока неконкурентоспособен. Мы еще не достигли такого уровня сервиса и развития инфраструктуры, к которым привык иностранный инвестор. Нет ясности и во многих законах, нормативных актах, в самой системе работы с иностранными вкладчиками. Главным препятствием на пути инвестора по-прежнему является бюрократия – как в центре, так и на местах. Мы непременно должны установить гибкую систему льгот и преференций, позволяющих индивидуально подойти к каждому инвестору.

Необходимо разработать программу привлечения иностранных инвестиций в Казахстан, которая включала бы в себя следующие положения:

1. Упрощение всех административных процедур, связанных с приездом иностранных бизнесменов в нашу страну. Мы должны пересмотреть все правила по получению виз, прохождению пограничного и таможенного контроля, выдаче разрешений на право работы и передвижения внутри страны и т. п.

Необходимо организовать массовое обучение казахстанцев английскому языку, на котором общается весь деловой мир. Прежде всего это касается госслужащих и работников сферы услуг. Практика показывает, что

крупный бизнес плохо адаптируется в стране, где существуют языковые барьеры. Именно поэтому большинство развивающихся стран уделяют такому, казалось бы, небольшому вопросу самое серьезное внимание.

Многое будет зависеть от комфортности наших авиалиний, аэропортов, сервиса в них, наличия первоклассных отелей, телекоммуникаций. Нашей целью должно стать предоставление иностранному бизнесмену максимального внимания, экономия его времени. Стоимость этих услуг его обычно интересует во вторую очередь.

2. Стоит пойти на введение налоговых льгот, включая налоговые каникулы, льготные ставки, налоговые скидки на инвестиции или кредиты, ускоренную амортизацию, льготные таможенные пошлины и т. д. Они должны быть там и только там, где речь идет о новом строительстве при реализации государственных приоритетов.

Не следует широко распыляться, надо идти от простого к сложному. Сегодня очевидно, что мы должны сосредоточиться на объектах инфраструктуры – энергетике, газо- и нефтепроводах, аэропортах, отелях, средствах связи, автомобильных и железных дорогах, водопроводах. Без решения этих задач не будет благоприятного инвестиционного климата в стране, экспорта и торговли, хорошей работы всех систем жизнеобеспечения бизнеса.

Необходимо серьезно подумать об импортозамещении, и прежде всего товаров народного потребления, особенно пищевых, и продуктах переработки сельхозсырья.

Наконец, надо определить региональные приоритеты и прежде всего с позиций занятости населения. Система льгот и преференций должна быть жестко увязана с системой приоритетов. При этом предоставление льгот следует продумать самым тщательным образом, поставив надежный заслон всем возможным злоупотреблениям.

3. Надо использовать и такую форму, как гранты в виде передачи прав на землю и недвижимость, дотации на обучение персонала, субсидии в виде уменьшения различных сборов. Но опять же в тех сферах, которые являются приоритетными.

4. Необходимо усилить правительственные гарантии на вывоз капитала, преимущественное использование различных услуг и местного сырья.

5. Для скоординированной и оперативной работы следует создать специальный государственный орган, который будет заниматься прямыми иностранными инвестициями.

Над программой привлечения иностранных инвестиций уже работают специалисты. В свое время она будет обнародована.

БОРЬБА С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Криминогенная обстановка в стране остается крайне напряженной. Хотя за прошедшие семь месяцев зарегистрировано на 4,2 процента меньше преступлений, чем за аналогичный период 1995 года, хотя удалось сократить уличную преступность и хулиганские проявления, все же отмечается значительный рост числа тяжких преступлений, которых в нынешнем году совершено в два с половиной раза больше, чем за этот же период прошлого года. Их раскрываемость понизилась на восемь процентов.

Недостаточно отлажена работа правоохранительных органов по борьбе с хищениями имущества, что сказалось на снижении эффективности борьбы с экономическими преступлениями. Так, в нынешнем году выявлено около 11 тысяч преступлений в этой сфере.

Снизилась результативность борьбы с вымогательством.

Какие шаги намерено предпринять государство по улучшению ситуации?

В стадии завершения находится разработка проектов Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов. Правительству и Парламенту при их принятии необходимо, с одной стороны, более жестко подойти к определению мер наказания, с другой – добиться, чтобы эти акты неукоснительно защищали права человека, как это предписано Основным законом.

Укрепление же материально-технической базы правоохранительных органов должно быть особой задачей центральной и местной власти.

Вместе с тем необходимо понимать, что состояние преступности напрямую связано с общей экономической ситуацией, уровнем жизни населения, безработицей, а эффективность борьбы с нею – от уровня финансирования правоохранительных органов.

Поэтому, стремясь к оздоровлению экономики, снижению безработицы и повышению благосостояния людей, мы будем поэтапно понижать потенциал роста преступности, выбивать из-под ее ног питательную почву.

Таковы основные направления нашей экономической политики и приоритеты на перспективу, в том числе на 1997 год.

В полном соответствии с ними должны быть сформированы бюджет 1997 года и система первоочередных законов.

ПРИОРИТЕТЫ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

Исходя из сложившейся ситуации, полагаю, что бюджетная политика на следующий год должна строго исходить из принципов и приоритетов внутренней и внешней политики, а также из остроты проблем, волнующих общество.

Мы можем, больше того – должны, ставить задачу именно таким образом.

Как Глава государства, я обязан обозначить эти приоритеты, чтобы бюджетная политика сбалансированно решала внешние и внутривнутриполитические задачи.

ческие задачи, работала на будущую экономику и сегодняшнюю социальную сферу.

Что же сегодня волнует казахстанцев в первую очередь?

Согласно последним социологическим исследованиям, по степени остроты проблемы выстраиваются следующим образом:

- рост цен;
- задержки с выдачей заработной платы, пенсий и стипендий;
- рост преступности;
- перебои в подаче электричества, воды, газа и отопления;
- безработица;
- ухудшение состояния окружающей среды;
- коррупция и взяточничество;
- бедственное положение социальной сферы;
- и, наконец, межнациональные проблемы.

Как видно, высокие цены и низкая зарплата остаются в числе главных проблем не только с экономических, но и социальных позиций. Поэтому главной задачей бюджетной политики на 1997 год будет дальнейшее снижение инфляции.

Следующим приоритетом должно стать финансирование реформ предприятий и инвестиций, в первую очередь и в основном – в объекты инфраструктуры. Конечно, это предполагает нелегкий выбор: между днем сегодняшним и завтрашним, между непроизводительной и производительной сферами. Но этот выбор делать надо, тем более в наших условиях, когда инфраструктура, особенно та, что выходит на людей и с которой связаны проблемы экологии, вызывает у них самую серьезную озабоченность.

В будущем году Правительству необходимо приложить дополнительные усилия по решению вопросов своевременной выплаты заработной платы в бюджетных организациях и пенсий.

В качестве четвертой по важности следует обозначить проблему финансового обеспечения внешней политики и обороны. Безусловно, этот финансовый груз сегодня очень тяжел для общества. Но от решения данной проблемы зависит наша безопасность, нерушимость границ, территориальная целостность государства, гарантии его неприкосновенности со стороны мирового сообщества.

Немаловажно и то, что эти затраты должны вернуться в страну в виде миллиардных инвестиций. И мы вправе требовать от внешнеполитического ведомства как значительного повышения экономической отдачи от его работы, так и экономного расходования государственных средств.

Все дипломаты и военные должны хорошо знать и понимать – кому и в какие сферы мы вынуждены недодавать средства.

Пятый приоритет – борьба с преступностью. Надо поднять уровень финансирования правоохранительных органов, прежде всего в части материально-технического обеспечения. От этого зависит не только обеспечение безопасности и здоровья людей, но и решение таких важных проблем, как пополнение бюджетных средств и организация контроля за расходами. Нельзя мириться с безоружными милицией и таможенной, с необеспеченными самым необходимым прокуратурами и судами.

При этом следует помнить, что вложения, скажем, в таможенную, суды, налоговую полицию, да и в другие правоохранительные органы, достаточно выгодны и экономически.

А ведь в этой сфере, как в никакой другой, велики перекосы в зарплатах и пенсиях. Таможенник за свой труд получает всего-навсего три-четыре тысячи тенге, тогда как вышедший на пенсию прокурор – в среднем 15 тысяч. Все это надо сбалансировать сообразно со здравым смыслом.

Шестой приоритет – борьба с безработицей и увеличение жилищного строительства. На этих проблемах выше я остановился достаточно подробно.

Седьмое – социальная сфера. Конечно, весьма печально, что приоритет этих отраслей столь невысок. Вынужденные выбирать между материальным и духовным, люди пока отдают предпочтение первому. Не в последнюю очередь этот выбор объясняется крайне низкой степенью реформированности данных социальных отраслей. Но мы должны твердо усвоить, что для общества и государства они являются стратегическими, и уже в ближайшие годы их приоритет будет неуклонно повышаться. Пока же мы вынуждены проводить здесь перегруппировку ресурсов и рационализацию сети. Но это не должно помешать государству поднять зарплату в этой сфере, особенно врачам и учителям.

Наконец, нельзя не затронуть управление. В этой сфере сохраняется еще много перекосов, связанных с избытком чиновников в одних звеньях управления и недостатком – в других.

С бюджетом 1997 года необходимо провести определенную реорганизацию, прежде всего в исполнительной власти.

При таких подходах можно быть уверенным, что основные приоритеты и направления внутренней и внешней политики нами будут реализованы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вступая в 1997 год, мы будем нести на себе бремя прошлого в виде нерешенных задач и допущенных ошибок, а также груз новых задач, определенных логикой дальнейшего развития.

Этот год не обещает быть легким, по крайней мере, он не будет легче предыдущих лет. Но то, что он уже не должен быть годом дальнейшего па-

дения экономики, сегодня можно говорить с определенной уверенностью, хотя и этого надо еще добиваться напряженной работой.

Мы придаем грядущему году особое значение, поскольку именно в течение 1997 года намерены завершить основные болезненные процедуры в экономике, оздоровить ее на главных направлениях, а главное – приступить к решению задач модернизации и развития.

У казахстанцев нет другого пути, кроме как, засучив рукава, взяться за работу.

Каждый сам должен заботиться о себе и о своей семье и тем самым помогать стране быстрее двигаться по пути реформ. И в этом – истина.

Все иные призывы исходят от людей, не заинтересованных в улучшении положения нашего государства.

Мы должны напрячь все свои силы, должны торопиться. Иначе ни быстрого экономического роста, ни социальных результатов реформ нам не добиться. Люди должны почувствовать уверенность в завтрашнем дне, ощутить предсказуемость экономических событий. Тогда их энергия и предприимчивость станут весомым подспорьем в решении задач модернизации экономики.

А без этого в дальнейшем нам не обойтись.

Мир стремительно развивается и с уверенностью вступает в новое тысячелетие.

Казахстану же предстоит еще наверстывать упущенное время и догонять цивилизацию. Это невероятно трудная задача, но иного выбора у нас просто нет, если мы не хотим превратиться в третьесортную державу.

Основные предпосылки движения вперед уже созданы.

Нужны инициатива и знания, воля и порядок, терпение и настойчивость, умение и ответственность, и тогда нам будут по плечу любые, самые сложные и ответственные задачи.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С МОЛОДЕЖЬЮ КАЗАХСТАНА*

Акмола, 10 октября 1996 года

Дорогие друзья!

Наша сегодняшняя встреча примечательна, по меньшей мере, по двум причинам. Прежде всего это один из первых крупных форумов, созываемых в будущей столице нашего государства, а во-вторых, она проходит накануне важной исторической вехи – 5-летия нашей независимости. А именно вам, молодым, поднимать и строить в XXI веке и наше молодое государство, и нашу юную столицу!

Давно сказано, что времена не выбирают, в них живут и умирают. У каждого поколения своя судьба, но, говоря о вашем поколении, мы должны иметь в виду, что это не просто группа людей, близких по возрасту, это определенное звено в истории народа. Поэтому вопрос не только в возрасте, но и в том, что у каждого поколения своя роль в истории народа, и не только в экономической, но и в политической, и в культурной истории.

Не спору, что у сегодняшнего молодого поколения судьба сложная. Однако вспомним блестящую плеяду наших государственных деятелей, представителей интеллигенции 1930-х годов, таких как Сакен Сейфуллин, Султанбек Ходжанов, Турар Рыскулов, Ильяс Джансугуров, Беимбет Майлин, Магжан Жумабаев и многих других молодых в общем-то людей с прекрасным образованием и задатками политических лидеров современного типа. Разве им было легче, чем вам? Ведь они попали в такую историческую полосу, что выбором была либо безоговорочная поддержка режима, либо физическая или политическая смерть.

Сегодня же вы имеете возможность выбора, возможность обрести свободу. Нужно ценить эту возможность новой эпохи. Когда-то один из героев Фазила Искандера восклицал: "О время, в котором стоим!" Этот образ стоящего времени весьма впечатляющ и должен вам служить напоминанием о нереализованных возможностях многих поколений людей.

* Назарбаев Н. А. "Избранные речи". Том III. 1995–1998 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. – 582 с.

Давая характеристику переживаемому периоду, можно сказать, что политически это эволюционный переход от тоталитаризма к современному демократическому и открытому обществу, и при этом суть перехода не в том, чтобы взять готовую западную или восточную модель развития, а в том, чтобы адаптировать мировые универсалии к национально-историческим особенностям. Поэтому я твердо убежден, что речь может идти только об адаптированной к нашим условиям модернизации.

Специфика исторического развития нашей страны состоит и в том, что наряду с ускоренными экономическими и политическими реформами мы одновременно возвращаемся к своим национально-культурным истокам. Национальное развитие во всех компонентах – государственном, культурном, языковом – было прервано в тот период, когда большинство народов мира успешно сочетало процесс нормального национального строительства с эффективной, а не насильственной модернизацией. Поэтому необходимо трезво оценивать сложность задач, поставленных перед нашим молодым поколением самой историей.

Надо объективно учитывать и то, что мы сильно отстали с вхождением в мировой рынок. Это не вина нынешнего поколения казахстанцев. Стратегическое отставание складывалось десятилетиями, а правила игры на международной арене стали сейчас гораздо жестче, чем 2–3 десятилетия назад, когда начинался прорыв новых индустриально развитых стран мира.

Хотел бы, чтобы молодежь Казахстана поняла одно простое обстоятельство: в силу указанных причин искать все сложности только в субъективных управленческих ошибках – некорректно. Экономическая система, находящаяся в процессе трансформации и в условиях открытого конкурентного мирового рынка, испытывающая воздействие многих факторов, не все из которых поддаются нашему влиянию, неизбежно будет подвергаться испытанию на прочность.

Время перемен – это время возможностей, но это и время колоссальных сложностей. Учитывая масштаб проблем, вставших сегодня перед молодежью, можно сказать, что именно ей предстоит реализовать себя в решении двух задач: создании эффективной открытой экономики и развитии полноценного независимого и полиэтничного государства.

Это предполагает коренные изменения в сознании молодежи. Необходимо избавиться от психологии государственного патронажа. Есть базовые элементы социальной поддержки, которые обеспечиваются государством. Они четко прописаны в законодательстве. За пределами этих гарантий все зависит от самого человека. Без нацеленности молодежи на прагматизм и эффективность, без развития духа предприимчивости, самостоятельности никакие природные ресурсы не помогут. Не стоит полагать, что страны, успешно преодолевшие переходный период, прошли его безболезненно. Ведь рыночная культура везде пробивалась через целый ба-

рьер устаревших стереотипов. Конечно, мы могли бы успокаивать себя рассуждениями о нашем особом пути, но это тот путь, который кончается тупиком. И, к сожалению, те страны, в которых не была проявлена политическая воля к реформе, в конце концов, остались на обочине мирового развития.

Хотел бы сказать откровенно в этой аудитории, в которой, несомненно, в будущем вырастут новые политические и экономические лидеры страны: если сейчас не проявить волю, то мы быстро скатимся на исходный уровень, и шансов на подъем не будет никаких. Ключевая роль в политической поддержке реформ сегодня принадлежит молодежи.

Чтобы понять процессы, происходящие сейчас в Казахстане, нужно отказаться от психологии Робинзона Крузо. Мы живем не на необитаемом острове, а в динамичном и открытом мире. Молодое государство, его новое поколение должны определить себя в современной системе координат. Ведь те процессы, которые мы сегодня называем глобализацией, неизбежно влияют на внутреннее экономическое и политическое развитие Казахстана. Этих процессов несколько.

Это прежде всего резкая интенсификация международной торговли. Пора понять простую истину, что прежняя экономическая замкнутость сегодня может принести только ущерб.

Это неизвестное прежде международное разделение труда, когда происходит быстрое освоение новых сложных технологий. Мы видим в современном мире, как страны, не имевшие возможности освоения сложных технологий, буквально в течение 10–15 лет заняли на мировом рынке ведущие позиции в таких сложных отраслях, как, к примеру, электроника.

Это быстрый рост влияния международных корпораций с их высочайшей пространственной оптимизацией производства, преодолевающей все национальные барьеры. И когда сегодня кое-кто ужасается, что международный, а тем более транснациональный капитал проникает в Казахстан, то необходимо ясно и отчетливо представлять себе, что это характерно не только для Казахстана, а является общемировым процессом.

Это создание единых стандартов менеджерской культуры. Без формирования современных кадров в этой сфере мы неизбежно отстанем от других стран.

Это глобализация финансовых потоков, преодолевающих все ограничения – времени, географии или типа валют.

Это международные потоки рабочей силы, когда трудовые эмигранты исчисляются десятками миллионов людей.

Мы входим в этот мир после многих десятилетий изоляции и замкнутости. Входим самостоятельно, делая нередко ошибки, но вне этого движения мы обречены на отсталость. Мы уже опоздали с этим входением, поэтому дальнейшее промедление означает отставание навсегда. Наши про-

граммы подготовки специалистов за рубежом – задел на будущее, и мы сознательно идем на значительные расходы ради формирования слоя специалистов, способных работать в соответствии с критериями и стандартами международного уровня. Современные оценки сегодняшней ситуации должны отвечать этим общепринятым стандартам, а не базироваться на архаических стереотипах полувековой давности.

В число серьезнейших проблем, с которыми сталкивается сегодня молодежь Казахстана, входит и проблема безработицы. Анализ показывает, что самые молодые возрастные группы до 21 года – в наибольшей степени испытывают проблемы, связанные с трудоустройством. При наличии даже минимального трудового стажа от трех до пяти лет происходит некоторая стабилизация. То есть самая сложная проблема – трудоустройство молодежи, впервые приступающей к трудовой деятельности. Особенно это касается выпускников профтехшкол. Мы должны серьезно подумать над этой проблемой. Возможен вариант поэтапной поддержки выпускников в первый год после окончания обучения, который наиболее сложен в плане трудоустройства. Этот вопрос будет прорабатываться в соответствующем порядке. Данную проблему необходимо предусмотреть и в отношении выпускников 9–11 классов, которые не продолжают образование, а приступают к трудовой деятельности.

Сообщу такие данные в прошлом году в государственные службы занятости за помощью в трудоустройстве обратилось свыше 154 тысяч граждан в возрасте до 30 лет. Из них трудоустроены 37,5 тысячи, или более 24%, тогда как в 1994 году около 34%. В начале нынешнего года в республике зарегистрировано почти 65 тысяч молодых безработных. Основная часть из них – более 54% – проживает в сельской местности. Структурная перестройка экономики приводит к массовому потоку молодежи из сельской местности в города. Не секрет, что в таких условиях молодежь может легко превратиться в мощную взрывную силу на службе авантюристов и обладателей утопических проектов общественного переустройства.

Мы будем создавать систему перепрофилирования ряда специальностей, обучать молодежь новым, более перспективным в нынешних условиях. По этому поводу у меня предстоит отдельный разговор с Правительством, руководителями министерств и ведомств, крупных предприятий. Словом, разрабатываются меры по защите молодых специалистов от безработицы. Но и вы сами не должны сидеть сложа руки. Прямо скажу: высоких, как на Западе, пособий по безработице не ждите. Осваивайте современные специальности, стремитесь искать новые рабочие места.

Сегодня мы строим открытое общество. Но должен сказать о том, что во все годы, как бы ни менялись обстоятельства, существует несколько непреходящих ценностей, на которых должна строиться жизнь. Одна из них – постоянное и непрерывное пополнение знаний и профессионального мастерства.

Поэтому я считаю необходимым формировать среди нашей молодежи культ учебы, культ знаний. Это возможно лишь при условии повышения интереса к знаниям со стороны самих молодых людей, так как государство не заставит учиться насильно. Оно может лишь способствовать перспективному развитию политики в сфере образования. Конституцией у нас закреплено всеобщее среднее образование.

По мере возможности государство оказывает посильную помощь учащейся молодежи. Стипендии аспирантов и студентов по сравнению с прошлым годом выросли на 14%. Обучение каждого студента в странах дальнего зарубежья ежегодно обходится государству в среднем в 25 тысяч долларов. Как бы то ни было трудно, но эту работу мы будем продолжать.

И хотя государственная молодежная политика у нас еще в стадии формирования, подходы к проблеме включения молодых людей в процессы реформирования экономики и общества только определяются, все же эта работа приносит неплохие результаты. Прежде всего мы стремимся к развитию творческого потенциала молодого поколения.

Многочисленны учреждены международные стипендии для подготовки кадров за рубежом "Болашак". Трехлетний опыт реализации этой государственной программы подтвердил как ее жизненную необходимость, так и непреходящую актуальность подготовки интеллектуальной элиты в лучших зарубежных центрах обучения. По этой и другим программам за последние 4 года более 4 тысяч школьников, студентов, научно-педагогических работников завершили полное или включенное образование в развитых странах мира. Свыше 170 стипендиатов обучаются сейчас в США, Великобритании, Германии и Франции. Недавно осуществлен новый набор молодежи для обучения за рубежом.

Мне всегда приятно слышать положительные отзывы о наших студентах. Подавляющее большинство из них быстро проходит адаптацию и становится вровень, а зачастую и превосходит по уровню знаний и умению применять их на практике своих зарубежных сверстников. Это, несомненно, способствует повышению имиджа нашего государства во всем мире.

Моим решением были также учреждены специальные президентские стипендии для особо одаренных молодых ученых и студентов, обучающихся в отечественных учебных заведениях и научных учреждениях. Стипендии Президента сегодня получают аспиранты и студенты вузов и научно-исследовательских учреждений.

Нам удалось также создать систему поддержки талантливой молодежи, раскрытия ее духовных и творческих возможностей. Учреждена государственная молодежная премия "Дарын", присуждаемая за достижения в области искусства, культуры, науки, производства. В настоящее время создан и постоянно пополняется банк данных творческой молодежи.

Большую роль в подготовке молодых кадров играют Казахстанский институт менеджмента, экономики и прогнозирования, Национальная высшая

школа государственного управления, выпускники которых активно работают в сфере бизнеса и науки, а также в системе государственного управления, в том числе в Администрации Президента и аппарате Правительства республики.

Принимая решения о поддержке системы подготовки новых кадров, я исхожу из того, что нельзя отделить прогресс от интеллектуальной свободы, в том числе и свободы действий. Однако история реформации, подобных нашей, к сожалению, показывает, что пока повсеместно не утвердились новые отношения, не отладилась саморегулирующаяся система рынка, в первую очередь страдает непроизводственная сфера. Особенно тяжело в этих условиях школам, институтам, научным учреждениям. И никому еще не удавалось пройти этот этап безболезненно. Понимая это, наше государство стремится оказывать им всяческую поддержку. Мы сумели сохранить систему всеобщего среднего образования. Как бы ни критиковали сегодня государство в этом отношении, но за период с 1991 года в нашей республике, в отличие от всех стран бывшего Союза, количество средних школ не только не сократилось, но даже увеличилось. В настоящее время в республике насчитывается более 8,5 тысяч общеобразовательных школ, в них занимается свыше 3 млн. учащихся. Причем обучение ведется на 7 языках: казахском, русском, уйгурском, узбекском, таджикском, турецком, немецком. Действует почти 3,5 тысячи школ с казахским языком и около 2,5 тысяч школ со смешанным языком обучения. В этом отличительная черта Казахстана. И где, скажите, еще встретишь подобное уважительное отношение к многонациональному разнообразию страны?

В соответствии с распоряжением, которое я издал в мае нынешнего года, укрепляется и расширяется сеть учебных заведений для особо одаренных детей. В настоящее время успешно действуют Республиканская музыкальная школа-интернат имени А. К. Жубанова, Республиканская физико-математическая школа-интернат имени О. А. Жаутыкова, Республиканская школа-интернат с углубленным изучением казахского языка и литературы и другие подобные учебные заведения. Сейчас также разрабатывается программа компьютеризации школ, прежде всего сельских. Как особо важной я считаю и реализацию программы всеобщего обучения нашей молодежи английскому языку. Без него сегодня в деловом мире никому не обойтись.

При этом мы не должны считать самоцелью лишь сохранение имеющейся базы образования. Монополизм в любой сфере, а тем более в сфере образования, – губителен. Эта система должна реформироваться. Появляются альтернативные, в том числе и частные, образовательные центры, организация учебного процесса в государственных учебных заведениях меняется в корне. Для этого создана соответствующая законодательная база. В республике действует 25 лицензированных частных вузов. Рыночные отношения захватывают и учебные заведения – появляется конкурен-

ция на рынке знаний. И мне кажется, это здоровая, добрая конкуренция.

Для расширения возможности получения высшего образования социально незащищенными слоями молодежи и представителями национальных меньшинств сохранены льготы при приеме в вузы. В течение последних 5 лет, несмотря на объективные трудности, государство предусматривало систему финансовой поддержки студенческой молодежи: стипендии, льготы при проезде на городском и междугородном транспорте, единовременные выплаты на приобретение учебников, выплаты студенткам при рождении ребенка и т. п.

Происходят глубокие изменения и в системе профессионально-технического образования. Она в настоящее время насчитывает более 400 профтехучилищ, где обучается 142 тысячи человек. Учреждения профтехобразования сориентированы на повышение рабочей квалификации и переподготовку безработных, высвобождаемых работников и незанятого населения и в силу этого являются важным фактором социальной защиты молодежи, особенно из малоимущих семей и детей-сирот. С учетом этого, а также роста незанятых выпускников 9-х классов общеобразовательных школ разработана схема перехода ПТУ на новый статус. Значительная их часть должна действовать в системе общего среднего образования как профтехшколы. Такой подход в условиях нехватки в республике около 700 школ и большого количества учащихся, не имеющих возможности продолжать обучение в вузах, даст двойной эффект. Другая часть ПТУ может функционировать как учреждения или центры для подготовки и переподготовки рабочих кадров, где обучение будет вестись только рабочим профессиям, в короткие сроки и на договорной основе с предприятиями всех форм собственности.

И еще об одной стороне этой реформы. С целью подготовки младшего командного состава для наших Вооруженных сил в республике создан Кадетский корпус. Он призван подготовить новое поколение военных кадров для профессиональной армии. Это один из шагов и армейской реформы.

И еще об одном культе, который я, не побоюсь этого слова, хотел бы "навязать" нашей молодежи. Это спорт. Развитие массового спортивного движения я считаю необходимым с нескольких точек зрения. Не секрет, что ваши многие сверстники сегодня неподготовлены к самостоятельной жизни по причине физической слабости. Производство и армия ежегодно недосчитываются сотен тысяч молодых людей из-за слабого здоровья. Опытом многих стран доказано, что медицина и общественные меры воздействия – далеко не самые эффективные лекарства. Нам необходимо массовое спортивное предложение. Скажу вам так: хотите подражать Западу – пожалуйста, подражайте. Но желательно брать за образец позитивное. В развитых странах уже почти не встретишь курящих, употребляющих алкоголь. Спортивные площадки становятся излюбленным местом общения молодых людей. Знаю по собственному опыту – не представляю себе,

как бы я справлялся с непростыми президентскими функциями, если бы не занятия спортом.

По моему поручению сейчас завершается работа над проектами государственной программы развития массового спорта в республике до 2000 года и положения о президентских тестах по оценке физического состояния населения республики.

И еще об одной миссии спорта, которая для нашего государства чрезвычайно важна. Через наши спортивные достижения весь мир узнает о Казахстане. А наши спортсмены достигли больших успехов на международной арене, в том числе и на последних Олимпийских играх в Атланте. Вы об этом хорошо знаете.

Плюс ко всему занятия спортом всегда стояли и стоят барьером на пути преступности. Пока же для всего казахстанского общества острой проблемой остается молодежная преступность, хотя благодаря усилиям правоохранительных органов она идет на снижение. Но силовые органы сами не в состоянии решить эту проблему. Преступность, особенно молодежная, это болезнь общества, и лечить ее нужно всем обществом.

Рядом с преступностью всегда идет алкоголизм, наркомания и токсикомания. В республику бесконтрольно завозится большое количество алкоголя, не прекращается и подпольное производство спиртных напитков. Число больных с алкогольными психозами увеличилось в 1,5 раза, наркологических больных в 1,4 раза. Я уже не раз обращал внимание соответствующих министерств и ведомств на борьбу с теми, кто наносит нашей молодежи непоправимый ущерб. В отношении распространителей наркотиков возможно только усиление мер наказания. Поблажки не будет никому. Нельзя забывать о том, что Казахстан является потенциальной зоной массового транзита наркотиков, и масштабы этой угрозы в будущем нельзя недооценивать. Считаю, что пришло время ужесточить законодательство в этом плане, вводить самые суровые наказания, особенно за ввоз и распространение наркотиков. Этот вопрос будет прорабатываться специалистами в ближайшее время. Будущее Казахстана должно быть в здоровых руках.

Есть еще одна важнейшая тема, обойти вниманием которую сегодня я не имею права. Речь идет о воспитании патриотизма, и этот вопрос имеет самое прямое отношение к нашей встрече. Мы часто обходимся одной лаконичной фразой: "Патриотизм выпитывается с молоком матери". Это верно, но лишь отчасти. Конечно, нельзя отрицать важности создания такой обстановки, когда ребенка с детства окружает мир национальных символов и образов. Этот эмоциональный заряд детства большинство людей пронесет через всю жизнь.

Но именно в период молодости происходит еще более важный процесс, когда человек осознанно принимает те или иные ценности и нормы. От того, как определит себя молодежь Казахстана сегодня, по существу и зависит

судьба страны в XXI веке. Будет ли это поколение космополитов и, что гораздо страшнее, духовных манкуртов, или это будут современные и любящие свою страну люди – вопрос совсем не праздный. Наконец, самое важное – это не просто взгляды и эмоции, но и поступки. Можно бесконечно долго упражняться в словесах о любви к Родине, но никоим образом процветанию своего Отечества не способствовать. Присутствующим на этой встрече молодым людям необходимо признать: как бы неприятно это ни звучало, массового патриотического молодежного движения у нас нет. Может, есть в этом и вина властных структур, но суть в том, что нет массовых движений самой молодежи. Да и нельзя все регулировать и задавать сверху. Второй комсомол нашему обществу не нужен. Речь идет о другом – о сознательной консолидации на базе общеказахстанского патриотизма и, наконец, для защиты своих собственных молодежных интересов.

Когда сегодня говорят о том, что для патриотизма нет примеров, нет почвы, нет образцов, я отметаю такие разговоры с порога. Давайте вспомним декабрь 1986 года. Сегодня, когда минуло 10 лет со времени тех драматических событий, приходит осознание того, что это демократическое выступление молодежи было первым выступлением против тоталитарной политики, против лжи и диктата, которые нас окружали. Я думаю, необходимо сменить акценты в понимании этих событий. Да, это была трагедия. Но в то же время те события показали всему миру, что казахская молодежь почувствовала себя самостоятельной и серьезной политической силой, что она осознала свой национальный и государственный интерес. Воспоминания об этих событиях должны происходить не только с позиции драмы, но наполнять нас гордостью за юношей и девушек, защищавших свое национальное достоинство, порой даже ценой жизни.

Молодые люди того времени уже выросли. Изучение событий декабря 1986 года, соответствующая их оценка, думаю, будет в ближайшее время дана, хотя мы сделали немало с точки зрения восстановления исторической истины, политической реабилитации участников тех событий. Однако сегодня эти события приобретают символическое значение. Сегодня, когда мы стоим на пороге 5-летия независимости, мы должны признать от имени государства заслуги людей, поднявших свой голос в защиту этой независимости. Не буду опережать события, но хочу проинформировать вас, что вопрос изучается.

Я не приемлю разговоры об отсутствии патриотизма и по другим причинам. Вы вспомните, какая огромная работа была проделана за прошедшие годы в плане восстановления исторической памяти, исторической справедливости в отношении выдающихся деятелей, гениев казахской культуры, имена которых пытались стереть из летописи страны. Это делалось даже в отношении таких величин, как Абай, Жамбыл и многих других. Разве могли мы предполагать хотя бы 6–7 лет назад, что 1995 год будет объявлен ЮНЕСКО Годом Абая, и что празднование этого юбилея будет прохо-

дять не только в Казахстане, но и в СНГ, в крупнейших мировых культурных центрах? Вспомните 1993 год, когда в урочище Ордабасы мы отмечали, по сути праздник национального единства, дату, связанную с объединением нации для отпора джунгарскому нашествию. То же можно сказать о дани памяти Жамбылу, юбилей которого мы недавно отметили. Празднование показало, что творческое наследие великого акына – это достояние не только старшего поколения, оно принадлежит молодежи, принадлежит будущему.

Мы смогли за эти годы по-новому оценить тот великий исторический урок нравственности, урок политического и гражданского мужества, который был преподан нам и государственными деятелями Казахстана в 1920–1930 годы.

Хотел бы сказать и о том, что создание профессиональных военных учебных заведений Казахстана, в которых уже сегодня учится наша молодежь, это также воспитание любви к Отечеству. И даже такой факт, как создание Военно-морских сил Казахстана – это новый символ независимого Казахстана, который всегда был страной сухопутной.

Однако в этом разговоре должны возникнуть и серьезные ноты. Когда-то Ф. М. Достоевский тонко уловил такое общественное явление, как смердяковщина. Национальные смердяковы, видящие в своей родине только отрицательное и восхваляющие чужие успехи и достоинства, появились и у нас. Для подобного тотального нигилизма, эмоционального самоуничтожения возможен один ответ: здоровый патриотизм. Можно критиковать режим, можно критиковать реформы, можно критиковать Президента. Но представлять свою Родину, свое государство каким-то несущественным образованием, не имеющим шансов на будущее, это и есть смердяковщина.

Всегда есть грань между критикой и национальным нигилизмом. Я хочу напомнить факт из новейшей политической истории. Когда осуществлялась операция "Буря в пустыне", практически все американские средства массовой информации заняли однозначную позицию, которую иначе как патриотической не назовешь. Можно по-разному трактовать это, но факт остается фактом.

Вообще всякого рода пессимисты напоминают мне об одном старом изречении, в котором говорится, что пессимист это тот, кто о каждом своем переезде на новое место извещает похоронное бюро.

Дорогие друзья!

Сегодня я не собираюсь ставить перед вами директивные задачи, обязательные для неукоснительного выполнения. Но хотел бы поговорить с вами и о той роли, которая определена молодежи судьбой на стыке исторических эпох, о вашем месте в реформировании страны. Не воспользоваться сегодня историческим шансом для достижения решительного прорыва к передовому состоянию общества – значит, растерять надежды и доверие народа, содействовать откату страны на обочину мирового развития. Что-

бы выполнить историческую задачу, мы должны активизировать творческий созидательный потенциал всех казахстанцев, и в первую очередь – ваш. Именно с молодежью сегодня связаны наши надежды, именно молодежь должна стать катализатором прогресса.

Поэтому я считаю задачей первоочередной государственной важности обеспечение авангардной роли молодежи в реформировании. Это должно произойти во всех сферах – экономике, политике, науке, культуре, образовании. Наш потенциал огромен. Казахстан – это страна молодых. В республике проживает свыше 4,5 млн. граждан в возрасте от 16 до 30 лет, что составляет около 28% от общей численности населения. Сегодня средний возраст казахстанцев – чуть больше 29 лет.

Политическая жизнь невозможна без голоса молодых. Да, у нас есть подростковые и молодежные общественные организации. На сегодняшний день в республике действует 145 таких объединений, 30 из которых имеют республиканские органы управления. Причем основную долю этих объединений составляют благотворительные фонды. В последние годы предприняты шаги к объединению и координации молодежного движения, создан Республиканский совет молодежных организаций. Союз молодежи Казахстана и объединение воинов-ветеранов войны в Афганистане имеют представительства и коллективных членов во всех областях республики.

Но хотел бы сказать, что наши молодежные организации пока не стали активными выразителями и защитниками интересов молодежи. В большинстве своем их деятельность носит формальный характер, а связь с молодежью начинается и заканчивается очередными заорганизованными мероприятиями. Мне кажется, нужна принципиально новая молодежная организация. Основными направлениями ее деятельности должны стать активизация роли молодежи в реформах, защита социальных интересов молодых людей, реализация их творческого потенциала. Кроме того, нам нужна такая организация, которая взяла бы на себя вопросы разработки, контроля и реализации государственной молодежной политики. Такая организация должна контролировать деятельность многих предприятий и учреждений, добиваться приоритетности в осуществлении молодежных программ, создавать квоты для трудоустройства молодежи, организовывать финансовую поддержку молодежных и детских изданий.

Думаю, что ни государству, ни нашей молодежи не нужны организации, которые лишь формально называют себя молодежными.

Необходимость конструктивного объединения молодежи еще более возрастает в связи с тем, что нам предстоит осуществить подготовку законодательной базы государственной молодежной политики на базе новой Конституции. Без института лоббирования ваших интересов ее эффективность будет гораздо ниже.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚҰРМАНҒАЗЫ КЕСЕНЕСІНІҢ АШЫЛУЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Астрахань, 12 қазан 1996 жыл

ҰЛЫ ДАЛА КҮЙ АТАСЫ ҚҰРМАНҒАЗЫНЫ ҰМЫТПАЙДЫ

Қымбатты менің отандастарым!

Біз сіздерді әрқашан есте ұстаймыз. Астрахань жері сіздердің отаныңыз, алайда Қазақстан өз ұлдарын олар қайда жүрсе де ұмытпайды. Құрметті астраханьдықтар, мен бұл кездесуге мейлінше қуаныштымын, өйткені ол Қазақстан мен Ресейдің өміріндегі маңызды оқиғаны атап өтеді, біздің елдеріміз арасындағы қатынастарды одан әрі нығайтуға қызмет етеді. Ұлы қазақ композиторының кесенесін ашуға Ресей Федерациясы Үкіметінің Төрағасы Виктор Черномырдиннің қатысуын және Астрахань губернаторы Анатолий Гужвиннің ұлттық дәстүрлерді сақтауға тікелей көмектесуін мен жоғарыда айтылғанның айғағы ретінде қабылдаймын. Сіздерге бүкіл қазақстандықтардың атынан алғыс айтамын.

Теңдесі жоқ күйші, қазақ музыкасында тұтастай бір бағыттың негізін қалаушы Құрманғазы Сағырбаевтың есімі әрбір қазаққа ғана танымал және қымбат деу аз, оны орыстар мен поляктар, татарлар мен немістер, өзбектер мен украиндар, алуан түрлі ұлттардың өкілдері естен шығармай, сүйіп тыңдайды. Сондықтан да бүгін біздер мен сіздер, ресейліктер мен қазақстандықтар есімі әлемдік тарихқа мәңгілікке жазылған адамды қастерлеп еске алып отырғанымыз мәдениеттің халықтарды жақындастырудағы рөлінің қаншалықты зор екенін тағы да айқын көрсетеді.

Осындағы әрбір отбасына және барша адамдарға бақыт, игілік, тыныштық және сәттілік тілеймін. Астраханьдықтарға қазақ мәдениеті мен тілін сақтау және дамыту жөніндегі қызметі, қазақ мектептерінің, газеттерінің, радио және телехабарларының, сондай-ақ ұлттық мәдени орталықтардың жұмысына көмектескені үшін шынайы ризашылық білдіремін.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 15 қазан 1996 жыл.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ
ҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ КҮРЕС ЖӨНІНДЕ ЕСЕП БЕРУ
ЖИНАЛЫСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 31 қазан 1996 жыл

**АДАМДАРҒА ЗАҢДАРДЫҢ ЖҰМЫС ІСТЕП, ҚЫЛМЫСТЫҢ
ЖАЗАЛАНАТЫНЫН ДӘЛЕЛДЕМЕЙ ТҰРЫП, ЕШҚАНДАЙ ЖАҚСЫЛЫҚ
КҮТУГЕ БОЛМАЙДЫ**

Ішкі істер министрінің Мемлекеттік тергеу комитетінің төрағасы, Бас Прокурордың баяндамаларында көптеген цифрлар келтірілді. Соның ішінде милицияның, із кесушілердің, прокурорлардың күш-жігерінің тиімділігін көрсететін цифрлар да аз болған жоқ. "Осы оңды өзгерістерді кімдердің сезінгенін сұрастырып көрейікші? Мұны бағалаудың басқаша өлшемдерін қолдану керек. Бұрынғы кездегідей, тіркелген қылмыстың артып кеткені үшін сіздерді ешкім де сынамайды. Ең басты мәселе мынада: қанша қылмыс ашылып, қаншасы сотқа өткізілді, қанша жағдайда ескерту жасалды?"

Журналистерге таратылған баспасөз баянына қарап баға беретін болсақ, республикада қылмыстың тұрақты түрде төмендеп келе жатқандығы байқалады. Үстіміздегі жылдың 9 айы ішінде 137 мыңнан астам қылмыс тіркеліпті. Мұның өзі өткен жылдағымен салыстырғанда 3 пайыз кем. Бұл жағдайға мемлекеттің басшысы берген тапсырма бойынша ұйымдастырылған "Құқық тәртібі", "Көкнәр", "Тосқауыл", "Балық аулау маусымы" сияқты жедел түрде қылмыстың алдын алу шараларын жүргізу елеулі ықпал етті. Жол милициясының бөлімшелерін құру және патрульдік телімдер принципінә көшу есебінен күзеттің тығыздығы арта түсті. Соның нәтижесінде көшедегі қылмыс 11 пайыз, кәмелетке толмаған жасөспірімдер арасындағы қылмыс – 14 пайыз, топтасып жасалған қылмыс 6 пайызға төмендеді.

96 мыңнан астам қылмыстың беті ашылды, соның ішінде 1662 қасақана кісі өлтіру, 2227 ауыр дене жарақатын салу, 1309 зорлау, 3,5 мыңнан астам кісі тонау және қарақшылық, 27 мың ұрлық жасау қылмыстары ашылды. Құқық қорғау органдары қызметкерлері 5 мыңнан астам хабарсыз кеткен азаматтардың жүрген жерлерін анықтады, сот пен тергеуден бой тасалап жүрген 15 мыңнан астам қылмыскерді ұстады. Олардан 11 мыңнан астам оқ ататын және суық қару, 260 мың оқ-дәрі мен граната, 9 тоннадан астам есірткі тәркіленді.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 1 қараша 1996 жыл.

Ірі және аса ірі мөлшердегі 2486 ұрлық, 621 парақорлық деректері анықталды. Қылмыскерлерден 372 миллион теңгенің қымбат бағалы мүліктері, материалдық және ақшалай қаржысы тәркіленді. Жаңа егін орағы кезінде ауыл шаруашылық өнімдерін ұрлаудың 700-ден астам оқиғасы әшкереленді.

Салық полициясының құрылымындағы бөлімшелер заңдық және жеке тұлғаларды тексерудің 20 мыңға жуық шараларын жүзеге асырды, Салық туралы заңның 17 мың рет бұзылғаны белгілі болды. Бұл фактілер бойынша 5 миллиард теңгенің қаржылай санкциялары ұсынылып, 1,5 миллиард теңге бюджет есебіне өндіріп алынды. Банкілердің есебіне кезінде Үкіметтің кепілдік беруімен алынған несиелердің 791 миллион теңгесі қайтарылды. Салық заңын қасақана бұзғаны үшін 11 мыңнан астам лауазымды тұлғалар әкімшілік жолмен жауапқа тартылды. Жалған спирттік ішімдіктер әзірлейтін және құятын 102 жасырын цех жабылды, 2,5 миллион теңгенің 16,7 мың литрге жуық қолдан жасалған өнімі тәркіленді. Кеден органдары контрабандалық әрекетпен айналысушылардың үстінен 158 қылмысты іс қозғады және кеден ережелерін бұзғаны үшін олардан 62 миллион теңге мөлшерінде айып өндірілді.

Осы есептерді тыңдағаннан кейін, қылмысқа қарсы күрес проблемаларына назар аударуды сәл болса да осалдатсақ, бұл жұмыстың тиімділігі елеулі түрде төмендеп кететініне тағы да айқын көз жеткіздім. Қазір республикада қылмыстың өсуін тоқтатуға қол жетті және қылмысқа кедергі жасайтын жағдай едәуір тұрақтандырылды. Әрине, осы бір құлаққа жағымды фактілердің арғы жағында құқық қорғау органдары қызметкерлерінің күн сайынғы ауыр еңбегі тұрғанын және олардың бұл қызметін ешкім де кемітейін деп отырған жоқ. Бірақ қол жеткен жетістікке тоқмейілсуге болмайды.

Егер қылмыс статистикасы мен тәулік сайын жиналатын жедел мәліметерге жіті көз жіберетін болсақ, қылмыстың ауыр түрлерімен күрес жүргізудің қазіргі жағдайына жақсы баға бере қоятындай оптимизмге негіз жоқ. Елімізде тәулік сайын 500-ге жуық қылмыс тіркеледі екен. Мұның өзі – әрбір 3 минут сайын бір қылмыс жасалады деген сөз. Арқалық қаласының дәл ортасында қылмыскер топтар өздерінің ықпал ету салаларын бөлісіп алу үшін оқ ататын қаруларды қолдана отырып мәселені шешуге дейін барған. Ал, Семей облысында ағайынды Исатаевтардың қарақшы тобы соңғы екі жылдың ішінде дерлік өздерінің қара бастарының мүдделерін көздеп, қасақана кісі өлтірумен айналысып келген. Олар үш отбасының сегіз адамын өлтірген. Қарақшылық шабуыл жасау мен зорлаудың саны 20 пайыз дерлік, есірткіге байланысты қылмыстардың саны үш есе дерлік өсіп кеткен.

Міне, көріп отырсыздар, бізде жұмыс қаншалықты құлдырап кеткен де-сеңгізші! Қылмыскерлер тапа-тал түсте кісі өлтіріп, әйел зорлап жатады. Ал, біз қылмыскерлерді іздеп тауып, жазалай да алмаймыз. Сонда біздің мемлекетіміз құқық қорғау органдары қызметкерлерінің тұтас бір армиясын не үшін ұстап отыр? Соңғы үш жылдың ішінде ішкі істер органдары қызметкерлерінің саны үштен бір есе, ішкі әскер қызметкерлерінің саны жартылай, ал прокуратура қызметкерлері 1,5 есе дерлік өсті. Соған қарамастан құқықты аяққа басу

әрекеттері барынша дәрекі және шектен шыққан арсыздықпен жасалатын болды. Қылмыскерлер әлемі сіздерден қорыққанды қойды. Өйткені олар өздерінің жазаланбайтынына, ал кейде қолға түсіп қалған жағдайда пара беріп құтылып кететініне сенімді. Бұған келтірер мысалдар жетіп артылады.

Қылмыстың бетін ашу және оны тергеу жөнінде арнайы орган құрылған болатын. Солай бола тұрса да, бұл жұмысты түбегейлі жақсартудың сәті әлі түскен жоқ. Үстіміздегі жылы 41 мыңнан астам қылмыстың беті ашылмай қалып отыр. Соның ішінде – 304 қасақана кісі өлтіру, 860 аса ауыр дене жарақатын салу, 340 әйел зорлау, 5 мыңға жуық кісі тонау мен қарақшылық, 26 мың дерлік кісі мүлкін ұрлау фактілері болды. Осы цифрларға ой жүгіртіп көріңіздерші! Сонда осындағы әрбір қылмыстың арғы жағында қаншалықты қайғы-қасірет, төгілген қан мен егілген көз жасы бар екенін байқайсыздар. Олай болса, қылмыскердің қайткен күнде де жазаланғаны туралы, яғни сіздердің жұмыстарыңыздың тиімділігі туралы қалай айтуға болады?! Өйткені республика бойынша қазір іс жүзінде әрбір екі ауыр қылмыстың біреуі ғана, ал Алматы қаласы мен Қарағанды облысында әрбір үшінші қылмыс қана ашылады.

Тергеушілердің қолындағы өндірісте жатқан қылмысты істердің саны 15 пайыз дерлік кеміп кеткен, онын үстіне тергеудің сапасы да нашарлап барады. Әрбір бесінші қылмысты іс белгіленген мерзімде тергеліп бітпейді, әрбір тоғызыншы қылмысты іс қосымша тергеуге қайтарылып жатады. Өткен жылдағымен салыстырғанда прокурорлар қосымша тергеуге қайтарып жіберген қылмысты істердің саны 4 есе арта түскен. Ешқандай заңдық негізі болмаса да қылмысты жауапкершілікке тартылған кінәсіз адамдардың саны екі есе көбейіп кеткен. Тек прокурорлардың өздері ғана ондай заңдық негізі жоқ жағдайда ұсталған 600-ге жуық азаматты босатуға мәжбүр болған. Ал, 200-ден астам адамды соттар қылмысты жауапкершілікке заңсыз тартылғаны үшін ақтаған.

Үстіміздегі жылы прокурорлар қылмыстық есептен жасырылған екі жарым мыңға жуық қылмысты ашып, есепке қойған. Ал, біз болсақ, азаматтардың құқығын аяққа басатын қылмысты әрекеттердің жасалу мөлшері кеміп бара жатыр деп соғамыз. Сонда мұндай статистикаға қалай сенуге болады?!

Ұйымдасқан қылмыс пен коррупцияға қарсы күрестің нақты нәтижелері жоқ. Экономика саласына қылмыстық әрекеттердің дендеп енуінің мөлшері барған сайын артып келеді. Ал, Мемлекеттік тергеу комитеті бөлімшелерінің экономикалық қылмысқа қарсы күресінің тиімділігі шындығына келгенде жоқтың қасы болып отыр. Олар бұрынғы ескі сарынмен жұмыс істейді, нарықтық экономиканың нақты жағдайларын ескермейді. Лауазымды адамдардың қызмет бабын пайдаланып, қасақана талан-таражға жол беру әрекеттерінің үштен бірі анықталмай қалып отыр. Осы категориядағы қозғалған қылмысты істердің жартысынан астамы сот органдарына мүлдем жетпейді. Ол ол ма, олардың көпшілігі қысқартылып жатады немесе негізсіз тоқтатылады. Мұндай жағдайда коррупцияға қарсы күрестің тиімділігі

жөнінде қандай сөз болуы мүмкін?! Өйткені өздеріңіз ойлап көріңіздерші, парақорлыққа байланысты қозғалған 482 қылмысты істің сот органдарына тек 69-ы ғана жеткен, ал салық төлеуден бойларын қасақана аулақ салудың 176 фактісінің небәрі 25-і сөгіс жариялаумен ғана тынған.

Көшедегі қылмыс динамикасының да үрейлі процестері жиі байқалады. Республикадағы әрбір оныншы қылмыс көшеде жасалады. Мұның өзі әдетте барып тұрған айыл жимас дерекілікпен жасалатын қатерлі әрекеттер болып отыр. Ішкі істер органдары бұрын сотталған және кәмелетке толмаған жасөспірімдер арасында құқық бұзудың алдын-алу шараларын өз дәрежесінде жүргізумен әлі де баяғысынша баяу, жеткіліксіз айналысып келеді. Ал, әлгілердің жасаған қылмыстары барған сайын өсе түсуде. Солай бола тұрса да, Сіздер, міне төрт жыл болды, "Құқық бұзуға жол бермеудің алдын ала қолданылатын әлеуметтік шаралары туралы" Заң жобасын жасаумен ұзақ айналысып келесіздер және оны бітіретін түрлеріңіз де көрінбейді. Көне, маған кім жауап бере алады – әлгі Заң жобасы Парламентке енді қашан ұсынылмақ?

Қылмысқа қарсы күресті ұйымдастырудағы орын алып жүрген олқылықтар туралы айтқан кезде біз бірнеше жыл бойы қатарынан еліміздің белгілі бір аймақтарын ғана айтумен келеміз. Солай бола тұрса да, сол облыстардағы құқық қорғау органдарының басшылары генерал шендерін алып, қызмет бабында жоғарылаумен келеді.

Неге екенін қайдам, жұмыстағы ойсыраған кемшіліктері үшін олардың ең болмаса біреуінің лауазымды қызметінен босатылғанын ести алмай-ақ келеміз. Қызметкерлерді аттестаттау және олардың арасында тазарту жүргізу бар болса да қызметкерлердің өз арасындағы қылмыс жасау әрекеттері артып келе жатқаны таңқалдырады. Тек үстіміздегі жылдың өзінде ғана қызметіне сай келмейтін келеңсіз жағдайларға байланысты Мемлекеттік тергеу комитетінің органдарынан қазірге дейін 246 қызметкер жұмыстан босатылды, 61 қызметкер қылмысты жауапкершілікке тартылды. Ал, ішкі істер органдарынан тап осындай себептермен 847 қызметкер жұмыстан босатылды және 162 қызметкер қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Қарағанды қаласындағы Октябрь аудандық ішкі істер бөлімінің екі қызметкері 600 доллар алу үшін қасақана кісі өлтіруге қатысқан. Шығыс Қазақстан облысының Глубокое селосында милиция қызметкері 13 жасар қыздың 10 килограмм кокс ұрлаған қылмысын жасырмақ болғаны үшін оны өзімен етек қатынасын жасауға мәжбүр еткен. Жамбыл облысында Мемлекеттік тергеу комитетінің Мойынқұм ауданы бойынша қылмыскерлерді іздестіру бөлімінің бастығы мен қызметкерлері өздері күдік келтірген азаматты айуандықпен ұрып-соққан, ақырында ол тергеу кабинетінде қаза тапқан. Мұндай сұмдық оқиғалар аз емес.

Тәртіп сақтауды және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету мәселелеріне еліміздің Үкіметі де жеткілікті көңіл бөліп отырған жоқ. 1996 жылдың 10 айы да өте шықты, ал, Қылмысқа қарсы күрестің 1996-1997 жылдарға арналған Бағдарламасын жасау күні бүгінге дейін аяқталған жоқ. Міне, мұндай мейлінше жайбасарлықпен қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз етудің құқықтық

базасын қалыптастыру қиын. Соның салдарынан да қылмыстық әрекеттердің жаңа түрлерін заң бойынша тергеп, жауапқа тарту іс жүзінде орындалмай келеді. Парламентке осы уақытқа дейін Қылмыстық Қылмыстық-процессуальдық, Әкімшілік, Қылмыстық атқару кодекстерінің жобасы енгізілген жоқ. Ал, бұл жобаларды жасау 1990 жылдан бері созылып келе жатқаны белгілі. Ол жобаларды Парламентке ұсынудың мерзімі ұдайы бұзылумен келеді. Ал, Үкіметте бұған назар аударып отырған ешкім жоқ.

Маскүнемдіктің, алкоголизмнің, есірткі мен уытты заттарға құмарлықтың қылмыстық салдары қандай болатыны барша жұртқа жақсы мәлім. Солай бола тұрса да, осы бір келеңсіз құбылыстарға қарсы күрес жүргізудің Кешенді бағдарламасын жасауды Үкімет тағы да бірнеше жылға созумен келеді. Әлі де бітіре алатын түрі жоқ, Ал, бұл екі ортада алкогольдік-қылмыстық жағдайлар барған сайын күрделі бола түсуде. Есірткіні қолдану қарқыны, әсіресе, жастар арасында қатты қарқын алып келеді.

Үкіметке экономикалық қылмысқа қарсы күресте салық полициясының рөлін арттыру жөнінде ұсыныс енгізуді тапсырамын. Сонымен қатар, Мемлекеттік тергеу комитеті мен Ішкі істер министрлігі атқаратын қызметтің аражігін ажыратуды қамтамасыз ететін заң жобасын әзірлеу қажет. Өйткені Мемлекеттік тергеу комитетінің күш-жігерін аса ауыр және қауіпті қылмыс түрлерін тергеу ісіне шоғырландыру, ал "ұсақ-түйекті" ішкі істер органдарына беру тиімді болмақ.

Прокуратура органдарынан тергеу жүргізу міндеті алып тасталғаннан кейін енді олардың барлық назары заңдылықты сақтауды қадағалауға шоғырлануы тиіс-ақ еді. Бірақ істің жайы тіпті басқаша болып шықты. Сыртқы экономикалық қызмет саласындағы, мемлекеттік мүлікті жекешелендіру кезіндегі, қаржы-банк операцияларын жүргізу барысында лауазымды жеке адамдардың өздерінің қызмет бабын қара бастарының мүдделері үшін пайдаланғаны туралы шағымдар жер-жерден қардай борап түсуде. Ал, прокуратура органдары ол оқиғаларды тіркеуге алумен айналысуды ғана қанағат тұтып отыр, заңның өздеріне берген өкілеттіктерін пайдаланар емес.

Президент әкімшілігіне азаматтардан түсіп жатқан арыз-шағымдардың әрбір екіншісі олардың құқықтарын құқық қорғау органдарының өздері аяққа басыумен байланысты. Біз әдетте еліміздің азаматтарын заң күзетінде тұруға тиісті құрылымдардың озбырлығынан қорғауға да мәжбүр болып жүрміз.

Қарулы Күштерде заңдылықты қамтамасыз ету мәселесіне баса назар аудару қажет. Мұнда да прокуратура органдары әл-өзір елеулі нәтижелерге қол жеткізе қойған жоқ. Үстіміздегі жылы осы уақытқа дейін әскерлерде мың жарымнан астам қылмыс жасалды. Әсіресе, жарғылық емес қарым-қатынастар негізінде жасалатын қылмыс етек жайған, кей жағдайларда бұған офицерлердің өздері де көз жұма қарайды. Осылайша дивизиялар бірінің командирінің тәрбие және құқық жұмыстары жөніндегі орынбасары полковник Смыков қылмыстық жауапкершілікке тартылды, ол қылмыстық іс бойынша тексеру кезінде солдатты мойындату үшін электр тоғымен қинаған.

Және мұндай "тәрбиешілер" армияда аз емес, бірақ олар жауапкершілікке тартылмай келеді.

Прокурорлардың күш-жігері заңдылықты нығайтудың ең өзекті мәселелеріне шоғырландырыла бермейді. Прокурорлық қадағалау, тергеу және тексеру органдарының қызметіндегі елеулі кемшіліктер мен олқылықтарды жоюға ықпалын аз тигізеді, бұл органдарда сөзбұйдалыққа жол беріліп, кінәлілер еш негізсіз қылмыстық жауапкершіліктен құтқарылып жатады.

Талдау көрсеткеніндей, соттар жұмысының сапасы да жақсара қойған жоқ. Судьялардың сөзбұйдалығы мен өктемдігіне шағымдар өте көп түседі. Көптеген сот актілері бұзылып өзгертілуде, істерді қарау барысында сиырқұйымшақтыққа жол беріліп жатады. Биылғы жылы әрбір он екінші қылмыстық істі республика соттары белгіленген мерзімді әрескел бұзып қараған екен, ал Торғай, Қарағанды және Көкшетау облыстарында мұндай істердің үлес салмағы жалпы республикалық көрсеткіштен екі есе асып түседі. Судьялардың кінәсінен тергеу изоляторында мыңдаған адам заңсыз ұсталуда. Тек астаналық тергеу изоляторында 1996 жылғы мамырда 900-ден астам адам заңда белгіленген мерзімнен әлдеқайда ұзақ уақыт сот процесін күтумен болған.

Істі қарау сапасының жайы да мәз емес. Үстіміздегі жылдың алты айында үш мыңға жуық үкім өзгертілген және бұзылған. Тұтастай алғанда республика бойынша көрсеткіштен Ақтөбе, Атырау, Солтүстік Қазақстан, Павлодар және Торғай облыстарындағы аудандық соттардың үкімдері мен шешімдері екі есеге дерлік көбірек өзгертіледі және бұзылады. Ал, Алматыда аудандық соттар шешімдерінің әрбір тоғызыншысы өзгертіледі және жойылады, мұның өзі орташа статистикалық республикалық көрсеткіштен үш есе көп.

Былай алып қарағанда аудандық буын үшін үлгі болуға тиіс облыстық соттардың қызметі ең келеңсіз бағаларға лайық. Адамдар жылдар бойы заңды шешімге қол жеткізе алмайды. Мынадай айғақты цифрлар бар: тұтастай еліміз бойынша облыстық соттардың әрбір үшінші азаматтық ісі бойынша шешім жойылады және өзгертіледі. Атырау, Шығыс Қазақстан және Көкшетау облыстарында әрбір екінші іс бойынша, ал Семей және Оңтүстік Қазақстан облыстарында қаралған барлық азаматтық істер бойынша шешімдер жойылған. Қылмыстық істерді қарау сапасының жайы да осындай болып тұр. Егер республика бойынша облыстық соттардың әрбір алтыншы үкімі жойылған және өзгертілген болса, Алматы, Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан, Семей облыстарында әрбір үшінші іс, ал Ақтөбе облысында әрбір екінші іс осындай кепті киген.

Соттардың тәуелсіздігі мен ешкімнің қол сұқпауын қамтамасыз ету сот реформасының айқындалушы идеясы болып табылады. Алайда, бұл олардың Заңнан тәуелсіз болуы дегендік емес, сондықтан да қылмыстық процессуалдық заңдарда процеске қатысушылардың сот актілеріне наразы

болу және шағым келтіру тәртібінің көзделуі кездейсоқ емес. Ал іс жүзінде қалай болып отыр? Қаскелең ауданының судьясы Максудов топтасып әйел зорлағаны үшін қамауда ұсталып келген Алуев және Тәжин дегендерді заңсыз ақтап, сот залында босатқан. Прокурордың қарсылығы бойынша үкім жойылған, бірақ қылмыскерлер, әлбетте, жасырынып үлгерген. Тергеу органдары өз құзырын асыра пайдаланғаны және пара алғаны үшін айыптаған поселкелік ішкі істер бөлімінің бұрынғы бастығы Трифоновты Қостанай облыстық сотының сот алқасы еш негізсіз ақтап шыққан. Кейіннен бұл үкім жойылып, іс жаңадан қарауға жолданған, бірақ Трифонов та жасырынып үлгерген. Алматы облысындағы Жамбыл ауданының судьясы Нұрманов қылмыстық іс бойынша сотталушы жоқ болса да, былайша айтқанда, сырттай үкім шығарып жіберген.

Көп ретте жазаның болмай қоймайтындық принципі судьялардың қарқан бастарының мүдделерін көздеуі салдарынан әрекет етпейді. Бұл тұрғыда Жоғарғы Соттың бұрынғы мүшесі Керимовтың мысалы белгілі, ол пара алғаны үшін бас бостандығынан бес жылға айыруға сотталған. Жуырда ғана Алматы қаласындағы Жетісу ауданының судьясы Сырлыбаев пен Оңтүстік Қазақстан облысындағы Сайрам ауданының судьясы Тончиев келеңсіз әрекеттері үстінде ұсталып, енді қылмыстық жауапкершілікке тартылуда.

Әлбетте, сот корпусында кіршіксіз беделге және жоғары жауапкершілік сезіміне ие адамдар аз емес. Алайда, сот қызметінің ерекшелігі сондай, тіпті бір заңсыз үкім, бір заңсыз шешім тұтастай сот әділдігінің беделіне елеулі нұқсан келтіреді.

Бүгінде сот әділдігі жүйесінде сот актілерінің орындалуы ең әлсіз буын болып табылады. Сот органдарының осы саладағы жұмысының адамдар тарапынан көп наразылық туғызуы кездейсоқ емес. Сотқа өздерінің заңды құқықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында шағымданғандар үшін сот процесінің өзі емес, олардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін нақты қалпына келтіру маңызды. Егер шешімдерді ешкім орындамайтын болса, олар кімге керек? Прокуратура органдарының деректері бойынша әрбір алтыншы қылмыстық істе үкімнің орындалғаны туралы мәліметтер жоқ. Мүлікті тәркілеу тұрғысындағы үкімдердің жартысына жуығы орындалмаған. Шаруашылық істер бойынша жағдай тіпті келеңсіз, мұнда шешімдердің 90 пайызы дерлік орындалмай қалады.

Мұнарлы ақиқат осындай. Ал мұның өзі құқық қорғау органдарының қызметіндегі олқылықтарды алдамшы статистикамен бүркемелеуге тырысатын кейбіреулердің әрекетімен қабыспай жатады.

Құқық қорғау органдарының жеткілікті әлеуеті бар және олар елімізде құқық тәртібін қамтамасыз етуге тиіс. Даңғаза рапорттардың уақыты өткен – қазір нақты іс, тек қана нақты іс қажет. Қылмысқа қарсы күрес науқаншылдық тұрғыда емес, тұрақты жүргізілуі тиіс. Тек сондай жағдайда ғана табысқа жетуге болады.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ОТЧЕТНОМ СОВЕЩАНИИ СИЛОВЫХ ОРГАНОВ О БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ*

Алматы, 31 октября 1996 года

"ПОКА НЕ ДОКАЖЕТЕ ЛЮДЯМ, ЧТО ЗАКОНЫ ДЕЙСТВУЮТ, ЗЛО НАКАЗЫВАЕТСЯ, – НИЧЕГО ХОРОШЕГО НЕ БУДЕТ"

В докладах министра внутренних дел, председателя Государственного следственного комитета, Генерального прокурора звучало много цифр, иллюстрирующих в том числе эффективность усилий милиции, розыскников, прокуроров. Давайте спросим, кто ощутил эти благоприятные перемены? Нужны другие оценочные критерии. Никто не будет вас, как в былые времена, критиковать за рост зарегистрированных преступлений. Сколько раскрыто, доведено до суда – вот что главное. И сколько предупреждено.

Если судить по пресс-релизу, предложенному журналистам, в республике прослеживается устойчивая тенденция снижения преступности. За 9 месяцев нынешнего года зарегистрировано свыше 137 тысяч преступлений, что на 3% меньше, чем в прошлом году. Этому способствовало проведение по поручению Главы государства оперативно-профилактических мероприятий "Правопорядок", "Мак", "Заслон", "Путина". Увеличена плотность нарядов за счет создания подразделений дорожной милиции и перехода на принцип патрульных участков. В результате уличная преступность снизилась на 11 %, среди несовершеннолетних – на 14%, групповая – на 6%.

Раскрыто более 96 тысяч преступлений, в том числе 1662 умышленных убийства, 2227 тяжких телесных повреждений, 1309 изнасилований, более 3,5 тысяч грабежей и разбоев, 27 тысяч краж имущества. Сотрудниками правоохранительных органов установлено местонахождение более 5 тысяч без вести пропавших граждан, задержано свыше 15 тысяч преступников, скрывавшихся от суда и следствия.

Изъято свыше 11 тысяч единиц огнестрельного и холодного оружия, 260 тысяч единиц боеприпасов и гранат, более 9 тонн наркотиков.

Выявлено 2486 хищений в крупных и особо крупных размерах, 621 факт взяточничества. У преступников изъято драгоценностей, материальных и денежных средств на сумму 372 млн. тенге. Выявлено более 700 фактов хищений сельхозпродукции нового урожая.

* Газета "Казахстанская правда", 1 ноября 1996 года.

Подразделениями налоговой полиции проведено около 20 тысяч проверок юридических и физических лиц, выявлено 17 тысяч нарушений налогового законодательства, по которым доначислено налогов, предъявлено финансовых санкций на сумму 5 млрд. тенге, 1,5 млрд. тенге взыскано в бюджет. На счета банков возвращено выданных под гарантии Правительства кредитов на сумму 791 млн. тенге. За нарушения налогового законодательства к административной ответственности привлечено более 11 тысяч должностных лиц.

Обезврежено 102 подпольных цеха по изготовлению и розливу фальсифицированных спиртных напитков, конфисковано около 16,7 тысячи литров самодельной продукции на сумму 2,5 млн. тенге.

Органами таможни возбуждено 158 уголовных дел по контрабанде и взыскано штрафов за нарушение таможенных правил на сумму 62 млн. тенге.

Заслушав отчеты, я еще раз убедился в том, что стоит только чуть ослабить внимание к проблемам борьбы с преступностью, как эффективность этой работы заметно снижается. В республике удалось остановить рост преступности и несколько стабилизировать криминогенную обстановку. Все мы понимаем, что за этим отрадным фактом стоит тяжелый каждодневный труд сотрудников правоохранительных органов, и никто не собирается умалять их заслуги. Но останавливаться на достигнутом нельзя!

Стоит внимательно посмотреть уголовную статистику и ежедневные оперативные сводки, чтобы убедиться: оснований для оптимизма в оценке состояния борьбы с тяжкими видами преступлений нет. Ежедневно в стране регистрируется около 500 преступлений, то есть каждые три минуты совершается одно преступление. В центре города Аркалыка преступные группировки устраивают разборки за сферы влияния с применением огнестрельного оружия. В Семипалатинской области банда братьев Исатаевых в течение почти двух лет совершала умышленные убийства из корыстных побуждений и вырезала три семьи общей численностью восемь человек. Почти на 20 процентов возросло число разбойных нападений и изнасилований, на треть – преступлений, связанных с наркотиками.

До чего докатились: убивают и насилуют среди бела дня, а найти и наказать преступников не можете. Зачем же тогда государство содержит целую армию работников правоохранительных органов? За последние три года численность сотрудников органов внутренних дел возросла на треть, внутренних войск – почти наполовину, прокуратуры – в полтора раза. Противоправные деяния становятся дерзкими и циничными. Преступный мир перестал бояться вас, потому что уверен в своей безнаказанности, а порой и возможности откупиться в случае задержания. Примеров этого предостаточно.

Создан специальный орган по раскрытию и расследованию преступлений, а коренного улучшения этой работы не произошло. В текущем году остались не раскрытыми свыше 41 тысячи преступлений, в том числе 304

умышленных убийства. 860 тяжких телесных повреждений, 340 изнасилований, около пяти тысяч грабежей и разбоев, почти 26 тысяч краж чужого имущества. Только вдумайтесь в эти цифры, сколько горя, крови и слез за каждым из этих преступлений! О какой неотвратимости наказания и, стало быть, эффективности вашей работы можно говорить, если по республике раскрывается практически лишь каждое второе тяжкое преступление, а в городе Алматы и Карагандинской области – только каждое третье.

Количество находящихся в производстве у следователей уголовных дел уменьшилось почти на 15 процентов, а качество следствия ухудшается. Каждое пятое уголовное дело расследуется с нарушением установленного срока, каждое девятое – возвращается для дополнительного расследования. При этом в четыре раза больше по сравнению с прошлым годом прокурорами возвращено уголовных дел для дополнительного расследования. В два раза возросло число лиц, необоснованно привлекавшихся к уголовной ответственности. Только прокурорами освобождено около 600 граждан, задержанных без законных на то оснований. А свыше 200 человек оправданы судами как незаконно привлеченные к уголовной ответственности.

В текущем году прокурорами выявлено и поставлено на учет около двух с половиной тысяч укрытых от учета преступлений. А мы везде твердим об уменьшении количества совершаемых противоправных деяний. Можно ли верить такой статистике?

Нет реальных результатов в борьбе с организованной преступностью и коррупцией. Продолжают расширяться масштабы преступного проникновения в сферу экономики. А эффективность работы подразделений ГСК по борьбе с экономической преступностью, по сути, остается нулевой. Они работают по-старому, без учета реалий рыночной экономики. На треть меньше выявлено хищений путем злоупотребления служебным положением. Более половины возбужденных уголовных дел этой категории вообще не доходит до суда. Причем большинство их прекращается или приостанавливается необоснованно. О какой эффективности борьбы с коррупцией можно говорить, если из 482 дел, возбужденных по взяточничеству, до суда дошло лишь 69, а из 176 фактов злостного уклонения от налогов только 25 закончились вынесением приговора.

Тревожные процессы наблюдаются в динамике уличной преступности. Каждое десятое преступление в республике совершается на улице, и, как правило, это самые дерзкие и опасные деяния. По-прежнему органы внутренних дел не занимаются должным образом профилактикой правонарушений среди ранее судимых и несовершеннолетних. Число преступлений, совершаемых ими, растет. И в то же время вот уже в течение четырех лет вы разрабатываете и никак не можете доработать проект закона "О социальной профилактике правонарушений". Кто мне ответит на вопрос: когда же наконец этот законопроект будет внесен в Парламент?

Уже несколько лет подряд констатируя провалы в организации борьбы с преступностью, мы называем одни и те же регионы страны. Между тем руководители правоохранительных органов этих областей получают генеральские звания и повышения по службе. Что-то я не слышал, сказал Президент, чтобы хоть один из них был освобожден от должности за вопиющие недостатки в работе. Проводятся аттестации и чистки, а в итоге преступность среди личного состава растет. Только в текущем году по отрицательным мотивам из органов Государственного следственного комитета уже уволены 246 сотрудников, к уголовной ответственности привлекается 61 сотрудник ГСК. А из органов внутренних дел по отрицательным мотивам уволены 847 сотрудников и 162 привлекаются к уголовной ответственности. В Караганде два сотрудника Октябрьского РОВД за 600 долларов приняли участие в умышленном убийстве. В селе Глубоком Восточно-Казахстанской области работник милиции принудил вступить в интимную связь 13-летнюю девочку за сокрытие факта воровства ею 10 килограммов кокса. Начальник и сотрудники уголовного розыска отдела ГСК по Моинкумскому району Жамбылской области зверски избили подозреваемого, который скончался у них в кабинете. И таких случаев немало.

Не уделяет необходимого внимания вопросам обеспечения правопорядка и борьбы с преступностью и Правительство страны. Прошло десять месяцев 1996 года, а разработка программы борьбы с преступностью на 1996–1997 годы так и не завершена. Такими же черепашьими темпами формируется база правового обеспечения борьбы с преступностью, в результате чего фактически не преследуются законом новые формы преступного поведения. До сих пор не внесены в Парламент проекты Уголовного, Уголовно-процессуального, Административного, Уголовно-исполнительного кодексов, которые разрабатываются аж с 1990 года. Сроки их представления систематически срываются, и никому в правительстве до этого дела нет.

Всем хорошо известны криминальные последствия пьянства, алкоголизма, наркомании и токсикомании. И опять же Правительство уже несколько лет разрабатывает комплексную программу борьбы с этими негативными явлениями, но никак не может ее завершить. А тем временем алкогольно-криминальная ситуация становится все более сложной, темпы наркомании, особенно среди молодежи, нарастают.

Поручаю Правительству внести предложения по повышению роли налоговой полиции в борьбе с экономическими преступлениями. Одновременно надо подготовить законопроект, четко разграничивающий полномочия, функции ГСК и МВД с тем, чтобы сосредоточить усилия ГСК на расследовании тяжких и опасных преступлений, а "мелочевку" передать органам внутренних дел.

Из органов прокуратуры изъято следствие, и теперь, казалось бы, все внимание должно быть сконцентрировано на надзоре за законностью. Да

не тут-то было! Повсеместно поступают жалобы на злоупотребления во внешнеэкономической деятельности, при приватизации государственного имущества, проведении финансово-банковских операций, а органы прокуратуры в лучшем случае занимаются констатацией этих фактов, не используя предоставленные законом права.

Каждое второе поступающее в Администрацию Президента заявление граждан связано с нарушением их прав правоохранными органами. Мы зачастую вынуждены защищать граждан страны от произвола тех структур, которые призваны стоять на страже закона.

Большое внимание надо уделить проблеме обеспечения законности в Вооруженных силах. И здесь органам прокуратуры пока не удалось добиться заметных результатов. В текущем году в войсках уже совершено свыше полутора тысяч преступлений. Особенно распространены преступления, совершаемые на почве неуставных взаимоотношений, поощряемых в ряде случаев и самими офицерами. Так, к уголовной ответственности привлечен заместитель командира одной из дивизий по воспитательной и правовой работе полковник Смыков, который при проведении дознания по уголовным делам с целью получения признания подвергал солдат истязаниям электротоком. И таких "воспитателей" в армии немало, но ответственности они не несут.

Усилия прокуроров не всегда концентрируются на наиболее актуальных вопросах укрепления законности. Прокурорский надзор слабо влияет на устранение серьезных недостатков и упущений в деятельности органов следствия и дознания, которыми нередко допускается волокита, виновные необоснованно освобождаются от уголовной ответственности.

Как показывает анализ, не улучшается и качество работы судов. Очень много жалоб поступает на волокиту и произвол судей. Большое число судебных актов отменяется и изменяется, при рассмотрении дел допускаются непростительная волокита. В нынешнем году каждое двенадцатое уголовное дело рассмотрено судами республики с нарушениями установленного срока, а в Торгайской, Карагандинской и Кокшетауской областях удельный вес таких дел в два раза превышает общереспубликанский показатель. По вине судей в следственных изоляторах незаконно содержатся тысячи людей. Только в столичном следственном изоляторе в мае 1996 года свыше 900 человек ожидали судебного процесса сверх установленных законом сроков.

Не лучше обстоит дело и с качеством рассмотрения дел. За шесть месяцев текущего года изменено и отменено около трех тысяч приговоров. Почти в два раза больше, чем в целом по республике, изменяются и отменяются приговоры и решения районных судов Актюбинской, Атырауской, Северо-Казахстанской, Павлодарской и Торгайской областей. А в Алматы изменено и отменено каждое девятое решение районных судов, что в три

раза превышает среднестатистические республиканские показатели.

Самой негативной оценки заслуживает деятельность областных судов, которые, казалось бы, должны быть образцом для районного звена. Люди годами не могут добиться законного решения. Вот красноречивые цифры: в целом по стране отменяется и изменяется решение по каждому третьему гражданскому делу областных судов, в Атырауской, Восточно-Казахстанской и Кокшетауской областях – по каждому второму, а в Семипалатинской и Южно-Казахстанской областях отменены решения по всем рассмотренным гражданским делам. Точно так же обстоит дело и с качеством рассмотрения уголовных дел. Если по республике отменен и изменен каждый шестой приговор областных судов, то в Алматинской, Мангистауской, Северо-Казахстанской, Семипалатинской областях – каждый третий, а в Актюбинской – каждый второй.

Определяющей идеей судебной реформы является обеспечение независимости и неприкосновенности судей. Однако это ни в коей мере не означает, что они могут быть независимыми от закона, и не случайно уголовно-процессуальным законодательством предусмотрен порядок опротестования и обжалования участниками процесса судебных актов. А что мы имеем на практике? Судья Каскеленского района Максудов незаконно оправдал и освободил из зала суда неких Алуева и Тажина, совершивших групповое изнасилование и находившихся под стражей. По протесту прокурора приговор был отменен, но преступники, разумеется, успели скрыться. Судебной коллегией Кустанайского областного суда также необоснованно был оправдан бывший начальник поселкового ОВД Трифонов, обвиняемый органами следствия в злоупотреблении и получении взятки. Впоследствии приговор был отменен с направлением дела на новое рассмотрение, но Трифонов тоже успел скрыться. Судья Жамбылского района Алматинской области Нурманов вообще вынес приговор по уголовному делу в отсутствие подсудимого, так сказать, заочно.

Зачастую принцип неотвратимости наказания бездействует из-за корыстной заинтересованности судей. Всем вам известен пример с бывшим членом Верховного суда Керимовым, осужденным за взятку к пяти годам лишения свободы. Совсем недавно с поличным задержаны и теперь привлекаются к уголовной ответственности судья Жетысуйского района города Алматы Сырлыбаев и судья Сайрамского района Южно-Казахстанской области Тончиев.

Несомненно, в судебном корпусе немало людей с безупречной репутацией и высоким чувством ответственности. Но специфика деятельности судов такова, что даже один незаконный приговор, одно незаконное решение может существенно повредить репутации правосудия в целом.

Сегодня самым слабым местом в системе правосудия является исполнение судебных актов. Недаром работа судебных органов в этой части

вызывает много возмущения у людей. Для тех, кто обратился в суд для защиты своих законных прав и интересов, важен не сам судебный процесс, а реальное восстановление их нарушенных прав и законных интересов. Кому нужны решения, если они никем не исполняются?

По данным органов прокуратуры, в каждом шестом уголовном деле отсутствуют сведения об исполнении приговоров. Почти половина приговоров в части конфискации имущества не исполнена. Хуже всего ситуация по хозяйственным делам, где почти 90 процентов решений остаются неисполненными.

Такова невеселая реальность, и она, как видите, плохо корреспондируется с той радужной статистикой, которой кое-кто не прочь прикрыть проreхи в деятельности правоохранительных органов.

Правоохранительные органы обладают достаточным потенциалом и в состоянии обеспечить правопорядок в стране. Хватит парадных рапортов – требуется дело и только дело. Борьба с преступностью должна вестись постоянно, а не кампанейски. Только в таком случае мы можем рассчитывать на успех.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ,
ПОСВЯЩЕННОЙ 10-ЛЕТИЮ ДЕКАБРЬСКИХ СОБЫТИЙ
1986 ГОДА В АЛМАТЫ***

Алматы, 8 ноября 1996 года

**ДЕКАБРЬ 1986-ГО – ВАЖНЫЙ ЭТАП
В СТАНОВЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ**

Выступление молодежи против тоталитарной системы, золотыми буквами вписанное в историю Казахстана, говорится в нем, стало важным этапом в становлении национального самосознания нашего народа, переосмыслении его роли и места в современном мире, достижении подлинной независимости и государственного суверенитета.

Участники выступления, открыто потребовавшие восстановить незаконно попраные права своего народа, были подвергнуты репрессиям и жестким преследованиям. Однако вытравить из памяти людей эти события, остановить наше движение к свободе, демократии и равноправию было уже невозможно. Через несколько лет известное постановление ЦК КПСС, огульно обвинившее казахский народ в национализме, было отменено.

В памяти благодарных потомков навсегда останутся те, кто на себе познав разницу между декларируемой свободой и реальной бюрократической практикой авторитарного государства, поднял знамя борьбы за свободу и национальное самоопределение.

Желаю участникам конференции счастья, здоровья и жизненного благополучия. Твердо уверен в том, что этот научный форум внесет немалый вклад в дело изучения декабрьских событий 1986 года, их роли в становлении суверенного Казахстана.

* Газета "Казахстанская правда", 8 ноября 1996 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "НЕЗАВИСИМАЯ ГАЗЕТІНІҢ" БАС РЕДАКТОРЫМЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, 11 қараша 1996 жыл

"МЕН ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙДІҢ БОЛАШАҚ ҚАРЫМ- ҚАТЫНАСТАРЫНА ЗОР СЕНИММЕН ҚАРАЙМЫН"

Тілші:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, соңғы апталарда және тіпті соңғы айларда Қазақстан Президенті Мәскеудің саяси сахнасынан көрінбей кетті, ол бұрын Ресей астанасына келмесе де сол сахнадан ұдайы көрінетін еді, деген әсер қалыптасты. Мұны қандай жағдайларға байланысты деп ойлайсыз? Өлде Сіз саяси ықпалдастықтан үміт үзіп, түңіле бастадыңыз ба? Ресей Президентімен байланысыңызды үзіп алған жоқсыз ба? Ресейден теріс айналып, Азияға қарай бет бұрдыңыз ба?

Н. Назарбаев:

– Ықпалдастық саясатынан менің үміт үзіп, түңілмегенім, Ресей басшылығымен байланыстарымды үзбегенім – айқын да табиғи нәрсе. Ал, егер Қазақстан Ресейден теріс айналып кетіпті-міс деген мәселеге келетін болсақ, бұл жерде анықтай түсетін нәрселер бар. Біз қашан болса да өзіміздің сыртқы саясатымыздың көп векторлы болуын қалап келдік. Бұрыннан кеңінен қалыптасып қалған көзқарасқа қарамай, Батыс пен Шығыс бір-бірімен әлдеқашан табысып кеткен. Мұның өзі ең алдымен экономикадан және, қаншалықты бәсекелестік жағдайда болса да, барынша өзара түсіністік орнағанынан айқын көрінеді. Өзіміздің ең жақын көршілерімізбен – Қырғызстанмен, Өзбекстанмен, Түрікменстанмен, түркітілдес басқа да барлық мемлекеттермен тығыз да достық қарым-қатынастарымызды дамыта түсуге ұмтыла түсіп отырғанымыз – әбден табиғи нәрсе. Қалай дегенмен де біздің экономикалық мүдделеріміз өзара тығыз байланысты, тарихымыз, мәдениетіміз ортақ. Сөз реті келгенде айта кетейін, қазан айында Ташкентте түркітілдес мемлекет басшыларының кездесуі болып өтті. Оған Түркия да қатысты. Мәскеу баспасөзі өзінің ескі әдетіне басып, бұл маңызды оқиғаны "көзіне де ілген жоқ" десем, бұл жерде өкпемді білдіргенім емес. Ал, баспасөздің мұнысы бекер-ақ болды. Өйткені әлгі басқосуда ықпалдастық тұрғысынан келелі мәселелер елеулі түрде сөз болғаны белгілі. Кәміл сене беруіңізге болады, онда Ресейдің мүдделі болып отырған проблемаларын

* "Егемен Қазақстан" газеті, 16 қараша 1996 жыл.

шешу мәселелері де қозғалды. Атап айтқанда, Каспий теңізінің мәртебесін айқындау туралы, Қазақстан мұнайын тасымалдау жөнінде, коммуникацияны дамыту, туризмнің инфрақұрылымын жетілдіру жайында жан-жақты әңгіме болды... Иә, ондағы қандай мәселені алсақ та, олардың оң шешімін табуы Ресей үшін де, бүкіл Еуразия аймағы үшін де пайдалы еді.

Біз Батыс және Шығыс Еуропа елдерімен, АҚШ-пен, ҚХР-мен, Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерімен қарым-қатынастарымызды өзара түсіністік тұрғысынан қараймыз. Соның ішінде Қытайды алайық. КСРО кезінде осы елмен шекара проблемасын шешудің неше жыл бойы нәтиже бермегенін есіңізге түсіріңізші. Ал, біз 1994 жылдың өзінде-ақ байсалды, мақсаткерлік күш-жігер нәтижесінде Қазақстан – Қытай шекараларының өтетін шептері жөніндегі барлық даулы мәселелерді іс жүзінде реттеуге қол жеткіздік және тиісті құжаттарға қол қойыстық. Бұл маңызды жұмыстың ақылға қонымды қисынды нәтижесі үстіміздегі жылы Шанхайда, Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан арасында шекара аудандарындағы әскери аймақтарда өзара сенім орнату шаралары туралы бұрын-соңды теңдесі жоқ келісімге қол қою болғаны мәлім.

Ал, Ресейдің тікелей өзіне қатысты мәселелерге келетін болсақ, онда бұл мемлекеттің Қазақстан үшін аса маңызды экономикалық әріптес болып қала беретіндігін айтуымыз керек. Біздің өзара қарым-қатынастарымыз барлық уақытта да бірінші кезектегі маңызы бар мәселелер қатарында болып келді.

Енді менің Мәскеудің саяси сахнасындағы бой көрсетуім жөніндегі мәселеге келейік... Бұл жерде не айтуға болады? Кейде маған ол сахна тым тар және әбігерге түскен сахна сияқты көрінеді. Ал, ондай жерде қадірімді кетіріп, ұсақтануға барғым келмейді.

Тілші:

– КСРО-ның қираған үйінділері үстінде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылғанына да бес жыл толды. Осы өткен бес жылдың негізгі қорытындыларын неғұрлым жалпы сипатта болса да өзіңіздің қалай бағалайтындығыңызды айтсаңыз. Осы тақырыпты одан әрі дамыта түсейік: "Төртеудің келісімі" жөніндегі бірлескен жұмыстың алғашқы қорытындыларын Сіз қалай бағалайсыз? Бұл жерде көңіліңіз қалып, торыққан жеріңіз жоқ па? Бұл келісім бұған дейін ТМД шеңберінде және Қазақстан мен Ресейдің бір-бірімен екіжақты қарым-қатынастары шеңберінде қабылданған белгілі құжаттармен салыстырғанда әлдебір нақты жаңалық әкелді ме?

Н. Назарбаев:

– Егер сіздің есіңізде болса, мен Достастық құрылымының жұмысындағы тиімділік мәселесін жүйелі түрде сынап келе жатқандардың біреуі болып табыламын. Қол қойған құжаттарымыз жетіп артылады. Бірақ солардың көпшілігі іске асырылып жатыр ма? Бұдан алдыңызда отырған, өзіңізді құрметтеуші пақырды ТМД-ға қаны қас біреу екен деген қорытынды жа-

сауға тіпті де болмайды. Керісінше, мен өзімнің міндетімді нағыз іс жүзіндегі өзара тиімді ынтымақтастықтың алып дөңгелегін айналдыруда, ықпалдастық процестерінің қарқынын арттыруда деп білемін.

Сондықтан да мені осы бағыттағы ең қарапайым табыстардың өзі де шын мәнінде қуантады. Ал, бес жыл ішінде біз мейлінше елеулі табыстарға қол жеткіздік. Өзімнің көзқарасым бойынша, олардың ең басты деген екеуін атап өтейін. Біріншісі – жаңадан құрылған тәуелсіз мемлекеттердің саясатшылары мен азаматтарының дүниеге көзқарасында түбегейлі үлкен өзгеріс жасалды. Мемлекеттердің Еуропа одағы тұрпатындағы Еуразиялық одағын құру идеясы біздің елдеріміздің әртүрлі топтарында барынша белсенділікпен одан әрі талқыланып келеді. Бұл идеяның терең тамырлары бар және ол халықтардың өмірлік мүдделеріне сай келеді. Экономикадағы істің жағдайын жақсартқан сайын біз бәрімізге де өзара тиімді және тең құқықты өз ортақ рыногымыздың болуын міндетті түрде қалайтынымыз сөзсіз.

Екінші нәтиже тап осы экономика саласында туындайды. Шаруашылық байланыстарымыз аздап болса да қайтадан қалпына келіп, реттеле түсуде, аймақаралық кооперация да жаңа сапасымен жанданып келеді. Мысалы, Қазақстанды алайық. Біз қырғыздардың электр қуатын, өзбектердің газын пайдаланамыз. Ресейдің мұнайшылары мен энергетиктері Қазақстандағы, ал, керісінше, Қазақстанның мұнайшылары мен энергетиктері Ресейдегі түрлі объектілерді жекешелендіруге қатысып жүр. Алматыда Нижегород "Газелін" құрастыру қолға алынды. Біздің республикамыз Ресейге, Достастықтың басқа да елдеріне кен рудаларын, металл түрлерін, минералдық тыңайтқыштарды, ауылшаруашылық өнімдерін жөнелтеді, ал мұның есесіне олардан өзімізге қажетті тауарлардың алуан түрлерін алады. Сөйтіп, бұрынғы жоспарлы-бөліс жүйесінің қираған қалдықтары үстінде нарықтық өзара қарым-қатынастың шын мәніндегі әріптестік үлгісі бой көрсетіп келеді.

Әзіл ретінде үшіншісін де айтуыма болады. Осыдан бес жыл бұрын менің жеке басыма байланысты берік қалыптасқан "ықпалдастырушы" деген анықтаманы кейбір саясатшылар едәуір кекесін түрінде айтатын еді. Ал, қазір тап сондай барып тұрған ықпалдастырушылардың қатарына қосылуға солардың қай-қайсысы болса да өте-мөте құштар. Олардың әрбір өкілі ұлттық саяси элиталарды, соның ішінде бұрынғы мысқылдауды қатты сүйетіндерді де қамтиды. Бұл, әрине, әзіл әңгіме. Бірақ, әдетте айтылатындай, әрбір әзілде едәуір ақиқат жатады.

Экономикалық және гуманитарлық салалардағы ықпалдастықты тереңдете түсу жөнінде Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан және Ресей арасындағы келісім-шартқа келетін болсақ, онда бұл топтың ТМД шеңберіндегі ықпалдастықтың ең биік сатысына айналғанын айту керек. Бұл жерде қандай торығу жөнінде сөз болуы мүмкін? Оның үстіне, менің бұл жерден, бәлкім Еуразиялық идеяға одан әрі жақындай түсуімізді көргім де келер еді. Өйткені бұл келісім-шартты Еуропа мен Азияның мемлекеттері жасап отыр ғой. Біз барынша нақты нәтижелерге қол жеткіздік. Кеден одағы құралғаннан соң және менің тарапымнан "4+n" деп аталған шарт жасалғаннан кейін Қазақ-

стан Ресей және Беларусь арасындағы тауар айналымы 50 пайыздан астам артты. Мұның өзі көп пе әлде аз ба – оны өзгелер айта жатар: "Сырт көз көргіш келеді" деуші еді ғой. Бұл жерде менің атап көрсеткім келетін нәрсем – әрбір ірі саяси немесе экономикалық келісімнің көптеген факторлар арқылы айқындалатын өзіндік бетбейнесі бар. Олардан қас қағым сәттік пайда күтудің қажеті жоқ: олардың толық пісіп-жетілуі тиіс, ал, бұл үшін кейде едәуір көп уақыт керек болады, – олар содан кейін ғана нақты нәтижелер түрінде іске асырыла бастайды. Мұның "Төртеудің келісіміне" де, екіжақты Қазақстан – Ресей келісіміне де, сондай-ақ ТМД шеңберінде қабылданған көпжақты келісімдерге де қатысы бар. Бұл келісімдердің пайдалы мүмкіндіктері шын мәнінде шексіз. Бұл процесс ынтымақтастықты дамыту керек пе немесе, керісінше, шектеу керек пе деген тұрғыдан әлде біреулердің қалауына немесе қаламауына тәуелді емес. О' Генридің новеллаларының біріндегі кейіпкердің айтқанындай, мәселе біздің өзіміз таңдап алған жолдарда емес, қайта өзімізді таңдап алған жолдарда болып табылады.

Тілші:

– Қазақстанның астанасын Алматыдан Ақмолаға көшіру жоспарын жүзеге асырудың басталғаны жөніндегі мәселе мезгіл-мезгіл бой көрсетіп қалып жүр. Ондай кезде Ресейдегі көптеген адамдар астананы көшірудің мақсаттарының бірі Қазақстанның солтүстігіндегі облыстарда тұратын түгелдей орыс тілді адамдар жөніндегі саясатты өзгерту, яғни барынша "қазақтандыру", бұрынғы кезде айтылып келгеніндей, "байырғы ұлт өкілдерін көбейту" болып табылады деп санайды...

Н. Назарбаев:

– Рас, мен астананы Ақмолаға көшіруді белсене қолдаймын және, шын айтқанда, бұл ретте бастама көтеруші де менің өзім. Бірақ бұл мәселе сіздің сұрағыңызда баяндалған себептерге тіпті де байланысты емес. Бұл жерде әңгіме ең алдымен елімізді дамытудың бірінші кезектегі стратегиялық міндеттері туралы болып отыр. Алматы өзін одан әрі, кеңейту мүмкіндіктерінен (ал, бұл мәселенің астаналық мәртебесін сақтап қалу барысында күн тәртібіне қалай да қойылатыны сөзсіз) қазірдің өзінде айырылып, "тынысын тарылта" түсті. Өйткені қаланы жан-жағынан тау жоталары қыспаққа алып тұр. Оның экологиялық мүмкіндіктері де іс жүзінде сарқылып бітті. Бұдан әрі айта түссек, бұрынғы астана республиканың бір қиырында. Ал, Ақмола республиканың орталығында орналасқан. Оның тамаша коммуникациялық мүмкіндіктері мол. Менің ойымша, болашақтағы бір кезде Ресейде де елдің астанасын мемлекеттің орталық аймағына көшіру туралы мәселе көтеретін болады. Егер менің атыма бұл тұрғыдан сын айтылып жүрсе, онда қазіргі жобаның қымбатқа түсіп отыруы төңірегінде ғана орын алып жүр. Бірақ біз өз қолдарымыздағы цифрлар бойынша Алматыны одан әрі кеңейтуге жұмсалатын шығындарды есептейтін болсақ, мұның өзі 60-шы жылдары елдің астанасын көшіру мақсатымен кеңінен салына бастаған

Ақмоланы көркейтуге енді жұмсалатын шығыннан әлдеқайда көп болатынына көзін жеткізіп жүрміз.

Қазақстанда, жаңа сіздің айтқаныңыздай, "түгелдей" қазақ тілді немесе орыс тілді аймақтар жоқ. Қазақстан жөнінде жалпы мағлұматтан жұрдай кейбіреулердің сөз ететін облыстарының өздерінде де орыстар басым көпшілік емес. Оның үстіне, қазақтар мен орыстар бірге тұрады. Олардың тату-тәтті өмір сүріп жатқанын да айту керек. Мемлекет олардың бұл достығын сақтайды. Мұның өзі біздің бұдан былайғы да саясатымыз болып қала береді.

Астана мәселесі – Қазақстанның мейлінше ішкі ісі. Ресейліктердің бұл тұрғыдан алғанда Қазақстанның астанасы өздеріне едәуір жақындай түседі деп санай беруіне болады.

Тілші:

– Алматыда және Қазақстанның басқа да бөліктерінде бірқатар қоғамдық ұйымдардың жетекшілерін – ұлты орыс азаматтарды, атап айтқанда казачество өкілдерін, әртүрлі қылмыстар жасады деп айыптау жөніндегі сот процестері оқтын-оқтын болып тұрады. Міне, тап қазір Галина Сидорованың ісі жөнінде сот мәжілісін өткізу әзірленіп жатыр. Мәскеудегі кейбір саясатшылар мұны байырғы ұлт өкілдерінен өзге адамдарды "ығыстырып, қуып шығу саясатының" белгілері деп санайды. Сіздің бұл жөніндегі ой-пікіріңіз қандай?

Оның үстіне, ТМД-ға мүше мемлекеттердің бірқатарында орыстарды "қысымға алып, қуып шығу" саясаты ашықтан-ашық жүргізіліп отыр. Орыстарды мемлекеттік құрылымнан қудалауда. Бұл тұрғыдан алғанда Қазақстанның ұстанып отырған саясаты қандай?

Н. Назарбаев:

– Сіз өзіңіз қалай ойлайсыз, кез келген елде Конституция талаптарын бұзуға белгілі тұрғыдан қарайды емес пе? Ал, бізде кейбіреулер өздерінше әскери құрамалар құру жөнінде де мәселе көтеріп қалады. Бұған заңның қатаң тыйым салатынымен санасқысы келмейді.

Қазақстан мен Ресей арасындағы келісім-шарт бойынша біздің елдеріміз өздерінің бір-бірімен қатынастарын мемлекеттік егемендікті және аумақтық тұтастықты өзара құрметтеу принциптерін басшылыққа ала отырып құруға міндеттеме алғанына қарамай, кейде шекараны қайта қарау жөніндегі әулекі ұрандар да естіліп қалып жүр. Сіздің ойыңызша, менің отандастарым "Қазақстанды Ресейдің құрамына қосып алайық!", "Казачество жайлаған жерлер казачествоға берілсін!" деген қисынсыз ұрандар мен талаптарға қалай қарайды деп ойлайсыз? Олар бұл мәселеге ресейліктер "Сахалин мен Куриль аралдары Жапонияға қайтарылсын!" деген ұрандарға қалай қараса, бізде де тап солай қарайды.

Жуырда мен Солтүстік Қазақстан облысындағы казачество өкілдерімен кездестім. Сіз білесіз бе, ол адамдардың қай-қайсысында да мейлінше қалыпты, байсалды көңіл-күй басым. Оларға ешқандай қақтығыстар мен шиеленістердің қажеті жоқ. Өйткені бізде ұлттық салт-дәстүрлерді қалпына

келтіруге, әр халықтың өзіндік шығармашылығын дамытуға, өз мәдени орталықтарын құруға толық еркіндік берілген.

Мысал ретінде айта кетейін, қазір біздің елімізде осындай 30 орталық жұмыс істейді. Олардың бәрі де Қазақстан халықтары ассамблеясының құрамына кіреді. Халықтардың тілі мен мәдениетін мұқият сақтауға мемлекет барынша көмектеседі. Қазір бізде жиырмадан астам орыс, сондай-ақ неміс, ұйғыр, кәріс театрлары жұмыс істейді.

Ал, сот процестеріне келетін болсақ, онда мұндай процестер кез келген мемлекетте болып жатады. Қылмыскерлер сотталады. Біздің заңдарымыз бойынша әркімнің кінәлі немесе кінәсіз екендігін тек қана сот айқындайды. Адамдарды ұлттық белгілеріне немесе қай сословиеге жататынына қарай соттамайды, қайта заңды бұзғаны үшін соттайды. Ресейде екі миллионға жуық қазақ тұрады. Немене, олардың кейбіреулері соттың айыптау орындығында отырып көрмеп пе? Әрине, ондай жағдайлардың болғаны күмәнсіз. Бірақ біз Ресейдің Алматыдағы елшілігі алдында ондай оқиғаларға байланысты ешқашан пикет жасап жүргеніміз жоқ.

Бізде жауапкершілікке кімдердің тартылатынына көз жүгіртіп көріңіз. Әлгі Сидорованы алайық. Ол өзінің қызмет бабындағы міндеттерін орындау кезіндегі прокуратура қызметкерін – әйел адамды соққыға жыққан. Казачество "функционерлерінің" бірі телефон стансасының ғимаратына жарылғыш қондырғы орнатқан. Енді біреулері мас болып, төбелес ұйымдастырған. Ал, ондайларды өздерін-өздері "біз бостандық жолындағы күрескерлерміз" дегені үшін ғана ақтауды ақылға қонымды іс деп бағалауға бола ма?

Міне, мұндай мән-мағынасыз сандырақ сөздер жүйкеге тиіп бітті. Мен мұны сіздің сұрағыңыздың "қысым көрсету" туралы екінші бөліміне байланысты айтып отырмын. Қысқаша айтайын. Мен Ресейден қайтып оралып жатқан бұрынғы қазақстандықтардың азаматтығын қайтадан қалпына келтіру жөніндегі жарлықтарға апта сайын қол қоямын. Қарапайым статистикалық деректерге назар аударайықшы: Қазақстанда 5 мыңнан астам мектепте сабақ тек орыс тілінде ғана жүргізіледі, ал қазақ тілінде оқытатын мектептердің жалпы саны – 3 мың. Жоғары оқу орындарының арасында оқу тек бір институтта (!) – Алматы қыздар педагогика институтында ғана қазақ тілінде жүргізіледі. Оның үстіне, бізде мұғалімдер қазақ тілі және орыс тілдерінде ғана емес, сондай-ақ өзірбайжан, ұйғыр, түрік, кәріс, поляк, өзбек тілдерінде де сабақ беру үшін даярланады. Елімізде шығатын газеттер мен журналдардың жалпы санының басым көпшілігі орыс және басқа тілдерде жарық көреді. Соның ішінде мемлекет украин тілінде шығатын газетті де қаржыландырып отыр.

Сондықтан да біздің қазақ тілінің атқаратын рөлін арттыру жөнінде елеулі түрде жұмыс жүргізіп отырғанымызды және ол тілдің мемлекеттік қызметте де, өндірісте де, ғылымда да, білім беру саласында да талап етілетін болуы үшін қолдан келгеннің бәрін де жасауға тырысып отырғанымызды түсіну онша қиын нәрсе емес. Әрине, мұның ешқайсысы да өзге халықтардың тілдеріне зиян келтіру есебінен жасалмайтыны белгілі.

Біздің үкіметіміздің құрамында "қазақ еместердің" саны 30 пайыздан асады. Мұның өзі тіпті кеңес өкіметі тұсында да тап осылай болған.

Бұл жерде барлық мәселе Ресейдегі кейбір "қайраткерлердің" КСРО-ның кешегі республикаларының, соның ішінде Қазақстанның да, тәуелсіз мемлекеттер болып кету фактісін тіпті де мойындағысы келмей отырғандығына барып тіреледі. Оларға қазіргі қатынастарымызды бүкіл дүние жүзіндегі сияқты өзара сыйласу, өзге мемлекеттің ішкі істеріне араласпау негізінде құру да ұнамайды. Оның үстіне, кейбір саясатшылар тіпті негізсіз түрде, дұшпандықпен жала жабуға тіпті бет-ауыздары шімірікпестен бара береді. Мұның өзі адамдардың арасында күмәнді сезімдер тудырады, қайдағы бір теке-тірес қарама-қарсылық жөніндегі ойлар пайда болады. Әсіресе жастар арасында осылай. Мұның өзі мені бәрінен де қатты мазалайды.

Біз Ресеймен, оның халқымен достық жөнінде ұдайы айтумен келеміз. Бірақ, мұның өзі әлдебір нәрседен қауіптенгендіктен емес. Мұның себебі біреу-ақ: ғасырлар бойы қалыптасқан өзара түсіністік, тату-тәтті көршілік, қарым-қатынастағы өзара сенім қазақ халқының түбегейлі мүдделеріне әбден сай келеді. Сондай-ақ өздерінің ең жақын және стратегиялық маңызы бар көршісімен тап осындай қарым-қатынастар жасау Ресейдің де мүдделеріне де сай келеді емес пе? Егер осылай болса, онда кейбір ресейліктердің біздің елдеріміздің жастары арасында өзара өшпенділік ұрығын соншалықты шеберлікпен өсіруге тырысатыны мені қатты таңдандырады. Мұның өзі Ресейдің де, Орталық Азияның да мүдделеріне кесірін тигізетіні айдай анық нәрсе екеніне кәміл сенемін.

Біз достықты нығайту тұрғысынан келгенде өзімізге берік сенімдеміз және сол сенімде бола береміз. Өздеріңіз қарап көріңіздерші, осы мақсатта бізде қаншалықты көп істер жасалып жатыр. Ақмолада Ұлы даланың тарихи ақиқатын анықтап, қалпына келтіру үшін қыруар күш-жігер жұмсаған Лев Гумилев атындағы Еуразия университеті ашылды. Пушкиннің, Достоевскийдің, орыс халқының басқа да ұлы қайраткерлерінің ескерткіштері бой көтерді. Дінге сенушілерге Кеңес өкіметі кезінде түрлі қоймаларға айналдырылған діни ғимараттар қайтарып берілді. Атап айтқанда, Алматы қаласының қақ ортасында Орыс Православие шіркеуінің кафедралық зәулім соборы жұмыс істеп тұр. Ол собор жөнінде Юрий Домбровский өзінің "Көненің көзін сақтаушы" романында жазған болатын. Собордың ашылуына Бүкіл Русь Патриархы Алексий II арнайы келді.

Біз Ресейде де тап осындай ізгі ниетті қозғалыстың бар екенін білеміз. Мәскеуде, Санкт-Петербургте біздің ұлы отандастырымыз Абайдың және Жамбылдың мерейтойлары аталып өтті. Жуырда Астрахань облысында, біздің ұлы композиторымыз Құрманғазының туып-өскен жерінде, оның ақшаңқан кесенесі бой көтерді. Ондағы салтанатқа менімен бірге Ресей үкіметінің төрағасы Виктор Степанович Черномырдин де қатысты. Кесененің ашылуы жөніндегі хабарды бүкіл Қазақстандағы ғана емес, сонымен қатар Ресейдегі қандастарымыз да қуана қарсы алды. Міне, мұндай шаралардың біздің халықтарымыз арасындағы достықты нығайтуға ізгі ықпал

ете беретініне кәміл сенуге болатынын айтқым келеді. Ләйім осындай оқиғалар көп бола бергей.

Тілші:

– Сіздің Ресей Президенті Борис Ельцинмен өзара жақсы қарым-қатынастарыңыздың бар екені белгілі. Сірә, оның науқасы кезінде тұтас алғанда Ресей – Қазақстан қарым-қатынастары үшін күрделі жағдайлар туатын да болар. Сіз таяудағы болашақта мемлекетаралық қарым-қатынастарымыз қандай болады деп болжайсыз, ешқандай субъективтік факторларға қарамай, шұғыл түрде шешуге тиісті міндеттер неде деп білесіз?

Н. Назарбаев:

– Иә, біздің өзара жеке достығымыз соңғы жылдардың қиын-қыстау жағдайларында және ынтымақтастықтың қажеттігінен талап етілген объективті бағыттардың туындау барысында сыннан өткені белгілі. Мұның өзі біздің халықтарымыздың арасындағы ұзақ мерзімді ізгі қарым-қатынастар үшін жақсы негіз бола алады. Қазақстан мен Ресей арасында өзара тартылыс өрісі ежелден бар. Олай болса, біздің елдеріміздің арасындағы осы бір ізгі ниетті қарым-қатынастар жалпы алғанда қысқа мерзімде аяқталған операция мен одан кейінгі кезде Ельциннің денсаулығын қалпына келтіру кезеңінде ешқандай өзгеріске душар бола қоймайды деп ойлаймын. Операция қарсаңында ол, сөз арасында айта кететіні, менің хатымды алған болатын. Мен ол хатта оған ізгі тілегіммен қолдау білдіргенмін. Мен арамызда ыстық ықыласты қарым-қатынас орын алып келе жатқан Борис Николаевичтің неғұрлым тезірек жазылып шығуын тілеймін. Бірақ мұны Қазақстан мен Ресей Ельцин мен Назарбаев бір-бірімен "дос болғандықтан" ғана дос деген суырып салма нақыл сөз ғана деп емес, қайта, керісінше, біздерді бұрыннан бар достық дәнекерлері байланыстырады, өйткені, біздің елдеріміз өзара дос деп түсінген дұрыс.

Мен Қазақстан мен Ресейдің болашақтағы қарым-қатынастарына зор сеніммен қараймын. Біздің еліміз Ресей рыногынан қол үзіп қалмау үшін-ақ осылай істеуі тиіс. Сондай-ақ Ресейдің де біздің тауарларымызды алуы, шикі заттарымызды тасымалдауы оның өзіне тиімді болмақ. Екі еліміздің де кәсіпкерлерінің өзара тиімді негізде жекешелендіру ісіне белсене қатысқаны керек.

Рас, бізде ортақ қырсық та бар – көптеген шешімдеріміз орындалмай жатады. Құжаттарға қол қоямыз, оларды шапши атылған шампанның ылғал тозаңдарымен бүркеміз. Бірақ құжаттарды іске асырудың механизмін жасауды ойламаймыз. Сөйтіп, бәрі де Грибоедов айтқандай болып шығады: қол қойылса болғаны – қалған істің қажеті жоқ. Біз мұндай кемшілікті келешекте жоя аламыз деп үміттенеміз.

Тілші:

– Сіз Белоруссиядағы саяси дағдарысқа қандай баға бересіз? Сіздің Президент Лукашенкомен өзара қарым-қатынастарыңыз қандай?

Н. Назарбаев:

– Кез келген елде болуы әбден мүмкін саяси процестердің дамуына баға беруді қаламас едім. Өйткені мұның өзі кез келген мемлекеттің ішкі ісі болып табылады. Ал, Александр Григорьевич пен екеуіміздің арамызда мейлінше іскерлік қатынастар қалыптасқан. Бар болғаны осы ғана.

Айтпақшы, менің ойымша, осының алдындағы сұрағыңызға берілген жауаптағы сияқты, мұнда да жеке арамыздағы қатынастардан гөрі мемлекеттеріміздің халықтарының бір-біріне деген қарым-қатынастары туралы айту жөн болар. Мысалы, Беларусь пен Қазақстан арасындағы қарым-қатынастар, менің бұған дейін талай рет атап көрсеткенімдей, жемісті түрде дамып келеді. Үстіміздегі жылы мен Минскіде ресми сапармен болдым. Сондағы тағы да кәміл көз жеткізген бір нәрсем біздің халықтарымыздың бір-біріне деген өзара жақындасу сезімінің күшті екендігі, үзіліп қалған байланыстарды қайтадан қалпына келтіруге ынта-ықыласты екендігі болды. Минскіде сөйлеген сөзімде мен белоруссиялық соғыс ардагерлерінен алған хаттан дәйектеме келтірдім. Олар өздерінің хатында біздің мемлекеттеріміздің өзара жақындасу идеясы бізге соншалықты жақын деп жазған болатын. Ал, адамдар кешегі Одақты қайтадан қалпына келтіруді тіпті де қаламайтындығын айтады. Олай ету, өздерінің пікірі бойынша, ақылға қонбайтын, мәнмағынасыз, бос әурешілік. Біздің бейбітшілік пен достық жағдайында өмір сүруіміз, ынтымақтастық орнатуымыз, мәдени қазыналарымызды өзара алмасуымыз керек, мұның өзі халықтардың аса зор қажетін өтеу болып табылады.

Тілші:

– Сіз "Новая газетаның" оқырмандарына өзіңіздің "Президент Каримовке жолдаған хатыңыздың" жазылу сыры туралы не айта алар едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Қасақана таратылған өтірік-өсекке, оның үстіне, ықпалдастықты бұзу ниетімен айтылған өтірік-өсекке қалайша түсінік беруге болады? "Новая газетаның" сұрақтарына қайтарған жауаптарым менің ықпалдастыққа деген ұмтылу ниетімнің адал екендігіне оқырмандарды белгілі бір дәрежеде көз жеткізе иландырап деп үміттенемін.

Тілші:

– Ауғанстандағы оқиғалардың дамуы ТМД шекараларына тікелей таяу жерлерде жағдайды күрт өзгертіп жібере алады және тәжіктердің өз арасындағы қасарысқан қарама-қарсылықтың күшейе түсу қатерінің алдын ала болжап біле алмайтын зардапты жағдайларға душар етуі ғажап емес. Сіз Кіндік Азия аймағындағы аса ірі мемлекеттердің бірінің басшысы ретінде қазір кең көлемді саяси топтар арасында, соның ішінде Ресейде де, барынша әйгілі болған тезис туралы – "өркениетті" дүние жүйесі мен ислам фундаментализмі арасында барған сайын таянып келе жатқан қақтығыс туралы тезис жөнінде не ойлайсыз?

Н. Назарбаев:

– Өкінішке орай, бұл соғыстың алып дөңгелегін қозғалысқа енгізген кеңес әскерлерінің Ауғанстанға басып кіруі болған еді. Содан бері бұл ел қырсық шырмауынан шыға алмай-ақ келеді.

Естеріңізде болар, қазанның бас кезінде Кіндік Азия мемлекеттерінің ғана емес, сонымен қатар Ресейдің де қатысуымен өткен Алматы бас қосуында Ауғанстандағы жағдай талқыланған еді. Онда біздің бұл шиеленісті тек саяси тәсілдер қолдану арқылы ғана шешу қажеттігі жөнінде қорытындыға келгендігіміз әбден табиғи нәрсе.

Сондай-ақ таяуда Алматыда Пәкістанның Президенті Фарух Легари ресми сапармен келіп кетті. Біздің келіссөздеріміз кезінде ауған тақырыбы да сөз болды. Өйткені Президент Легаридің ол аймақтағы беделі соншалықты жоғары екені белгілі. Пәкістан жетекшісі, атап айтқанда, шиеленіске қатысушылармен тығыз байланыс жасап отырған оның елі бұл проблеманы шешудің жолы атысты жедел түрде тоқтату және Кабулды қарулы қақтығыстан арылтып, қарусыздандыру болып табылатынын мәлімдеді. Президенттің сөзінде Пәкістанның саяси қайраткерлері бір-біріне қарама-қарсы жақтардың бәрімен де кездесіп тұратын көрінеді.

Мен ауған шиеленісі елдің шекарасынан тысқа шығатын болса, онда ТМД елдері ұжымдық қауіпсіздік жөніндегі Шартқа байланысты іс-әрекет етуге мәжбүр болады деп ойлаймын. Ақыр соңында барлық өзара қақтығысушы күштердің, сондай-ақ сол аймақтағы бүкіл елдердің кеңесін Біріккен Ұлттар Ұйымының басшылығымен өткізу қажет.

Ауғанстандағы бейбітшілік жұрттың бәріне де, соның ішінде Ресейге де, қажет. Егер сол ел арқылы көлік жүретін күре тамырлы жолдар мен мұнай құбырларын ешқандай қауіпсіз салып алудың сәті түсетін болса, онда мұның өзі оңтүстіктегі жылы теңіздерге тек Кіндік Азия елдерінің ғана емес, басқа елдердің де ең қысқа жолмен шығуына мүмкіндік туар еді. Ресейдің мұнай құбырлары мен газ құбырлары қазірдің өзінде Өзбекстанға дейін жеткізілді. Егер осы құбырлар салынып біткен болса, Сібірдің бүкіл байлығы төлем қабілеті жоғары рынокқа өте-мөте тиімді жолмен жеткізілген болар еді. Картаға көз жүгіртіңізші, бұған өзіңіз де кәміл сенесіз. Ал, әзірше Сібірде өндірілетін өнімдер бүкіл Ресейді аралап, Еуропаға әрең жеткізіліп жүр.

Олай болса, бұл жерде әңгіме мейлінше нақты, алаң тудыратындық, ұдайы назар аударуды талап ететін соғыс және бейбітшілік проблемалары туралы, адамдардың өмірін аман сақтап қалу жөнінде, Ауғанстанның бірлігі жайында болып отыр. Бұл жерде барлық саяси күштердің бірлесе отырып, белсене әрекет етуі қажет. Олар ислам фундаментализмінің қатері жөнінде қайдағы бір ұзақ сонар және істің нәтижелі бітуіне қырсығын тигізетін сандырақ әңгімемен айналысуды тоқтатуы тиіс. Оның үстіне, қазір бүкіл дүние жүзі тіпті де "өркениетті" дүние жүйесі мен ислам фундаментализмі арасында орасан зор көлемдегі соқтығыс қатері төнетін бағытта жылжып бара жатқан жоқ.

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С ГЛАВНЫМ РЕДАКТОРОМ "НЕЗАВИСИМОЙ ГАЗЕТЫ"*

Алматы, 11 ноября 1996 года

"Я С БОЛЬШИМ ОПТИМИЗМОМ СМОТРЮ НА БУДУЩЕЕ ОТНОШЕНИЙ КАЗАХСТАНА И РОССИИ"

Корреспондент:

– Нурсултан Абишевич, в последние недели и даже месяцы сложилось впечатление, что Президент Казахстана как-то сошел с политической сцены Москвы, где он все эти годы присутствовал, даже если не приезжал в столицу России. С чем это связано? Вы разочаровались в политике интеграции? Потеряли контакт с российским президентом? Повернулись спиной к России, а лицом к Азии?

Н. Назарбаев:

– В политике интеграции, я, естественно, не разочаровался, контактов с российским руководством не теряю. Если же полагать, что Казахстан якобы повернулся спиной к России, а лицом к Азии, то надо сделать уточнение. Мы всегда выступали за многовекторность нашей внешней политики. Вопреки расхожему представлению, Запад с Востоком сошлись давно, прежде всего в экономике, и на довольно взаимовыгодных, хотя и конкурентных условиях. Естественно, наше стремление развивать тесные и дружественные отношения с ближайшими соседями – Киргизией, Узбекистаном, Туркменистаном, со всеми тюркоязычными государствами. Все-таки у нас близкие экономические интересы, единая история, культура. Кстати, в октябре в Ташкенте состоялась встреча глав тюркоязычных государств с участием Турции. Московская пресса, как всегда, "не заметила" этого важного события, не в обиду будь сказано. А напрасно, ведь на этом саммите шел серьезный и предметный разговор именно с интеграционных позиций. И поверьте, там затрагивались проблемы, в решении которых заинтересована и Россия. Речь шла об определении статуса Каспийского моря, о транспортировке казахстанской нефти, развитии коммуникаций, инфраструктуры туризма... Да какой вопрос ни взять, его позитивное решение выгодно для России, для всего Евразийского региона.

Через призму взаимопонимания мы рассматриваем отношения со странами Западной и Восточной Европы, США, КНР, государствами Юго-Вос-

* Газета "Казахстанская правда", 16 ноября 1996 года.

точной Азии. Взять тот же Китай. Вспомните, сколько лет безрезультатно решалась в СССР проблема границ с этой страной. Нам же еще в 1994 году путем серьезных, целенаправленных усилий удалось урегулировать практически все спорные вопросы о прохождении казахстанско-китайской границы и подписать соответствующие документы. Логическим завершением этой работы стало заключение в нынешнем году в Шанхае беспрецедентной договоренности между Китаем, Россией, Казахстаном, Кыргызстаном и Таджикистаном о мерах доверия в военной области в районе границы. Что касается непосредственно России, то она остается важнейшим экономическим партнером Казахстана. Наши взаимоотношения – всегда в числе государственных приоритетов.

О моем присутствии на политической сцене Москвы... Что тут сказать? Порой кажется, что там так тесно и суетно, что лишний раз мелькать на этих подмостках просто не хочется.

Корреспондент:

– Прошло уже пять лет с момента образования на развалинах СССР Содружества Независимых Государств. Какими Вам видятся, хотя бы в наиболее общих чертах, основные итоги прошедших пяти лет? И в развитие этой же темы: как Вы оцениваете первые итоги совместной работы по "договору 4-х"? Нет ли у Вас здесь разочарований? Дал ли этот договор что-то реально новое в сравнении с уже известными документами в рамках СНГ и двусторонних отношений Казахстана и России?

Н. Назарбаев:

– Если вы помните, я являюсь одним из наиболее последовательных критиков эффективности работы структур Содружества. Документов подписали более чем достаточно, а вот многие ли из них реализуются? Но это отнюдь не означает, что ваш покорный слуга – противник СНГ. Наоборот, свою задачу я как раз-таки и вижу в том, чтобы раскрутить маховик действенного, взаимовыгодного сотрудничества, форсировать динамику интеграционных процессов.

Поэтому меня искренне радуют даже самые скромные подвижки в этом направлении. А ведь за пять лет мы сумели добиться весьма существенных результатов. Отмечу два, на мой взгляд, самых главных. Первый – это мировоззренческий перелом у политиков и граждан новых независимых государств. Идея Евразийского союза государств по типу Европейского союза продолжает активно обсуждаться в различных кругах наших стран. Эта идея имеет глубокие корни и отвечает интересам народов. Убежден, что с улучшением дел в экономике мы все обязательно захотим иметь свой Общий рынок – взаимовыгодный и равноправный.

Именно в плоскости экономики лежит и второй результат. Понемногу восстанавливаются и упорядочиваются хозяйственные связи, в новом качестве реанимируется межрегиональная кооперация. Возьмем Казахстан.

Мы пользуемся кыргызской электроэнергией, узбекским газом. Нефтяники и энергетики России участвуют в приватизации различных объектов в Казахстане и наоборот. В Алматы начата сборка нижегородской "Газели". Наша республика отгружает руды, металлы, минеральные удобрения, сельхозпродукцию России, другим странам Содружества, получая взамен широкий ассортимент необходимых нам товаров. Таким образом на руинах планово-распределительной системы выстраивается рыночная, по-настоящему партнерская модель взаимоотношений.

В качестве курьеза могу назвать третье. Если пять лет назад прочно ассоциировавшееся с моей персоной определение "интеграционист" проносилось некоторыми политиками с немалой долей иронии, то теперь в число этих самых интеграционистов спешит записаться едва ли не каждый представитель национальных политических элит, в том числе и прежние любители позубоскалить. Это, конечно, шутка. Но, как говорится, в каждой шутке есть доля истины.

Что касается договора между Беларусью, Казахстаном, Кыргызстаном и Россией об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях, то этот альянс стал высшей ступенью интеграции в рамках СНГ. О каком разочаровании может идти речь? Кроме того, мне хотелось бы видеть здесь, быть может, дальнейшее приближение к евразийской идее. Ведь договор заключили государства Европы и Азии. Мы добились вполне реальных результатов. После заключения Таможенного союза и договора, как я его называю "4+п", товарооборот между Казахстаном, Россией и Беларусью вырос более чем на 50%. Много это или мало – пусть судят другие: со стороны, как говорится, виднее. Я же хочу заметить, что каждое крупное политическое или экономическое соглашение имеет свой, обусловленный множеством факторов ракурс. Нельзя ожидать от них сиюминутной пользы: они должны полностью вызреть – что занимает порой довольно много времени – и лишь потом реализоваться в виде конкретных результатов. Это относится и к "договору 4-х", и к двусторонним казахстанско-российским соглашениям, и к многосторонним, принятым в рамках СНГ, потенциал которых поистине безграничен. И этот процесс мало зависит от чьего-либо желания развивать или, наоборот, сворачивать сотрудничество. Ведь, как сказал герой одной из новелл О' Генри, дело не в дорогах, которые мы выбираем, а в дорогах, которые выбирают нас.

Корреспондент:

– Периодически всплывает вопрос о начале реализации плана переноса столицы Казахстана из Алма-Аты в Акмолу. При этом многие в России считают, что такой перенос имеет одной из своих целей изменение политики в отношении почти поголовно русскоязычных северных областей Казахстана в сторону их большей "казахизации", или, как говорили в прежние времена, "коренизации"...

Н. Назарбаев:

– Да, я активный сторонник и, собственно говоря, инициатор переноса столицы в Акмолу, но вовсе не по тем причинам, которые изложены в вашем вопросе. Прежде всего речь идет о стратегических приоритетах в развитии страны. Алматы уже "выдохся" в перспективах своего расширения (а этот вопрос неизбежно встанет при сохранении столичного статуса), поскольку город как бы зажат полукольцом гор. Его экологические возможности практически уже исчерпаны. Далее. Старая столица находится на периферии республики. Акмола же, располагаясь в центре, имеет прекрасные коммуникационные возможности. Думаю, что когда-нибудь и в России будут думать о переносе своей столицы к центру государства. Меня если и критикуют, то только с позиции дороговизны этого проекта. Но мы с цифрами в руках убеждаем оппонентов, что, начни мы тратить средства на дальнейшее расширение Алматы, их уйдет гораздо больше, чем на обустройство Акмолы, которая выстраивалась в 60-е годы именно с целью переноса туда столицы.

В Казахстане "поголовно", как вы выразились, нет казахоязычных или русскоязычных регионов. И в тех областях, о которых говорят те, кто вообще не знает Казахстана, нет преобладания русских. Причем казахи и русские живут вместе, надо сказать, дружно. Государство бережет эту дружбу. Это – наша дальнейшая политика.

Вопрос столицы – сугубо внутреннее дело Казахстана. Россияне же могут считать, что казахстанская столица станет к ним ближе.

Корреспондент:

– Время от времени в Алма-Ате и других частях Казахстана проходят судебные процессы по обвинению лидеров ряда общественных организаций – граждан русской национальности, в частности казаков, в различных преступлениях. Вот и сейчас готовится судебное заседание по делу Галины Сидоровой. В Москве некоторые политики считают, что это – симптомы "политики вытеснения" в отношении лиц некоренной национальности. Что вы думаете по этому поводу?

Кроме того, в некоторых государствах – членах СНГ очевидна подспутная политика "выдавливания" русских, в том числе из государственных структур. Какова в этом смысле политика Казахстана?

Н. Назарбаев:

– А как вы думаете относились бы в любой стране к нарушениям Конституции? У нас порой идет речь о создании военизированных формирований, хотя это запрещено законом. Раздаются призывы о переделах границ, хотя согласно договору между Казахстаном и Россией наши страны обязались строить отношения, руководствуясь принципами взаимного уважения государственного суверенитета и территориальной целостности. Как по-вашему могут относиться мои соотечественники к призывам и лозунгам типа "Казахстан – в состав России", "Казачьи земли – казакам"? Точно так же, как бы россияне отнеслись к призывам типа – "Сахалин и Курилы – Японии".

Недавно у меня состоялась встреча с казаками в Северо-Казахстанской области. И знаете, у людей превалируют вполне нормальные, спокойные настроения. Не нужны им стычки и конфликты. У нас полная свобода для восстановления традиций, развития самобытного народного творчества, создания своих культурных центров.

В стране, кстати, работает 30 таких центров. Все они входят в Ассамблею народов Казахстана. Государство всячески помогает сохранению языка и культуры народов. У нас работают более 20 русских, а также немецкий, уйгурский, корейский театры.

Что касается судебных процессов, то они проходят в любом государстве. Судят преступников. По нашим законам только суд определяет виновность или невиновность. Не по признаку национальности или сословности судят, а за нарушения законности. В России проживает около двух миллионов казахов. Что, разве кто-нибудь из них не попадал на скамью подсудимых? Конечно, попадали. Но мы ведь не устраиваем перед посольством России в Алматы по этому поводу никаких пикетов.

Посмотрите, кто привлекается к ответственности. Та же Сидорова избивает женщину – работника прокуратуры при исполнении ею служебных обязанностей. Один из казахских "функционеров" устанавливает взрывное устройство в здании телефонной станции. Другие устраивают пьяные драки. Ну не абсурдно ли оправдывать их только лишь потому, что они причисляют себя к "борцам за свободу"?

Вся эта околесица просто надоедает. Я имею в виду вторую часть вашего вопроса – о "выдавливании". Буду краток. Еженедельно подписываю указы о восстановлении гражданства возвращающимся из России бывшим казахстанцам. Давайте обратимся к простым статистическим данным: в Казахстане преподавание только на русском языке ведется в более чем пяти тысячах школ, на казахском – в трех тысячах. Из вузов полностью на казахском преподают всего лишь в одном (!) институте – в Алматинском женском педагогическом. Причем учителей у нас готовят не только для преподавания на казахском и русском, но и на азербайджанском, уйгурском, турецком, корейском, немецком, польском, узбекском языках. Из общего числа выходящих в стране газет и журналов значительно больше половины издается на русском и других языках. В том числе государство финансирует и выпуск газеты на украинском языке.

Поэтому нетрудно понять, почему мы так серьезно работаем над повышением роли казахского языка, и все будем делать для того, чтобы он был востребован и на государственной службе, и на производстве, и в науке, и в образовании. Конечно же, это делается не в ущерб языкам других народов.

В составе же нашего Правительства "неказахов" более 30%. Точно так же было даже в советские времена.

Все дело в том, что некоторые "деятели" в России никак не могут смириться с тем фактом, что бывшие республики СССР, в том числе и Казахстан, стали независимыми государствами. И что теперь отношения надо строить – как это практикуется во всем мире – уважая друг друга, не вме-

шиваясь во внутренние дела другого государства. Выпады, причем необоснованные, позволяют себе даже некоторые политики. У людей это вызывает чувство подозрения, приходят мысли о каком-то противостоянии. Особенно у молодежи. Это меня беспокоит больше всего.

Мы постоянно говорим о дружбе с Россией, с ее народом вовсе не из-за опасения чего-либо. А только потому, что вековое взаимопонимание, добрососедство, доверительность в отношениях отвечают коренным интересам казахского народа. И разве интересам России не отвечают аналогичные отношения с ближайшим и стратегически важным соседом? Если так, то меня удивляет то, с каким искусством возвращаются некоторыми россиянами семена ненависти среди молодежи наших стран. Убежден, что это вредит интересам и России, и Центральной Азии.

Мы же будем твердо стоять на позиции укрепления дружбы. Посмотрите, сколь много для этого делается. В Акмоле открыт Евразийский университет имени Льва Гумилева, немало сделавшего для восстановления исторической истины о Степи. Установлены памятники Пушкину, Достоевскому, другим великим русским деятелям. Верующим возвращены культовые здания, которые советская власть превратила в склады. В частности, в центре Алматы сейчас действует величественный кафедральный собор Русской православной церкви, о котором писал в романе "Хранитель древности" Юрий Домбровский. На его открытие приезжал патриарх всея Руси Алексий II.

Знаем, что и в России есть встречное движение: Москва, Санкт-Петербург отметили юбилеи наших великих соотечественников Абая и Джамбула. Недавно в Астраханской области, на родине нашего великого композитора Курмангасы, открыт его мавзолей. Вместе со мной на этих торжествах участвовал председатель правительства России Виктор Степанович Черномырдин.

Сообщение об открытии мавзолея было радостно воспринято во всем Казахстане и нашими соотечественниками в России. Хочу сказать, что такие мероприятия, несомненно, способствуют укреплению дружбы между нашими народами. Надо, чтобы их было больше.

Корреспондент:

– Известны Ваши личные хорошие отношения с Президентом России Борисом Ельциным. Очевидно, что время его болезни будет непростым и для российско-казахстанских отношений в целом. В каком свете видится Вам ближайшее будущее межгосударственных отношений, каковы задачи, которые нужно бы решить безотлагательно, невзирая на субъективные факторы?

Н. Назарбаев:

– Да, наша личная дружба, проверенная трудностями последних лет и объективными тенденциями, продиктованная необходимостью сотрудничества, – хорошая основа для долговременных добрых отношений между нашими народами. Между Казахстаном и Россией давно существует поле взаимного притяжения. Так что, полагаю, добрые отношения между нашими странами за, в общем-то, непродолжительный период завершившейся

операции и послеоперационной реабилитации Ельцина не претерпят изменений. Накануне операции он, кстати, получил мое письмо, в котором я выразил свою поддержку. Я искренне желаю Борису Николаевичу, с которым меня связывают самые теплые отношения, скорейшего выздоровления. Но не сочтите за скороспелый афоризм, Казахстан и Россия дружны не потому, что "дружат" Ельцин и Назарбаев, а, наоборот, нас с ним связывают дружеские узы, потому что дружны наши страны.

Я с большим оптимизмом смотрю на будущее отношений Казахстана и России. Хотя бы и потому, что наша страна не должна потерять российский рынок. И России выгодно приобретать наши товары, транспортировать сырье. Надо, чтобы и предприниматели обеих стран активнее участвовали в приватизации на взаимовыгодной основе.

Есть правда, у нас общая беда, не выполняются многие решения, Подписали документ, окропили его брызгами шампанского, а о создании механизма реализации не позаботились. Вот и получается по Грибоедову: подписано – и с плеч долой. Надеюсь, мы преодолеем это.

Корреспондент:

– Как Вы оцениваете политический кризис в Белоруссии? Каковы Ваши отношения с Президентом Лукашенко?

Н. Назарбаев:

– Не хотел бы давать оценок развитию вполне возможных в каждой стране политических процессов. Это внутреннее дело любого государства. А с Александром Григорьевичем у меня сложились вполне деловые отношения. Хотя и не более.

Впрочем, мне думается, что здесь, как и в ответе на предыдущий вопрос, надо говорить не столько о личных отношениях, сколько об отношениях народов и государств. Так вот, отношения между Беларусью и Казахстаном, как я уже не раз отмечал, развиваются плодотворно. В этом году я был в Минске с официальным визитом и убедился еще раз, насколько велика тяга наших людей друг к другу, к сближению, к восстановлению разорванных связей. Выступая в Минске, я процитировал письмо, полученное мною от белорусских ветеранов войны. Они писали, что им близки идеи сближения наших государств. И вовсе не возрождения бывшего Союза хотят люди. Это, по их мнению, бессмысленная затея. Но жить в мире и дружбе, сотрудничать, обмениваться культурными ценностями – это величайшая потребность народов.

Корреспондент:

– Что Вы можете сказать читателям "НГ" по поводу истории с Вашим "письмом Президенту Каримову"?

Н. Назарбаев:

– Как можно комментировать явную "утку", запущенную к тому же из гнезда дезинтеграции? Надеюсь, что ответы на вопросы "НГ" хоть в какой-то мере убедили читателей в искренности моих интеграционных устремлений.

Корреспондент:

– Развитие событий в Афганистане может резко изменить ситуацию непосредственно у границ СНГ, и есть опасность активизации межтаджикского противостояния с непредсказуемыми последствиями. Что вы – лидер одного из крупнейших государств ЦентральноАзиатского региона – думаете по поводу популярного сейчас в широких политических кругах, в том числе и в России, тезиса о приближающемся столкновении "цивилизованного" миропорядка с исламским фундаментализмом?

Н. Назарбаев:

– К сожалению, маховик войны раскрутил ввод советских войск. С тех пор беды не уходят из этой страны.

Как вы помните, в начале октября на алматинском саммите с участием не только Центральноазиатских государств, но и России была обсуждена ситуация в Афганистане. Естественно, мы пришли к выводу о необходимости решать этот конфликт только политическими методами.

Кроме того, недавно Алматы посетил с официальным визитом Президент Пакистана Фарух Легари. На наших переговорах афганская тема также присутствовала, поскольку известно, сколь велик региональный авторитет президента Легари. Пакистанский лидер, в частности, заявил, что его страна, имеющая активные контакты с участниками конфликта, видит решение проблемы в немедленном прекращении огня и демилитаризации Кабула. По словам президента, пакистанские политические деятели встречаются со всеми противоборствующими сторонами.

Я же полагаю, что если афганский конфликт выйдет за границы страны, то страны СНГ должны будут задействовать Договор о коллективной безопасности. Необходимо, наконец, созвать совещание всех конфликтующих сил, а также всех стран региона под эгидой ООН.

Мир в Афганистане нужен всем, в том числе и России. Если бы была возможность безопасно проложить через эту страну транспортные артерии и нефтегазопроводы, то это был бы самый короткий путь к теплым морям не только Центральной Азии. Нефтепроводы и газопроводы России уже проложены до Узбекистана, и богатства Сибири могли бы попасть на платежеспособный рынок очень выгодным способом. Посмотрите на карту, и вы убедитесь в этом. Пока же сибирская продукция тащится через всю Россию в Европу.

Так что речь идет о вещах вполне конкретных, тревожных, требующих постоянного внимания, – о проблемах войны и мира, о спасении жизни людей, единстве Афганистана. Тут надо активно действовать всем политическим силам, а не заниматься бесконечными и контрпродуктивными рассуждениями об опасности исламского фундаментализма. Тем более что мир движется вовсе не в том направлении, в котором возможно глобальное столкновение "цивилизованного" миропорядка и исламского фундаментализма.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ОБЛЫСТЫҚ АРДАГЕРЛЕР ҰЙЫМЫНЫҢ ТӨРАҒАЛАРЫМЕН КЕЗДЕСУІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 13 қараша 1996 жыл

Қазіргідей зейнетақыны ала алмау, жарық-отын проблемасы үлкен мәселеге айналған тұста жетістіктер туралы айтудың өзі қиын. Дегенмен аға ұрпақ сталиндік репрессияны, Отан соғысын – өмірдің барлық қиындықтарын бастан кешті. Сондықтан олар қазіргі кезеңдегі қиындыққа да төзімділік танытып, елдің ынтымақтастық түпқазығына айналады деп білемін. Бүгінгі қиындықтың бастауы бұрынғы кеңестік кеңістіктегі мемлекеттердің өзара байланысы күрт үзілуінен екендігін атап өткім келеді. Әйтсе де осы байланысты жаңа жағдайда орнатуға, интеграциялық ынтымақтастықты нығайтуға, Қазақстан мемлекеті басшылығы тарапынан қолдан келген шаралар қолданылуда. Бір шүкіршілік ететіні, республикамызда саяси тұрақтылық, халықтар арасында татулық бар. Осының өзі зор мәртебе. Әрине, зейнетақы мәселесі бүгінде күрделі болып отыр. Бірақ, көршілес басқа елдермен салыстырғанда ардагерлердің жағдайы елімізде әлдеқайда жақсы деп айтуға болады. Оның үстіне соғысқа қатысушыларға және азаматтары соғыста қайтыс болған жесірлерге мемлекет тарапынан біраз жеңілдіктер жасалды. Ол алдағы күнде де жалғасын таба беретін болады. Сол сияқты қазақстандық майдангерлер Ұлы Отан соғысындағы атақты қолбасшы Жуковтың 100 жылдық мерейтойына қатысты арнайы медальмен марапатталатын болады. Медаль Қазақстанның өзінің төл белгісі болып табылады. Онымен республикамыздың соғысқа қатысқан аға ұрпағының өкілдері Қазақстан Республикасы Президентінің арнайы жарлығымен марапатталады.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 14 қараша 1996 жыл.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С ПРЕДСЕДАТЕЛЯМИ ОБЛАСТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ВЕТЕРАНОВ*

Алматы, 13 ноября 1996 года

Сейчас как никогда необходима социальная справедливость, основанная на совестливости общества, свойственной особенно старшему поколению. Разумеется, мы наблюдаем некоторые сложности становления системы социальной защиты в нашей стране, но эти сложности – в каждом постсоветском государстве, а в Казахстане они не настолько углублены. Наш нюанс в том самом дисбалансе (плательщиков меньше, чем получателей), который не позволяет за короткое время обеспечить социальную защиту населения. Но социальная защита должна стать действующим субъектом экономики переходного периода. Естественно, это не только проблема государства, но и общественных организаций. Всем ее решать, как говорится, дружно и сообща.

У населения нет света, газа, у государства – денег для выплаты пенсий. Естественно, этому есть причины глобального характера, но мы не можем отрицать и рассогласованности общественных потребностей, все еще ориентированных на коммунальные блага, которые как бы бесплатны. Проще говоря, население за многие услуги не платит. В нашей стране мы наблюдаем и такую особенность (касающуюся социальных проблем): лишь 25 процентов работающих казахстанцев "держат" пенсионный бюджет. Почти три миллиона ветеранов и всего четыре миллиона ныне работающих! Не секрет, что пенсионные средства не собираются не только потому, что часть предприятий стоит, а еще из-за недостаточного понимания "новым обществом" сути взаимоотношения поколений: молодое кормит всех, кто уже отработал. Так было всегда. И везде. У нас эта логика пока еще не прижилась.

* Газета "Казахстанская правда", 14 ноября 1996 года.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ ТРЕТЬЕГО КУРУЛТАЯ МЕЖДУНАРОДНОГО
ОБЩЕСТВА "ҚАЗАК ТІЛІ"***

Алматы, 21 ноября 1996 года

**СДЕЛАТЬ КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК ПО-НАСТОЯЩЕМУ
ГОСУДАРСТВЕННЫМ – НАШ ГРАЖДАНСКИЙ ДОЛГ**

Я всегда считал деятельность вашего общества направленной не только на сохранение и развитие казахского языка. Его работа намного шире. Это и вопросы общенациональной культуры, единства и дружбы народов. И с самого зарождения общества оказывал ему всемерную поддержку.

Казахский язык – государственный язык нашей страны. И это провозглашено в новой Конституции. Поэтому придать ему должную значимость – наш гражданский долг. Этой благородной цели служит и недавно утвержденная распоряжением Президента концепция языковой политики в Республике Казахстан.

Усилия общества "Қазак тілі" и впредь будут направлены на улучшение обстановки в республике, укрепление стабильности в стране во имя достойного будущего всего Казахстана.

Желаю участникам курултая, проходящего в год пятилетия независимости республики, здоровья и успехов в работе.

* Газета "Казахстанская правда", 21 ноября 1996 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ө. НАЗАРАБАЕВТЫҢ ТІКЕЛЕЙ ЭФИР АРҚЫЛЫ "ПРЕЗИДЕНТТІК ТЕЛЕФОН ЖЕЛІ" БОЙЫНША ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРМЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, 18 қараша 1996 жыл

СӨЗ БАСЫ:

Құрметті Президент! Атап айтуымыз керек, халықтың қоғамдық өміріміздегі өзгерістерге деген көзқарасын біліп, ел өмірінің тірлік-тынысын қадағалап отыру бағытында жұмыс жүргізу туралы Сіздің ұсыныстан кейін Президенттің Баспасөз қызметі мен Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі Мемлекеттік агенттік ұйымдастырған "Президенттік телефон желі" – халық пен Елбасшысын, ауыл мен Алматыны өзара жақындастыра түсті десек артық емес. Президенттік телефон желі жұмыс істеген күндері хабарласқан отандастарымыз өзіңіз жүргізіп отырған саясатқа қолдау көрсетіп, нарықтық реформалармен бірге тірлігімізге енген өзгерістерді тілге тиек етіп, ой бөлісті.

Н. Назарбаев:

– Құрметті ағайын! Ең алдымен Сіздерге "Президенттік желіге" үн қосып, мемлекетіміздің тағдырына қатысты мәселелердің ортақтығын сезініп, жанашырлық танытқандарыңыз үшін рахмет айтамын.

Менің атыма келіп түскен сұрақтар мен пікірлердің ауқымы өте кең. Телефон шалған қазақстандықтардың жас мөлшері де, әлеуметтік жағдайы да әралуан. Барлығының ел тағдырына енжарлық танытпай, болашағымызға үмітпен қарауы қуантады. "Жақсы сөз – жарым ырыс" деген халқымыздың қанатты сөзі осындайда айтылса керек. Елбасшысы ретінде жүргізіп отырған саясатымның халық арасында қолдау табуы, әрине, жігерлендіреді. Қазақстандықтардың, қазақ халқының тәуелсіздігімізге, егемендігімізге деген көңілі мені қуантады. Маған телефон шалған 855 азаматтың әрқайсысын еліміздің тағдырына қатысты мәселелер мазалайтындығына тағы да көзім жетті. Халықты толғандырып отырған негізгі сұрақ – экономикалық реформаның жүру барысы. Бұл сауалға жауап бергенде мен еліміз тәуелсіздігін алғаннан бергі өткен бес жылдың тарихи маңызына ерекше мән беремін. Желтоқсанның 16-да тәуелсіздігіміздің бес жылдығын атап өтеміз. Бұл барлық қазақ халқы үшін қуанышты оқиға.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 26 қараша 1996 жыл.

Әрине, елдің басындағы қиыншылықты көрмей отырғанымыз жоқ. Тұрмыс-тірлігімізде электр энергиясының, газ мәселесінің жетіспеушіліктері шаршатуда. Зейнетақыны, жалақыны уақтысында ала алмай жүрген осындай жағдайда ананы істедік, мынаны істедік деп айтудың да өзі қиын. Дегенмен бес жылдың ішінде аз шаруа істелген жоқ. Мен оны әр уақытта айтып жүрмін. Қазақстанымыздың тәуелсіздігіне азулы мемлекеттерден көпідік алдық. Егемен мемлекет ретінде Қазақстан әлемнің саяси картасынан тұрақты табан тепті. Сондай-ақ экономикалық дербестікке де қол жеткізіп, нарықтық даму жолын таңдап алуымыздың нәтижесінде – экономикадағы дағдарыстың кезеңі аяқталып келеді деп айтуға болады. Бұрынғыдай бағаның өсуі жоқ, теңгеміз нығайды. Қаншама қиын деп айтсақ та, халық санасында, тұрмыс-тіршілігінде қозғалыс бар. Кәсіпкерлікті, нарық экономикасын игеруге деген құлшыныс бар. Меншікті көзқарас қалыптаса бастады. Бұған мен өзімнің соңғы уақыттағы Қарағанды, Ақмола, Қостанай, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда облыстарына барған жұмыс сапарларымнан, басқа да кездесулер кезінде көз жеткіздім. Ептеп-ептеп орнықты ел қатарына қосылып келе жатырмыз. Егер де Қазақстанда жүргізіп отырған саясатымыз дұрыс болмай, бұрыс болса онда Ресейдегі жағдай неге бізден тәуір емес? Кеңес үкіметі кезінде бізден жақсы өмір сүрген Украина мен Белоруссияда неге тұрмыс түзелмей отыр? Кавказдағы жағдай неге мұндай? Бастан өткеріп отырған бұл қиындықтардың ең негізгі түйіні: анау үлкен империяның құлағанында. Сондықтан айтарым, бір күндік көңіл-күйдің жетегінде кетпей, мемлекетіміздің болашағы үшін үлкен демей, кіші демей бірге қызмет етейік. Сіздердің сұрақ-пікірлеріңіз төңірегінде бүгінгі осы жүздеуде ғана әңгіме етіп қоймай, Президент Әкімшілігі арқылы оған тиісті қызметкерлердің де жауап қайтаруын қадағалайтындығымызды ескерткім келеді. Бұл бәріміз тап болып отырған қиындықтарды жеңуге ұмтылыс жасауда жақсы қамшы болатындығы сөзсіз.

Сұрақ:

– Мәртебелі Президент мырза, Алматы, Семей қалаларынан Жәкен Кенжебаев пен Сұлтанбек Ғабділ Сізден өзіңіз жүргізіп отырған саясаттың, әсіресе, экономикалық реформа саясатының барысына көңіліңіз тола ма деп сұрайды. Қазақстан жерінің байлығы туралы жиі айтсақ та тұрмысымыз жұтаң тартып бара жатқандай әсердеміз, деп ой түйіндейді.

Н. Назарбаев:

– Бүгінгі таңда ойға алып, жүзеге асырамыз деген істеріміздің бәрі дерлік өз көз алдарыңызда өтуде.

Бұған дейін хабардар болдыңыздар деп білемін, республика халқына арнаған Үндеуімде, сондай-ақ "Елдегі жағдай мен 1997 жылға арналған ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы" Қазақстан халқына Жолдауымда мен қоғамда қалыптасқан ахуалға, алдағы уақытта, әрі, ең алды-

мен, келесі—1997 жылы шешуіміз қажет басты міндеттерге өз көзқарасымды баяндадым.

Халықаралық талдауларға жүгінсек, экономикалық қатынастарға ауысу деңгейінде тұрған мемлекеттер арасында Қазақстандағы реформалар қарқыны және оларды жүргізудің нәтижесі жетекші топқа жатады. Біздің дүниежүзілік рейтингіміз Ресей Федерациясымен бірдей, Түркия, Пәкістаннан жоғары. Мұның өзі шетел капиталының назарын аударып отыр. Ал бізге оның өте-мөте керектігін бұған дейін де айтқанмын, қазір де қайталаймын. Инвестиция саласында біз біршама іс атқардық. Мәселен,

– Каспий құбыр желісі консорциумына және экспорттық мұнай желісі құрылысына қатысты барлық проблемалар шешілді.

– Ақтаудағы теңіз портын қайта құру туралы Еуропа Банкімен келісім жасалды.

– Трансазия темір жол магистралін құру жөніндегі жұмыстар іс жүзінде аяқталды.

– Жапонияның ірі компаниялары Қазақстанның инвестициялық мүмкіндігіне соңғы кезде ықылас білдіре бастады.

Атап айтуым керек, дамыған елдердің деңгейіне қалай тезірек жетуіміз қажет болса да, бізге нарықтық экономиканың қалыптасуының барлық кезеңінен өтуге тура келеді. Осы тұрғыдан алғанда өзіміз белгілеген бағыттар бойынша сындарлы экономикалық көрсеткіштерге толық қол жете қойған жоқ. Әсіресе, энергетика саласындағы қазіргі қалыптасып отырған қиындықтар қазанның 15-де менің төрағалық етуіммен өткен Үкіметтің кеңейтілген мәжілісінде шешімі кезек күттірмейтін мәселе ретінде қойылды. Кәсіпорындардың қарызы, халықтың жалақысын уақытында алмауы, зейнеткерлердің зейнетақысын айлар бойы ала алмауы – өкінішке орай, бүгінгі күннің көріністері болып отыр. Осы кемшіліктерді болдырмау – бұл әр істің басында тұрған, мен сенім артқан басшыларға тікелей қатысты. Ал олардың өз жұмыстарын халық игілігі үшін жұмсауын мен үнемі талап етемін. Соған байланысты соңғы кезде, бұған дейін өздеріңіз хабардар болғандай, жоғары билік басындағы біраз кадрларды ауыстыруыма тура келді.

Сұрақ:

– Әлеуметтік-тұрмыстық мәселелерді шешуге ықпал етуіңізді сұрап, "Президенттік желі" арқылы зейнеткерлер Мешітбай Алдабергенов – Жезқазған облысының Жаңаарқа ауданынан, Тұрсынқұлов Жорабек – Оңтүстік Қазақстан облысының Сарыағаш ауданындағы Құркелес ауылынан, Алматы қаласындағы "Шаңырақ" шағынауданының тұрғындары атынан Мақсат Танабаев, Талдықорған облысының Заря ауылынан Сағымбек Татарханов, Алматыға жақын Қарғалы поселкесінен Көбеген Әбдірайымов мұң-мұқтаждарын бөліскен еді. Сіз қарсы болмасаңыз, бұл азаматтардың бәріне тиісті орындар арқылы жауап қайтарылатынын айтып кеткеніміз орынды.

Ал келесі әңгімеміздің негізгі тақырыбы – тіл мәселесі.

Кентау қаласынан Төреханов, Керімбеков, Андреев "Мемлекеттік тіл қашанғы қағаз жүзінде қала береді?" – деп сұраса, алматылық Демесін Оспанбеков "Жоғары қызметтегі азаматтар Мемлекеттік тілде сөйлемейді, тілдің дамуына дұрыс көңіл бөлмейді. Қазақстан Республикасының Ұлт саясаты жөніндегі комитеттің төрағасы неге қазақ емес?" – деп сұрайды.

Н. Назарбаев:

– Тілсіз ұлт болмайды, халық болмайды. Сондықтан біздің Ата Заңымызда қазақ тілі Мемлекеттік тіл деп жарияланған. Бірақ осы қазақ тілін бір күнде игереміз деп ойлау жансақтық. Жақында мен бір материалдарды қарап отырып көрдім, 1985 жылы қазақтардың арасында сұрау жүргізгенде қазақтың 52 пайызы қазақ тілінде сөйлейміз, қазақ тілін білеміз деп жауап беріпті. Ал биылғы көрсеткіш бойынша қазақтардың 95 пайызы намысқа тартқан болу керек, қазақша білеміз деп айтыпты. 80-82 пайызы қазақша оқимын депті. 5 пайызы ғана қазақ тілін білмеймін деп жауап беріпті. Ал, орыс ұлтының өкілдерінен 1,7 пайызы қазақ тілін біледі екен. 4,5 пайызы ауызекі әңгімелесе аламыз, 42 пайызы қазақ тілін үйренгіміз келеді дейді, 40 пайызы үйренгіміз келмейді деген жауап айтады. Сондықтан, тіл құрып барады, қазақ тілі ешкімге көрегі болмай қалды деп байбалам салу ескі сарын. Ана тіліміз Мемлекеттік мәртебесін алғалы бергі жетістігіміз жоқ емес. Қазақша білім беретін мектептердің саны көбейді. Қазір 2 мың 800-ден 3 мың 600-ге дейін көтерілді. 2 мың мектеп орысша-қазақша аралас оқытады. Міне, бұл – бір мәселе. Екіншіден, парламент түгел неге қазақша сөйлемейді, барлық басшылар неге қазақша сөйлемейді деп айтамыз. Сонда ағайын, бұл қалай болады? Біз тек қазақтың тілінде ғана сөйлейтін болсақ, халқымыздың жартысы біздің айтқанымызды естімей отырса несі жақсы? Әрине, сөйлеуге болады. Ешкім оған қарсы емес. Өзіміз алдымен қазақша сөйлесейікші. Балаларымызды, немерелерімізді қазақ мектебіне берейікші. Мынау Петропавл қаласының дәл ортасынан үлкен қазақ мектебі ашылды. Ұятымызға қарай, менің алған хабарыма қарағанда ата-аналардың көпшілігі сол мектепке өз балаларын оқуға беруге ынта білдірмей отыр. Бұл өкінішті болса да, ащы шындық. Сондықтан қазақ тілі дегенде ең алдымен өзіміз үлгі көрсетуіміз керек. Жақында Шерхан ағамыздың бір кішкентай мақаласын оқыдым "Егемен Қазақстаннан". Қазақ басылымдары жөнінде. Сондай-ақ, газет бетінен қазақ басылымдарының таралуы туралы сандық деректерді қарап шықтым. Бәріміз ойланатын жағдай. Біз ұлт болатын болсақ, біз мәдениетімізді, тілімізді сақтайық десек "Егемен Қазақстанға" неге жаппай жазылып, осы газетті қолдамаймыз? Сол арқылы біз елмен хабарласып отырмай ғой. Неге "Қазақ әдебиетін" жаздырып алмайды бұл қазақ? Неге жастардың газеті "Жас алашты" жаздырып алмайды? "Ана тілін", "Қазақ елін", "Түркістан" деген газеттерімізді неге жаздырып алмайды? Әрбір жанұяға бір газеттен жаздыртып алатын болсақ неміз кетеді? Құр әшейін үйде отырып алып, қазақтың тілі, қазақтың ұлты деп отыратын болсақ, ешкім бізге

ешнәрсені әкеліп бермейді. Қазақтың тілі мен мәдениеті ең бірінші өзімізге керек. Басқаларға сіз бен біз өнеге көрсетейікші. Өз ана тіліміз – қазақ тілінде сөйлеп, балаларымызды осы тілде оқытып, тәрбиелесек кім қой дейді. Сондықтан, әр кемшіліктің ұшын өзімізден іздеуіміз керек. Ал енді, Қазақстанда басқа жұрт не қылса, оны қылсын, біз тек қазақша сөйлейміз деген теріс түсініктен арылайық. Дегенмен, мен Үкіметке нақты тапсырма бердім. Мемлекеттік тілді білетін басқа ұлттың өкілдерін ынталандыру мақсатында қосымша жалақы берсек. Әр мекемеде, ауылда, қалада, ауданда мемлекеттік тілде оқытатын орындар ұйымдастырсақ, соған біздің барлық зиялы қауым ат салысса, көмектессе дұрыс болар еді.

Ұлттық комитеттің басшысы неге қазақ болмайды деген сұраққа айтарым, Қазақстанда жалғыз қазақ халқы тұрмайды ғой. Ұлт саясатын жүргізетін комитеттің басында қазақ пен орыс ұлттарынан басқа ұлттың өкілі отырғаны жақсы. Мүмкін осы мекемеге болашақта көші-қон мәселелерін шешуді де тапсыру қажет болар? Ұлтаралық мәдениетті қалыптастыру – комитет жұмысының негізгі өзегіне айналуға тиіс. Қазақстан көп ұлтты. Осы ойды жиі айтқанымға кейбір ағайындар ренжитін де шығар. Біз, қазақтар, құдайға шүкір, жаңа-жаңа Қазақстан халқының жартысына жеттік. Бұл талай жылдардан бергі мақсат еткен тарихи көрсеткіш. Демографтардың айтуынша, Қазақстандағы қазақтардың саны 2020-2030-шы жылдарға дейін 70-80 пайызға дейін өспек. Сондықтан, өз ұлтымыздың елдегі тыныштықтың, бірліктің ұйытқысы бола біліп, алға жылжыжуымызға бәріміз ат салысайық. Жақында қазақ тілі және басқа да ұлт тілдерін дамытудың болашағын айқындаған "Тіл саясатының тұжырымдамасы" туралы өкімге қол қойдым. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес қазақ тілімен бірдей орыс тілі де қатар қолданылатынын жақсы білесіздер. Мемлекеттік органдардың ереже – Заңдары екі тілде шығарылады, ақпараттық-анықтамалық хат-хабар екі тілде даярланады. Әйтсе де, бұл істе де, өкінішке орай, науқаншылдық сипат басым болып шықты. Мемлекеттік тілді үйрену, үйрету, балабақшаларда, мектептерде қазақ тілі ғана емес, орыс тілін оқыту да әлі күнге дейін өз деңгейінде емес. Және бұған дейін де айтқанмын, жаңғырту және ашық саясат жолына түскен көптеген елдер инвестициялық ахуалды жақсартудың аса маңызды бағдарламаларының бірі деп ағылшын тілін үйрену бағдарламасын есептеген. Мектеп жасына дейінгі кезден бастап білім берудің бүкіл жүйесінде тілдерді оқытуды жөнге келтіру бағытындағы шараларды жүзеге асыруды тездету керек. Алтын уақытты босқа өткізуге болмайды.

Сұрақ:

– Соңғы кезде елімізде төртінші билік болып табылатын бұқаралық ақпарат құралдарының халықты ақпаратпен қамтамасыз етуінде қордалана бастаған мәселелерді жиі естіп жүрміз. Ұлттық радио – қазақ радиосы – бүгінгі таңда Алматыны шалғайдағы ауылмен де, таяу және алыс шетелдермен де әуе толқыны арқылы жалғастырып отырған ақпарат орталықта-

рының бірі десек болады. Белгілі ғалым Рахманқұл Бердібай осы ұлттық радионың хабарларын таратуда оған жауапты басшылар тарапынан не-мқұрайдылық салдарынан белең ала бастаған кемшіліктерді тілге тиек етеді. Радионүктелердің, хабар тарататын стансалардың қысқаруы – әсіресе, қазақ даласының ақпараттық сауатсыздығына алып келмей ме? Осы мәселеге Елбасы назар аударса екен дейді Рахаң.

Н. Назарбаев:

– Әлемде демократия мен нарықтың өзекті қағидаларын тұрақты ұлттық дәстүрлермен терең қабыстыра білудің талай тамаша үлгілері бар. Бұл ой сөз етіп отырған бұқаралық ақпарат құралына да әбден қатысты. Жаңа ақпараттық болмысты игерумен қатар оқырмандарды, көрермендер мен тыңдаушыларды заман үрдісінен шет қалмауға үндеу бүгінгі журналистердің еншісінде. Мен әрдайым өз қызметімде баспасөздегі, радио-теледидардағы айтылған мәселелерге айрықша мән беріп отырамын. Халықтың жаңалықты дер кезінде біліп, хабардар болуын қамтамасыз ету – мемлекеттік іс екеніне оған жауапты мамандардың назарын аудармақпын. Бұдан бұрын да айтқанмын, Қазақ теледидары мен радиосы арқылы берілген хабарларды облыстарда өздеріне ыңғайлы уақытта қайталап бергеннің еш артықтығы жоқ.

Осы тұрғыдан алғанда белгілі ғалым Рахманқұл Бердібайдың ұлттық радионың тағдырына алаңдауы құптарлық. Бұл дұрыс көтерілген мәселе. Біз өзіміз ақпараттық тәуелсіздік алмайынша, идеологиямызды жүргізу қиын болады. Менің тапсырмам бойынша сарапшылар республика тұрғындарын радиомен қамту жағдайының төмендегідей екенін баяндаған еді.

Қазақ радиосының бірінші бағдарламасы бойынша – 93,7 пайыз, радио-хабарлар 18 сағат бойы жүреді;

Екінші бағдарлама – "Шалқар" бойынша – 98,3 пайыз, радиобахарлар 20 сағат бойы жүреді;

Республикада сым арқылы радиобахарлар жүргізу халықтың 75 пайызын қамтиды.

Ауыл радиостансаларының тиімсіздігінен бұрынғы Байланыс министрлігі 1994 жылдан бері барлық жерде сымсыз (эфирде) хабар тарату туралы шешім қабылдады. Осы уақыт ішінде Талдықорған облысында жеті аудан, Оңтүстік Қазақстан облысында – алты аудан сымсыз хабар таратуға көшті.

Ал, Алматыда көлікпен жүріп, қазақ радиосының хабарларын тыңдай алмай жүргендерге телерадио хабарлары жөніндегі корпорация мен "Қазақ-телеком" басшылары радиотолқындарды қайта қарау арқылы неге көмектеспеске? Шешілмейтін мәселе емес. Аманшылық болса, ендігі жылдан бастап "Интелсат" спутнигі арқылы басқа жүйе жасайық деп отырмыз. Қазақстан бойынша 1 мың 500 қабылдағыштар орнатылады. Сол қабылдағыштар арқылы радиотеледидар хабарлары республикадан тыс алыс және шет елдерге де техникалық ақаусыз түрде тарайтын болады.

Меніңше, журналистер де бүгінде нарық заңын халыққа тек жеткізуші болып қана қалмай, шығармашылық қызметті кәсіпкерлікпен ұштастыру мерзімі әлдеқашан келіп жеткендігін сезіну керек. Олай болса, Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі мемлекеттік Агенттік еліміздегі газет және электронды ақпарат құралдарының халықты ақпаратпен қамтамасыз ету сапасын, тілдік құрылымын, тұтастай алғанда біртұтас ақпараттық кеңістіктегі жұмыс істеу бағытын тағы да бір анықтап алуға мән беруі уақыт күттірмейтін іс екенін естеріне саламын.

Сұрақ:

– "Президент желісі" бойынша телефон шалушылардың бір тобы – "Адам және жер" деген тақырыптың аясын қамтиды. Жезқазған облысы Жаңарқа ауданының Сәкен Сейфуллин ауылы тұрғындары атынан сауал қойған Тұяқ Жанпейісов: "1991 жылы жекешелендіру кезінде үлес ала алмаған халықтың атынан мен 1993 жылы 23 сәуірде Алматыда шаруа қожалықтарының жетекшілерімен өткізген кеңесте сөз сөйлеген едім. Содан бері де осы мәселе шешілген жоқ. Халық ашаршылыққа ұшырауда. Құрметті Президент, ауыл, аудан ағаларынан толық жауап ала алмай, өзіңізге шағым айтуға мәжбүрміз", – дейді.

Сондай-ақ, Алматы қаласына Қытайдан көшіп келген Бәтима Сіреуқызы "Жекешелендіру өтіп кетті, бізге пұшпақ жер де тиген жоқ. Өз ұрпағымызға нені аманаттаймыз" – деп, Сізге сауал қояды.

Н. Назарбаев:

– Адамдардың өмірі, әлеуметтік сала, мемлекеттің өзінің қуаты – осының баршасы экономиканың жай-күйіне, оның реформалану дәрежесіне байланысты. Осы тұрғыдан келгенде, жоғарыдағы сауалдар азаматтардың еліміз бастан өткеріп жатқан өзгерістерден шет қалмай, шынайы қатысушылық сезімдерінің артқанын көрсетеді. Әр азаматтың бойындағы меншіктік көзқарастың қалыптаса бастауы – 1991 жылы жекешелендіру саясатын бастаған кезден бергі уақыттағы қол жеткізген игі нәтижелердің бірі.

Жезқазғандық азамат Жанпейісов Тұяқтың сұрағы – бұл бүгінгі таңда ауыл азаматтары тап болып, өкінішке орай, ауыл, аудан басшыларының сылбырлығынан, кей кезде жекешелендіру ісінің әліппесін түсінбегендіктен жол беріліп отырған кемшіліктер. Жер мәселесі "Жер туралы" заңда шешілген. Егер де жергілікті басқарушы органдар сол заңды дұрыс орындамайтын болса, онда оған нақты іс ретінде қарау керек. Маған шағым айтқан жезқазғандық азамат көтерген мәселе жөнінде мен арнайы тапсырма бердім. Заң бойынша әр ауылда жұмыс істеген азаматқа, егер ол сол совхоз-колхоздың бұрын мүшесі болса, оның істеген еңбек өтіліне қарай, сіңірген еңбегіне қарай жер бөлінуге тиіс. Сондай-ақ, сол шаруашылыққа тиесілі дүние-мүлікте де әрбір шаруа адамының үлесі бар. Сондықтан, колхоз-совхозда жұмыс істеген азаматтардың өз үлесімді ала алмай қалдым дегені жөн емес.

Ал екінші сауалға келетін болсақ, өз атамекеніне көшіп келіп жатқан қандастарымызға әрдайым шынайы бауырмашылдық сезіммен қарайтындығымызды қайталап айтпақшымын. Шет елден көшіп келіп, елде тұрақты түрде тұратын азаматтар Қазақстан Республикасының Жер Заңына сәйкес бау-бақша шаруашылығын жүргізуге және жеке тұрғын үй құрылысын салу үшін жер учаскесін алуға мүмкіндігі бар.

Одан басқа шаруа қожалығын жүргізу үшін жер пайдалану құқығымен жер учаскесін алуға мүмкіндік берілген.

Қала мен елді мекендердің тұрғындарын жермен қамтамасыз ету үшін жергілікті атқарушы органдардың қарамағында арнаулы жер қоры құрылған. Шеттен келген ағайындарға 1999-шы жылға дейін өз бала-шағаларына аманаттап кететіндей етіп жерді арендаға беруге болады. Мұнымен қоса, сырттан көшіп келген азаматтарға бюджеттен жыл сайын ақша бөліп беріп отырмыз. Үстіміздегі жылдың өзінде мемлекетімізде он мың азаматтың келуіне тиісті қаражат бөлінген. Ендігі жылы да осы бағыттағы қаржылай-әлеуметтік қолдау көрсетіледі.

Ауылдың жағдайы, халықтың тұрмысы менің де қабырғамды қайыстырады. Өздеріңізге белгілі, елімізде кәсіпкерлікті дамытудың бағдарламасы жасалған. Осы бағдарлама аясында ауыл-ауылдарда шағын кәсіпорындар құру, шаруа қожалықтарының жұмысын жандандыруға әбден болады емес пе? Бұл мәселе туралы қазан айында Ақмолада өткен жастармен болған кездесуімде айтқанмын.

Сұрақ:

– Құрметті Президент, келесі сауал – тәуелсіз еліміздің тарихында елеулі орын алатын – желтоқсан оқиғасының 10 жылдығына қатысты.

Жамбыл облысының Мойынқұм ауданынан Мәкен Уақов "Алматыда Желтоқсан құрбандарына арналып мұражай ашылса" – десе, Талдықорған облысы, Жаркент ауданының Еңбекші ауылында тұратын Бисен Алшымбеков "Желтоқсан оқиғасының құрбаны Ербол Сыпатаевтың әкесімін. Еңбек ардагерімін. Сізден, Президент мырза, өтінетінім, Желтоқсан құрбандарына көрсетілетін әлеуметтік көмектеріңіздің негізінде аудан көлемінен бір тұрғын үй бөлінуіне ықпал етсеңіз" – деп сұрайды. Бұл сауалдар да тәуелсіз еліміздің жүріп өткен жолына көз жүгіртіп, шолу жасауымыздың тағы бір қажеттілігін көрсетсе керек.

Н. Назарбаев:

– Дұрыс пікір. Әлем көшіне ұлттық мемлекеттің керуенін қосып, ұлттық туымызды тігіп, ұлттық мүдде аясында барша халықтардың басын қосып ел болуды, ұлттық болмысымызды қабырғалы халықтардың қатарына жеткізуді мақсат етуімізге зор ықпалын тигізген оқиғалар баршылық. Осы тұрғыдан алғанда, алдағы желтоқсан айының ел тарихында алар орны ерекше болмақ. Менің тапсырмаммен Үкімет осы айда атап өтілуге тиісті тарихи

күндердің саяси-мәдени шараларын белгіледі. Ол Қазақстан Республикасы мемлекеттілігінің қалыптасуына орай өткізіледі.

Ұлт-азаттық көтерілісінің 80 жылдығы, Желтоқсан оқиғасының 10 жылдығы, Еліміз тәуелсіздігінің 5 жылдығы – міне, осынау тарихи күндер халқымыз үшін қастерлі де қымбат. Жақында 1986 жылғы желтоқсан оқиғаларының 10 жылдығына арналып ғылыми-теориялық конференция өткізілді. Осы оқиғаға орай менің жолдауымды Мемлекеттік хатшы Әбіш Кекілбаев көпшіліктің назарына жеткізіп, соңынан конференцияның жұмысы жөнінде мені хабардар етті. Біз әлі күнге дейін, өзімнің "Ғасырлар тоғысында" атты кітабымда жазғанымдай, өкінішке орай, желтоқсан оқиғасына нақты баға беріп, тарихи тұрғыда орнын анықтай – алмай жүрміз. Желтоқсан оқиғасы – Қазақ жастарының тоталитарлық жүйеге қарсы шығуы негізінде халқымыздың ұлттық сана-сезімінің оянып, өзінің қазіргі әлемдегі орнын қайта пайымдауына, шын мәніндегі тәуелсіздік пен мемлекеттік егемендікке ұмтылуына бастау болды. Қазақтың басын біріктіруге жасалған маңызды кезең ретінде есте қалады. Тарихтан белгілі, Отан үшін, жер үшін қан төккен талай боздақтарымыз бар. Жоңғарлармен 250 жыл күрестік. Ресейдің отаршылдық саясаты қаншама бабаларымыздың қанын төгіп, өмірін қиды. Қай кезде де ел үшін, жер үшін, ұлттық намыс үшін күрескен адам жалған атақ-даңққа құмартпаған ғой. Егер де азамат болсаң, еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, пәтер үшін, ақша үшін, мұражай үшін күресе ме адам? Бұл ойды мен бүгінгі ұрпақ еліміздің өткені мен келешегін зерделегенде ескерсін деп айтып отырмын.

Ендеше желтоқсан оқиғасы тоталитарлық жүйенің біздің басымызға ғана әкелген нәубеті емес. Есте болар, 1959 жылғы Теміртаудағы, 1979 жылғы Ақмоладағы жағдай, болмаса Ресейдің Новочеркаскі деген қаласындағы жазықсыз қаза тапқан адамдар – кеңес кезеңіндегі өміршіл-әкімшіл солақай саясаттың нәтижесі. Желтоқсан оқиғасы сол тоталитарлық жүйенің ең ақырғы қимылы деп санауға болады. Қазақ жастары бүкіл әлемге қазақ ұлтының бар екендігін паш етті. Еркіндік пен тәуелсіздікті аңсаған халқымыздың болашағына жол ашты. Сондықтан, біз желтоқсан оқиғасының тағылымына құрметпен қарауымыз керек. Құрметтейміз де. Алматыдағы Республика алаңында ел өміріндегі тарихи оқиғаларды қамтыған "Тәуелсіздік мемориалдық кешені" ашылады деп күтілуде. Тәуелсіздік ескерткішінің бір құлпытасы желтоқсан оқиғасына арналады. Менің ойымша, осы атқарылып жатқан шаруалардан маған сұрақ қойған азаматтар хабардар шығар деп ойлаймын. Желтоқсан оқиғасының құрбаны Ербол Сыпатаевтың әкесі Бисен Алшымбековтің өтініші нақты шешімін табу үшін – Талдықорған облысының әкіміне тапсырдым. Президент әкімшілігінің қадағалауында болады.

Сұрақ:

– Оңтүстік Қазақстан облысының Алғабас ауданына қарасты Шаян ауылының тұрғыны Серікбай Дәулетбайұлының сауалы: Жергілікті бюджетке

қараған балалар бақшасы жабылу үстінде. Ұрпақ тәрбиесін өшіріп алмас па екенбіз, – дей келіп, "Біз Сізді республикамыздағы артта қалған, тұрмысы нашар шалғай аудандардан, жұмысы жүрмей тоқтап тұрған зауыттар мен фабрикаларда, көрсек дейміз" – деп қорытындылайды өз ойын.

Н. Назарбаев:

– Қазақстанда бұрын 16 шалғай аудан болған. Сол шалғай аудандарға елеуметтік-экономикалық тұрғыда көмектесуді көздеген қаулы да қабылданған. Әйтсе де, қаржы тапшылығына орай аталған қаулы орындалмай қалды. Уақыт өте бұл мәселеге қайтып оралармыз.

Әрине, қоғамымызда болып жатқан өзгерістерге әркімнің өз көзқарасы болуы заңды. Осы жүздесудің басында айттым, мен соңғы кезде еліміздің төрт бұрышында да болып, халықтың ойын-пікірін тыңдап қайттым. Алматыда отырып айтылған сөздің шалғай жатқан ауылдағы салмағын барладым. Қай жерде болмасын шешілмей жатқан мәселелер туралы еш бүкпесіз айтылды. Қалай болғанда да, реформа халық игілігіне жұмыс істеуі керек. Қиындықтарды алдыға көлденең тарта бергенмен іс бітпейді. Мен үшін жолсапарға шыққанда шаруасы дөңгеленіп жүріп тұрған ауыл да, тұрмысы нашар елді мекен де бүгінгі өзгерістердің айнадағы көрінісіндей әсерге қалдырады. Қазақстанда қандай қиыншылық болып жатқанын менен жақсы білетін адам жоқ. Өңгіме елбасының білмегендігінде, болмаса үкіметтің енжарлығында емес. Мәселе, еліміз тап болған экономикалық дағдарыстан ұйымшылдықпен шыға білуімізде. Әсіресе, қазақ халқы мен жүргізіп отырған саясатты қолдап, сөзден гөрі іске ден қойса дер едім. Бұл – біріншіден. Екіншіден – қанша қиын десек те, осы бір өтпелі кезеңде балаларымыздың мәселесі ерекше назарға ие болуы тиіс. Білімсіз елдің ертеңі жоқ. Мұны үлкен мен кіші, тәрбиеші мен мұғалім, әкім мен министр естерінен шығармағандары абзал.

Үкіметтің шешімі бойынша мектепке дейінгі мекемелер бірте-бірте жергілікті атқарушы органдардың қарамағына берілмек және олар бюджеттен қаржыландырылады. Сондай-ақ уақыт талабына сай мектептердің жеке есеп ашып, өз шаруаларын дұрыстауына мүмкіндік берілген, ауыл мектептеріне компьютерлермен жабдықтануға көмек көрсетіледі. Халықтың әлауқаты нашар тобына сәбилерін балабақшаларға орналастыру жөнінде жәрдем жасалады. Мәселе, тек астанада қабылданған шешімдердің ауыл-қалаларда дұрыс шешім табуында.

Сұрақ:

– Қылмысқа қарсы күрес – Оңтүстік Қазақстан облысының Сарыағаш ауданының Келес ауылында тұратын Ұлы Отан соғысының мүгедегі Жорабек Тұрсынқұловтың, Алматы қаласының тұрғыны Жәкен Кенжебаевтың Сізге қойған сауалдарының негізгі түйіні. Жорабек қария "Аудан әкімдері, заң органдары ауылдағы ұры-қарыларға, бассыздыққа мән бермей отыр. Әбден қиналдық", – деп налиды.

Н. Назарбаев:

– Қазақстанда ең күрделі екі мәселе бар: әлеуметтік және қылмыспен күрес мәселелері. Осы екі бағыттағы жұмыс үнемі менің назарымда. Менің тапсырмам бойынша құқық тәртібін одан әрі нығайту мақсатында Үкімет қылмыспен күрестің 2000-жылға дейінгі кезеңге арналған мемлекеттік бағдарламасын өзірлеп жатыр.

Жақында ғана осы сала министрлерінің қылмысқа қарсы күрес жөніндегі есебін тыңдадым. Мен барлық жауапты қызметкерлерге қылмысқа қарсы күресті күшейту қажеттігін қатаң тапсырдым. Ай сайын прокуратураның, милицияның, сот жүйелерінің жұмыстарын қадағалап отырмыз. Сотталуға тиіс үкім шығарылған адамдар ақталып жатады. Неге сотталмайды? Жоқ, әлде, пара бере ме? Ауылды жерлерде елдің қорасынан мал ұрлаған деректер де жиілей түсуде. Ұры-қарылар жазаға ілікпеуде. Бұған қоса, көп жағдайда құқық қорғау органдарының қызметкерлері өз жұмыстарын алдамшы сандық көрсеткіштермен көмкеруге шебер боп алды. Соңғы кезде біз еліміздің азаматтарын заң күзетінде тұруға тиісті құрылымдардың озбырлығынан да қорғауға мәжбүрміз. Сондықтан, осы саладағы шешімін күткен мәселелер жұмысты жандандыруды талап етеді. Бұл күндері облыстың әкімі өз құзырындағы өлкенің құқықтық жағдайына да жауапты. Әр аудан, әр облыс басшылары қылмыспен күрес мәселесіне ерекше сипат беруі керек.

Менің тапсырмам бойынша жедел түрде қылмыстың алдын алу мақсатында жүзеге асырылған "Құқық тәртібі", "Көкнәр", "Тосқауыл", "Балық аулау маусымы" секілді шаралар нәтижесіз болған жоқ. Үстіміздегі жылдың өзінде 1 мың 176 басшы қызметкерлер, оның ішінде әкімшілікте, банкте, милицияда, прокуратурада, сотта жұмыс істейтін адамдар жауапқа тартылды. Бұл дегеніңіз, билік тұтқасынан кез келген азаматтың ел арасында шен иелеріне деген сенімді аяқасты еткенінің көрінісі. Сондықтан мен жақын күндері аудандық, қалалық, облыстық сот мүшелерін және басшыларын тағайындағанда олардың өз міндеттеріне қаншалықты адал екендіктеріне тағы да ерекше мән бермекпін. Адалдық әрі кәсіби білгірлік – міне, иығына шен тақысы келетін қылмысқа қарсы күрес жүргізуші тәртіп сақшыларының қызмет көрсеткіші осы қасиеттер болуға тиіс.

Үкіметтің ұсынуымен Парламентте Қылмыстық және Қылмыстық іс жүргізу кодекстерінің жобалары қаралу үстінде. Осы құжаттар қабылданған кезде, бір жағынан қылмысына қарай жазалау шараларын белгілеуге қатаңырақ қарауға, екінші жағынан осы актілердің адам құқығын біздің Негізгі Заңымызда тұжырымдалғандай мүлтіксіз қорғауына қол жеткізуіміз қажет. Сондықтан қылмыспен күрес еш уақытта тоқтатылмайды. Біздің елімізде құқық қорғау органдарының жеткілікті әлеуеті бар, құқық тәртібін қамтамасыз етуге мүмкіндіктері де жеткілікті. Даңғаза рапорттардың уақыты әлдеқашан өтті. Қазір тек нақты іс керек, нәтиже керек. Қоғамдық тәртіп сақшыларымен бірге ауылдық жерлерде халықтың өзі солармен бірге қылмысқа қарсы күресті өрістетсе дұрыс болар еді.

Сұрақ:

– "Президенттік телефон желіге" келіп түскен сұрақтардың тағы бір ба-
сым көпшілігі мемлекетіміздің интеграциялық саясатына қатысты мәселе-
лерді қозғайды. Мұны біз еліміз тәуелсіздігінің 5 жылдығы қарсаңында аза-
маттардың бойында қоғам дамуын салмақтылықпен пайымдауға деген
көзқарас қалыптаса бастады деп түсіндік.

Н. Назарбаев:

– Мен де қадап айтпақпын, Қазақстан үшін – тәуелсіздік мәселесі ай-
рықша маңызға ие. Тәуелсіздігімізді жариялағалы бергі өткен уақыт еліміз
үшін егемен мемлекет ретінде орнығу әлемдегі өз орнымызды табу, бүкіл
халықаралық қоғамдастық таныған ел болу мақсатын жүзеге асыруға ар-
налды. Біздің сыртқы саясатымыз нарықтық реформалардың негізі елдің
ырғақты экономикалық дамуын қамтамасыз етуге бағытталған. Сондықтан
интеграция мәселесіне келетін болсақ, дүниежүзінде мемлекетаралық
қарым-қатынастың әр түрлі бағыттарын көріп отырмыз. Мысалы, Батыс
Еуропалық интеграция, болмаса Солтүстік Америка мемлекеттерінің интег-
рациясы. Араб мемлекеттерінің немесе Қиыр Шығыс, Тынық Мұхит елдерінің
интеграциясы. Мемлекетаралық осы ынтымақтастықтың себебі неде? Мәсе-
ле, қандай да мемлекеттің халықаралық ауқымда танылмайынша, әлемдік
қоғамдастық тарапынан қауіпсіздік, аумақтық тұтастық пен шекаралардың
мызғымайтынына кепілдік алмайынша, өз мемлекеттілігін қалыптастыру ту-
ралы әңгіме қозғау құрғақ сөз болып қалатындығында. Қазіргі заманда кіші
мемлекеттер интеграциясыз өмір сүре алмайды. Бәрін айтпағанның өзінде
бұл тауар айналысы үшін де керек. Мысалы, Америкада ең сапалы ұшақ
"Боинг" шығарылады. Қазақстанда сондай ұшақ жасап шығарамыз деп тал-
пынуға бола ма? Талпыныс жасауға болады, бірақ мүмкіндік жоқ қой. Ма-
ман жоқ. Қажетті шикізат жоқ. Сол себепті, бізде бар затты оларға сатып,
оларда бар дүниені өз елімізде пайдаға жаратуға қадам жасау қажеттілігі
туындайды. Бүгінге дейін біздің республикамыз бен АҚШ-тың арасында
Сауда келісіміне қол қойылды. Бұрын Қазақстанның шетелге шығатын жолы
тек Ресей арқылы өтетін, қазір Иранға дейін жол салдық. Енді Қазақстан-
ның ғана тауары емес Сібірдің де, Орта Азияның да тауарлары Үнді мұхи-
тына сол жол арқылы шығарылады. Қытай арқылы Тынық мұхитқа шығу
мүмкіндігіне ие болдық. Сондықтан халық интеграцияның қажеттігін түсінуі
керек. Ал бұрынғыдай "мен үлкен аға, сен кіші інісің" дегенге ендігі жерде
біздің қазақ халқы көнбейді. Бүгінгі таңда бүкіл дүниежүзі қазақ деген ұлт
бар екенін, қазақтың жері – Қазақстан екенін біледі.

Қазақстан – көп ұлтты мемлекет. Ұлтаралық қатынас мәдениетін аза-
маттық келісіммен ұштастыру негізінде алға жылжи беруіміз керек. Міне,
Елбасы ретінде менің атқарып отырған жұмысымның басты мақсаты да
осында.

ТҮЙІН:

Құрметті Президент, "Президенттік телефон желіге" келіп түскен сұрақтарға орай айтқан мазмұнды жауабыңыз үшін рахмет. Республикамыздың әр түкпірінен ел өмірінің сан қырынан сыр шерткен пікір-ұсыныстар мен мұң-мұқтаждарға толы арыз-шағымдарға Сіздің Әкімшіліктен жауап болады деп сенеміз.

Н. Назарбаев:

– Біздің қазақ халқы өзін-өзі құрметтей білуі керек. Халқымыздың "Төртеу түгел болса төбедегіні аласың, алтау ала болса ауыздағың кетеді" деген қанатты сөзін еске алғым келеді. Дәл қазіргідей қоғамдық дамудың қиын кезеңінде өз халқымыздың басы бірігуі керек. Маған халқым осындай өтпелі кезеңде өзінің тізгінін ұстатты. Бұл оңай шаруа емес. Бүкіл қазақстандықтар болып ұйымшылдық танытуымыз қажет. Және де еліммен пікірлесудің мүмкіндігін пайдалана отырып, ертеңгі болшағымыз жастарға ерекше көзқарасымды тағы да қайталамақпын. Келер үшінші мыңжылдықта өмір сүру бақыты жастардың маңдайына жазылған. Жастарымыздың өз болашақ жақсы тұрмыстарының негізін өздері қалауға аянбай жұмылатын уақыт келді. Елбасы ретінде, аманшылық болса, жоғарыда атап өткенімдей, бірекі жылда ауылдың мектептерін компьютерлендіру мәселесін шешкізуге күш саламын. Қолдан келгенше үлкен демей, кіші демей шет тілін үйренуге ден қою керек. Біздің қазақ халқы – талантты халық. Билік тұтқасын ұстаған жауапты азаматтар сол таланттың көзін ашуға жәрдемді аямайық. Жеті атаға дейін қыз алып, қыз бермеген бабаларымыз қандай кемеңгер. Мүмкін біздің ұлттың қанының асылдылығы да содан шығар. Осы табиғи мықтылығымызды еңбекқорлықпен, біліммен ұштастыра білейік. Қайталап айтайын, алға жылжудың негізгі алғышарттары қазірдің өзінде жасалды. "Ораза, намаз – тоқтықта" – деп айтқан халқымыздың тоқшылықта тұрмыс кешуінің негізі қалана бастады. Өзара түсіністікпен еліміздің ертеңі үшін еңбек етейік. Бүгінгі қиындықтардың қуанышы мен сүйініші болары анық. Бірлігімізді, Елдігімізді сақтай білейік.

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С НАРОДОМ КАЗАХСТАНА В ПРЯМОМ ЭФИРЕ*

Алматы, 18 ноября 1996 года

ВАМ ОТВЕЧАЕТ ГЛАВА ГОСУДАРСТВА

Как уже сообщала наша газета, выполняя поручение Президента Н. Назарбаева, пресс-служба Президента и Национальное агентство по делам печати и массовой информации организовали и провели прямой прием сообщений работавшей две недели Президентской телефонной линии. Жители республики имели возможность напрямую обратиться к Главе государства, задать вопросы, поделиться соображениями о ситуации в стране, предложениями по дальнейшему реформированию казахстанского общества. Многие позвонившие по этим телефонам сограждане отметили, что организация такой линии заметно расширила их возможности общения с Президентом, минуя всевозможные барьеры и условности, укрепила уверенность в его решительных действиях по выводу республики из кризиса.

И как яркое подтверждение этому – публикуемые сегодня ответы нашему корреспонденту Нурсултана Назарбаева на основную часть вопросов, которые поступили в его адрес в те осенние дни.

Н. Назарбаев:

– Прежде всего я благодарю всех казахстанцев, принявших участие в телефонной линии и придаю ей большое значение. Такая форма значительно помогает нам понять состояние дел в стране, настроение людей. Я благодарю всех за живой интерес, проявленный к процессу переустройства общества, за поддержку проводимых реформ. И даже за острые вопросы. Хотя остры они для обеих сторон, ибо в развернувшейся борьбе за достойную человеческую жизнь все мы находимся в одном окопе.

Я внимательно изучил все 855 поступивших вопросов и предложений. Их статистика свидетельствует о большом интересе и стабильном доверии разнообразных слоев населения к проводимым в стране реформам и политике. Причем продемонстрировано оно молодежью, интеллигенцией и гражданами трудового возраста, а также пенсионерами, на которых легла основная тяжесть неизбежных издержек проводимых в стране реформ.

* Газета "Казахстанская правда", 26 ноября 1996 года.

Общая тональность поступивших сообщений вполне доброжелательна, с достаточно высокой степенью понимания ситуации и надежды на скорейший выход из кризиса, что, выражая даже самые серьезные упреки в адрес исполнительных органов, граждане сделали это корректно, без озлобленности и злопыхательства.

Конечно, отметил Глава государства, за время интервью невозможно ответить на все вопросы. Но могу сказать, что все они будут переданы соответствующим республиканским и местным органам власти для решения, а также для подготовки необходимых поручений и рекомендаций. Ни один вопрос не останется без внимания.

Предлагаю начать сегодняшние ответы с самых многочисленных и больших вопросов: о пенсиях, зарплате, безработице, о предприятиях, отданных в управление инофирмам. Хотя, сказал он, если говорить откровенно, все проблемы – как пальцы на одной руке.

Корреспондент:

– Действительно, в блоке социально-экономических проблем эти вопросы являются самыми многочисленными. Председатель совета ветеранов поселка Бако Семипалатинской области Даяков Т. С. спрашивает: когда начнутся выплаты задолженности по пенсиям, "экологических" за 1,5 года, обещанных 4 минимальных окладов ветеранам Отечественной войны, по санаторно-курортному лечению? Аналогичные вопросы задают пенсионеры п. Сары-Агач Южно-Казахстанской области; Первомайского опытного хозяйства (460 человек); пенсионеры г. Кентау; председатель профкома телецентра г. Шымкента Ибраимова К.; председатель комитета объединения "Поколение" г. Алматы Савостина И. А.

Группа пенсионеров г. Алматы: Мурсалимов И. И. из совета ветеранов г. Текели; Ткачев А. – пенсионер со станции Бескол Талдыкорганской, пенсионер Дунаев Н. В. из Алматы спрашивают, будут ли наказаны виновники их обсчета. Они сообщают также, что работающим пенсионерам выплату пенсий перевели на работу, поэтому идут постоянные их задержки. Минсоцзащиты своих функций не выполняет и, по их мнению, оно просто не нужно.

Н. Назарбаев:

– Начну с последнего: вместо двух прежних образовано новое – Министерство труда и социальной защиты, назначен новый министр – Коржова Н.А., грамотный финансист. Именно такой профессионал и нужен сегодня, чтобы управлять пенсионным фондом занятости. Мы надеемся на нее.

Действительно, пенсионеры – та категория людей, которая не в состоянии повлиять на свое социальное положение. Именно они и оказались менее всего защищенными. Поэтому целью социальной политики Правительства стало оказание помощи более адресного характера. Около 20% населения республики было охвачено различными видами государственной поддержки. В 1995–1996 годах проведено 6 массовых перерасчетов пен-

сий, пособий и иных социальных выплат. Средний размер пенсий на конец сентября возрос против прошлого года на 65% и составил 3088 тенге, а стоимость продовольственного набора, состоящего из 33 основных продуктов питания, в августе составила 2235 тенге. Предусматривается возможность нового повышения пенсий уже в этом году.

Осуществляется социальная защита безработных путем выплаты пособий, оказания им материальной помощи, их профессиональной подготовки и переподготовки, повышения квалификации, направления на оплачиваемые общественные работы.

Однако задержка выплаты пенсий и других социальных пособий сегодня приобрела хронический характер. Задолженность плательщиков перед пенсионным фондом составляет более 43 млрд. тенге. Народным банком на погашение задолженности по выплатам пенсий выделено около трех млрд. тенге. В результате вся задолженность за прошлые годы погашена. Подобное положение сложилось в результате нерегулярного поступления страховых взносов в пенсионный фонд. Эта работа поставлена крайне слабо. Выплаты же по экологическим надбавкам будут производиться после решения вопроса с задолженностью по пенсиям.

Большую группу пенсионеров составляют инвалиды и участники Отечественной войны. Мы провели индексацию их вкладов в Сбербанке, предоставили ряд льгот. Частично освободили от оплаты за эксплуатационные расходы или квартирной платы, от налога на имущество. Они не платят за лечение, лекарства, оптику, за газ, электроэнергию, телефон, за проезд в общественном транспорте.

В будущем нам следует изменить систему пенсионного обеспечения в принципе. Существующая солидарная система берет свое начало еще из прошлого века. Суть ее в том, что нынешнее поколение обеспечивает старость своих родителей.

Это пирамида, на верху которой небольшое количество пенсионеров, а внизу – масса работающих. В новых условиях ситуация меняется коренным образом: число пенсионеров увеличивается, а работающих – уменьшается. Поэтому каждый должен обеспечивать себе пенсию сам в течение всей трудовой деятельности. Но для этого нам необходимо подвергнуть реформе всю систему пенсионного обеспечения, отработать законодательную базу.

Работа по совершенствованию законодательства, упорядочению системы льгот, реформированию пенсионного обеспечения, порядка формирования доходов пенсионного фонда практически начата. С 1 июля уже введен в действие Закон о внесении изменений и дополнений в пенсионное обеспечение граждан, приняты законы "Об обязательном социальном страховании", "О негосударственных добровольных пенсионных фондах". Идет работа над проектом нового Кодекса о труде.

Корреспондент:

– Есть еще одна малообустроенная в социальном плане группа людей. Это военные. Вот что сообщает подполковник Исмагулов из Алматы. В Указе Президента от 21 декабря 1995 г. "О республиканском бюджете на 1996 г." предусмотрена минимальная зарплата, соответственно, повышена заработная плата бюджетникам. Однако указ не соблюдается. Зарплата не увеличена. Контролирует ли кто его исполнение?

И второй вопрос. Согласно Указу Президента от 29 мая 1996 года изъяты классность и секретность. А Законом РК "О статусе и социальной защите военнослужащих и членов их семей" предусмотрено: если изымаются права и льготы, то они должны компенсироваться дополнительными правами и льготами. Однако до сих пор он не исполняется.

Н. Назарбаев:

– Да, это еще одна наша боль. Эту проблему мы рассматриваем не только как повышение жизненного уровня военнослужащих, но и как повышение престижности этой профессии.

Теперь о вопросах. Кроме названных подполковником Исмагуловым документов напомним еще об одном. Постановлением Правительства "Об оплате труда отраслей экономики Республики Казахстан" работникам бюджетных организаций заработная плата повышается поквартально. Военнослужащим денежное довольствие было повышено на 22% с 1 января 1996 г. Но с этого же времени они были лишены 15% надбавки к должностному окладу за службу в отдаленной местности. В результате военнослужащие стали получать денежное довольствие ниже заработной платы работников бюджетных организаций. В этом суть конфликта. Я дал поручение разобраться в этом.

Теперь по второму вопросу. Путаница происходит из-за обилия разного рода документов. Указом от 29 января 1996 г. отменены выплаты вознаграждения за особые условия службы, классную квалификацию, а также добавочные виды денежного довольствия. В то же время не было отменено Постановление Кабинета Министров 1992 года "О реализации Указа Президента Республики Казахстан от 16 марта 1992 г. "О мерах по социальной защите военнослужащих и лиц, уволенных с военной службы, на территории Республики Казахстан", устанавливающее размеры указанных видов надбавок. Главный штаб Вооруженных сил направил в Минфин запрос о правомочности применения данного постановления, но ответа так и не получил. Вот такова порой "оперативность" наших министерств.

Таким образом, отмена некоторых указов Президента, касающихся оплаты труда военнослужащих, вызвана необходимостью приведения их в соответствие с Конституцией РК, а также Указом от 29 января 1996 г., утверждающим единую оплату труда работников государственных бюджетных органов. Необходимо систематизировать установленные ранее надбавки и доплаты к должностным окладам военнослужащих, которые не относятся к категории льгот. Правительством готовится проект указа по опла-

те труда военнослужащих, которым и будет определен перечень надбавок к должностным окладам с учетом особенностей прохождения службы в различных родах войск.

Корреспондент:

– Многие граждане затронули вопросы, связанные с передачей предприятий в управление иностранным компаниям. Они спрашивают: кто и когда выплатит долги тех предприятий, которые переданы иностранным фирмам? Как быть предприятиям, если их не освобождают от долгов бюджету и собственным коллективам, кредиторам и банкам? Учитывало ли Правительство политические последствия подобных шагов? Такие вопросы задают алматинцы Кузьмин, Иванов В. И., Егизбаев Н., Филатов Г. И. и др.

Н. Назарбаев:

– Кстати, алматинцы оказались самыми активными: на их долю приходится более половины всех заданных вопросов.

Теперь о сути вопроса. Передача под внешнее управление ряда наиболее значимых предприятий была обусловлена их тяжелейшим финансово-экономическим положением. Отсутствие оборотных средств привело на грань остановки ГАО "Карметкомбинат", Соколовско-Сарбайское ПО. Простаивали предприятия фосфорной подотрасли, предприятия цветной металлургии находились на грани банкротства. Здесь месяцами не выплачивалась зарплата, из-за отсутствия оборотных средств сокращались объемы производства, росла кредиторская задолженность. Положение усугублялось кризисом неплатежей.

В этих сложных условиях для оздоровления финансово-экономической ситуации ряда несостоятельных должников были применены внесудебные процедуры известного Указа "О банкротстве". Для осуществления реорганизационных структур по каждому предприятию были созданы постоянные комиссии, на которые возложены и вопросы восстановления их платежеспособности с целью недопущения банкротства.

Сегодня на этих предприятиях за счет привлечения иностранных инвестиций и проведения системных мер по оздоровлению финансово-экономической ситуации происходит оживление производства, пополняются оборотные средства, работники своевременно получают зарплату, принимаются меры по увеличению объемных показателей. Принятые меры способствуют оживлению деятельности ряда других производств: ликвидирована задолженность энергетикам, а те рассчитываются с железнодорожниками. Идут своевременные выплаты в бюджет, в пенсионный фонд, своевременно выдается зарплата. А все это – своевременная выдача пенсий, зарплаты учителям, врачам.

Существующая экономическая ситуация пока еще не позволяет предприятиям ликвидировать всю кредиторскую задолженность, особенно сложившуюся до передачи во внешнее управление. Необходимо время. Если

начать отвлечения оборотных средств на погашение кредиторской задолженности, как предлагают кредиторы, это приведет к дефициту средств в основном производстве. Без оздоровления и доведения объема выпускаемой продукции на этих предприятиях хотя бы до прежних уровней возвращение задолженностей будет более чем проблематичным.

Кредиторам же нужно руководствоваться постановлением "О предоплате расчетов за поставляемую продукцию и оказываемые услуги", что во многом позволит смягчить кризис неплатежей. По законодательству взаимоотношения между хозяйствующими субъектами должны строиться на договорных условиях. Одним из механизмов компенсации задолженностей считаю необходимым законодательно закрепить продажу кредиторам части акций акционерных обществ в счет погашения долгов. Что касается задолженностей отдельных предприятий в бюджет, то их частично можно выплатить за счет увеличения уставного фонда этих акционерных обществ с последующей реализацией их акций через аукционные торги.

Корреспондент:

– В ряде обращений (Сидоренко И. П., электрик из Кокшетау, и другие) звучит тревога, связанная с языковой политикой, особенно в связи с обсуждающимся новым законопроектом о языках. Конституция республики гарантировала равенство граждан по этому признаку. Тем не менее на местах еще не изжиты недостатки и даже злоупотребления в этом отношении.

Н. Назарбаев:

– Наблюдение достаточно верное. Государство своей Конституцией гарантирует свободное развитие и становление языков всех народов Казахстана. Попытки какой-либо дискриминации по языковому признаку – прямое ее нарушение. И если они есть, они будут пресечены на любом уровне.

Но согласитесь, что проблема не так проста, как кажется на первый взгляд. В прошлые годы казахский язык был низведен до уровня бытового. И, несмотря на принимаемые в последние годы меры, его статус как языка государственного до сих пор не поднят на должную высоту. В любой стране государственный язык требует соответствующего отношения к себе, то есть уважения, знания и изучения. И в первую очередь – со стороны тех, кому по роду службы необходимо его знание. Это естественное требование. И те, кто пытается сделать из этого трагедию, мягко говоря, поступают нечестно. Не надо нагнетать страхи там, где для них нет оснований. Конечно, произойдет это не в один день, как хотелось бы некоторым. Мы должны создать условия для его изучения.

Позволю себе привести несколько фактов. Недавно был произведен опрос 4 тысяч респондентов среди русского населения. Казахский язык из них знают 1,7%, на бытовом уровне могут изъясняться 4,5%, изъявили желание изучать его 45%, не изъявили такого желания 409. Среди казахов умеют говорить на родном языке 95%, могут читать 82%, не знают его 5%.

По данным аналогичного опроса 1984 г., среди казахов не могли говорить на родном языке 52%. Как видите, прогресс налицо. И стал он возможным благодаря принятым мерам. Как видите, другим языкам ничего не грозит. В 8 тыс. школ республики обучение на казахском языке ведется в 45%, в трети школ – на русском, каждая четвертая школа – смешанная. Кроме того, преподавание ведется еще на 18 языках.

В настоящее время в стране осуществляется активный поиск сбалансированных вариантов решения этих проблем. Это находит отражение в проекте новой редакции Закона о языках, одобренной мною недавно концепции языковой политики, разработанных с широким и заинтересованным участием общественности государства, с учетом позитивной мировой практики. И я прошу относиться к этим мерам с пониманием.

Корреспондент:

– Вопрос Бекмухамбетова А. Е., доктора наук из Института геологии, сводится к следующему. В Казахстане сдаются в аренду крупные месторождения. Арендующих нужно обязать заботиться о приросте запасов руд, проводить исследования. Это позволит наращивать запасы разведанных месторождений.

Н. Назарбаев:

– Вопрос совершенно правильный. Об этих проблемах нужно думать сейчас. Как говорится, что в чашку накрошишь, то и в ложке найдешь. В соответствии с положением, утвержденным Правительством, в условиях контракта предусматривается пункт, по которому управляющая фирма работает в соответствии с действующим законодательством Казахстана, в том числе и с Законом о недропользовании. А отраслевые министерства и другие органы управления призваны осуществлять контроль.

В соответствии с Указом "О недрах и недропользовании", недра в республике предоставляются в пользование (не в продажу) на основании конкурса с оформлением лицензии. В контрактах определяются все условия проведения разведки и разработки месторождения, объем геологоразведочных работ, который они обязаны выполнить. В случае невыполнения этой минимальной программы лицензия может быть отозвана или недовложенные средства со штрафными санкциями изъяты в бюджет. Ведется строгая отчетность каждого недропользователя по выполнению этих условий. На 10 октября с. г. выдано около 700 лицензий, из них 69 уже отозваны за нарушение условий, послано более 150 уведомлений с предупреждением о нарушениях.

Корреспондент:

– Три профессора из г. Алматы – Нусупбеков Н. Р., Сеитов З. С., Есентаев Е. Б. – спрашивают о займе АБР на развитие малого предпринимательства. Правительство объявило, что он рассчитан на 17 лет, но не указало условий обслуживания. Многие участники подавали проекты, но их по не-

сколько раз отклоняли. Наконец, кулуарно объявили условия: 9 процентов годовых, 2 года льготных и 4 года окупаемости. Банки выставили новые требования: заплатить наличными 2 процента комиссионных, 1 – агролизингу, 7 – страховой сбор и 5 процентов – аудиту, а также 350 долларов – за экспертизу проекта. Таким образом, кроме годовых процентов, нужно заплатить еще свыше 15 процентов. Это грабеж! Банки в качестве залога отказываются принимать землю и собственность. А что еще осталось у хозяйственников?

Н. Назарбаев:

– Целью Программного займа АБР для сельскохозяйственного сектора является поддержание здесь интенсификации реформ и создание конкурентных рыночных механизмов. Данный заем выделен из фонда обычных капитальных ресурсов АБР и предоставлен Казахстану на следующих условиях: сумма займа – 100,0 млн. долларов, процентная ставка – в среднем 6,5% в год, период погашения – 15 лет, льготный период – 3 года.

Постановлением Правительства в январе 1996 г. создан Межведомственный совет по координации Программного займа АБР. Установлено, что использование средств займа конечными заемщиками осуществляется исключительно на основе лизинга. По результатам тендера лизингодателем определено АО "Агро-Лизинг". Постановлением Правительства, протокольными решениями совместного заседания Минфина, Минэкономики и Минсельхоза были определены уполномоченные банки второго уровня с распределением средств первого транша для обслуживания данного займа.

Тендерной комиссией производится конкурсный отбор фирм – поставщиков сельскохозяйственного оборудования на средства первого транша. По результатам такого отбора АО "Агро-Лизинг" заключило контракты на 3,5 млн. долларов США. Эти средства пошли на создание малых предприятий перерабатывающей отрасли – мясной, молочной, хлебопекарной, а также для строительства складских помещений. Для получения средств второго транша Казахстан должен выполнить восемь основных условий по реформированию сельского хозяйства, добиться определенных результатов в осуществлении реформ в целом, при-держиваться программы макроэкономической стабилизации, согласованной с МВФ.

Корреспондент:

– И еще о сельском хозяйстве. Из Талдыкоргана Кудайбергенов Т., президент совета областной ассоциации фермерских хозяйств "Агро", сообщает о состоявшемся "круглом столе" представителей Казахстана, Узбекистана и Кыргызстана, которые пришли к выводу, что развитие крестьянских хозяйств тормозится со стороны многих руководителей госорганов. Видимо, спрашивает он, у нашего Правительства нет четкой политики развития и поддержки крестьянских хозяйств.

Об этом позвонили и другие граждане. Халецкий Н. И. из села Косточеве Торгайской области сообщил, что они выкупили по паям имущество сво-

его хозяйства еще в 1994 г., но до сих пор не могут их получить. Обращались во все местные и республиканские инстанции. Все видят нарушение Закона о приватизации, а помощи нет. Нурсултан Абишевич, каковы, на Ваш взгляд, пути становления фермерства?

Н. Назарбаев:

– Сегодня в Казахстане 45 тыс. фермеров, из них 15 тыс. образовались только за последний год. Я думаю, что главный недостаток здесь не в отсутствии внимания, а в отсутствии компетентности на местах.

По развитию крестьянских (фермерских) хозяйств в текущем году предусматривается принять законы "О внесении изменений и дополнений в Закон "О крестьянском хозяйстве" и "О сельскохозяйственной кооперации", в которых закладываются основы нормативной базы по формированию и развитию крестьянских хозяйств, по объединению их в ассоциации, кооперативы для совместной деятельности по производству, переработке и реализации сельхозпродукции, по другим видам, основывающимся на частной собственности.

С принятием Указа "О земле", узаконившим введение частной собственности на землю, а также указов "О государственной регистрации недвижимого имущества и сделок с ним" и "Об ипотеке недвижимого имущества" земельная реформа входит в качественно новую стадию развития. По реализации этих законов уже сегодня подготовлен и принят ряд первоочередных постановлений Правительства. Кстати, закон об ипотеке предусматривает право залога земли и имущества для получения кредита. Отказ в этом является нарушением закона. В стадии рассмотрения находится еще целый пакет нормативных документов.

Таким образом, в республике создана правовая основа по ускорению реформ и развитию всех форм хозяйствования на селе. Самое главное – нужно наконец дать крестьянину свободу самому решать свою судьбу, а не "расколлективизировать" его насильно, как насильно коллективизировали в 30-е годы. Крестьянские хозяйства в масштабе района, области должны образовывать свои пулы, ассоциации, собственные банки распоряжаться собственными средствами. Задача государства заключается в том, чтобы развивать лизинговый кредит, под который иностранные инвесторы готовы дать деньги. К сожалению, мы облагали лизинговые компании такими налогами на добавочную стоимость, что они просто не могут существовать. Я дал поручение разобраться и навести порядок. Думаю, что уже к следующему сельскохозяйственному сезону лизинговые кредиты, лизинговые банки будут нормально функционировать.

Корреспондент:

– Во многих обращениях выражается озабоченность "реакционной", по мнению звонивших, направленностью выступлений некоторых средств массовой информации. С другой стороны, есть заявления о гонениях властей против свободной прессы в столице и особенно на местах.

Н. Назарбаев:

– Мне кажется я понимаю подоплеку этих вопросов. Независимая пресса – это прежде всего критические выступления, "неудобные" для критикуемых. Моя позиция в отношении независимых средств массовой информации остается неизменной. Если они не нарушают Конституцию, не дестабилизируют ситуацию, то они находятся под защитой государства, в том числе и под моей личной. Свобода слова – ценнейшее завоевание нашего общества, и, как бы неудобно ни чувствовали себя отдельные руководители и чиновники под огнем справедливой критики СМИ, процесс либерализации общественного сознания необратим.

Надо не выяснять отношения со средствами массовой информации, используя служебное положение, а вникать в суть критических выступлений. К счастью, наши читатели, зрители намного мудрее многих из противостоящих друг другу сторон. Вот что, к примеру, сообщает Солдаткина М. из поселка Бурундай "... посмотрела очередную программу "Версия" по телеканалу "М". Не хочу говорить о ее реакционной направленности с призывом к населению к гражданскому неповиновению. Конституционность таких передач оценивайте сами. А вот одну из причин нашего социально-экономического состояния мы видим в кадрах местной власти. Уберите принародно двух-трех местных чинуш, которые трусливо прячутся за народ, прикрываясь Вашим мнением, и увидите: ответственность остальных сразу же поднимется".

Мне предоставляется чрезвычайно важным поднимаемый в прессе вопрос об исполнительской дисциплине кадров местных органов власти. После выхода Указа Президента "О государственной службе" эта тема имеет новые очертания в системе государства. К сожалению, некоторые чиновники не уделяют должного внимания решению насущных вопросов. В отношении их применяются меры воздействия, вплоть до освобождения от занимаемой должности. Вам хорошо известны эти примеры. Мы будем предъявлять жесткие требования к тем из них, кто не выполняет прямых обязанностей, прежде всего в решении социально-экономических вопросов.

Корреспондент:

– Студент из Жамбыла Калибеков О. спрашивает: "Усиление интеграционных процессов с соседними странами необходимо Казахстану для улучшения внешнеполитического климата, внутривнутриполитической стабильности. А какова экономическая выгода?"

Н. Назарбаев:

– Экономическая целесообразность от интеграции Казахстана с государствами СНГ, в особенности с Россией и государствами Центрально-Азиатского региона, продиктована нашими взаимными интересами. Геополитическое положение Казахстана таково, что он является своеобразным "мостом" между Европой и Азией.

В свою очередь Казахстан, не имея транспортных систем для поставок нефти и газа, осуществляет экспорт своей продукции через территорию России и других европейских государств. Мы ставим перед собой задачи расширения и развития инфраструктуры транспорта и коммуникаций, которые в одиночку нам не решить.

Экономика республики взаимосвязана с экономиками других стран СНГ. Разрыв производственных связей привел к резкому спаду производства в наших странах. Наша промышленность пока не может работать без электроэнергии из России, газа из Узбекистана, титанового шлака из Украины и т. д. Жизненно необходимы для экономик стран СНГ наш уголь, черные и цветные металлы, зерно, другие товары. Нужно учитывать, что основной экспорт казахстанских товаров составляют крупнотоннажные грузы, невыгодные для транспортировки на далекие расстояния, а из-за невысокого качества они пока не пользуются широким спросом на мировом рынке. Экспорт их в основном осуществляется в страны СНГ. Аналогичная ситуация и в соседних странах.

Поэтому мы должны создать внутренний рынок СНГ. Началом можно считать образование Таможенного союза четырех государств, уже приведшего к увеличению товарооборота между этими странами. За истекший год между Казахстаном и Россией он увеличился по сравнению с 1994 годом на 56%. За девять месяцев этого года увеличение произошло более чем на 80%. За этими цифрами стоит увеличение объемов производства продукции, создание новых рабочих мест, решение других социальных проблем.

Корреспондент:

– Ряд пенсионеров обеспокоены положением молодого поколения, которое составляет солидный пласт нашего общества. Ветеран труда Антонов В. М. из Алматы говорит: "Как можно серьезно полагать, что общество справится с задачей построения экономически сильного, независимого государства при таком положении молодежи? Нужен закон, который гарантировал бы им занятость. Это – наше настоящее и будущее.

Н. Назарбаев:

– Это закономерное беспокойство ветеранов о молодежи, так как это наше будущее. Для включения ее в трудовую деятельность государство принимает меры, направленные на ее трудоустройство и обучение. Как вы знаете, после недавней моей встречи с представителями молодежи в Ақмоле Правительству поручено внести на рассмотрение Парламента новую редакцию Закона о молодежи, разработать меры поддержки малого и среднего предпринимательства, развития молодежного творчества, социально значимых инициатив. На рассмотрении находится проект закона "О занятости населения", которым предусмотрены меры по оказанию социальной поддержки безработной молодежи. Конечно же, этого еще недостаточно. Раньше были пионерия, комсомол. Теперь все это ушло в историю. А моло-

дежь нужно организовывать. Я уже обратился к промышленникам, предпринимателям, чтобы они в своем штате резервировали 5–10% для молодежи, многодетных матерей и даже для инвалидов.

Корреспондент:

– Мансуров М. С., профессор, народный артист Казахстана, просит за консерваторию, оказавшуюся в тяжелой ситуации. Крайне низка зарплата, которая задерживается по 4–5 месяцев. В летние отпуска преподаватели пошли без денег. Консерватория задолжала 4 млн. тенге пенсионному фонду. От имени коллектива просит оказать поддержку.

Н. Назарбаев:

– Я знаю эту проблему, мы встречались с ректором консерватории. Мною дано поручение Министерству финансов отдельно рассмотреть положение этого вуза, готовящего специалистов для сферы искусства. К сожалению, в финансовой поддержке нуждаются все государственные вузы. Я очень надеюсь на то, что в следующем году мы забудем вопросы заработной платы в бюджетной сфере. Уже созданы казначейство, бюджетный банк, в котором указана очередность получения зарплаты бюджетных организаций.

Корреспондент:

– Жители малых городов обеспокоены их перспективой. Супруги Берсиковы из г. Текели просят спасти их город, помочь Текелийскому свинцово-цинковому комбинату стать на ноги. Такого же плана вопрос из Южно-Казахстанской области от водителя Бисембаева Т., которого беспокоит судьба Кентау, Жанаталаса и других малых городов и живущих в них людей.

Н. Назарбаев:

– Я очень хорошо знаком с проблемами малых городов. При советской власти они возникали возле каждой трубы и полностью зависели от нее. Как только "чихнет" завод, так весь город без работы. В Казахстане можно назвать более пятидесяти таких городков. После распада экономики бывшего Союза все они переживают тяжелый и затяжной кризис.

Но немало и спекуляций вокруг их трудностей. Ведь сколько шума было вокруг Донского ГОКа, Хромтау, Лисаковска! Но когда мы некоторые из них передали в трастовое управление или создали специальные экономические зоны, городки ожили, заработало производство. Посмотрите сегодня на Хромтау, Лисаковск, Рудный, Донской и Соколовско-Сарбайский горно-обогатительный комбинат, дела у них идут полным ходом. В результате оживления работы ферросплавного завода начал нормально жить Аксу (бывший Ермак). Сейчас мы рассматриваем вопрос о передаче в управление иностранным компаниям фосфорной отрасли. Уже сделаны первые вложения в размере 30 млн. долларов. Так что и Каратау, и Жанатас на пороге перемен.

Во внешнее управление совместному казахстанско-австрийскому предприятию "РР Казахстан – торговля и финансирование ЛТД" передано АО "Текелийский свинцово-цинковый комбинат", для развития его рудной базы разрешена отработка месторождения "Родниковое" в Жамбыльской области. Минфину поручено определить источники погашения расходов по выплате возмещений лицам за причиненный вред жизни или здоровью.

Кроме того, Министерством финансов выделена ссуда по 60 млн. тенге городам Жанатас, Каратау и Кентау для подготовки жилищно-коммунального хозяйства к осенне-зимнему периоду. Впервые в практике формирования республиканского бюджета по моему поручению города Каратау и Жанатас, Кентау и Приозерск взяты, образно говоря, "на буксир" республиканского бюджета 1997 г. При Правительстве создана межведомственная комиссия по проблемам малых городов.

Корреспондент:

– Это, конечно, далеко не полный перечень вопросов. Мы назвали лишь самые типичные. Но нельзя не назвать еще одну группу: что ожидает нас в предстоящую зиму? Удастся ли нам пережить ее?

Н. Назарбаев:

– Конечно, переживем. Топливо у нас в Казахстане свое, электроэнергия своя. Правда, имея запасы в 4,5 млрд. кубометров газа, мы вынуждены импортировать его. Договоренность есть, деньги изыскали. Так что все будет нормально. Несмотря на неблагоприятные погодные условия последних двух лет, казахстанцы имеют достаточный запас продовольствия, и не только на этот год. Тяжелее с промышленными, металлургическими и горнодобывающими предприятиями. Раньше большая часть их продукции шла на нужды всего Союза, в основном на предприятия ВПК. Теперь в ней потребности нет, предприятия стоят.

А самое главное – без интеграционных процессов не видно выхода из положения. Нет достаточно средств, чтобы значительно оживить свою легкую промышленность. Мне предлагают: давайте перекроем ввоз импортных товаров в Казахстан, чтобы продать свой. Я не смогу так наказывать население республики. Да и где гарантия, что, став монополистами, наши производители не взвинтят цены, оставив прежним качество?

В целом же при таком кризисе мы живем без конфликтов и кровопролития. Да, тяжело. Но быстрого улучшения обещать, к сожалению, не могу. Одно могу сказать: я делаю все, чтобы улучшение наступило как можно раньше, и осуществить намеченное можно только сообща.

От всей души желаю вам, уважаемые соотечественники, здоровья и благополучия.

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
КОЛЛЕКТИВУ АЛМАТИНСКОГО ДВОРЦА БРАКОСОЧЕТАНИЙ С
ЕГО 25-ЛЕТНИМ ЮБИЛЕЕМ***

Алматы, 29 ноября 1996 года

Ваша деятельность имеет большое воспитательное значение. Если считать, что семья – основа государства, то прочность фундамента нашей молодой независимой страны связана с согласием между молодоженами, которым вы ежедневно вручаете путевки в жизнь. Коллектив, в котором работают высококвалифицированные и доброжелательные специалисты, со дня своего основания внес и еще внесет большой вклад в создание тысяч молодых семей, укрепление атмосферы взаимоуважения среди молодоженов.

Дворец бракосочетания, закладывая духовный фундамент нашей независимой страны, развивает национальные обычаи, обряды и культуру, выступает хранителем любви.

* Газета "Казахстанская правда", 29 ноября 1996 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БІРІККЕН АРАБ ӘМІРЛІКТЕРІНІҢ "ГАЛЬФ НЬЮС" ГАЗЕТІ МЕН ТЕЛЕДИДАРЫНА БЕРГЕН СҰХБАТЫ*

20 қараша 1996 жыл

АРАБ ДҮНИЕСІНІҢ АЛЫСТЫҒЫ ЖОҚ

Тілші:

– Жоғары мәртебелі Президент, араб дүниесінің, әсіресе Парсы шығанағы елдерінің, оның ішінде Біріккен Араб Әмірліктерінің Қазақстан үшін қаншалықты маңыздылығы туралы айтыңызшы?

Н. Назарбаев:

– Араб елдері Қазақстанның өз тәуелсіздігін алғанын үлкен ықыласпен қабылдады және тәуелсіздіктің алғашқы күнінен бері саяси және моральдық қолдау көрсетіп келеді. Өз кезегінде Қазақстан Таяу Шығыста шынайы өділетті бейбітшілік орнату үшін араб елдерін қолдау бағытын белсене ұстанды, жан-жақты байланыстарды реттеуге ұмтылды. 1990 жылы менің Мысырға сапарым жүзеге асты, 1994 жылы Сауд Арабиясы корольдігіне сапармен бардым. Онда қазір біздің Елшілік жұмыс істеп жатыр.

Атеистік тәрбие кезіндегі тыйымдарға қарамастан Қазақстанда мұсылмандық, ислам дәстүрлері сақталғандығын айта кету керек. Осыған орай Парсы шығанағындағы елдермен байланыс үлкен маңызға ие болды. Үстіміздегі жылы бұл аймақтың мемлекеттеріне, оның ішінде Біріккен Араб Әмірліктеріне Қазақстанның Сыртқы істер министрі барады. Мен өзім де ресми сапар жасауға әзірленудемін. Біздің қарым-қатынастарымыз жаңа мән-мағынаға ие болады деп ойлаймын.

Қазақстан қазір Ислам Конференциясы Ұйымына мүше болып табылады. Біз араб елдері жаңа мемлекеттердің экономикасын дамытуға және өз қаражаттарын Қазақстанға құюға көп көңіл бөлуге тиіс деп есептейміз. Өзірге инвестициялық белсенділікте, Қазақстанға келуде араб дүниесінің Батыс мемлекеттерінен артта қалып отырғаны дұрыс емес деп ойлаймын. Дүние жүзінің Қартасында жаңа тәуелсіз елдердің пайда болуымен, оған біздің Республикамыз да жатады, араб дүниесінің мүмкіндігі ұлғайды.

* Елбасы: эсселер, ой-толғамдар, өлең-жырлар, сұхбаттар. - Алматы: "Ана тілі", 1996. 527-538 бб.

Тілші:

– Қазақстанды көп ұлттық қоғам деседі, алайда этникалық қазақтар негізінен мұсылман-сунниттер болып табылады. Осы тұрғыдан және Қазақстанның тәуелсіздігі мен егемендігін ескере отырып қарағанда, Сіздің көзқарасыңызша Қазақстан және бүкіл Кіндік Азия Ислам дүниесінде қандай орын алу керек?

Н. Назарбаев:

– Қазақстанда жүріп жатқан процестер әлемдік дамудан ешқандай оқшау емес. Қазақстанда қандай өзгеріс өтпесін олар біздің мемлекеттік мүддемізге сөзсіз жауап береді. Біз өзіміздің саяси, географиялық және экономикалық жағдайымызды ескеруге тиістіміз. Сондықтан, Азия континентінің ең ортасында отырғандықтан, біз Оңтүстікпен, Солтүстікпен, Батыспен және Шығыспен бірдей қарым-қатынастамыз.

Өзімізді басқа әлемге ешқандай қарама-қарсы қоймасақ та, сөйте тұра, ислам дүниесі шекараларының кеңу құбылысының төтенше маңыздылығын атап өтуге тиістіміз. Мұның әлемдік күштер тепе-теңдігіндегі маңызы Кіндік Азиядағы тәуелсіз елдердің мемлекеттігінің қалыптасуы мен нығаюынан көрінеді. Алайда, бұл процесс еш қабақ шытусыз, дүние жүзіндегі тұрақтылықты бұзбай жүріп, мұсылман халықтары мен бүкіл адамзаттың шынайы мүдделеріне қызмет ету үшін үлкен және бәлкім, ұзаққа созылатын бірлескен жұмысты жүргізу қажет.

Біздің халқымыз ондаған жылдар өктемдік еткен атеизмнің түрлі тыйымдары мен құғындауына қарамастан өз дінін сақтап қалды. Өзінің рухани құндылықтарына деген бұл адалдық пен өзінің тарихи тамырын сақтаудың қажеттігіне деген наным бүгін Республика егемендігі мен тәуелсіздігін нығайтудағы басты факторлардың бірі болып табылады.

Қоғамның көп ұлттылығы мен түрлі діндегі мінез-құлқын ескере отырып Қазақстанда барлық азаматтардың дінді еркін таңдау құқығы қамтамасыз етілген. Сөйте тұра, біз республика тұрғындарының 65 проценттен астамын құрайтын байырғы тұрғындар – қазақтар мен басқа ұлттардың діні болып табылатын Исламның құндылықтарын қайта түлетуге барынша назар аударамыз. Біздің Конституциямыз ел азаматтарының ождан бостандығын, дін ұстану бостандығын қамтамасыз еткен. Тек соңғы үш жыл ішінде Қазақстанда 500-ге жуық мешіт салынды және бір кезде тәркіленген мыңдаған мешіттер қайтарылды. Біз Исламның өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі рөліне көп маңыз береміз.

Қазақстан Ислам Конференциясы Ұйымының толық құқығы бар мүшесі болды. Бұл біздің мұсылман қауымдастығындағы түсіністік пен ынтымақтастыққа қол жеткізу ісіне өз үлесімізді қосуға мүмкіндік береді. Оның үстіне біз Ислам Конференциясы Ұйымына мүше болуымыздың астарында Қазақстанға араб дүниесінен инвестиция тарту мақсаты жатқанын жасырмаймыз. Осы жерде араб елдері біздің мемлекетімізге көбірек қатысса деген тілекті тағы да айтқым келеді.

Тілші:

Кейбір басшылар Қазақстанды тек араб елдері мен Ресей Федерациясы арасын емес, ислам дүниесі мен Ресей Федерациясын жалғастыратын буын ретінде көргісі келеді Қазақстанға бұндай көпір болу қолайлы ма?

Н. Назарбаев:

Бұрынғы Кеңестер Одағы көптеген араб елдерімен жақсы қарым-қатынаста болды. Кейбір араб мемлекеттерімен ол одақтас еді. Ресей бұл дәстүрді жалғастырып келеді. Ресей азаматтарының 35 миллионнан астамы, ол дәстүрді жалғастырмай тұра алмайды. Мұсылман дүниесінің ең солтүстік қанатындағы мемлекет болғандықтан Қазақстан мұсылман дүниесі мен Ресей арасындағы байланысты одан әрі нығайтуға жәрдемдесе алады және оған әзір. Бұл қарым-қатынас халықтардың жақындасуына, біз Кіндік Азия атап жүрген Қазақстаннан Үнді мұхитына дейінгі алып аймаққа орналасқан мемлекеттердің игілігіне қызмет ету үшін бәрін істеуге әзірміз.

Мұндай бағыт Қазақстан Ислам дүниесімен де, Ресеймен де достық қарым-қатынас ұстанғаннан туындайды. Қазіргі Қазақстанды екі негізгі этнос – қазақтар мен орыстар мекендейтін фактісі де маңызды болып табылады. Осының бәрі Қазақстан экономикалар мен халықтардың жақындасу игілігіне ара ағайындықты жүзеге асыра алады деуіме мүмкіндік береді.

Тілші:

– Президент мырза, Қазақстан әрі Еуропаға, әрі Азияға қоныс тепкен, сондықтан Еуроазиялық мемлекет болып табылады. Сіз өздеріңіздің бір жағынан Батыспен және АҚШ-пен, екінші жағынан Азиямен және араб дүниесімен байланыстарыңызды қалай сипаттап бере аласыз? Батыс пен Шығыстың түгелге жуық көсемдері Сіздің еліңізді аймақтағы тұрақтылықтың үлгісі деп есептейді. Бұған қалай қол жеткіздіңіз? Табыстың сыры неде?

Н. Назарбаев:

– Кез келген елдің сыртқы саясатындағы басым бағыттар көптеген жағдайлардың ықпалымен қалыптасады. Оған қоныс тепкен жерді, географиялық және саяси жағдайды, экономика мен мәдениеттегі дәстүрлерді, қалыптасқан тарихи шындықты жатқызуға болады. Қазақстан Азия континентінің ең ортасына орналасқаны мәлім. Бір жағымызда Ресей сияқты, екінші жағымызда Қытай сияқты ірі державалар бар. Осы екі үлкен мемлекеттің жөнмен жүруі мен тұрақтылығы біз үшін аса маңызды.

Оның үстіне біз Батыс Еуропа мемлекеттерімен оң қабақты қарым-қатынас ұстанамыз. Қазақстан өзінің мемлекеттік тәуелсіздігін жариялаған және әлеуметтік қауымдастыққа қосылған шақта біз барлық елдермен қарым-қатынастарымызды олардың ешбіріне артықшылық бермей дамытуды қаладық.

Бүгінгі таңда әлемдік жетекші мемлекет болып табылатын Құрама Штаттармен біздің қарым-қатынастарымыз дамып келеді.

Еуропа елдері ішінде Германиямен, Франциямен, Италиямен, Шығыс Еуропа мемлекеттерімен, Австриямен тығыз байланысымыз бар. Азия елдері ішінде Түркиямен, Жапониямен, Үндістанмен, Пәкістанмен, Оңтүстік

Кореямен, Малайзиямен, Индонезиямен тығыз ынтымақтасамыз, олардың әрқайсысы біздің үлкен сауда-экономикалық әріптесіміз болып табылады. Бізде, қазір 2500 бірлескен кәсіпорындар құрылған, олардың 680-і шетел инвестициясының тікелей қатысуымен құрылған.

Ия, біз – Еуроазиялық мемлекетпіз. Жеріміздің бір бөлігі Еуропада, негізгі бөлігі Азияда. Бәрібір біз негізіміз Азиялық континентте дейміз. Сөйте тұра Қазақстан әрі Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық кеңесіне, әрі Ислам Конференциясы Ұйымына мүше болып табылады. Мұндай көпжақтылық тарихи қажеттіліктен туындаған. Еліміздің көп ұлттылығы жағдайында Қазақстанның айналасындағы тұрақтылық та, республикамыздың ішіндегі тұрақтылық та біздің дамуымыздың негізі болып табылады.

Тілші:

– Президент мырза, бірқатар араб саясатшылары Сіздің үлкен өмірлік тәжірибеңіз, сыртқы саяси салада мемлекеттік басқару және аймақтағы жанжалдардың алдын алу тәжірибеңіз бар деседі. Шейх Хашем Мактум осындай пікір айтты. Егер, қажет болса, Сіз өзіңізге біздің аймақта да осындай жауапкершілік алуға өзірсіз бе?

Н. Назарбаев:

– Біз өзіміздің мемлекетімізді қалыптастыру, экономикалық дағдарыстан шығу, сыртқы саяси басым бағыттарымызды айқындау сияқты міндеттерімізді шешеміз. Алайда, бұған қарамастан, біздің Республикамыз Кіндік Азиядағы үлкен мемлекет болғандықтан Қазақстанды, Орта Азияны, Пәкістанды, Иранды, Ауғанды, Парсы шығанағы елдерін, араб елдерін біріктіретін осынау алып аймақта тыныштық орнауына, ынтымақтасу мен сауда жасау мүмкіндігі бел алуына ұмтыламыз. Бұл баршамыз үшін үлкен игілік болмақ.

Қойылған сұраққа жауап бере отырып, Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім жолдары жөніндегі кеңес туралы бірнеше сөз айта кетсем деймін. Мен Біріккен Араб Әмірліктері біздің Азиядағы осындай Кеңесті шақыру жөніндегі бастамамызға назар аударуы тиіс деп ойладым. Оған бірқатар араб елдері, мәселен, Сирия қосылды.

Бұл Кеңес, бұл идея біз өз аймағымыздағы әрі қауіпсіздік мәселелерін, әрі экономикалық даму мәселелерін өзіміз шешкеніміз жөн екендігінен туындады. Әңгіме Азия континентіндегі елдерде орасан зор байлықтар мен ресурстар жинақталғанында болып отыр. Оның үстіне мұнда қордаланған жанжалдардың саны жетерлік. Егер Кеңес тым құрыса, Еуропадағы қауіпсіздік жүйесі деңгейінде жұмыс істейтін болса, бұл болашақта баршаның үлкен игілігіне айналар еді. Сондықтан біз Таяу Шығысты бейбіт реттеуді, барлық мәселелерді шешуді жақтаймыз.

Мен өткен жылы Израильге де, Газа бөлігіне де ат басын тіреп, өзімнің бұл орайдағы пікірімді айттым. Егер араб дүниесі Қазақстан өзінің қатысуымен бұл аймақта бейбітшілікті қалыптастыруға оңды ықпал етеді деп есептесе, онда біз бұдан ешқандай бас тартпаймыз.

Тілші:

– Президент мырза, Сіздің Ресей, Қытай, Иран сияқты мемлекеттермен қарым-қатынасты сақтап отырғаныңыз мәлім. Ал Ресей, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан қатысқан төрт жақты одақ туралы не айта аласыз?

Н. Назарбаев:

– Біз қалыптасқан шындықты басшылыққа аламыз. Бірқатар елдер тәуелсіздік алған соң Ресеймен жанжалдаса бастады. Біз болсақ оның өз мемлекетіміз бен халқымыздың мүддесімен қабыспайтынын білдік. Біздің республикада тұрғандардың саны жөнінде қазақтар бірінші орында, орыстар екінші орында. Міне, біз бұл ақиқаттан аттай алмаймыз және біздің мемлекеттің Ресейден бөліну салдарын жұмсарту үшін бәрін жасауға тиісті болдық.

Мен айтып жатқан интеграциялық ұсыныстар ең алдымен біздің мемлекетіміздің тұрақтылығына қызмет етеді. Енді біздің Интеграциялық континентімізде үлкен аға, кіші іні де жоқ, бәрі тең. Тәуелсіздік пен егемендік алғаннан кейін интеграцияның тиімді боларын тәжірибе көрсетті. Еуропаның, Еуропалық одақтың тәжірибесін алып қарайық. Еуропаның ынтымақтастығы белсенді түрде даму үстінде. Араб елдерінде бұл – Араб Мемлекеттері Лигасы, Ислам Конференциясы Ұйымы. Біз сондай-ақ Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымына қатысамыз, Түркия, Иран, Ауғанстан, Пәкістан және Кіндік Азия мемлекеттері оның мүшелері болып табылады. Ал, Оңтүстік-Шығыс Азияны алып қарайық. Бұл – АСЕАН, Азия-Тынық мұхит экономикалық ынтымақтастық ұйымы. Демек, интеграциялық процестер жер-жерде даму үстінде. Бізде, ТМД-да интеграцияның жылдамдығы әр түрлі. Сауда-саттық үшін кеден кедергілерін алу үшін біз Интеграциялық комитет құрдық. Оның құрамында төрт мемлекет бар. Бұл өз жемісін беріп жатыр. Біз осындағы нарық кеңістігін игере бастадық, тауар айналымы ұлғайып, кәсіпорындарға тиімді болды. Оның үстіне ешкім ешкімге саяси өкілеттілігін өткізген жоқ. Елдер арасындағы сенім дамып, біз үшін бүгін өте қажетті тұрақтылық қалыптасқан кәдімгі интеграциялық процесс жүріп жатыр.

Тілші:

– Президент мырза, Сіздің басшылығыңызбен Қазақстан нарықтық экономикаға беттеп барады. Сіздің еліңіз араб инвесторларына қандай мүмкіндіктер ұсына алады?

Н. Назарбаев:

– Сіздердің оқырмандарыңыз бен тыңдармандарыңызға Қазақстан туралы бірқатар мәліметтер бергім келеді. Біздің еліміздің аумағы 2,6 миллион шаршы шақырым, халықтың тығыздығы көп емес. Елде мұнайдың, газдың, алтынның, күмістің, түсті металдардың орасан зор қоры бар. Астық алқабы да шетсіз де шексіз, жыл сайын 20-25 миллион тонна астық өсіріледі. Мал шаруашылығы дамыған. Міне, Қазақстан экономикасын осы негізде дамытады. Конституцияға орай біз өзімізді демократиялық мемлекетпіз деп жарияладық. Тек өткен жылдың өзінде біздің экономикамызды әлемдік қауымдастықтың экономикасына қосуға, шетелдік инвесторлармен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін 170-ке жуық заңдар жарияланды.

Айналымға енген күннен бергі үш жылда біз ұлттық валютамыз – теңгенің долларға қатынасын нығайта алдық. Бұл біздің алтын валюта қорымызбен қамтамасыз етілген. Қалыпты инвестициялық ахуалдың арқасында Қазақстанда шетелдік инвесторлардың қатысуымен 680 кәсіпорын жұмыс істейді. Өткен жылдан бастап біз кәсіпорындарды трастық басқаруға бере бастадық. Жекешелендіру қызу жүріп жатыр, оны келер жылы толық аяқтап шығамыз. Тұрғын үйді жекешелендіру аяқталды. Қазір ел экономикасының 60 процентке жуығы мемлекет басқаруынан жеке секторға көшті. Тек бір жылдың ішінде Қазақстанға 2,5 миллиард доллар сомасында инвестиция келді. Ұзақ мерзімді жоспарымыз бойынша алдағы он жыл ішінде барлық шетел инвесторларымен жасалатын келісімдердің соммасы 50 миллиард долларды құрайды, міне, сондықтан мен араб дүниесін Қазақстанға қызықтыра аламын. Біз ешқандай рақым сұрамаймыз. Тек байланыстар дамуын тілейміз.

Қазір астананы Ақмолаға ауыстырып жатырмыз. Онда салық салынбайтын офшор аймағы, барлық инвесторлар үшін еркін экономикалық жағдай болады. Бұл бізді Шығанақ елдерімен, оның ішінде Біріккен Араб Әмірліктерімен тығыз байланыстыруы мүмкін. Біз олармен ынтымақтастықты жолға қоюға мүдделіміз. Бұл мемлекеттердің байлығы араб дүниесі елдерінде де, Қазақстанға да қызмет ете алады. Біз өз инфрақұрылымымызды дамытудамыз. Алматыда қазірдің өзінде екі бесжұлдызды қонақүй салынды. Төрт жұлдызды деңгейдегі бірнеше қонақ үйіміз бар. Біздің қонақтар келіп, барлық мүмкіндіктерді пайдалана алады. Келіңіздер және Қазақстанда қандай жағдай жасалғанын өз көздеріңізбен көріңіздер. Алматыда өткен "Қазақстан Республикасына инвестициялар" конференциясы араб іскер ортасының біздің мемлекетіміздегі жұмысқа қызығуының бастауы болады деп ойлаймын.

Тілші:

– Президент мырза, мынау жеке басыңызға қатысты сұрақ. Біз Сіздің еліңізде мешіттер, шіркеулер құрылысын көрдік. Сіз өзіңізді жақсы мұсылманмын деп есептейсіз бе? Ислам мен секуляризм қатар өмір сүре алады деп санайсыз ба?

Н. Назарбаев:

– Ізгілік пен рухани өкімет бірлігі принципіннің өмір сүруге құқығы бар екені даусыз. Егер мұсылман елдерінің тәжірибесіне қарасақ, рухани және ізгілік өкіметтері қатар өмір сүрген елдердің саяси жүйесінде бұл принцип сақталып, бейбіт дамып отырған жағдайына оңай назар аударуға болады. Қазір мұсылман дүниесінде дамудың өзіндік үлгісін іздеу жалғасып отыр деп есептеймін. Ол Ислам өркениеті принциптеріне, экономиканы, технологияны және ғылымды дамыту жетістіктеріне сүйене отырып, сондай-ақ басқа өркениеттердің озық жетістіктерін жинақтауда. Исламның дәстүрлері және батыстық даму типіндегі үлгі араласқан Сауд Арабиясының және Парсы шығанағындағы бірқатар елдердің тәжірибесін қарастырайық. Бұл мемлекеттер экономиканың бұрқырап дамуын да бастан өткізіп отыр, Ислам дәстүрін де сақтап қалды. Сондықтан мен Ислам – адамгершілік діні деп есептеймін.

Мен бұл туралы әлемнің өзім барған барлық мінберлерінен айтып келемін. Ислам өркениеті бірде-бір дүниежүзілік соғысты, бірде-бір ірі жанжалды бастаған емес. Мен араб елдері өз арасында ортақ тіл таба алмай отырғанына қынжыламын. Ислам мемлекеттері арасында түсінбестік орын алып, олар қасиетті Құран және Ислам принциптері бола тұра келісе алмай қалады. Егер әлгі Ирактың өзі тура жол тауып, жанжалдаса беруден бас тартса игілікті болар еді. Егер Ауғанстанда бейбітшілік орнаса, егер Тәжік соғысы болмаса, онда Қазақстан Пәкістан арқылы ең қысқа жолмен Парсы шығанағына шыға алар еді. Сондықтан араб мемлекеттеріндегі бейбітшілік, олардың өзара түсіністігі біз үшін өте маңызды. Қалыпты дамудың мәні экстремистік исламды насихаттап, бүкіл әлемнің алаңдаушылығын туғызуда емес деп есептеймін. Керісінше, Ислам мемлекеттері және ең алдымен араб елдері өздерінің нақты ісімен әлемнің көзін Ислам пәленің басы еместігіне, Ислам елдері экстремизм мен терроризм ошағы еместігіне, Ислам мемлекеттері бүкіл әлемді жаулап, оларға өз дінін таңуға әзірленіп отырмағандығына жеткізуі керек. Іс жүзінде бұл – имандылық, сенім, түсіністік сіңіретін, өлтіруді емес, адамдардың достығы мен қайырымдылығын насихаттайтын дін. Меніңше, біздер – дүниежүзінің мұсылмандары бұл жолда аз қарекеттеніп отырмыз. Кейбір мемлекеттерден шындығында, бүкіл Ислам дүниесіне сенімсіздік туғызатын құбылыстар анық байқалып отыр. Сондықтан жаңағы шындықты бүкіл әлемге жеткізу және мұсылмандардың ешқашан басқыншы болмағанын және басқыншы болмайтынын айту қажет. Міне осы тұста, әлемдегі ең ірі діндер ретінде христиандық пен мұсылмандықтың өзара қарым-қатынасында, олардың өзара түсіністігінде жер-жаһанның барлық мемлекеттерінің орасан зор игілігі жатыр.

Адам қандай дінді ұстанатынын өзі таңдауы қажет. Бұл үшін адамды күштеудің қажеті қанша. Өз кезінде Шыңғысханның жарты әлемді жалғыз құдайды насихаттау арқылы жаулап алғаны мәлім. Ол Қазақстанда бірде-бір мешітті, Ресейде бірде-бір шіркеуді қиратқан жоқ. Керек десеңіз, Шыңғысханның ұлдары басқа елдерді жаулаған соң сол мемлекеттер, сол халықтар ұстанатын діндерді қабылдады. Міне, бізге барлық діндерге де жақсы болатын ортақ үйді тұрғызу керек.

Ал мен қандай мұсылманмын? Өз ата-анамның нағыз мұсылман болғанын білемін. Олар мені мұсылмандық рухында тәрбиеледі. Және атеистік өткенімізге қарамастан біз өз дінімізді сақтай білдік. Бізді араб тіліне оқытқан жоқ, мектепте бізде Құранды танытып, намаз оқуды үйреткен емес. Сондықтан мен және менің буыным мұндай тәлім алмадық. Бірақ біз өзімізді мұсылманбыз деп есептейміз. Мұхаммед пайғамбарға іштей сенеміз. Біз қасиетті Құран сөзіне сенеміз. Біздің Құранды арабтарша білмеуіміз, Исламның барлық дәстүрлерін толық сақтай бермейтініміз – біздің кінәміз емес деп есептеймін. Бәрібір біз – мұсылманбыз!

"Түркістан", 20-26 қараша 1996 ж.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЕУРОПАДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ (ЕҚЫҰ) КЕЗДЕСУІНІҢ ПЛЕНАРЛЫҚ СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Лиссабон, 2 желтоқсан 1996 жыл

Осы кездесуге қатысушылар алдында күрделі міндеттер тұр. Халықара-лық қауіпсіздікті қамтамасыз ету – заманымыздың басты және ең күрделі проблемаларының бірі. Осы проблеманы тиімді шешу жолдарын іздестіру үшін жүріп келген жолымызды ой елегінен өткізу және болашаққа арналған жоспарларды үйлестіру аса маңызды.

Адамдар әрқашан да бейбітшілік аңсаумен келеді. Солай бола тұрса да, тарих, оның ішінде ең жаңа тарих олардың осы табиғи ұмтылысының талқанын шығарған оқиғаларға толы. Аса ізетті де өркениетті Еуропа талай рет, оның ішінде біздің күндерімізде де қанқұйлы соғыстардың аренасына айналды. Босния мен Герцоговинадағы осы елдің халқын ұзақ жылдар бойы бас көтертпей келген соғыстың қасіреті бізге ЕҚЫҰ қарамағында бар құралдар жиынтығын молайту, жанжалдардың алдын алу және олардың реттеу қажеттігін еске салуда. Бізге осындай қорытынды шығаруға таулы Қарабақ-тағы дағдарыс та негіз береді. Минск тобының күш-жігері арқасындағы мұндағы қантөгіс тоқтатылды. Бірақ, өкінішке қарай, одан да қомақты нәтижелерге қол жеткізудің сәті түспеді.

Аумақтық тұтастық пен шекаралардың мызғымастығының аса маңызды принциптері, жанжалдардың алдын алудың берік негізі болып табылады. Еуропа қауіпсіздігінің ажырағысыздығын мойындаумен, ықпал етудің жаңа салаларын және қандай да бір ара-жікті бөлу шебін жасауды теріске шығарумен қатар, осы принциптерді қорыту қауіпсіздіктің бірыңғай кеңістігіне қарай ұдайы ілгерілеу қажеттігі туралы қорытындыға жетелейді. ХХІ ғасырдағы Еуропа қауіпсіздігінің үлгісі нақ осы негізде жасалуға тиіс деп ойлаймыз.

Қазақстан қауіпсіздіктің біздің көз алдымызда өріс алып келе жатқан сәулеті ЕҚЫҰ-ға қатысушы барлық мемлекеттердің мүдделерін ескере отырып ортақ және жан-жақты қамтитын тұрақтылық принциптерінде құрылуға тиіс деген пікір ұстануда. Еуразиялық қоғамдастықта қандай да бір егесу шептерін жою қауіпсіздіктің қазіргі жүйесіне жаңа сапа енгізуге тиіс. Кеңес

* "Егемен Қазақстан" газеті, 4 желтоқсан 1996 жыл.

Одағының ыдырауынан кейін қалыптасқан көптеген дербес мемлекеттердің дүниеге келуінің жай-жапсары қазіргі кезде Еуропа қауіпсіздігі жүйесін жасау процесінің айқындаушы аспектісі болып табылады. Бұл мемлекеттер демократиялық даму жолының бастауында ғана тұр, сондықтан да осы өзгерістерге қолдау жасаудағы ЕҚЫҰ-ның рөліне баға жеткізгісіз. Осыған байланысты адамдық өлшем мәселесі Еуропа кеңістігіндегі тұрақтылықты қамтамасыз ету тұрғысынан алғанда өзекті болып отыр. Әлеуметтік-экономикалық және экологиялық аспектілер қауіпсіздік үлгісінің өзге компоненттерімен ажырағысыз байланыста болуға тиіс. Осы проблемаларға назардың әлсіреуі апатты зардаптарға душар етуі және болашақта белгілі бір дәрежеде әскери жанжалдар шығаруы мүмкін. Сондықтан Қазақстан келешекте ЕҚЫҰ шеңберінде Әлеуметтік және экологиялық мәселелер жөніндегі институт құру жөн болады деп ойлайды.

Қазақстан, ядролық қаруды сынауға жаппай тыйым салу туралы шарттың жасалуын құттықтайды. Біздің мемлекетіміз планетада бірінші болып ядролық полигонды – Семей полигонын жапты. Өзінің жойқын күші жөнінен дүние жүзінде төртінші орын алатын ракеталық-ядролық әлеуетін жоюы біздің ядролық қаруды таратпау мұраттарына адалдығымыздың айғағы.

Біздің еліміз Еуропадағы Жай қарулы күштер туралы шартқа қатысушы бола отырып, шарт Еуропа қауіпсіздігінің өзекті элементі деген бағаға ортақтасады және тараптардың жаңа ақиқат шындықтарға қарай осыған бейімделу жөніндегі күш-жігерін қолдайды. Біз, сондай-ақ аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ынтымақтастықты, бейбітшілікті ғаламдық ауқымда нығайту жөніндегі күш-жігердің ажырағысыз бөлігі ретінде қарастырамыз. Бұл ретте ЕҚЫҰ бірегей Еуропалық құрылым болып табылады. Ол өзінің өмір сүруімен географиялық шеңберлер аймақтық ұйымның жауапкершілік аясын анықтау үшін кедергі болып табылмайтынын дәлелдеп отыр. ЕҚЫҰ-ның осындай ерекшелігі құрлықаралық мемлекеттер үшін төтенше маңызды. Қазақстан да осылардың санатына жатады. Біз бейбітшілікті нығайтуға деген өз ұмтылыстарымызда, Еуразиялық көзқарасты уағыздап келеміз. Мемлекеттердің өркен жайып келе жатқан өркениетті интеграциялық үрдістері негізіндегі ынтымақтастық принципі оның өзегіне алынған. Осы принципті жүзеге асыру бірқатар аймақтарда дүмпу қаупі сипатындағы жанжалды әлеуеттің бәсеңдеуіне белсенді ықпал етіп отырғаны табиғи нәрсе.

Нақ сондықтан да біз жалпы қауіпсіздікке қол жеткізу талаптарына сәйкес ЕҚЫҰ мен басқа аймақтардағы осындай құрылымдар арасына ажырату шебін жасаудан іргені аулақ салу қажет деп санаймыз. ЕҚЫҰ-ның қауіпсіздік саласында тек Еуропада ғана емес, сондай-ақ одан шет жерлерде белгілі бір шеппен шектелетін аймақтық ұйымдармен қатынастар орнату міндеті барған сайын қажетті бола түсуде деп ойлаймын. Біздің еліміз үшін бұл аса маңызды. Міне, сондықтан Қазақстан Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес шақыру процесінің бастамашысы болды.

Планетаның басқа да ірі аймақтарындағы сияқты Азиядағы осы процесс өріс алатынына сенім білдіремін. Бұл орайда Еуропалық ынтымақтас-тықтың тәжірибесі ескерілері сөзсіз. Әйтсе де Азиялық мемлекеттер қоғам-дастығының айрықша, өзіндік ерекшеліктері де айтарлықтай дәрежеде рөл атқаратынын болжау да қиын емес. Осыны ескере келіп, ЕҚЫҰ үшін Еура-зия құрлығының басқа да аймақтық ұйымдарымен ынтымақтасудың пәрменді тетіктерін қазірдің өзінде пысықтай түсу пайдалы болады деп ойлаймын.

Біз планетадағы шынайы қауіпсіздікті барлық қауіпсіздік құрылымда-рының жарасымды өзара іс-қимылы жағдайында ғана, қауіпсіздіктің үлгісін жасауда, қауіпсіздік саласындағы басқа ұйымдармен серіктестік қатынас-тарды жолға қоюды қолдай отырып қамтамасыз етуге болады деген терең сенімдеміз. Біз әйтсе де олардың міндеттерінің және ең алдымен Біріккен Ұлттар Ұйымының міндеттерімен қосарлануынан бойды аулақ салу қажет деп санаймыз.

Христостың дүниеге келуінің екінші мың жылдығы аяқталып келеді. Осы мың жылдықтың басталуы діни негіздегі – католиктер мен православиелік-тер арасындағы, христиандар мен мұсылмандар арасындағы қарулы тай-таласпен және қанқұйлы жанжалдармен айтулы болғанын еске түсірейік. Қасіретімен әйгілі Крест жорықтары нақ сол кезде басталды. Оның жаңғы-рығы әлі күнге дейін сезілуде. Барлық діндар адамдар баршамыз үшін Құдай-дың біреу екенін сезінуде. Алайда сол мыңжылдықтың өн бойында адам-дар сол Құдайдың атымен ант етіп, бірін-бірі өлтіріп келді. Жекелеген тұжы-рымдар мен діни қағидалар адам өмірі мен адамдар қауіпсіздігінен маңыз-дырақ болғаны ма?

Адамзаттың буырқанған тарихының мыңжылдығы аяқталып келеді. Бірақ, екіншіше қарай, діни тайталас пен жанжалдардың қауіпі жойылып біткен жоқ. Сондықтан тайталасты бәсеңдету және жою тетіктері қауіпсіздік жүйесінің елеулі элементіне айналуға тиіс. Менің елім – Қазақстан Респуб-ликасының тәжірибесі осындай әрекет қажет және ол мүмкін екендігіне көз жеткізуде.

Негізгі діни конфессияларының өкілдері болып табылатын Қазақстан-ның христиандары мен мұсылмандары тыныштық пен өзара құрмет жағ-дайында өмір сүруде. Біз бүкіл планетада нақ осылай болуын армандай-мыз.

Қазақстан ЕҚЫҰ-мен ынтымақтастығының бес жылға жуық мерзімі ішінде осы ұйыммен берік байланыстар орнатты. Біз ЕҚЫҰ-ның іс-жүзінде барлық институттарымен ынтымақтастықты өрістетіп келеміз. Қазақстан парламентшілерінің ЕҚЫҰ Парламенттік Ассамблеясымен байланыстары дами түсуде. Біз Орталық Азияда ЕҚЫҰ-мен байланыс жөніндегі бюроның құрылуы фактісін оң бағалаймыз.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ ГЛАВ ГОСУДАРСТВ И ПРАВИТЕЛЬСТВ ГОСУДАРСТВ – УЧАСТНИКОВ ОБСЕ*

Лиссабон, 2 декабря 1996 года

Уважаемые господа!

Обеспечение международной безопасности – главная и одна из самых сложных проблем современности. Для поиска эффективного решения данной проблемы очень важно осмыслить пройденный путь и скорректировать планы на будущее.

Люди всегда жаждали мира. Тем не менее история, в том числе и новейшая, изобилует событиями, разрушающими это их естественное стремление. Много раз добропорядочная и цивилизованная Европа становилась ареной кровопролитных войн, в том числе и в наши дни. Ужасы войны в Боснии и Герцеговине, на протяжении многих лет сопровождавшие народ этой страны, напоминают нам о необходимости увеличения объема средств, имеющихся в распоряжении ОБСЕ, для предотвращения конфликтов и их урегулирования. Основания для такого же вывода нам дает и кризис в Нагорном Карабахе. Стараниями минской группы здесь остановлено дальнейшее кровопролитие, но, к сожалению, большего достичь не удалось.

Важнейшие принципы территориальной целостности и нерушимости границ являются твердой основой предотвращения конфликтов. Обобщение этих принципов наряду с признанием неделимости европейской безопасности, отрицанием создания новых сфер влияния и каких бы то ни было линий размежевания приводит к выводу о неуклонном движении к единому пространству безопасности. Думается, что именно на этой основе должна быть создана модель европейской безопасности в XXI веке.

Казахстан придерживается мнения о том, что развивающаяся на наших глазах архитектура безопасности должна строиться на принципах общей и всеобъемлющей стабильности с учетом интересов всех государств – участников ОБСЕ. Устранение каких-либо конфронтационных линий в Евразийском сообществе должно внести новое качество в существующую систему безопасности.

* Назарбаев Н. А. "Избранные речи". Том III. 1995–1998 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. – 582 с.

Определяющим аспектом процесса создания системы европейской безопасности в настоящее время является то обстоятельство, что в Европе появился целый ряд самостоятельных государств, сформировавшихся после распада СССР. Эти государства находятся лишь в начале пути демократического развития, и роль ОБСЕ в поддержке этих преобразований трудно переоценить. В связи с этим вопросы человеческого измерения становятся ключевыми в плане обеспечения стабильности на пространстве Европы. В неразрывной связи с остальными компонентами модели безопасности должны находиться социально-экономические и экологические аспекты. Ослабление внимания к этим проблемам может привести к катастрофическим последствиям и в определенной степени спровоцировать военные конфликты в будущем. Поэтому Казахстан полагает целесообразным создание в перспективе в рамках ОБСЕ института по социальным и экологическим вопросам.

Казахстан приветствует заключение Договора о всеобъемлющем запрещении испытаний ядерного оружия. Наше государство первым на планете закрыло ядерный полигон – Семипалатинский. Свидетельством нашей приверженности идеалам нераспространения ядерного оружия стала ликвидация четвертого в мире по своей разрушительной мощи ракетно-ядерного арсенала.

Наша страна, будучи участником Договора об обычных вооруженных силах в Европе, разделяет оценку договора как ключевого элемента европейской безопасности и поддерживает усилия сторон по его адаптации применительно к новым реалиям. Мы также рассматриваем сотрудничество в области обеспечения региональной безопасности как неотъемлемую часть усилий по укреплению мира в глобальном масштабе. В этом смысле ОБСЕ является уникальной европейской структурой, самим своим существованием доказывающей, что географические рамки не являются барьером для определения зоны ответственности региональной организации. Эта особенность ОБСЕ является чрезвычайно важной для трансконтинентальных государств, к которым относится и Казахстан.

В своих устремлениях к укреплению мира мы исповедуем евразийский подход. В его основе лежит принцип сотрудничества государств на основе развивающихся интеграционных цивилизационных тенденций. Естественно, что реализация данного принципа активно влияет на снижение конфликтного потенциала, который в некоторых регионах приобрел взрывоопасный характер.

Именно поэтому мы считаем, что в соответствии с требованиями достижения общей безопасности необходимо избегать создания разделительных линий между ОБСЕ и аналогичными ей структурами в других регионах. Полагаю, что задача установления отношений ОБСЕ с региональными организациями в сфере безопасности, локализованными не только в Европе, но и за ее пределами, становится все более настоятельной. Для нашей страны это крайне важно. И вот почему?

Казахстан инициировал процесс созыва Сопещения по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА). Уверен, что этот процесс в Азии, как и в других крупных регионах планеты, будет развиваться. Несомненно, при этом будет учтен положительный опыт европейского сотрудничества, хотя в незначительной степени сыграют роль и отличительные, специфические особенности азиатского сообщества государств. С учетом этого полагаю полезным для ОБСЕ уже сейчас отработать эффективные механизмы сотрудничества с другими региональными организациями Евразии.

Мы глубоко убеждены, что подлинную безопасность на планете можно обеспечить лишь при условии гармоничного взаимодействия всех структур безопасности. Поддерживая разработку модели безопасности, налаживание партнерских отношений с другими организациями в сфере безопасности, мы считаем, что все же необходимо избежать дублирования их функций. И прежде всего с функциями Организации Объединенных Наций.

Второе тысячелетие после рождения Христа подходит к концу. Вспомним, что начало этого тысячелетия ознаменовалось вооруженным противостоянием и кровавыми распрями на конфессиональной основе — между католиками и православными, между христианами и мусульманами. Именно тогда начались печально известные крестовые походы, резонанс от которых ощущается до сих пор. Все религиозные люди осознают, что Бог един для нас всех. Однако на протяжении тысячелетия люди убивали друг друга с его именем на устах. Неужели отдельные трактовки и конфессиональные каноны важнее человеческой жизни и безопасности людей?

Тысячелетие бурной истории человечества заканчивается, но, к сожалению, опасность религиозных противостояний и конфликтов не исчезла. Поэтому существенным элементом системы безопасности должны стать механизмы сглаживания и устранения такого противостояния. Опыт моей страны, Республики Казахстан, убеждает, что это необходимо и возможно.

Казахстанские христиане и мусульмане, представляющие основные религиозные конфессии, живут в мире и взаимном уважении. Мы мечтаем, чтобы то же самое происходило на всей планете.

Казахстан за почти пятилетний срок сотрудничества с ОБСЕ установил прочные связи с этой организацией. Мы развиваем сотрудничество практически со всеми институтами ОБСЕ. При этом особо следует выделить наши активные контакты с Тройкой, Секретариатом ОБСЕ, Верховным комиссаром по делам национальных меньшинств, а также с Бюро по демократическим институтам и правам человека. Развиваются связи парламентариев Казахстана с Парламентской Ассамблеей ОБСЕ. Мы положительно оцениваем факт создания Бюро по связям ОБСЕ в Центральной Азии.

Хотел бы заверить, что Казахстан и впредь будет стремиться к честному и заинтересованному партнерству с ОБСЕ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АВСТРАЛИЯДАҒЫ РЕСМИ САПАРЫ
БАРЫСЫНДА ІСКЕР ТОП ӨКІЛДЕРІМЕН КЕЗДЕСУİNДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Сидней, 13 желтоқсан 1996 жыл

Құрметті ханымдар мен мырзалар!

Қазақстан Республикасының басшылығы мен үкіметінің атынан және жеке өз атымнан Австралия іскер топтарының өкілдерін шын жүректен құттықтаймын.

Бүгінгі кездесу мен оған қатысушылардың өкілетті тобы біздің елдеріміздің үкіметтері мен іскер топтарының Қазақстан – Австралия қарым-қатынастарын дамыту мен тездетуге, ұзақ мерзімді тиімді ынтымақтастықты күшейтуге, экономика, өнеркәсіп және сауда саласындағы келісімдерге қол жеткізуге деген зор ынталылығын айқын көрсетеді. Мұндай тікелей өзара қарым-қатынастарымыз ұзақ мерзімді экономикалық, саяси, ғылыми және мәдени байланыстарымыздың бүкіл кешенін қалыптастыруға берік негіздер қалайды деп үміт етемін.

Іскер топтардың өкілі сіздермен кездесу мен үшін ерекше ғанибет. Өйткені, менің сіздердің елдеріңізге келген сапарымның бір мақсаты – өзара тиімді ынтымақтастықтың нақты жолдарын іздестіру.

Австралиямен байланыс орнатуға біз зор көңіл бөліп, маңыз беретінімізді және ХХІ ғасырға бағытталған сындарлы әріптестік қарым-қатынастар қалыптастырамыз деп үміттенетінімізді атап айтқым келеді.

Қазақстан – Австралия қарым-қатынастарының негіздері жоғары дәрежелі бірқатар сапарлар нәтижесінде қалыптасты. Қазақстанда Австралияның Сыртқы істер министрі, одан соң Генерал-губернаторы болып қайтты. Өз кезегінде Қазақстанның Премьер-министрі бастаған үкімет делегациясы сіздердің елдеріңізге келіп кетті. Сөйтіп, қол жеткен өзара келісімдердің нәтижесінде елдеріміз арасындағы экономикалық байланыстарды едәуір ілгері жылжытудың сәті түсті. Біз қазірдің өзінде-ақ телекоммуникация, тау-кен өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы саласында қалыптасып келе жатқан ынтымақтастықтың нақты бағыттары туралы айта аламыз.

Мен Австралияның "Телстра", "Би-Эйч-Пи", "Мунстоун Майне", "Вестерн Майнинг", "Степ голд" сияқты басқа да бірқатар белгілі компанияларының

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 желтоқсан 1996 жыл.

экономиканың әртүрлі салалары бойынша әралуан ірі-ірі жобаларды жүзеге асыру бағытында Қазақстанда атқарып жатқан белсенді жұмысын құттықтаймын. Дүниежүзілік іскер әлемде беделі зор "Нью-Крест Майнинг" сияқты компанияның қазақстандық әріптестерімен тығыз ынтымақтастық орнатуға мүдделі болып отырғанын қанағаттанғандық сезіммен атап айтқым келеді. Біздің елімізде "Қазақстан-Австралия" ассоциациясы жұмыс істейді. Біздің елдерімізді бір-бірінен орасан зор қашықтықтың бөліп жатқанына қарамай, бізге австралиялық бизнестің келіп жетуі барған сайын елеулі түрде сезіліп отыр.

Бұл ретте мен австралиялық бизнесмендерді лайықты бағалаймын. Бұл деректерден мен дәл есепке негізделген Қазақстанның лайықты әріптес болуға зор перспективасы бар деген ақиқат нәрсені айқын түсінушілікті көремін. Біздің өзара тиімді байланыстарымыз екіжақты экономикалық қарым-қатынастарымызды сапалық жағынан жаңа деңгейге көтере алатыны сөзсіз.

Алайда екіжақты өзара тауар айналымының қазіргі көлемі әзірше біздерді де, сіздерді де қанағаттандыра алмайды. Өйткені, былтыр оның мөлшері үш миллион АҚШ долларынан сәл ғана асса, биылғы тоғыз айда ол бес миллионға жуық деңгейде болды. Сонда біздің елдеріміздің қолда бар мүмкіндіктері шынымен-ақ осы деңгейге ғана сай келеді деуге бола ма?

Сіздер мынаны білуге тиіссіздер. Қазақстандағы рынок өмір шындығына айналып келеді. Оның үстіне, қазір бір реформаның жаңа кезеңіне – инвестициялық кезеңіне өніп отырмыз.

Бүгінгі Қазақстанда біздің дүниежүзілік қауымдастыққа өнуімізді шапшаңдатуға қабілетті қолайлы жағдайлар толық жеткілікті. Мұның өзі – республиканың аса ірі көлік жолдары тоғысқан торапта орналасуына байланысты қолайлы географиялық жағдайы, орасан зор табиғи байлығы, жоғары білімді халқы, тұрақты саяси жағдайы бар деген сөз.

Қазақстан экономиканың барлық саласында да мол мүмкіндіктерге ие. Оның ең бастыларын ғана айта кетейін. Бізде, дүниежүзілік өлшем бойынша алғанда, ең ірі металлургиялық, тау-кен өндірісі, машина жасау кәсіпорындары бар, жеңіл өнеркәсіп пен өңдеуші агроөнеркәсіп кешендері де аз емес. Біздің елімізде мұнай-газ өндірісі саласында да орасан зор перспективалар жеткілікті. Көптеген шетелдік сарапшылар ХХІ ғасыр Қазақстан мұнайының ғасыры болады деп санайды. Шамасы, мұның өзі кездейсоқ айтыла салған сөз болмаса керек. Біздегі мұнай қоры ондаған миллиард тонна деп есептеледі. Соның өзінде біздегі көптеген кен орындарына әлі де толық барлау жасалып біткен жоқ. Теңіз, Королев кен орындарына, Қарашығанаққа, Каспий теңізі шельфіне қазір дүниежүзіндегі ең ірі мұнай компанияларының барынша ынта қойып, назар аударып отырғаны тіпті де тегін емес.

Қазақстан сонымен қатар электр қуатын да мол мөлшерде өндіреді. Республикада елуден астам электр стансасы, бір атом стансасы және бес

су-электр стансасы бар. Көмір қоры да орасан бай – жыл сайын 130-140 миллион тонна көмір өндіріледі. Әр түрлі минералдардың 70-ке жуық жаңа кен орындары ашылды. Хром рудасының, вольфрам мен қорғасынның, мырыштың, мыстың, боксит пен фосфориттің қорлары да едәуір мол. Республика аса мол мөлшерде темір рудасын өндіреді. Біздің елімізде тіркелген алтын өндірілетін кендер де аз емес.

Экономиканың аграрлық секторы да аса ірі. Астық өндіру, атап айтқанда жоғары сапалы бидай өндіру жағынан Қазақстан дүние жүзіне кеңінен мәлім. Ол экспортқа астық шығарушы ел ретінде де жақсы танымал. Республикада мал шаруашылығы секторының, әсіресе ірі қара мен қой-ешкі өнімдерін өндірудің үлес салмағы да едәуір.

Алдағы жылдарда Қазақстанның экспортқа өнім шығару мүмкіндігінің негізін оның дәстүрлі мұнай, газ, металлургия, химия және агроөнеркәсіп кешендерінің өнімдері құрайтын болады. Бұл ретте бізде шетелдік инвестицияларды ынталандыру бағдарламасы жасалған. Бұл жерде өңгіме экономиканың ауыл шаруашылығы, азық-түлік және энергетика өнеркәсібі, түсті және қара металлургия, өндіріс қалдықтарын қайта өңдеу, медицина өнеркәсібі, тұтыну тауарларын өндіру сияқты басқа да бірінші кезекте маңызы бар секторларындағы жобаларды жүзеге асыру туралы болып отыр. Шетелдік инвесторлар қатысатын жобалардың қай-қайсысы да заңдық және экономикалық жеңілдіктерді пайдалана алады.

Бізде Шетелдік инвестиция туралы, Сыртқы экономикалық қызмет негіздері туралы, Ерікті экономикалық аймақтар туралы заңдар қабылданған. Олар шетелдік инвесторлар үшін жеткілікті мөлшердегі қолайлы жұмыс тәртібін қамтамасыз етеді. Шетелдік инвестициялар жөніндегі мемлекеттік комитет құрылған. Оған Қазақстан Республикасы Премьер-министрінің осы жерде қатысып отырған бірінші орынбасары Есімов мырза басшылық етеді. Ол сіздерге біздегі инвестициялық мүмкіндіктер туралы, қолайлы инвестициялық ахуал қалыптастырудың принциптері туралы егжей-тегжейлі айтып беретін болады.

Менің мына жағдайды атап көрсеткім келеді. Біз Қазақстанның даму перспективаларын жалпы алғанда оптимистік тұрғыдан оң бағалаймыз. Алайда мұның өзі өтпелі кезеңге тән қиындықтарға, экономиканы нарықтық қатынастарға қарай бұруға байланысты күрделі де ірілі-ұсақты проблемалар жоқ деген сөз емес. Біз бұл ретте экономиканы реформалау міндеттерін шетелдік іскер топтарды кеңінен қатыстырмайынша, тиімді түрде шешудің сәті түсе қоймайтынын жақсы білеміз.

Сондықтан да біз австралиялықтардың өз капиталдарын тиімді жұмсайтын лайықты салалар мен объектілерді Қазақстаннан әрқашан таба алатынына әбден сенімдіміз. Мен сіздерге зор табыс тілеймін. Ынта қойып тыңдағандарыңыз үшін үлкен рахмет!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АВСТРАЛИЯДА БОЛҒАН РЕСМИ САПАРЫНЫҢ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ БОЙЫНША ҚЫСҚАША СҰХБАТЫ*

Сидней – Куала-Лумпур, желтоқсан 1996 жыл

"Егемен Қазақстан":

– Соңғы жылдары Азия және Тынық мұхит аймағындағы елдермен біраз келісімдер жасалды. Ал Австралияда өзіңіз дйттеген мәселелерді шеше алдыңыз ба?

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ:

– Біз еліміздің тәуелсіздігінің 5 жылдығы қарсаңында жердің түбінде, Тынық мұхитының ортасында жатқан Австралия деген континентті таныдық. Біздің ата-бабамыздың аяқ баспаған жері. Шақырғалы екі жыл болып еді. Жол түспеді. Дегенмен, алыс жатқан мемлекет болса да 1991 жылдың аяғында алғашқылардың бірі болып біздің тәуелсіздігімізді мақұлдаған Австралия болатын. Алыс-жақын деген саясатта болмайды. Біз дүниежүзіндегі барлық мемлекеттермен қарым-қатынас жасап жатырмыз. Соның ішінде Австралияға келуіміздің түрлі себебі бар. Бұлардың табиғаты мен байлығы Қазақстанмен бір. Мысалы, Канада мен Австралия екеуінің жер қойнауындағы көмір, темір сияқты қазба байлықтарды өндірудің ерте игерген жоғары технологиясы бар. Сондықтан, бұларда капитал бар. Оны Қазақстанға тарту керек, жаңа технологияны өндіру қажет. Мысалға, австралиялықтар Қазақстанда қазірдің өзінде алтын өндіру мәселелерімен шұғылданып жатыр. Қазір тұрғындарының барлығының қалтасында жүрген сымсыз телефонды ең бірінші жасаған австралиялықтар болатын. Қостанай, тағы бір басқа облыста бірнеше аудандардан жер алып, егін салды. Салығын төлеп, бидайды қайтарып алды. Мемлекетаралық ынтымақтастық деген осы. Бұл экономикаға қажет. Ал саясат жағынан Тынық мұхиттың ортасындағы құрлықтағы үлкен мемлекеттің өзінің территориясы да бізге ұқсас. Халқының саны 18 миллион. Австралия американдықтармен де, Еуропамен де бірдей қарым-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 желтоқсан 1996 жыл.

қатынас жасайтын мемлекет. Саяси жағынан мынау АСЕАН деген ұйымға, Шығыс Тынық мұхиттағы экономикалық ұйымдастыққа мүше және солардың белді мемлекетінің біреуі болып саналады. Сондықтан Оңтүстік Шығыстағы ұйымға кіру – Қазақстан үшін болашақ үлкен міндеттердің бірі. Осы жағынан да бізге қолдау керек. Сондықтан мұндағы жүргізілген келіссөздер және қол қойған құжаттардың мәні зор. Кәсіпкерлер қолдау танытты. Бұл Қазақстанға болашақта саяси қолдау үшін де, экономикалық даму үшін де қажет.

Индияға барған сапардың да өз жөні бар. Үндістанға да, Австралияға да жаңа басшылар келді. Сондықтан жаңа басшылармен бұрынғы қарым-қатынасты бекітіп, жаңа бағыттар жасау керек. Дүниежүзілік қоғамдастықта мұндай мемлекеттермен Қазақстанның қарым-қатынаста болуының әрі саяси, әрі экономикалық тиімділіктері бар. Сондықтан сапар алдына қойған мақсатына жетті. Енді ауылға қайтуға болады.

... Ресми сапар аяқталды. Самолет қанатында ажарлы Австралия қалып барады. Алда – Алматы!

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ 5 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ
ЖИНАЛЫСТА ЖАСАҒАН БАЯНДАМАСЫ***

Алматы, 16 желтоқсан 1996 жыл

**ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІ:
ТАРИХ ТАҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН**

**Салтанатты жиналысқа қатысушы қымбатты достар!
Қымбатты отандастар!**

Баршаңызды, сіздер арқылы бүкіп Қазақстан халқын біздің қайта туған мемлекетіміздің тұңғыш мерейтойымен – тәуелсіздігіміздің бес жылдық мерекесімен шын жүректен құттықтаймыз!

Осынау ұлыстың ұлы күні – ет жүрегі Отан деп соққан әрбір азаматтың қасиетті мерекесі, еліміздің ең басты тойы.

Тәуелсіздіктің бес жылы – тым тереңдеп тұжырым түйіп, барынша байыпты баға беруге аздық ететін келте кезең. Бірақ, Қазақстанның тәуелсіздігінің тарихы алдағы болашаққа қарай зымырап бара жатқан біздің ғасырдың соңғы онжылдығына ғана тіреліп тұрған жоқ. Біздің халқымыз тарихтың қатпар-қатпар қыртыстарына тамырын терең жіберген қиын да қызықты, талайлы тағдыр кешті. Ол, негізінен, тәуелсіздік жолындағы күреспен өтті. Бүгінгі Қазақстанның алдына уақыт қойып отырған міндеттердің ауқымы мен артар жауапкершілік жүгін әлгіндей оқиғалардың жанды тізбегін, ата-бабаларымыздың жүздеген ұрпақтарының жанын жай таптырмаған азапты ізденістерін ескермей тұрып бағалау да, бағамдау да қиын.

Қазақстанның тәуелсіздік тарихы аппақ парақ бетіне күні кеше түсе қалған жоқ, оның көне дәстүрлері бар. Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек.

Біздің мемлекетіміздің тарихи белестері.

Осыдан бір жарым мың жылдай бұрын біздің ата-бабаларымыз өздерінің тұңғыш ұлы мемлекетін – Түркі қағандығын құрды. Еуразиядағы көптеген мемлекеттер, олардың ішінде біздің еліміз де сол қағандықтың бүгінге келіп жеткен сілемі болып табылады.

Ұлан-ғайыр аумақта арлы-берлі жөңкіліп күн кешкен Азия көшпенділері тұтас құрлықтардың этникалық және мемлекеттік келбетін талай өзгеріске түсірді. Түркілердің көшпелі және жартылай көшпелі тайпалары бүгінгі көптеген халықтардың, ең алдымен түркі тілдес халықтардың қалыптасуына негіз

* "Егемен Қазақстан" газеті, 17 желтоқсан 1996 жыл.

жасап берді. Олар ұлан-ғайыр аймаққа орналасты. Бір шеті сонау Саха елінен бастап, екінші шеті сонау Жерорта теңізіне дейінгі аралықтағы 10 мың шақырым жерді жайлап жатты.

Бір елден кейін бір елді жаулап алып, жетінші ғасыр мен он үшінші ғасырдың аралығында жер-жаһанға қанатын жайған арабтарды, ұлы географиялық жаңалықтар кезеңінен кейін ашылған құрлықтарды, отаршылдықпен басып алған еуропалықтарды қоспағанда, бұрын-соңды бірде-бір халық немесе, тіпті, халықтардың тұтас бір тобы мұндай аса ұлан-ғайыр аумақты қоныстанып көрмепті.

Осыншама ұлан-байтақ аумақты басқалар емес, тап көшпенділердің игеретін жөні де бар. Өйткені олар қоғамдық өндірістің ерекше табиғи жағдайларға бейімделген, төрт түлікті бағып-күтуге лайықталған бітімі бөлек мәдени-шаруашылық тұрпатын жасақтады. "Жылқы ысқырса желдікі, айдаса жаудікі" дейді қазақ. Сондықтан да көшпелілер малшы ғана емес, жауынгер де бола білді. Әскери тұрғыдан даусыз басымдығының арқасында ғана көшпелі халықтар әлгіндей кең-байтақ аймақтарға ие бола алды.

Түркі көшпенділерінің әлем тарихында алар орны ерекше. Сан ғасырлар бойында түркілер құрған империялар, о баста жаугершіліктің арқасында дүниеге келгенімен, бара-бара едәуір дәрежеде өркениетті рөл де атқарды. Сондықтан да көшпелілерге "жабайы ордалар" деп қарау тарихи әділеттілікке жатпайды. Оның үстіне әлемдегі көптеген мемлекеттердің – Қытайдың, Үндістанның, Мысырдың, тағы басқа елдердің дамуына көшпелілердің қосқан үлесі қомақты екені даусыз.

Түрік қағандығы тұсында бастау алған мемлекеттігімізді кешегі тарихи оқиғалар көп өзгеріске ұшыратты. Еуразия құрлығының келбетін Шыңғысханның басқыншылығы астаң-кестең етті. Монғол шапқыншылығы Қазақстан аумағында халықтың қалыптасуын күрт тоқтатып тастады. Ірі тайпалар тобы сапырылысқа түсіп кетті. Қыпшақтардың бір тобы Қазақстанның солтүстігі мен Батыс Сібірдің ту сыртына көшті. Қуғынға түскен наймандар мен керейлер де солай қарай жөңкілді. Қыпшақтардың талайы Жерорта теңізінен Үнді мұхиты мен Тынық мұхитқа дейінгі аралықтағы елдерге тарап, сіңіп кетті. Амалсыз қоныс аудару монғол билігі орнағаннан кейін де тоқтай қалған жоқ. Монғол билеушілері Шығыс Қазақстан мен Жетісудың шұрайлы жайылымдарын басып алды. Сол жерлердегі тұрғылықты халықтың тозтозын шығарды. Өздері меншіктеген өлкелерді ұлыс-ұлысқа бөліп тастады. Бұл этникалық тұрғыдан туыстас тайпалардың бір-бірінен қол үзіп, бөлшектеніп кетуіне әкеп соқтырды. Басқыншылық біткеннің бәрі де қатыгездікпен жүзеге асырылатынында дау жоқ. Дегенмен, басқа жайды да естен шығаруға болмайды. Елді бір орталықтан басқарудың негізі тап кезеңде қаланған-ды. Тап сол ұлыстардың негізінде кейіннен Батыс, Оңтүстік, Солтүстік хандықтары құрылды. Шыңғысхан көшпелілерді қарудың күшімен біріктіргенде бір орталықтан билік жүргізуді және салық төлетуді көздеген болатын. Бұл өз кезегінде, қазақ жерінің бірігуіне жағдай жасады.

Монғол империясының қиратылған жұртында көптеген мемлекеттер дүниеге келді. Қазақстан жерінде басқыншылық тоқтатып тастаған халықтың, мемлекеттің қалыптасу процесі қайта өріс алды.

Қазақ хандығының дүниеге келуі – монғол басқыншылығы қарсаңында қазіргі Қазақстан жерінде бастау алған әлеуметтік-экономикалық және этно-саяси процестердің заңды нәтижесі болды. Қазақ мемлекетінің дүниеге келуі Жәнібек пен Керей хандардың есімдерімен, ал 1480 жылдан бастап Бұрындық ханның атымен байланыстырылады. XV ғасырдың үшінші бөлігінде Жетісудағы тайпалар мен рулардың бірте-бірте Қазақ хандығына қосылуы үдей түсті. Сырттан қазақ билеушілерінің қысымы жиілеп, іштен алауыздық күшейіп, бір кездегі тегеуірінді Моғолстан хандығы бет-бетіне бытырап кетті. Моғол билеушілері Солтүстік Үндістан мен Шығыс Түркістанға ығысуға мәжбүр болды. Осы кезеңде қазақ хандары Орта Азияға иелік еткен хандармен Сыр бойындағы қалалар үшін күресті өршітті. XVI-XVII ғасырларда Қазақ хандығы нығайып, шек-шеңбері кеңі түсті. Енді оның аумағы қазақтардың этникалық жер-суларының негізгі бөлігін тұтасқа жуық қамтитын болды. Шектес жатқан Орта Азиямен, Астрахан, Сібір хандықтарымен, Орыс мемлекетімен алыс-беріс, барыс-келіс жиіледі. Туған жерді түгендеуді тездете түскен көрнекті қазақ хандарының арасында Қасым ханның орны айрықша.

Қазақ мемлекетінің құрылуы оның құқықтық негізін жасақтауға мүмкіндік берді.

Сол дәуірдегі заң жәдігерліктері деп біз бүгінгі күнге жетпей қалған – "Қасым ханның қасқа жолын", осы дәуірге дейін сақталған Тәуке ханның "Жеті Жарғысын" атаймыз.

Қазақ даласына қай кезде де дұшпан көздің сұғы көп қадалған. XVIII ғасырдың басынан бері қарай Қазақстанның сыртқы саяси жағдайы күрт шиеленісіп кетті. Батыс жақтан Орал казактары қолтығына су бүріккен Еділ қалмақтары шабуылдай бастады. Жайық бойындағы ең шалғынға башқұрттар таласуын қоймады. Оның үстіне қалмақтар да, башқұрттар да орыс патшалығының бодандары еді. Мұның өзі, айналып келгенде, орыс-қазақ қатынастарының шиеленісе түсуіне себепкер болды.

Дегенмен, басты қауіп шығыстан, ойраттардың бір орталықтан басқарылатын қуатты көшпелі мемлекеті – Жоңғар хандығы тарапынан төніп тұрды.

Орталық Азия тарихындағы осы бір қиын-қыстау кезеңде қазақ халқы азулы басқыншыға қарсы екі жүз жылдық күрестің ең ауыр жүгін жеке өз мойнымен көтерді. Бұл жолда елім деп еңіреген ерлер мен кемел қолбасшыларды алға шығарды. Бөгенбай, Қабанбай, Наурызбай, Тайлақ, Саңырық, Малайсары, Есет, Жәнібек сияқты көптеген батырлар сондай тұлғалар болды. Олардың ерен ерлігін халық жырға қосып, атын аңызға айналдырды. Ер есімі – ел есінде. Еркіндік алған елдің бүгінгі ұрпақтары өздерінің батыр бабаларына тағзым етіп, өзіз аттарын ардақтайтыны әбден әділетті іс.

1726 жылы Түркістанның оңтүстік-шығыс бетіндегі Ордабасы биігінде қазақтың барлық тайпалары мен руларының жақсысы мен жайсаңының басы

қосылған ұлы жиыны өтті. Сол жиында бүкіл қазақ қосынының басын біріктіру жөнінде тарихи мәні ерекше шешім қабылданды. Халықтың үш ұлы перзенті – Әлібек ұлы Төле би, Келдібек ұлы Қазыбек би, Бәйбек ұлы Әйтеке би елдің бірлікті аңсаған арманын жүзеге асырды. Қазақ әскерінің бас сардары болып өзінің жаужүрек қолбасы екенін талай танытқан Әбілқайыр сайланды.

Жоңғар қолы мен қазақ жасағының алғашқы ірі шайқасы 1727 жылы Бұланты өзенінің бойында болды. Еуразияның жаңа тарихында өзінің ауқымы жөнінен де, кейінгі тарихқа ықпал-әсері жөнінен де кешегі кеңес дәуірінің ғылымы жете бағаламай кеткен сол қанқасап қырғынға тең келер шайқас болған емес. Ойраттарға ойсырата соққы берілді. Шайқас даласын халық содан бері "Қалмаққырылған" деп атап кетті.

Шыңғысханның ұлы жорықтарын қайталауды ниет еткен Жоңғар хандығына қарсы күрестің негізгі ауыртпалығы қазақ халқына түсті. Бұланты бойындағы жеңіс ұлтты ұйытып, тастүйін жұмылдырды, жоңғар басқыншыларына қарсы Отан соғысы барысындағы бетбұрыс кезеңнің басы болды. Содан бері қарай стратегиялық басымдық қазақтың қолына көшті. 1730 жылғы Аңырақай шайқасындағы жеңіс соның айқын айғағы еді.

XVIII ғасырдың 20-шы жылдарындағы жоңғар шапқыншылығының Қазақстан мен Орталық Азия халықтары үшін қасіретті зардабы өте зор болды. Қалалар қирап, сауда мен қолөнер тоқырады, халық мың-мыңдап босқындыққа түсті. Көші-қонның дәстүрлі реті мен бағыт-бағдары бұзылды. Көшпелі тұрмыс пен отырықшы өмір арасындағы экономикалық байланыс үзілді. Аймақтағы өндіргіш күштер әлсіреді. Бұл жылдар қазақ тарихында "Ақтабан шұбырынды" атанды. Ел өміріне ұзақ уақыт жазылмайтын жара салды.

Жоңғар хандығымен күреске бел шеше кірісу үшін батыс тараптағы елдермен бейбіт қарым-қатынас орнату қажет болды.

Оны Ресейдің патша әкімшілігі де жақсы түсінді. Ол сол кездің өзінде халықтарды бір-біріне айдап салу саясатын шебер жүргізе бастаған-ды. Атап айтқанда, мұндай әдістер екі халықты да қирату мақсатымен, қазақтар мен ойраттар арасында соғыс отын тұтату үшін пайдаланылды. XVIII ғасырда мұнан кейін болған аса күрделі оқиғалардың алғышарттары осылай болды. Соның салдарынан алдымен батыс, одан кейін басқа да аймақтар тәуелсіздігінен айырылды, ақыр аяғында Қазақстан Ресей империясының отарына айналды.

Осы тұста Қытайдың Орталық Азияға сұғына кіруі де өрістей түсті. Сол кездегі Қазақстанның екі империяның арасында қалған қиын халін Мағжан Жұмабаев:

Алыстан орыс, қытай ауыр салмақ,
Жақыннан тыншытпайды қалың қалмақ.
Арты – ор, алдында – көр, жан-жағы жау,
Дағдарған Алаш енді қайда бармақ?! –

деп күйзеле суреттеген болатын.

Елбасына ауыр күн туған XVIII ғасырдың орта тұсында ұлы ханымыз Абылай керемет қолбасы ретінде де, ақылы терең дипломат ретінде де

таныла білді. Пекинмен елшілік және сауда байланыстарын үдете дамыта отырып, Абылай Ресеймен немесе Қытаймен бірлескен яки қапталдасқан түрде олардың бірде-біріне қарсы әрекет етудің қай-қайсынан да бойын аулақ сала алды. Дегенмен, тарих доңғалағы тоқтамай алға жылжи берді. Көшпелі мемлекеттердің біртіндеп басынан бағы тая бастады. Сан түрлі жағдаяттар жинала келіп, Қазақстанның тәуелсіздігінен айырылар күнін жақындата түсті.

Қазақстанның Ресейге қосылуы бір жарым ғасыр уақытқа созылды. Ол бейбіт жолмен де, әскери күшпен де жүзеге асырылды. Қалай дегенде де ол басып алу болатын. Қазақстанның Ресейге қосылуының әдіс-тәсілдерінің әр қилы екендігіне қарамастан, оның мәні айналып келгенде біреу – отарлау.

Бұл бір жағынан Қоқан мен Хиуаның басып кіруіне қарсы күресіп жатқан қазақ халқының табанды қарсылық көрсетуіне тап болды.

Халықтың тәуелсіздік жолындағы күресін бастаған Сырым Датұлы, Жоламан Тіленшіұлы, Исатай Тайманұлы, Махамбет Өтемісұлы сынды талай-талай көсемдер мен батырлардың айрықша ардақты аттары дәл сол жылдарда ерлігіміздің тарихына мәңгі бақи жазылды.

Қазақ даласында тәуелсіздік жолындағы жалпы ұлттық қозғалыс бас-талды. Оның тізгінін атақты Абылайханның немересі Кенесары Қасымұлы ұстады. Бас-басына босып жүрген қазақ рулары қанқұйлы көршілердің оңай олжасына айналатынын, сондықтан да қоғамның ұйысуы, қазақтың мемлекеттілігін қалпына келтіру өмірлік қажеттілік екенін нақ Кенесары айқын түсінді. Кенесары ханның қазақ даласын біріктіру әрекеті әбден пісіп-жетілген болатын.

Даланың дәстүрлері мен құқықтық негіздеріне сүйене отырып, ол өзін хан сайлатып алды да, патша өміршілдігі мен Орта Азия хандарының басқыншылық ниеттеріне кесе көлденең тұрды. Кенесары Қасымұлының қазақ жеріне отарлауға қарсы 10 жыл бойына жүргізген соғысына Қазақстанның көпшілік бөлігі көтерілді. Ол күрес тарих шежіресіне ел рухының қайта өрлеген кезеңі және ең соңғы көшпелі Қазақ мемлекетінің біржола күйреген кезеңі болып енді. Кенесары хан мерт болғаннан соң қазақ рулары отаршылдық басқыншылыққа қарсы жеке-жеке қарсыласып жатты.

XIX ғасырдың екінші жартысында Кенесары Қасымовтың, басқа да қазақ сұлтандары мен батырларының отаршылдыққа жан аямай қарсыласқаны арқасында Ресей империясының Орталық Азияға қарай жылжуы едәуір кешеуілдеді.

XIX ғасырдың соңына қарай Қазақстан аумағына Ресей империясының еуропалық бөлігінен көшіп келушілер ағыла бастады. Ғасырдың алпысыншы жылдарында патша үкіметі Қазақстанды отарлауды әскери-казактарға қоса шаруалардың қолымен де қатыгездікпен жүргізуге көшті. Отарлау ба-рысында тұрғылықты халықтың жерлері жаппай тартып алына бастады.

Патшалық Ресейден көшіріп келтіру саясаты қазақ қоғамының шаруашылық өміріне аяусыз соққы болып тиді. Бұл кезде, ең шұрайлы, шүйгін жайылымдар, егін алқаптары бастау-бұлақтарымен қоса тартып алынды,

қазақ елінің мұң-мұқтажын аяқ асты етудің салдарынан жұрт атамекенінен айырылып, ежелгі көш жолдарынан көз жазып қалды. Қазақ ауылдары өсіп-өнген өңірінен аластатылып, үй-мүлкі қиратылды. Байырғы жұртты зорлап жаппай көшіріп жіберіп, олардың жерін жаңа келгендерге еншілей салу әдет-тегі іске айналды.

Ендігі жерде азаттық қозғалысының тізгінін ұлттың бірлесуін мұрат қып ұсынған алаштың білімді де білікті асыл азаматтары қолға алды.

Ұлт-азаттық қозғалысының басшылары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышбаев, Бақытжан Қаратаев, Халел және Жанша Досмұхамедовтер және басқалар болды, олардың көпшілігі Петербургтің, Мәскеудің, Варшаваның, Қазанның, Омбы мен Орынбордың жоғары оқу орындары мен училищелерін бітіріп шыққан, асқан сауатты адамдар еді.

1905 жылғы желтоқсандағы Орал қаласында Бірінші жалпықазақтық құрылтай болып өтті. Онда ұлттық саяси партия құру міндеті алға қойылды. Құрылтайға қатысушылар патша өкіметінің, оның ішінде әсіресе жер мәселесіндегі саясатын қатты сынға алды.

1906 жылғы ақпан айында, Әлихан Бөкейхановтың қамауға алынғанына қарамастан, Екінші жалпыұлттық құрылтай болып өтті, оған 151 делегат қатысты. Құрылтай қазақтарға барлық тартып алынған жерлерін қайтарып беруді, шаруаларды көшіріп әкелуді тоқтатуды, мектептер, медреселер мен университет ашу жөнінде заң қабылдауды талап етті.

Ресей қатысқан Бірінші дүниежүзілік соғыс қазақтарды тіпті титықтата түсті. 1916 жылы "бұратана" халықтарды тыл жұмыстарына шақыру арқылы үкімет арзан жұмыс күшін пайдаланып қалуды, сонымен қатар бұдан босаған орыс жұмысшыларымен, шаруаларымен әскер қатарын толықтыруды көздеді.

1916 жылғы шілденің аяғы мен тамыздың бас шенінде Қазақстанда өз-өзінен құрылып жатқан көтерілісшілер жасақтарының кәсіби әскермен қиян-кескі шайқастары жүріп жатты.

Олардың арасында Торғай төсіндегі көтеріліс басқаларынан гөрі ұйымшыл, ұзағырақ болды. Көтерілісті Кенесарының жауынгер серігі Иман батырдың немересі Амангелді Үдербайұлы Иманов бастады.

1917 жылғы ақпан революциясынан кейін өкімет басына келген уақытша үкімет империялық ұлт саясатының салдарын жоюға, сөйтіп ұлттық бітімбөту саясатын жүзеге асыруға әрекет жасап көрді. Сол жылғы наурыздың 20-сында уақытша үкімет Ресей азаматтарының дінге, нанымға және ұлтқа қатыстылығына байланысты құқықтық шектеулердің барлығын да алып тастады. Сәуірдің 7-сінде Түркістан комитетін құру туралы үкіметтің қаулысы қабылданды.

Осы шешімнің арқасында Қазақстанды басқаратын ұйымдардың құрамына қазақтың озық ақыл-ой иелері алғаш рет енді. Мұның өзі Алаш қозғалысы қайраткерлерінің Дала өлкесінің саяси өміріндегі белді орнын мойындаудың белгісі болатын.

Патшаның тақтан түсуі, елдегі қоғамдық-саяси өмірдің демократиялануы қозғалысты ұйымдық тұрғыда бекітіп, оның негізіне 1917 жылғы шілдеде Орынбор қаласында өткен жалпықазақтық құрылтай "Алаш" партиясын құруға мүмкіндік берді. Көп ұзамай партия бағдарламасының 10 тараудан тұратын жобасы да жасалды. Партияның негізгі мақсаты – мемлекеттік егемендігін бастапқыда Ресей құрама демократиялық республикасының құрамында автономияны жүзеге асыру болатын.

Қазақ халқы өзінің басты мақсатына жетуге – ұлттық мемлекеттілігін қайта қалыптастыруға мүмкіндік алды. Алайда, Ресей қоғамындағы жаңа тығырық оқиғаларды одан әрі бейбіт түрде дамытпады, соның салдарынан большевиктер партиясының диктатурасы орнатылып, елді азамат соғысының өрті шарпыды.

Ұлттық мемлекеттік десе аза бойы қаза болатын большевиктер өздерінің билігін нығайту үшін оянған Ресей халықтарының ұлттық мүдделерін атымен ескермей тұра алмады, сөйтіп ұлттық-мемлекеттік құрылымдар түзуге көшуге мәжбүр болды. 1920 жылы құрылған Қазақ АССР-і дүниеге осылайша келді.

20-сыншы жылдардың екінші жартысынан бері қарай большевиктік мемлекеттік жаңа экономикалық саясат қисынынан бірте-бірте аулақтап, өз саясатын қазан революциясы тұсында межеленген халықты жазалай отырып, алға жылжу бағытына бет бұра бастады.

Қазақтарды күштеп ортақшылдандыру мен отырықшыландыру, ауылдағы қарама-қайшылықтарды қолдан ушықтыру, қоғамның бір бөлігін бір бөлігіне айдап салу ақыр аяғында ұлттық апатқа ұрындырды.

Социалистік утопия идеяларын қазақ ауылында жиырмасыншы-отызыншы жылдардың өзінде жүзеге асырып тастаймыз деген әсіреңкілік бұрынсоңды көрмеген қасіретке әкеліп соқтырды. Дәстүрлі шаруашылық жүргізудің негізі болып табылатын мал шаруашылығы толықтай қирап тынды.

Демографиялық апаттың ауқымы бәрінен де сұмдық болып шықты, 1929-1933 жылдардағы аштықтан, соған байланысты індеттен қайтыс болған, шет жерге көшіп кеткен қазақтардың саны әлі күнге онша анық болмай тұр. Айтушылар бұл жылдарда опат болғандар санын 1 миллион 750 мың мен 2 миллион 200 мың деген сандардың арасын айтады. Демек, ұжымдастыру барысында осы елдегі негізгі этностың 42 пайызы мен 49 пайызы арасында құрбан болған.

Аштық жылдарында 1 миллион 30 мың адам республикадан шет жерлерге көшіп кетті, олардың 616 мыңы қайтпай қалды.

Мемлекеттің тізеге салған зорлықшыл саясаты халықтың ашу-ызаға толы қарсылығын туғызбай қоймады. Жұртшылықтың арасында режимге қарсы бой көрсетуден тайынбайтындар көбейе түсті. 1929-1931 жылдарда шаруалардың 380 рет бұрқ ете қалған бүлігі мен көтерілісіне 80 мыңға жуық адам қатысты. Солардың ең ірілері, Созақ, Ырғыз, Ақсу, Абыралы, Адай, Қарақұм және басқа да көтерілістер еді. Бәрі де қызыл армияның қарулы әскерінің күшімен аяусыз басып жаншылды.

Бұған сол жылдары республикада кеңінен қанат жайған сталиндік жаппай жазалауды қосу керек. Оның барысында қазақ мәдениетінің, ғылымы мен білімінің аса көрнекті өкілдері атып-асылды, лагерьлерде көзі жойылды.

Дәл бүгінгідей күні 1937–1939 жылдардағы жазықсыз жазалаудың құрбаны болған Шәкәрім Құдайбердіұлын, Ахмет Байтұрсынұлын, Міржақып Дулатұлын, Мұхамеджан Тынышбаевты, Мағжан Жұмабаевты, Санжар Асфандияровты, Ораз Жандосовты, Тұрар Рысқұловты, Сәкен Сейфуллинді, Ілияс Жансүгіровты, Бейімбет Майлинді, Сұлтанбек Қожановты тағы басқа да мыңдаған адамдарды еске алмау мүмкін емес.

Социалистік утопияны жүзеге асырамыз деп әлектенген большевиктік эксперимент қазақ халқын осындай күйге түсірді. Алайда, халықтардың тарихындағы сол бір қасіретті, қанқұйлы кезең туралы сталиндік режимнің тұсында да, жеке басқа табынушылықты әшкерелеген жылдарда да ешкім тіс жара алған жоқ.

Тоқырау жылдарында мұны ешкім ауызға алмады. Кешегі кезеңді боямалап көрсетуге бейім тұрғандар қазірде ол күндерді ұмытуға тырысады. Бірақ ол күндерді ұмыту дегеніміз қанды режимнің миллиондаған құрбандарының аруағын қорлау деген сөз.

Социализмнің бұдан кейінгі "ұлы" құрылыстары аса ауқымды экологиялық апатқа – Арал трагедиясына әкеліп соқтырды. Әскерилердің әсірәңкі әрекеттері Семейдегі, Қазақстанның өзге де аймақтарындағы қасіретке ұласты.

Қазақ халқы мен қазақ жері ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың 90-шы жылдарына дейін алдымен Ресей, содан кейін кеңес империясының отарлық шылауы болып келді.

Ондаған жылдар бойы айтылмай келген тарихи шындық тұжыра айтсақ осындай.

КСРО-ның батыс бөлігі жауда қалған Екінші дүниежүзілік соғыс, батыспен текетірес түскен "қырғи-қабак соғыс" кеңес үкіметінің экономикасын бір жерге шоғырландырмай, елдің шығыс бөлігінің де әлеуетін дамытуға мәжбүр етті. Көбіне-көп шикізат өндіру мен өңдейтін кәсіпорындар салынды.

Қазақстан басқа аймақтарға минералдық шикізат шығарып, жаппай экологиялық зиянды өндіріс республикасына айналды.

Соғыстан кейінгі жылдары екпінді құрылыстар салғанда да коммунистік басшылық осындай жымсықы саясат жүргізді.

Біз мемлекеттік тәуелсіздікке көп ұлтты және көп дінді күрделі құрамда жетіп отырмыз. Сондықтан да, тәуелсіздіктің бірінші күнінен бастап, барлық ұлттар адамдары арасындағы теңдікті, туысқандықты достықты және бірлікті өз саясатымыздың өзегі қылып ұстандық. Ол "Біз ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы..." деп басталатын біздің Ата Заңымызға да жазылып, болашақ дамуымыздың да негізі болып табылады.

Біз өз халқымыздың тарихын шындыққа адалдық тұрғысында айтып отырмыз. Бірақ бұдан қосымша астар іздеудің қажеті жоқ. Қазақстандық-

тардың бүгінгі көзі тірі ұрпақтары – еліміздің азаматтары. Осы бәрін де ұқтырады.

Қазіргі Ресей, патшалық Ресей, кеңес үкіметі – әрқайсысы әр сипатты мемлекет. Қазақстан көршілерінің бәрімен де, оның ішінде Ресеймен де, достық және ынтымақтастық жөнінде келісім шартқа отырды. Оны бұлжытпастан орындаймыз.

Жаңа Қазақстан өз мемлекеттілігін орната отырып, күллі адамзаттық қауымдастықпен тату-тәтті өмір сүруді, өз ішіне ұлтаралық ынтымақтастықты нығайтуды көздейді.

Бірақ, біз бұл туралы тек тарихи әділеттілікті қалпына келтіру мақсатында ғана емес, бұл істе белгілі бір өкімет билігі жүйесі алпауыттарының ерік-жігерін атқарушы болып келген қарапайым адамдардың ешқандай кінәсі жоқ болуы себепті айтып тұрмыз. Сол жылдардың қатынастарын Қазақстан достық пен ынтымақтастық қатынастарын орнатып отырған, демократияға қарай қадам басып келе жатқан бүгінгі Ресейге ойсыз, бейғам түрде ауыстыра салмауға тиіспіз.

Оның үстіне орыс халқымен қатынастарды отаршылдау кезеңінің өлшемдеріне қарап құруға тиісті емеспіз. Қазақтардың ол халықпен тарихтың небір аумалы-төкпелі қиын-қыстау кезеңдеріне қарамастан, туысқандық пен сенімнің шынайы қатынастары қалыптасқан болатын. Осы қатынастарды қазіргі заманның ақиқат шындықтарын ескере отырып нығайту екі халықтың түбегейлі мүдделеріне сай келеді.

Біз бүгін тағы бір датаны – 1986 жылғы Желтоқсан оқиғаларының 10 жылдығын да атап отырмыз. Сол бір жан күйзелтер күндер мен түндер болған оқиғалардың кездейсоқ еместігі әуел бастан-ақ айдан айқын еді. Алайда, ол оқиғалардың ауқымы мен тарихи мән-маңызын біз уақыт өте келе толығырақ пайымдай алдық.

1986 жылғы желтоқсанда Алматы ұлт мәселесін шешудің социалистік доктринасының күлі көкке ұшқанын айдай әлемге әйгіледі. Біз бүгін таптық сезім ұлттық сезімнен басым тұрады деген тұжырымға арқа сүйеген кез келген доктринаның түптің түбінде аяғы аспаннан келмей қоймайтынын басын аша айтуымыз, айқын ұғынуымыз қажет. Кәдуілгі айта беретін кеңес халқы дегеннен "аға халықтың" ерекше орны бар-мыс дегенге дейінгі талай аңыздар шынтуайтқа келгенде ұлттық сезім мен ұлттық сананы езіп-жаншудың талай жылға созылған жымысқы саясатын бүркемелеп тұратын бет перде ғана болатын.

Ұлт мәселесін шешудің тоталитарлық тәсілдері тұңғыш рет Қазақстанда сыр берді. Шығыс Еуропада өз алдына мемлекеттер құрып отырған Венгриядағы 1956 жылғы, Чехословакиядағы 1968 жылғы ұлттық бой көрсетулердің өзі дөрөкі күш қолдану арқылы басып тасталған еді. 1986 жылғы оқиғалардан кейін қазақ халқын ұлтшыл деп байбалам салған айыпты режимнің өзі алып тастауға мәжбүр болды.

Аңызбен апталып, қалыппен қапталған ұлттық сана-сезім осыдан кейін алғаш рет іс-қимылға айналды. Ашықтан-ашық саяси қарсы шығудың мұндай жаңа үлгісі бүкіл Кеңес Одағындағы ұлттық демократиялық қозғалыстың дамуына орасан серпін бітірді. Тбилисидегі, Бакудегі, Киевтегі, Вильнюстегі, Мәскеудегі, елдің басқа да қалаларындағы осы тектес оқиғалардың барлығы Алматыдан кейін болған еді.

Ескі саяси жүйенің аясында да тізгін үзуге болатындығы айқын көрінді.

Әрине, мемлекетте демократиялық процестердің мұндайлық қарқынмен өрістеуінің басқа да сан түрлі себептері бар. Дегенмен бұл істегі негізгі тетіктің бірін өздерін басқаның айтқанынан шықпайтын құлақ кесті орындаушылар емес, азаттыққа жаны құштар ата-бабаларының мұрагерлері деп сезінген қазақ жастарының қозғап жібергендігі даусыз.

Сондықтан да өзінің туған мемлекетін оңды-солды сынап сөйлейтіндердің кейбірі тәуелсіздік өзі келіп, қолымызға қона қалды деп көкіп жүрген бүгінгі күндерде мен тәуелсіздік жолында халқымыздың сан ғасырлар бойы күресіп келгенін, осыдан дәл он жыл бұрын өрімдей жастар Тәуелсіз Қазақстан үшін қан төккенін арамыздан шыққан мәңгірттердің есіне әдейі сала кетпекпін.

Бүкіл қазақ халқының ұлттық қадір-қасиетін аспандатқан азаматтардың аруағын, ең алдымен жастарымыздың батыл да қалтқысыз іс-әрекеттерін ардақтай отырып, мен жастай қыршыннан қиылған есіл ер Қайрат Рысқұлбековке біздің еліміздің ең жоғары наградасы – "Халық қаһарманы" атағын беру туралы Жарлыққа қол қойдым.

Бүгін бес жылдығын тойлап отырған біздің тәуелсіздігіміз – қазақ халқының талай ғасырлар бойғы тарихындағы миллиондаған жандардың еркіндік жолындағы күресінің, төгілген қанының өтеуі. Біз Екінші дүниежүзілік соғыста Отан мүддесі жолында қаза тапқан жүздеген мың отандастарымызды да ұмыта алмаймыз. Сол жолда шейіт болған бабаларымыздың әруғына бас иіп, қолдай гөр деп орындарымыздан тұрып еске алайық.

1997 жылы Сталин жүргізген қайғылы жаппай жазалауға 60 жыл толады. Осы алдымыздағы жылды тоталитарлық жүйенің құрбаны болған барлық бабаларымызды еске алып, елдің басын біріктіретін жыл ретінде атап өткен дұрыс деп санаймын.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің саяси және экономикалық негіздері

XX ғасырдағы ең тамаша тарихшылардың бірі былай деген еді: "Империялар, корольдер мен саяси режимдерге бөліп-бөлшектеуге жұрттың неге құмар болатынын түсіну оңай. Мұның астарында өкімет билігінің белгілеріне баяғы дәстүр бойынша берілер марапат қана тұрған жоқ. Уақыт өлшемінде белгілі бір оқиғаның нақты анықталған орны, жылына, тіпті күніне дейін көрсетілген уақыты болады.

Дегемен, дәлме-дәлдік деген ойдан шығарылған тәңірге табынбай-ақ қоялық. Әлеуметтік құрылымның, экономиканың, наным-сенімнің, ойлау жүйесінің өзгеріске түсуін хронологиялық тар аяға сол күйінде енгізе қою мүмкін емес”.

КСРО-ның құлауы – бір күнде, тіпті бір айда жүзеге асты деп кесіп айта қоятындай оңай оқиғаға жатпайды. Мен бұл кезеңге өз бағамды мұнан бұрын айтқан болатынмын.

Уақыттан өткен әділ қазы жоқ. Қазірдің өзінде бұл оқиға ерекше қуатты державаларының бірінің экономикалық, геосаяси, идеологиялық тұрғыдан стратегиялық жеңілісі болатындығы талас тудырмайды. Әрине, КСРО-ның құлауының себептерін сөз еткенде, геосаяси бәсекелестің қатаң қысымы да бар екенін байқамау үшін барып тұрған идеалист болу керек шығар. Бірақ, мұны ешкім жасырып жауып та жатқан жоқ. Солай бола тұрса да, негізгі себеп – жүйенің іштей ірігені еді.

Бұл арада ең алдымен экономиканың бүгінгі заман талаптарына сай еместігін айту шарт. Кеңестік жүйенің қирауының алдындағы хал-ахуалын көзге елестету үшін ұзыннан-ұзақ шұбатылып жататын кезектерді, талон-карточкасыз ештеңе берілмеуге айналғанын, құны кетіп, қадірі қашқан ақшаны еске алсақ та болады. Экономиканың әбден тұралауы жаппай зат алмасуға әкеліп соқтыратын еді. Кешегі Одақтың көптеген аймақтарында азаматтық және ұлттық қақтығыстар жүріп жатқан сол тұста Қазақстан экономикалық құз шатқалға құлап кетудің аз-ақ алдында тұрған еді, мұның аяғы неге соқтыратынын болжау қиын болатын.

1993 жылдың соңына дейін біздің өзіміздің экономикалық саясатымыз болған жоқ. Бюджетті жоспарласақ та, инфляцияға қарсы шараларды, әлеуметтік қолдау бағдарламаларын ойластырсақ та біз күннен-күнге "семіп" бара жатқан сол баяғы сомға қарайлайтынбыз. Оның үстіне бәріміз бір "қаржы қайығына" міңгесіп алғаннан кейін жеріне жете ойластырылмаған ырықтандыру бағдарламасына амалсыздан қосылдық. Енді бүгін мына жайды ашық айтуға болады: біздің жас мемлекетімізге апат қаупі анық төнген еді. Сол апаттан бізді КСРО құламай тұрып бірқатар ең тиімді өндіріс салаларын өз бетінше қызмет етуге бейімдеп алғанымыз ғана сақтап қалғанын атап айтқым келеді. Президенттік билік институтын енгізу жөніндегі шешіміміздің маңазы да мұнан кем болған жоқ. Бұл арқылы сондай күрделі жағдайда өкімет билігін орнықты ұстап, мемлекетті басқару тетігін қолдан шығармадық.

Тарихи таңдау жасаған кезеңде еркіндік аясы неше түрлі қисындардағы құрғақ қиялға құрылған кеңістіктерден әлдеқайда тарлау болып келеді. Осы онжылдықтың екінші бөлігінде: "шын мәнінде нарықтық реформалар стратегиясына балама жол болды ма?" деп сәугейситіндер көбейе бастады.

Әрине, болды. Бұл арада алдымен баяғы "бұйрық соқпағына" түсіп тарта беруді айтар едік, ал оған түссек, бұл соқпақ талон-карточка жүйесіне біржола көшіріп, жұртшылықтың шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық ынталылығынан біржола айырылып тынар едік. Бұл баламаңыз бей-берекеттікке, мемлекеттің құлауына әкеп соқтырар еді.

Бей-берекеттігі мұнан кем соқпайтын тағы да бір жол болатын. Ол жол – экономиканы жүз, екі жүз немесе бес жүз күн ішінде ерекше революция-шылдықпен ырықтандыру еді. Қазақстан жағдайында бұл өндірісті басқарудан толықтай айырылып қалуға апаратын қауіпті жол болатын. Бұғанасы қатпаған мемлекетіміз мұндай сілкіністі көтере алмайтын. Революцияны алып-ұшпа албырт жандар жүзеге асырады, ал реформаны бәріне байыппен қарайтын ақылды жандар жүзеге асырады. Біз елімізді эволюциялық даму арнасына салып, іргелі институттық реформаларды табанды түрде жүргізе алдық.

Бүгінгі әлемде бұған дейін ойлап табылғанды қайта ойлап табудың қажеті жоқ. Біздің стратегиямыз экономикалық трансформацияны ойдағыдай жүзеге асырған елдердің тәжірибесіне арқа сүйейді. Дегенмен, өзгенің істегенін айнытпай қайталауға да болмайды.

Ал, жаңғыртудың Түркиядағы, Оңтүстік Кореядағы, Қытай мен Мексикадағы тағы басқа елдердегі талай-талай үлгілері қатаң қалыпқа салмай, белгілі бір жағдайға бейімдеп жүргізілген жұмыс өз жемісін беретінін дәлелдей түседі.

Қазақстанда бүгінгі күні болып жатқан оқиғаларды бағамдау үшін Робинзон Крузоның психологиясынан арылу шарт. Біз адам мекендемейтін аралда емес, қым-қуыт тірлікке толы ашық әлемде өмір сүріп жатырмыз. Жас мемлекет өлшемдердің бүгінгі жүйесінде өз орнын таба білуі керек. Оқиғалар ауқымының кереметтей кеңеюі Қазақстандағы ішкі экономикалық және саяси процестерге ықпал етпей әрі өте нақты ықпал етпей қоймайды.

Бүгінгі әлемде біз ондаған жылдар бойы өзімізбен-өзіміз болып, томағатұйық күй көшкен күннен келіп отырмыз. Өз бетімізбен, талай жерде сүрінеқабына жетіп отырмыз, бірақ осылай етпесек, онда біржола тоқырап, артта қаламыз. Біз онсыз да бұл істі кешігіңкіреп қолға алдық. Енді баяуласақ, осы қалғанымыз – қалған.

Қазір хал-ахуалымызға баға бергенде, біз кешегі күннің қатаң қалыпта-рынан шығып, жалпы қабылдаған өлшемдер бойынша ой түюге тиіспіз.

Алайда, экономикалық даму үлгісін таңдау өткен бесжылдықтың басқа бір маңызды құбылысын ескермеуге апарып соқтырмау керек, ол құбылыстың мәні – ХХ ғасырдың соңындағы ұғымдарға сай келетін төл мемлекетімізді құру.

XVIII ғасырдың жасыны жарқыраған қазақ сахарасында Абылай армандап өткен, мұң-шерге толы XIX ғасырда Кенесарыны мерт еткен, жаппай қырып-жоюдың қарсаңында Бөкейханов межелеп кеткен асыл мұраттар өлген жоқ. Ол арман-аңсардың барлығы да "Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы" конституциялық заң қабылданған сол бір тарихи күнде – 1991 жылғы желтоқсанның 16-сында жүзеге асты.

Осы бес жылда біз толыққанды тәуелсіз мемлекеттің барлық нышандарына ие болып үлгердік. Азаматтық институтының маңызын ескере отырып, тәуелсіздігімізді жариялағаннан кейін төрт күн өткен соң "Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы" заң қабылдадық. Бір ғана 1992 жыл-

дың өзінде мемлекеттің төл күш құрылымдары – әскери күштер, Республикалық ұлан, ішкі және шекара әскерлері құрылды. 1993 жылдың сәуір айынан бастап біз ұлттық тарихымызда тұңғыш рет төл Әскери Теңіз Күштерімізді құруға кірістік. Сөйтіп жас мемлекеттің қорғаныс және қауіпсіздік жүйесін құру ісі аяқталды. Елдің жаңа мемлекеттік рәміздері қабылданып, төл наградларымыз тағайындалды.

Осынау бес жылда елдегі саяси-құқықтық жағдаят түбегейлі өзгерді. Мемлекеттілікті қалыптастырудың мән-маңызы айрықша бөлесі артта қалды.

Қазақстан әлемдік қоғамдастық түгел таныған мемлекетке айналды. Президенттік басқару нысаны біржола қалыптасты. Демократиялық институттар мен принциптерді бөкіткен жаңа Конституциямызды қабылдадық. Негізінен алғанда елдің жаңа тұрпатты құқықтық жүйесі қалыптасты. Мемлекет өмірінде өкімет билігін бөлу принципі нақты жүзеге асты, соның арқасында билік құрылымдарының өзара іс-қимыл жасау мәселелері өркениетті жолмен шешім тапты. Мемлекеттің біртұтастығы және оны басқарудың тиісті деңгейі қамтамасыз етілді. Мемлекет құру тәжірибесі мемлекеттік институттардың өміршеңдігіне, Қазақстандағы реформалардың жедел жүруіне кепілдік беретін іргетас – елдің біртұтастығы екендігін көрсетіп берді. Жергілікті өзін-өзі басқару мәселелерін мемлекеттің біртұтастығына нұқсан келтірмейтіндей етіп жөнімен шешудің де жолы табылды.

Осы бес жыл бойында біз көптеген мәселелер бойынша ымыраға келу жолымен жүріп отырдық. Конституциялық құрылыс мәселерінде де біз дәл осылай еттік. Мұның өзі түсінікті жәйт. Өйткені, үлкен саясат дегеніміз, "ұлы мәртебелі ымыра" мен басты саяси шешімдердің кейде адам айтса нанғысыз, кейде қисынға келе бермейтіндей қосындысы, құйындысы болып келеді. Алайда, ымыраның да ымырасы бар. Мемлекеттік құрылым мәселелерінде ақтап алғысыз бос белбеулік пен көңіл жықпастық мемлекеттік билік тетіктерін ойдағыдай жұмыс істеуіне әкеліп соқса, тілдердің мәртебесі, Қазақстан мемлекеттігінің табиғаты мен жерге жекеменшікті енгізу мәселелерінде ымыраға келу ауадай қажет болды. Осы іргелі мәселелер біздің тәуелсіздігіміз жариялануынан бес жыл өткеннен кейін лайықты конституциялық шешімін тапты.

Соңғы бес жыл ішінде жүргізіліп жатқан реформалардың құқықтық негізі жалпы алғанда қалыптасып үлгергенімен, мұның өзі азаматтардың құқықтары мен еркіндігін қорғауға, отандық тауар өндірушіні қолдауға, шетел инвестицияларын тартуға неғұрлым қолайлы жағдайлар жасауға, қылмысты ауыздықтауға, заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуға қызмет ететін ұғынықты да әділетті заңдарды қабылдау қажеттігін күн тәртібінен түсірмек емес. Елдің құқықтық және экономикалық жүйесінің даму келешегін дәл осылайша болжайтыным менің Қазақстан халқына Жолдауымда баяндалған.

Неміс философы Лейбниц туралы айтылған "Ол не нәрсенің дәл анықтамасын береді, бірақ сол анықтамасы сөзбен ойнайтын тұстарда әлгіндей еркіндігінен айырылып қалады" деген сөз бар екен. Сыртқы саясат та дәл

сондай сала, мұнда анықтаманы дәл беру ерекше қажетті.

Бес жыл бұрын Қазақстан дербес сыртқы саясат жүргізуді тақыр жерден бастаған болатын. Рас КСРО-ның тұсында да бізде Сыртқы істер министрлігі бар еді, бірақ республиканың сол министрлігін нағыз сыртқы саясат мекемесі деп атау жөнсіздеу болады. Осы жылдарда халықаралық ынтымақтас-тықтың толық келісімдік-құқықтық негізі жасалды. Осы кезеңде шетелдер-мен және халықаралық ұйымдармен барлығы 800-ден астам құжатқа қол қой-ылды. Сыртқы саясат саласындағы жаңа тарихымызда Қазақстан аймағын-дағы ядролық қару-жарақтың тағдырын шешкен ерекше бір сәттер болды. Бұл жөніндегі шешім оңайлықпен қабылданған жоқ, сол бір күндердің шиеленісті жағдайы тарихшыларымызды толғандырардай тақырып.

Алайда, неше түрлі жобалардың арасынан, олардың ішінде отандық "гео-саясатшылардың" қиял жетпестей ұсыныстары да бар, біз бірден-бір дұрыс шешімді таба алдық, мұның өзі сөз жоқ, еліміздің халықаралық беделін арт-тыруға септігін тигізді.

Біз қазір Қазақстанның қауіпсіздігі мен аумақтық тұтастығына әлемдегі ең ірі державалардың кепілдігін алып отырмыз. Қолымызда Америка Құрама Штаттарымен Демократиялық серіктестік туралы хартия, Ресей Федерация-сымен келісімдердің тұтас бумасы бар. Осы жылдарда біз Қытаймен ара-дағы шекара мәселесін шешуге қол жеткіздік. Кеңес дипломатиясы ондаған жылдар бойы бұл міндеттің үдесінен шыға алмай-ақ кетіп еді.

Бауырлас үш халықты байланыстырған Орталық Азия одағымен ерек-ше қарым-қатынас қалыптасты. Кейінгі жылдарда түркі тілдес мемлекет-тердің тоталитарлық томаға-тұйық жүйе кезінде үзіп тастаған экономика-лық, саяси диалогы қалпына келтірілді, бұл істе біздің құрметті мейманы-мыз – Түркия Президенті Сүлеймен Демирелдің зор еңбегі бар. Мұның өзі әлемдік саясатта үстемдік алып тұрған фактор, Қазақстан осы бағыттағы біріктіруші байланыстардың нығая түсуін белсенді түрде жақтайды. Біз сон-дай-ақ араб әлемімен мәдени, іскерлік ынтымақтастықты кеңейтуді де қол-даймыз.

Республикаға ірі көлемде шет ел қаржысы келе бастады. Алайда, бізде сарыуайым сапырып, өз егемендігімізді шет ел инвестициясына сатып жа-тырмыз деп пайымдайтындар да бар. Алайда, бұл жекешелендіру үрдістерін жандандыру және экономиканы көтеру мақсатымен жасалып отырған жоқ па.

Ендеше, әлгіндей ойлайтындардың мынадай қарапайым жайды түсіне алмағаны ма: өзінің қаржысын Қазақстанға салған инвестор ұзақ уақытқа деп есеп жасайды, мұның өзі басқа жақтарын айтпағанның өзінде, біздің тәуелсіздігіміз бен аумақтық тұтастығымызға берілетін қосымша кепілдік емес пе? Осы соңғы жылдар ішінде жан-жағымызда қолайлы сыртқы саяси орта қалыптасқаны ішкі реформаларды жүзеге асырудың аса маңызды те-тіктерінің бірі болып табылады.

Біз о бастан-ақ Қазақстанның сыртқы саясатын көп тармақты етіп құрған болатынбыз. Өткен бес жылдың тәжірибесі, мұның өзі Қазақстанның гео-саяси жағдайына әбден сәйкес келетінін көрсетіп берді.

Құрметті отандастар!

1990 жылдардың бірінші жартысы кейбір жылдар кәдуілгі тарихтың ондаған жылына татиды деген ежелгі ойдың әділ екенін дәлелдеді. Уақыттың жүрдек ағымы "интеграция" терминінің мазмұнын да өзгертіп жіберді. Алғашқы кезде Қазақстан бұл орайда кеңес дәуірінен кейінгі кеңістікте бұрыннан қалыптасып қалған экономикалық, саяси сондай-ақ кәдімгі адамдық байланыстарды сақтап қалу қажеттігін алдымен айтатын.

Көптеген қайраткерлердің ақыл-есі, өкінішке орай, саяси конъюнктураға сәйкес кейде кіресілі, кейде шығасылы болып тұратыны бар. Сондықтан да Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру идеясы ең алдымен Қазақстанның сындарлы бағытының арқасында аман қалғанын сондайлардың есіне сала кеткім келеді.

Алайда, сол алғашқы кезеңнің өзінде-ақ біз жаңа интеграциялық құрылымдарды құруға қатыстық, олардың арасынан Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымын және Орталық Азия одағын бөле айтуға болады.

Қазақстан Еуропаның Қайта құру және даму банкісінің, Азия Даму банкінің мүшелігіне өтті, НАТО-мен, Еуропа Одағымен, сондай-ақ Ислам Конференциясы ұйымымен қарым-қатынасын жолға қойды.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы құрылғаннан үш жыл өткеннен кейін осы құрылымның сөзге бейімделіп бара жатқанын байқап, оған тың серпін беру қажеттігіне көзіміз жетті. Қазақстан Еуразия Одағын құру жөнінде үлгілі бастама көтеріп, ұсыныс жасады. "Қалғып" бара жатқан Достастықты бір сілкінткен жәй осы болды. Біздің үлгілік жобамызда көзделген идеялардың көпшілігі кейіннен екіжақты, көпжақты шарттар нысанында жүзеге асты. Мұның өзі экономикалық салада, кеден одағын құруда, азаматтық мәселелерін шешуде нақты нәтижелерге қол жеткізді.

Өтіп бара жатқан ғасырдың соңында "интеграция" ұғымының мәнін салиқалы түрде қайта пайымдап алмасaq болмайды.

Біріншіден, біз ешқандай идеологиялық, діни немесе өркениеттік аңыздар мен өлшемдерге артықшылық атаулыны қабылдамаймыз. Басты өлшем – тәуелсіз мемлекет – Қазақстан Республикасының ұлттық-мемлекеттік мүддесі.

Екіншіден, біз қай істе де прагматизмді ұстанамыз. Иә, тарихтың ұлы ұстаз екені рас, дегенмен мәңгі-бақи оның аясында қалып қоюға болмайды. Біз өткенді көксей бермей, Еуразия кеңістігіндегі тарихи байланыстарымызды жаңаша сипатқа көшіруіміз керек.

Үшіншіден, әртүрлі интеграция құрылымдарында болып көргендегі тәжірибеміз бүгінгі таңдағы интеграцияның әмбебап принциптерінің артықшылықтары мол екенін дәлелдеп отыр. Бұл принциптер – теңдік пен еріктілік. Күштеп біріктіру деген "империялардың қаңқасын құрап" жүретіндердің сандырағында ғана қалған.

Төртіншіден, интеграция эволюциялық жолмен дамыса ғана сенімді болмақ. Революциялық оқыс сілкіністер, аяқ астынан біріге қалу, байыбына

бармай жатып конфедерация құра салу сияқты қадамдар қалыпты және табиғи дамып келе жатқан процеске тек залал келтіруі мүмкін.

Ақыр аяғында, бір бағыттағы интеграция қадамдары басқа бір бағыттағы қадамдардан бас тартуға соқтырмауға тиіс.

Бүгінгі әлемде аймақтық одақтардың неше түрі бар, олар сонысымен де мықты болып отыр. Мұның өзі Қазақстанның ұлттық-мемлекеттік мүдделерімен әбден орынды қабысады.

Рас, реформа қазірше өзінің артықшылығын барлық қазақстандықтарға дәлелдеп үлгерген жоқ. Бізге бюджетке қарайтын саланы қаржыландыруға, тұрмысы нашар адамдарды, мүгедектерді, зейнеткерлерді қолдауға, ескірген өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды жаңғыртуға, қорғаныс қабілетін ойдағыдай деңгейде ұстауға қыруар қаражат керек. Бізге жер қойнауындағы қазыналарымызды сыртқа алып шығып, мемлекет мүддесіне жарату үшін жаңа, экологиялық таза және ғылымға негізделген өндіріс жасау үшін ғаламат күш-қуат жұмсау керек.

Дегенмен, біздің еліміздегі өзгерістердің стратегиялық бағытын айқындап келген және алда да айқындай беретін ортақ қағидалар бар. Сол қағидаларды берік ұстана білу – реформаның жемісін бүкіл халық көретіндігінің кепілі.

Ең алдымен реформалар саяси тұрғыдан қолдауды қажет етеді. Басқаша айтқанда, реформалардың экономикалық жағынан орынды болуы жеткіліксіз, олар саяси жағынан қорғалуы да шарт.

Бұған қоса реформаларды тез жүргізу керек. Тез жүргізген соң халыққа онша жаға бермейтін шаралар болмай қоймайды. Ал жай жүргізу – адамдардың тұрмысын жақсартуды баяулату деген сөз. Демек, бұлай асықпаудың әлеуметтік құны да арта түседі.

Реформалардың жақсы жемісін адамдар өздерінің күнделікті өмірінен нақты сезінуге тиіс. Қоғамның үміті үзілмеуі қажет. Иә, бүгінгі таңда көптеген қазақстандықтар жаңа саяси және экономикалық жағдайларға әлеуметтік бейімделу кезеңінен өтіп болып қалды. Көптеген адамдардың ашып алған өз кәсібі бар. Өнеркәсіп орындарының бірқатары шаруашылық жүргізудің жаңа тиімді түрлерін тауып үлгерді. Ендігі жерде сонда жұмыс істейтін адамдар реформаларды төжел, кешегі күнге қайтып оралуды әсте де қаламайды. Алайда, тәуелсіздігіміздің жаңа бесжылдығына және өзіміздің қаржы-ақша жүйеміз жұмыс істей бастағалы бергі төртінші жылға аяқ баса отырып, біз нарықтық өзгерістердің әлеуметтік әсері қалың жұртшылықтың көпшілігіне тиетіндей болуын қамтамасыз етуге тиіспіз.

Ақырында, реформаларды жүзеге асыра отырып, принципті мәні бар мәселелер бойынша келісімпаздыққа салынуға болмайды. Келісімпаздық саясаты реформаны жүргізушілердің өзіне келісімге келіп отырған саяси күштердің тарапынан қолдауды да, тіпті бейтарап қарауды да кепіл ете алмайды. Өзгерістердің ең басты өлшемдерінің бірі деп біз саяси өлшемді айтуымыз керек. Қазіргі таңда ол өлшем өзгерістердің жүзеге аспай қоймай-

тыны болуға тиіс. Нағыз оппозиция болуы керек, оның болғанының өзі жақсы да. Оппозиция – демократияның бір белгісі.

Сондықтан да біз барлық саяси күштерді сындарлы диалогқа шақырамыз, сонымен бірге мұндай әңгіме өткізудің шарты заң шеңберінде саяси іс-әрекет жасау екенін еске саламыз. Бұған қоса, Конституцияға қарсы келетін іс-қимыл жасауға шақыратындарға байланысты ұстанатын біздің бағытымыз да айнымақ емес – мемлекет заңды саналы түрде бұзып, саяси және материалдық ұпай жинап қалғысы келетін, қоғамның негіздерін шайқалтпақ болған арандатушыларға төзіп отыра бермейді.

"Бүгін күннің байыбына уақыт өте келе ғана баруға болады" деген сөздің мәніне зер салатын күн жеткен сияқты. Қазір болып жатқан өзгерістердің және алдымызда тұрған мәселелердің ауқымын бағамдау үшін бүгінгі күнге кешегімен салыстыра отырып көз тастау қажет. Жалақы мен зейнетақының уақытылы төленбеуі, коммуналдық қызмет саласындағы қиындықтар, бюджетке қарайтын әлеуметтік салалардың проблемалары, тағы басқа мәселелердің барлығы да таяу жылдарда өз шешімін табады. Сонда бүгін біз негізін қалап жатқан нәрселердің арасынан принципті маңызы ерекше деп нені айтқан жөн?

"Келешек дегеніміз – келеңсіздіктерден арылған бүгінгі күн" деген сөз бар. Бүгін не істесек те соның бәрі болашақ дамуымыз үшін негіз жасауға арналады. Біз басым бағыттардың басын ашып алып, болашақ туралы телеэкранға немесе газет бетіне үңіле қалған білігі кемшін кейбіреулердей емес, сол басым бағыттар биігінен ой толғауымыз керек.

Қазақстанның аумақтық тұтастығы мен тәуелсіздігін сақтап қалудан маңызды міндет болмақ емес. Қазіргідей күрделі жағдайда өзінің қорғаныс құрылысын жүргізіп жатқаны, ол істі барлық қиындықтарға қарамастан жалғастырып отырғаны әлдебіреудің ойына түсе қалған нәрсе емес, мәні терең өмірлік қажеттілік екендігін болашақ ұрпақтарымыз бағалай жататын болады.

Соңғы жылдардың бәрінде Қазақстан қолданып келген саяси құралдардың бай арсеналы да идеализм атаулыдан ада екенін баса айтуымыз керек. Мұның барлығы да тәуелсіздік пен аумақтық тұтастықты нығайтудың құралы. Біз ынтымақтастық процестерін де осы тұрғыда қарастырамыз.

Осы кезеңде біз үшін экономиканы кең көлемде нарық жағдайына көшіру де өте маңызды. Нарықтың өзі, әрине, түпкі мақсат емес, ол бізді дерт біткеннің, әлеуметтік мұқтаждық атаулының бәрінен құтқара да қоймайды, бірақ дәл бүгін тиімді экономика қалыптастырудың бұдан басқа жолы жоқ. Мұндай экономикасыз Қазақстанның нағыз тәуелсіздігі де болмайды, адамдарымыздың тұрмыс-тіршілігі де оңала қалмайды.

Осы арада мына бір тақырыпта ой қозғасам деймін. Келмеске кеткен кешегі күнімізге қайтып оралуға шақырып жүргендерді, нарық ұлттық дамуымызға қауіп төндіреді дейтіндерді, әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастарды бәз-баяғы қалпында сақтап, тұмшалап ұстауды талап ететіндерді нағыз отаншылдар деп санайтын жақтама сөздер, меніңше, қазір соны айтатын адамдардың өзін де жалықтыра бастаған сияқты.

Ұлттың, мемлекеттің мүддесін қыздырмалы қызыл сөзге қия салмай, осы іспен күнбе-күн, білек сыбана айналысатын адамдар егер біз әлемдік рыноктың қатаң талаптарына бейімделе білмесек, Қазақстанның тәуелсіз экономикасы да болмайтынын әлдеқашан ұғынып алды.

Демократиясы дамығалы, нарықтық институттары орнағалы бір жарым ғасыр өткен дәулетті елдерде халық еркінірек, жағдайы бізден гөрі жақсырақ, әлеуметтік бағдарламаға келгенде де бізден гөрі жомарттау екен деп қырық қайталап айта бергеннен ештеңе шықпайды. Оған біз де жетеміз, бірақ, ондай аңсарлы күн бүгін де, ертең де орнай қалмайды. Оған қол жеткізу үшін бұдан бес жыл бұрын ешкім де көзге нақты елестете алмайтындай принциптерге негізделген толыққанды экономиканы қалыптастыруымыз керек. Әркім өзінің игілігіне еңбек етсін, сонда мемлекеттің де игілігі артады. Сондай-ақ әркім осы күрделі кезеңде өз еліне қол ұшын беруге ұмтылуға тиіс. Бүгінгі таңда масылдыққа еш жерде де орын болмауға тиіс. Игілікке кенелу туралы айтпас бұрын алдымен нақты бір нәрселерді жасап алу керек.

Біздің стратегиялық мәні бар басым бағыттарымыздың бірі – ұлтаралық келісім. Біз ұлт мәселелерін шешуге біртіндеп, абайлап кірісуді жақтаймыз. Осылай еткеніміздің жемісін көріп те отырмыз. Бұл – жеке адамның пікірі емес. Мұны әлеуметтік, атап айтқанда, көші-қон статистикасы, басқа да көптеген зерттеулер құптайды. Экономикадағы елеулі қиындықтар тұсында, саяси-құқықтық салада түбегейлі өзгерістер жасап жатқан кезде бізде ұлтаралық қақтығыстар болмағаны осы жылдардың маңызды нәтижелерінің бірі ғана емес, мұның өзі болашаққа берік негіз қалайтын жай. Кеңес үкіметі тараған кеңістікте ұлт мәселесін күшке салып шешеміз деген тұста әрдайым жүздеген, мыңдаған адамның қаны төгіліп отырған-ды. Өкінішке орай, бұл кездейсоқтық емес, заңдылық. Қит етсе күш көрсетеміз деп үркітіп, ұлт мәселелерін тасалап, тұншықтырып ұстаған тоталитарлық жүйенің шаңырағы ортасына түскен кезде аса күрделі ұлт мәселесін реттеудің жаңа тәсілдеріне үйрену қажеттігі туындады. Бұл ғылымға алаңда айқайлаумен көзге түсіп, өкімет билігіне ұмтылып баққан талай адамдардың тісі батпай-ақ қойды. Бір халықты бір халыққа айдап салу оп-оңай. Ол кез келген жәдігөйдің қолынан келеді. Ал ұлт мәселесінде ондаған, тіпті кей тұста жүздеген жылдар бойы қордаланып қалған таптаурын түсініктер мен ұшқары ұғымдардан адамдар санасын арылта алу – көршінің терезесіне тас атқандай таңданарлық іс болмағанымен, ең бір ұсынақты зергердің шеберлігін қажет ететін қиын шаруа.

Біз мына позицияны айқын да табанды ұстануымыз керек: Қазақстан барлық ұлттық мәселелер атаулыны өзінің жаңа тарихының алғашқы бес жылындағыдай бірте-бірте, тізеге салмай шешіп отыратын болса ғана қуаты да тәуелсіз, егемен, аумағы біртұтас мемлекет ретінде сақтала алады.

Жаңа қоғамға өтудің, қуатты мемлекет құрудың негізгі тетігі – саяси тұрақтылық. Бұл – жай айта салған ұран сөзі емес. Бұл ұғымға ең алдымен осы өткен жылдың ішінде өмірге келген жаңа қоғамдық саяси институттармен – билік тармақтарымен, партиялармен, мемлекеттен тыс бұқаралық

ақпарат құралдарымен, тәуелсіз сот жүйесімен қалыпты өзара іс-әрекет ету жатады. Мұндай іс-әрекет салған беттен жемісін бере қалады деп үміт етуге болмайды. Дегенмен, осы жылдар ішінде жаңа саяси жүйенің құрылымдық әлеуеті жасалғанын да ескерген жөн. Бұл жүйе елдегі тұрақтылық негізгі саяси топтар қызметінің мақсаты мен ұстанар қалыбына айналғанда ғана ойдағыдай дами алады.

Бұл арада қоғамдық дамудың екі түрлі стратегиясын нақты көре білу шарт. Оның біріншісі – нарықтық экономика, құқықтық мемлекет, дамыған азаматтық қоғам. Тұрақтылық этникалық әралуан қоғамдарда ұлтаралық келісімге арқа сүйейді.

Бұл стратегияның баламасы қандай? Өміршіл экономика, тоталитарлық мемлекет, ұлтаралық қақтығыс па? Келісім мен тұрақтылықты қоғамдық дамудың бірінші үлгісіне ғана негіздеп құруға болады.

Тұрақтылық саяси мәселелерді шешудің күшке негізделмеген тәсілдеріне көбірек сүйенгенде ғана сақталмақ. Осыдан біраз жыл бұрынғы күшке салып өткізілген саяси науқандарды да, бұрынғы кеңестік мемлекеттердің бірқатарындағы күш көрсетудің неге соқтырғанын тез ұмытқандаймыз.

Иә, өздері тәңірдей тұтқан, өмір бойы сеніп өткен мұраттарының күйрегені, туысқандық достық байланыстарының үзіліп қалғаны, тұрмыс деңгейінің бұрынғыдан нашарлағаны талай адамға оңай тиген жоқ. Одан да ашығырақ айтар болсам, жер-жерде қаулай жөнелген, біздің халқымыз бен мемлекетіміздің ерік-жігерінің арқасында ғана Қазақстанды шарпымай өткен ұлтаралық қақтығыстардың аяусыз өртіне күйген адамдарға жаңа қоғамдық құрылысты жақсы деп дәлелдеу де оңайға түспеді. Сонда да мен бүгінгі қазақстандықтарға: сіздердің өздеріңіз жасаған таңдаудың дұрыстығына күмән келтіретін арзан саясаткерлердің сөзіне сенбес бұрын біздің қандай мұрадан бас тартқанымызды және неге қол жеткізгенімізді ой безбеніне салып көріңіздер дегім келеді. Халықтың ғасырлар бойы тәуелсіздікті аңсаған арманы жүзеге асқаны кімге зиян? Қазақстан бүгінде "КСРО-ның бір бөлігі" емес, жыл өткен сайын әлемдік қоғамдастықта беделі арта түсіп келе жатқан егемен мемлекет болып отырғаны кімге зиян?

Біздің жеріміздің қойнауындағы аса бай қазыналар алғаш рет Қазақстан халқына қызмет ете бастағаны кімге зиян? Біздің жерімізді адам өмір сүре алмастай уланған шөл аймаққа айналдырған өлім сепкіш қарудың сыналмайтын болғаны кімге зиян? Біздің жерімізде бейбітшілік пен тыныштық орнағаны, балаларымыздың Ауғанстанда, Таулы Қарабақта, Днестр өңірінде немесе Чешенстанда ажал құшпай жатқаны кімге зиян? Осының қадір-қасиетін білейік те, ағайын.

Біз туындап жатқан проблемаларда күш көрсетейік десек күшіміз жетпей жатқан жоқ, оған ешкім алаң болмай-ақ қойсын. Біздің Конституциямызда мемлекетті және оның демократиялық институттарын қорғаудың барлық жолдары көзделген.

Қақтығыстарды күш қолданбай шешуді ұсынсақ, реформалар жүргізіп жатқан қазіргідей күрделі кезеңде бәтуаға келу ерекше қажет екенін ұғынғанымыздан деп білу керек.

Саяси тұрақтылықты аспаннан өздігінен түсе қалған сый секілді көруге болмайды. Ол саяси қарым-қатынастардың орнықтылығымен, қоғамдық дамудың дәйектілігімен тікелей байланысты. Сондықтан өкімет билігінің тармақтарының да, саяси қозғалыстардың да бұл туралы есте ұстағаны маңызды. Барлық заңдарды, шешімдер мен іс-әрекеттерді олар қоғамның тұрақтылығы мақсаттарына сай келе ме деп сараптан өткізген жөн. Тек содан кейін ғана ол шешімдерді қабылдау керек. Ешкімнің де Конституция талаптарына қайшы әрекет етуге құқығы жоқ. Біз Негізгі Заңда айқындалған азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына жол бермейміз.

Саяси қарым-қатынастардың орнықтылығын қамтамасыз ететін көптеген факторлардың арасында экономикалық тұрақтылықты, ұсақ және орташа меншік иелерінің тұтас бір буыны болуын, заңдардың қатаң орындалуын, әлеуметтік, ұлтаралық, сондай-ақ діни төзімділікті атауға болар еді.

Саяси тұрақтылықтың сақталуының негізгі шарты мықты экономика екенін біз жақсы түсінеміз. Біздің негізгі күш-жігеріміз алуан түрлі сауда-саттыққа ғана емес, дәл осы салаға жұмсалуды керек. Реформаларды жақтайтындардың қатарын жаппай көбейту – экономикалық қана емес, идеологиялық та міндет. Бізге қазір жартылай социалистік ұрандардың басын оңды-солды қоса салған қойыртпақ емес, реформашылық идеологиясы керек. Алайда, саяси тұрақтылықты бір келген соң басқа тепсе кетпес бақтай көруге болмайды. Шиеленіс шығатын жерлер табылмай тұрмайды, олар әсіресе әлеуметтік салада көбірек. Жаңа мәселелерді шешудің тетіктерін іске қоспасақ, әр салалардағы реформалардың қарқынын үйлестіре білмесек, жалпақ жұртшылықтың сенімінен шыға алмасақ, онда тұрақтылықтың сақтала беруі неғайбыл болады.

Біз реформаларды күрделі жағдайларда жүзеге асырып жатқан үкіметті қолдаймыз. Бірақ біздің бұл қолдауымыз адамдардың күнбе-күнгі өмірлік мәселелері қалай шешілетініне тікелей байланысты. Олай болмаған жағдайда үкіметке басқа адамдар келуі керек.

Біз өтпелі кезең туралы көп айтамыз. Бұл кезеңнің қашан аяқталатынын ешкімде нақты айта алмайды. Оның кешегі күнге қайта оралуға болмайтындай жағдай жасалғанда ғана аяқталғанын айта аламыз.

Өтпелі кезеңнің өзі әртүрлі қоғамдық саяси күштердің қақтығысымен сипатталады. Әңгіме кез келген мемлекетте кездесе беретін саяси кереғарлықтар туралы болып отырған жоқ. Мәселе дамудың екі түрлі бағытында: оның бірі – әрқилы әдемі ұрандармен боялып, сылап-сипап қойған өткен кезеңге қайтып оралу да, екіншісі – бұрынғы қоғамдық институттарды түбегейлі алмастыру. Осынау екі түрлі мүдденің, екі түрлі стратегияның, екі түрлі идеологияның, екі түрлі көзқарастың қақтығысына куә болып келеміз, өзге-

рістер енді кешеуілдемейді, мемлекеттің барлық проблемалары түбегейлі шешілді деп сеніммен айтуға әлі ертерек.

Кез келген өтпелі қоғамдағы әлеуметтік құрылым орнықсыз болады да тез өзгереді. Бұл арадағы мәселе материалдық өзгерістер туралы емес, барлық әлеуметтік топтардың қоғамдық мәртебесі алмағайып күйге түсетіндігі жайында болып отыр.

Осының бәрі бас-аяғы бес жылдың ішінде болғандықтан да бұқаралық сананың бұл өзгерістерге тиісінше жауап беріп, үлгере алмай қалатынына таңданудың жөні жоқ. Мұның өзі ара-тұра жұрттың зықысына тиіп, баяғы идеологияның сарынымен сөйлеуге итермелеп те жатады, бұл кейде тоталитарлық утопияға, ал кейде ауыл арасындағы социал-реформизмге де ұла-сып кетеді.

Осы солшыл немесе солшыл-орталық ыңғайдағы доктринашылдық сырттай қарағанда тартымды-ақ болып келгенімен, ол болашақ Қазақстан үшін сүйеу бола алмайды, мұның объективті себептері бар. Біздің қоғамымыз құрылымдық тұрғыдан алғанда осы таяу жылдардың өзінде бірнеше ірі топтардан тұратын болады. Олардың шартты түрде ұсақ және орта меншік иелері, жалдамалы еңбекпен айналысатындар, ірі ұлттық капитал иелері деп бөлуге келеді. Әрине, қоғамды басқаша өлшемдер мен жіктеулер бойынша да қарастыруға болады, дегенмен бұл арада нақты және жаппай әлеуметтік мүдделері осы топтардың өкілдері білдіретіндігін ұғыну өте маңызды. Әлеуметтік серіктестіктің қандай тетіктері іске қосылатынын біздің күнделікті жұмысымыз бен нақты экономикалық мүмкіндіктеріміз айқындайды. Қазақстан қоғамының жаңа жағдайға, жаңа әлеуметтік құрылымға бейімделуі революциялық, ұраншылдық арқылы емес, әлеуметтік серіктестік арқылы жүруі керек.

Осы бес жылда біздегі қоғамдық институттар қандай өзгерістерді бастан кешті?

Меншік иелерінің тұтас бір буыны дүниеге келді; баға еркін белгіленетін болды; тың тұрпатты сот жүйесі жасалды; шаруашылық жүргізуші орындар қалай да жоспар орындауды емес, кіріс табуды көздеуге көшті; қатаң бәсеке өрістеуде; қаржы көздерінің мемлекеттен тыс инфрақұрылымы жасалды; ашық экономика қалыптасты; қорлар рыногы құрылды, тағы басқа өркенді өзгерістер өмірге енді. Кейінгі екі жылда еліміздің мәдени өмірінде де елеулі жақсы жаңалықтар болды. Ұлы ақындарымыз Абай мен Жамбылдың бір жарым ғасырлық тойларын лайықты деңгейде өткіздік.

Рас, қазірше нарықтық инфрақұрылымның барлық нышандары бірдей тиісінше дамып кете қойған жоқ, дегенмен, біз бүкіл дүние жүзі жүріп өткен жолға түсу үшін батыл қадам жасай алдық. Бізді сынап сөйлейтіндер мемлекет тарапынан реттеуге қайта көшу керек еді дегенде бұлай етсек, жаңа жағдайларға бейімделіп үлгерген экономиканы біржола құртып тынатынымызды түсінбейді. Ендігі міндет – жүзеге асырылып қойған реформалардан

элеуметке мүмкіндігінше көбірек пайда келтіру. Беталды сынай бергеннен береке кіре қалмайды.

Өтпелі қоғамның ерекше мәнді сипаты мен өзіндік проблемасы қоғамдық институттардың жеріне жете реформаланбауынан, әміршіл экономиканың қалдықтары мен нарықтық институттардың араласып келуінен танылады. Қазақстанның ХХІ ғасырға толыққанды жұмыс істейтін нарықтық жүйемен енуін қамтамасыз ету бүгінгі таңдағы аса іргелі міндеттердің бірі болып отыр.

Сонымен, оқиғаларды кейіннен тарих деп аталатынның бойына жинақтаған осы бесжылдықта біз не нәрсеге қол жеткіздік?

Біріншіден. Біз жаңа мемлекеттіктің негізін жасадық. Бұдан жүз жыл бұрын үзілген эволюциялық процесс қалыпты арнасына қайтып оралды. Ал бүгінгі таңда қалыптасып жатқан нәрселерді ауқымы жөнінен ұлттың өткен жолының бірде-бір кезеңімен салыстыруға болмайды.

Екіншіден. Біздің нарықтық экономика құруға қарай шешуші ұмтылыс жасауымыздың сәті түсті. Кәнеки, ауыл аймақтық баға беруден іргені аулақ салып, шындықтың көзіне тура қарайықшы. Әлемнің нарықтық реформациялар шапшаң және дәйекті жүргізілген аймақтарында бүгінгі таңда тұрмыс деңгейі күрт көтерілді; ал табансыздық пен жартыкеш әрекеттер бой көрсеткен жерде бұл қадам тұйыққа апарып тіреді. Біз бес жыл ішінде ілгері ұмтылуымызға қажетті институттарды құрдық.

Үшіншіден. Бүгінгі таңда нашар түсінілетін, бірақ құқықтық жүйеде ұзақ мерзімді нәтижелері болатын бетбұрыс жасалды. Біз ілгері қарай алыс кеттік және күні кешегі тоталитаризмнің сүргінге толы құқықтарынан мәңгіге құтылды деп үміттенемін. Және біз жеке-дара партияның өктемдігін талқандадық. Ол сөздің шын мәнінде қалыпты партия бола да алмады, керісінше өктемшіл мемлекеттік аппаратқа айналды. Егер қысқа ғана айтсақ, еркін қоғамның құқықтық негізі жасалды.

Төртіншіден. Біз өзіміздің жас мемлекетіміз қалыптасуының мейлінше күрделі учаскесін қантөгусіз өттік. Көп ұлтты және көп дінді елге бұрынғы мемлекет пен қоғамдық құрылыстың дереу ыдырауы жағдайында мұның қаншалықты күшке түскенін келесі ғасырдың тарихшылары айтатын болады. Бірақ бұл – біздің даусыз жетістігіміз, онда халықтың кемеңгерлігі де, басшылықтың саяси ерік-жігері де бейнесін тапты.

Бесіншіден. Қазақтың мемлекеттік бірлестіктері ежелгі Қытай, Араб және Еуропа дерек көздерінде еске алынғанымен, Қазақстан ешқашан да осындай дүние жүзі танытын ел болған емес. Бұл соңғы бес жылдың жетістігі. Кәнеки, Қазақстанның ыдырап кеткен империяның шет аймақтағы бұрышынан дүниежүзілік қоғамдастық құрметтейтін және ядролық қарусыздану сияқты ғаламдық процесте орасан рөл атқарған тәуелсіз мемлекетке дейінгі ауқымы жағынан ғаламат қашық жолды жүріп өткенін есте сақтайық. Егер әлем біздің топтасқан, демократиялық, бір пікірлестердің экономикалық қуатты қоғамы деп көретін болса, дүниежүзілік қоғамдастық Қазақстанды осы ретте тани беретінін түсіну маңызды.

Қазақстан тәуелсіздігінің он жылдығын ХХІ ғасырда атап өтетін болады. Мынадай бір оғаш ақиқат бар: ғасырлардың тоғысында ұлттар мен мемлекеттердің алдында тарихи таңдаудың проблемалары айрықша өткір тұрады. Уақыттың үніне дұрыс жауап қайтарудан тек қазіргі ғана емес, ертеңгі ұрпақтың да өмірі байланысты болады. Біздің басым бағыттарымызды тұжырымдап көрейін.

Біріншіден. Мемлекеттік тәуелсіздік – бұл тарихтың сыйы емес және тек қазіргі ұрпақтың бір өзінің ғана меншігі емес. Бұл – өткеннің алдындағы парыз және болашақтың алдындағы жауапкершілік. Қазіргі ұрпақтың рөлі мынада – ол осы мемлекеттік пен тәуелсіздікті тек нышандармен ғана емес, олар қандай сүйкімді болып көрінсе де, қайта нақты мазмұнмен толықтыруға тиіс. Жай ғана саяси тәуелсіздік пен күшті мемлекет арасын орасан зор қашықтық бөліп жатыр. Біздің мақсатымыз – Қазақстанның тәуелсіздігін ақиқат шындыққа айналдыру, экономикалық, құқықтық, әскери, ақпараттық өлшемдерді ақиқат шындыққа айналдыру. Бүгінгі мемлекеттіктің аксиомасы осындай.

Екіншіден. Біз бүгін тарих тағылымдарын жақсырақ түсінеміз. Мәселе тек түсінуде ғана емес, сонымен қатар қорытынды шығара білуде де. Ұлттық тарихымыздың ең бір алмағайып сағаттарында халық бірігу үшін әрқашан да күш таба білді, алайда ұлттық ыдырау тетіктерінің соншалық тез іске қосылуы да мәңгілік лағнетке батыратын. Біз ғасырлар бойы шыға алмай келген ескі қақпанға түспес үшін атам заманғы таптаурындықтардан іргені аулақ салуымыз керек. Сондықтан біздің міндетіміз шынайы ұлттық топтасуға қол жеткізуде болып отыр, онсыз біздің мемлекетіміздің болашағы жоқ.

Үшіншіден. Ұлтаралық келісім – бұл тәуелсіздігіміздің бірінші және екінші бесжылдығының мәселесі емес және жалаңаш саяси прагматизмнің мәселесі емес. Біз қарапайым екі ақиқатты игеріп, келесі ұрпаққа беруге тиіспіз: Қазақстан әрқашан да көп ұлысты мемлекет болды және ешкім, ешқашан да қандай да бір ұлттық тазартулық жүргізбейтін болады; біздің көпұлттығымыз – орасан зор мәдени, экономикалық және саяси ресурс. Алдымызда қарапайым міндет тұр – біздің бөріміз азаматтық ортақтығымызды сезінуге тиіспіз. Бірақ осындай қарапайымдылықтың ту сыртында орасан зор күрделіліктер бой тасалауда: өткенді аңсау да, мен ағамын, сен інісің деген сияқты жаман әдет те бар. Біз жаңа саяси болмысты – тәуелсіз Қазақстанды тезірек сезінсек – әркім өзінің оның тағдырына қатыстылығын тезірек сезінсе, біздің ұлтаралық татулығымыз да одан бетер бекем бола түседі.

Төртінші. Бостандық пен тәуелсіздік – бұл тек мемлекеттің сөзсіз өлшемдері ғана емес. Миллиондар мемлекеттің тағдырына тікелей қатыспайынша оның қажеттігі жоқ. Мемлекет саған не беруге тиіс деген сұрақ та әділетті болмақ. Біздің ата-бабаларымыз, біздің өр кеуделі және бостандық сүйгіш халқымыз ең қатаң жылдарда да өздеріне осындай сұрақ қоятын. Бүгін отаршылдық пен тоталитаризм ғасырларынан кейін мемлекеттің тағдыры әрбір адамның азаматтық өлшеміне айналуға тиіс.

Және, ақыр аяғында, бесіншіден. Бүгін біз қандай қоғам құрып жатырмыз деген сұрақтың берілмеуі мүмкін емес. Иә, жай ғана – құқықтық көзқарас тұрғысынан алғанда барлығы заңмен тұжырымдалып, айқындалған: біз әділетті қоғам құрғымыз келеді.

Бірақ әділетті қоғам нарықтық әлеуметтік проблемаларды өзінен-өзі шеше алмайтыны сияқты декреттермен құрылмайды. Нарықтық романтизмнің немесе құқықтық абстракциялардың кезекті утопиясының торына түсіп қалмас үшін біз халықтың жаппай күтіп отырған нәрселерін парасаттылықпен бағалай білуге тиіспіз. Әрине, әділетті қоғам – бұл қайыршылықтағы теңдік емес, бірақ касталық иерархия да емес. Нарықтық экономикалы еркін тәуелсіз мемлекеттегі әділеттілік – бұл ең алдымен баршаның заң алдындағы теңдігі. Жас мемлекеттердің өжелден белгілі дерттері – жемқорлық, қылмыстың жүгенсіз кетуі және бюрократтық өктемдік – ең терең реформалардың мәні мен мазмұнын бұрмалап жіберуі мүмкін. Бұқараның реформалардың әділеттілігіне деген сенбеу қаупі нақ осы арада бой тасалап жатыр, құқықтардың нақты жұмыс істейтін тетіктерін жасау – ғасырдың соңындағы ең басты міндеттердің бірі нақ осы.

Біздің буын ту сыртынан тарих тынысын сезіп тұр десек, бұл қыздырмалы қызыл сөз емес. Миллиондаған ата-бабаларымыздың алдындағы, даланың ұлы билеушілері мен батырларының алдындағы, осы жүз жылдықтың алғашқы отыз жылының керемет дарынды мемлекет қайраткерлерінің алдындағы, бәрінен бұрын талай жылдардан кейін тәуелсіз мемлекеттердің сапында өз орнын қайта тапқан халқымыздың алдындағы ерекше жауапкершілік жүгі бізге осылай айтқызып отыр.

Мұндай тағдыр жер бетіндегі халықтардың бәрінің маңдайына жазыла бермейді, қысқа ғана уақыт аралығында осыншама күрделі міндеттерді шешу де кез келген халықтың қолынан келмейді. Өзіміздің қуатты мемлекеттігімізді құра отырып, тиімді экономиканы қалыптастыра отырып, ұлтаралық келісім мен саяси тұрақтылықты сақтап қалу – ХХІ ғасырдың табалдырығындағы біздің міндетімізді осылайша тұжырып айтуға болар еді. Өртүрлі ғасырлар мен әр қилы дәуірлерде тарих біздің халқымыздың алдына өте қатаң, кейде тіпті қатал міндеттер қойып отырған. Мемлекеттігімізден айрылғанда да біздің халық ретінде сағымыз сынған жоқ. Ғасырлар тоғысында тұрған осы сәтте де біз жағдайды боямалаудан аулақпыз.

Алайда, ұлттық тарихымыздың қандай бел-белесінде де біз өзіміздің мемлекеттігімізді сан ғасырлар бойы тапжылмай тұратындай етіп құруға дәл осындай мүмкіндік алып көрген емеспіз. Тағдырдың осы сирек сыйын пайдаланып қалу – біздің ұрпақтың маңдайына жазылыпты.

Осы бақыт үшін біз баршамыз тәубе дейміз, осы жолда біліміміз бен білігімізді, қайратымыз бен қабілетімізді, қажет болса жанымыз бен қанымызды аямай жұмсаймыз.

Баршаңызды Тәуелсіздік күнімен тағы да шын жүректен құттықтаймын!

Нұрлы Отанымыз – Тәуелсіз Қазақстанның бағы жанып, абыройы арта берсін!

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ ПО СЛУЧАЮ 5-ЛЕТИЯ
НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН***

Алматы, 16 декабря 1996 года

**НЕЗАВИСИМОСТЬ КАЗАХСТАНА:
УРОКИ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

**Уважаемые участники торжественного собрания!
Дорогие казахстанцы!**

Сердечно рад приветствовать вас, представителей многонационального народа нашего Казахстана, собравшихся в этом зале в день празднования 5-й годовщины независимости нашей Родины!

Пять лет независимости – слишком короткая дистанция, чтобы делать глобальные оценки и выводы. Но независимость Казахстана не сводится только к первой половине последнего десятилетия стремительно улетающего в прошлое века.

Этот день дорог всем, кому свята судьба Отечества, этот праздник – главный праздник нашей страны!

Та, порой драматическая, порой милосердная судьба нашего народа, что уходит корнями в многовековую толщу истории, всегда была пронизана стремлением к независимости. Вне этого живого исторического действия, вне этих мучительных по своему напряжению поисков сотен поколений трудно оценить масштаб и ответственность задач, поставленных самим временем перед сегодняшним Казахстаном.

Независимость Казахстана "писалась" не с чистого листа, а имеет древние традиции. Нам необходимо взглянуться в прошлое, чтобы понять настоящее и увидеть контуры будущего.

Исторические вехи нашей государственности

Почти 1,5 тысячи лет назад тюрки создали первое великое государство – Тюркский каганат, наследниками которого стали многие государства Евразии, в том числе и наша страна.

* Назарбаев Н. А. "Избранные речи". Том III. 1995–1998 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. – 582 с.

Перемещаясь на огромные расстояния, кочевники Азии не раз изменяли этническую и государственную картину целых континентов. Кочевые и полукочевые племена тюрков положили начало формированию многих современных, прежде всего тюркоязычных народов. Пределы их расселения огромны – до 10 тысяч километров, что протянулись от Якутии до Средиземного моря.

Если не считать переселений арабов во время их завоеваний VII–XIII веков и европейцев в период освоения новооткрытых континентов после великих географических открытий и колониальной экспансии, ни один оседлый народ или даже группа оседлых народов не расселялись в таких грандиозных масштабах.

Освоение именно кочевниками огромных территорий стало возможным благодаря тому, что они выработали оригинальные хозяйственно-культурные типы производительной деятельности, приспособленные к специфическим природным условиям и базировавшиеся на определенных видах скота. "Скот принадлежит бурану и сильному врагу" – гласит старая казахская пословица. Вот почему кочевник был не только пастухом, но и воином. Благодаря несомненному военному превосходству кочевые народы смогли захватить регионы, занятые оседлым земледельческим населением.

Весомая в мировой истории роль тюркских кочевников. Империи, созданные тюрками в разные столетия, хотя и возникли в результате завоеваний, в дальнейшем играли и определенную цивилизующую роль. Поэтому взгляд на кочевников, как на "дикие орды", исторически несправедлив. Тем более что именно кочевники-тюрки внесли значительный вклад в развитие многих государств мира – Китая, Индии, Египта и др.

Драматически изменило карту Евразии нашествие Чингисхана. Монгольская экспансия резко затормозила процесс формирования народности на территории Казахстана. Произошло перемещение крупных племенных групп. Часть кипчаков откочевала в пределы Северного Казахстана и Западной Сибири, туда же с востока и северо-востока передвинулись преследуемые завоевателями найманы и керейты. Многие кипчаки оказались в других странах – от Средиземного моря до Индийского и Тихого океанов. Вынужденные миграции имели место и после установления монгольского владычества. Захват монгольской знатью лучших пастбищ, особенно в Восточном Казахстане и Семиречье, неизбежно вел к вытеснению с них коренного населения, а раздел монголами захваченной ими территории на улусы нередко разобщал этически родственные группы. Несомненно то, что завоевание шло жестоким образом, как и было принято в том жестоком веке. Но нельзя забывать и другое. Именно тогда были заложены основы централизованного управления. Именно на территориях улусов возникли западные, южные, северные ханства. Поэтому Чингисхан силой оружия объединил кочевников с целью управления и налогообложения из единого центра. Это, в свою очередь, способствовало объединению казахских земель.

На обломках Монгольской империи возникло множество государств. В Казахстане же возобладал прерванный нашествием процесс формирования народности и формирования государства.

Возникновение Казахского ханства явилось закономерным итогом социально-экономических и этнополитических процессов, ранее протекавших на всей территории Казахстана. Становление Казахского государства связывается с именами ханов Жанибека и Керейя, а затем, с 1480 года, Бурундук-хана. В последней трети XV века продолжался процесс постепенного включения племен и родов Семиречья в Казахское ханство. Государство Могулистан под натиском казахских правителей и в силу внутренних причин распалось, и к 1514 году могульские правители были вытеснены в Восточный Туркестан. В это время казахские ханы начинают успешную борьбу со среднеазиатскими владетелями за сырдарьинские города. В XVI-XVII веках Казахское ханство укрепилось, расширились его границы, охватившие основную часть этнической территории казахов, поддерживались связи со Средней Азией, Астраханским, Сибирским ханствами, Русским государством. Одним из видных казахских ханов, при котором быстро шел процесс "собирания земель", был Касым.

Создание Казахского государства ознаменовалось формированием его правовой базы, нашедшей отражение в двух законодательных памятниках: "Қасым ханның қаска жолы" (Чистый путь хана Касыма), который народное предание связывает с именем хана Касыма, но до нас не дошедший, и "Жетті жарғы" (Семь установлений) Тауке-хана.

Казахская степь постоянно была объектом внешнего вторжения. С начала XVIII века внешнеполитическое положение Казахстана резко обострилось. С запада совершали нападения волжские калмыки, поддерживаемые уральским казачеством. На кочевья за Уралом претендовали башкиры. К тому же все они были российскими подданными, что вело к обострению русско-казахских отношений.

Но главная опасность была на Востоке в лице могущественного централизованного кочевого государства ойратов – Джунгарского ханства.

В этот драматический период истории Центральной Азии казахский народ взял на себя основную тяжесть двухсотлетней борьбы с агрессором, выдвинув из своей среды выдающихся организаторов и полководцев. Ими стали батыры Богенбай, Кабанбай, Наурызбай, Тайлак, Санырак, Малайсары, Есет, Жанибек и многие другие. Герои тех лихолетий – батыры – воспеты народом, сказ о них передавался из поколения в поколение. И сейчас не забыты они в памяти народа. И совершенно справедливо то, что, получив свободу, потомки отдадут должное своим великим предкам.

В 1726 году в местности Ордабасы – к юго-востоку от Туркестана – состоялось собрание представителей всех казахских племен и родов, на котором было принято историческое решение о создании всеказахского

ополчения. Три великих сына народа – Толе-би, Казыбек-би и Айтеке-би – своими действиями воплотили мечту о единстве. Военачальником был избран хан Абулхаир, проявивший себя умелым полководцем.

Первое крупное сражение между джунгарскими войсками и казахским ополчением состоялось в 1727 году на берегу реки Буланты. Эта жесточайшая битва, к сожалению, недооцененная советской наукой, не имела себе равных в новой истории Евразии как по масштабам, так и по своим последствиям. Ойратам было нанесено поражение, а поле битвы народ назвал "Қалмақ қырылған" – "Место гибели калмыков".

Казахский народ принял на себя основную тяжесть борьбы с Джунгарским ханством, пытавшимся повторить великие завоевания Чингисхана. Эта победа стала мощным мобилизующим фактором и положила начало коренному перелому в ходе отечественной войны казахского народа против джунгарских завоевателей. Отныне стратегическая инициатива перешла в руки казахов. Ярким примером тому – Аныракайское сражение в 1730 году.

Последствия джунгарского нашествия 20-х годов XVIII века для народов Казахстана и Центральной Азии были поистине трагическими. Разрушение городов привело к упадку торговли и ремесел, вынужденное бегство огромных масс населения нарушило традиционные циклы и маршруты перекочевков. Были прерваны экономические связи кочевого и оседлого мира, подорваны производительные силы региона. Эти годы вошли в историю казахов как "годы великого бедствия" ("Ақтабан шубырынды"), оставив глубокий след в экономической, политической жизни казахского общества на долгое время.

Добиться мира на западных границах Казахстана стало одной из главных внешнеполитических задач казахских ханов. Это было крайне необходимо, чтобы развязать руки в борьбе с главным противником – Джунгарским ханством.

Нельзя забывать и тот факт, что царское самодержавие в России вело политику натравливания одних народов на другие. В частности, эти методы были использованы для развязывания войны между казахами и ойратами с целью истребления обоих народов. Таковы были предпосылки последующих событий XVIII века, в итоге приведших к потере независимости сначала западными, а затем и другими регионами и превращению Казахстана в колонию Российской империи.

На этом фоне происходила и экспансия в Центральную Азию Китая. Магжан Жумабаев так охарактеризовал время, когда Казахстан оказался между двумя империями:

"Алыстан орыс, қытай ауыр салмақ,
Жақыннан тыншытпайды қалың қалмақ.
Арты – ор, алдында – көр, жан-жағы жау,
Дағдарған Алаш енді қайда бармақ?!"

В трудный для народа период, в середине XVIII века, великий хан Абылай показал образцы не только военного искусства, но и огромные дипломатические способности. Поддерживая с Пекином активные посольские торговые связи, Абылай в то же время уклонялся от каких-либо обязательств в отношении совместных или параллельных акций как против России, так и с нею – против Китая. Но ход истории был неумолим, а время кочевых государств постепенно уводило в прошлое. Многие обстоятельства привели к утрате Казахстаном независимости.

В течение почти полутора веков шло присоединение Казахстана к России. Это был процесс колониального захвата мирными и военными средствами. Независимо от методов присоединения Казахстана к России суть его оставалась одной – колонизация.

И это встречало упорное сопротивление казахского народа, который одновременно вел борьбу и против вторжений Коканда и Хивы.

Именно в эти десятилетия в нашей истории навечно остались имена борцов за независимость – Сырыма Датова, Жоламана Тленшиулы, Исатая Тайманова, Махамбета Утемисова и многих других степных вождей и батыров.

В казахской степи возникло общенациональное движение за независимость. Его возглавил Кенесары Касымов, внук знаменитого Абылай хана. Именно он сумел осознать, что разрозненные казахские племена становятся легкой добычей агрессивных соседей и поэтому жизненно необходимы консолидация общества, воссоздание казахской государственности. Действия Кенесары-хана по объединению казахских земель были подготовлены всем ходом событий.

Опираясь на степные традиции и право, он сумел добиться своего избрания ханом и встал на пути захватнических устремлений царизма и среднеазиатских ханств.

Десятилетняя война под руководством Кенесары Касымова, в которой на борьбу против колонизации казахской земли поднялось большинство населения Казахстана, вошла в историю как период возрождения и окончательной гибели последнего кочевого казахского государства. После смерти хана Кенесары каждый казахский род сопротивлялся колонизаторской экспансии фактически в одиночку.

Во второй половине XIX века активное сопротивление Кенесары Касымова и других казахских султанов, батыров преградило продвижение Российской империи в Центральную Азию и сохранило еще на целое столетие свободу государствам, расположенным на ее территории.

В конце XIX века начинается активный приток на территорию Казахстана переселенцев из европейской части Российской империи. В середине 60-х годов XIX века царское правительство перешло от жестокой военно-

казахской колонизации Казахстана к крестьянской. Колонизация сопровождалась массовыми изъятиями земли у коренного населения.

Переселенческая политика царской России нанесла тяжелый удар по хозяйственной жизни казахского общества. Ее основными чертами стали изъятие лучших, наиболее ценных угодий вместе с водными источниками, полное игнорирование нужд казахского населения, порождавшее земельную путаницу и нарушавшее естественный цикл кочевков, постоянное смещение казахских аулов с обжитой территории со сносом строений, с занятием готовых ирригационных сооружений, допущение массового самовольного переселения с последующим юридическим оформлением вновь прибывших.

В создавшейся ситуации руководство освободительным движением взяла на себя духовно-интеллектуальная элита, выдвинувшая идею национальной консолидации.

Руководителями национально-освободительного движения стали Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Мыржакып Дулатов, Мустафа Чокай, Мухамеджан Тынышпаев, Бахытжан Каратаев, Халел и Джанша Досмухамедовы и другие – в большинстве своем образованнейшие люди, выпускники высших учебных заведений и училищ Санкт-Петербурга, Москвы, Варшавы, Казани, Омска и Оренбурга.

В декабре 1905 года в Уральске состоялся первый общеказахский съезд, поставивший задачу создания национальной политической партии. Резкой критике была подвергнута на нем политика царских властей, особенно в аграрном вопросе.

В феврале 1906 года, несмотря на арест А. Букейханова, состоялся второй общеказахский съезд, на котором присутствовали 150 делегатов. Съезд выдвинул требование вернуть казахам все утраченные земли, прекратить переселение крестьянства, принять закон об открытии школ, медресе и университета.

Первая мировая война, в которой участвовала Россия, тяжело отразилась на положении казахов. Объявив в 1916 году мобилизацию "инородцев" на тыловые работы, правительство решило воспользоваться дешевой рабочей силой, освободив от этого одновременно русских рабочих и крестьян, могущих пополнить действующую армию.

В конце июля – начале августа 1916 года Казахстан становится ареной ожесточенных столкновений стихийно возникающих повстанческих отрядов с регулярными частями.

Наиболее организованным и длительным было движение в Торгае, где его возглавил внук батыра Имана, сподвижника Кенесары, Амангельды Удербайулы Иманов.

Временное правительство, пришедшее к власти после Февральской революции 1917 года, предприняло попытку ликвидации последствий имперской национальной политики и осуществления политики национального

примирения. 20 марта 1917 года оно отменило всякие ограничения в правах российских граждан, обусловленные принадлежностью к тому или иному вероисповеданию, вероучению или национальности. 7 апреля 1917 года было опубликовано постановление правительства об образовании Туркестанского комитета.

Впервые в состав органов управления Казахстаном вошли представители казахской интеллектуальной элиты. Тем самым признавались ведущие позиции деятелей алашского движения в политической жизни края.

Свержение царского режима и демократизация общественно-политической жизни в стране позволили организационно оформить движение и создать на его основе в июле 1917 года на всеказахском съезде в Оренбурге партию "Алаш". Вскоре был разработан проект ее программы, состоящий из 10 разделов. Основной целью партии было создание казахской государственности – сначала автономии в составе Российской Федеративной Демократической Республики.

Казахский народ получил возможность достижения своей главной цели – воссоздания национальной государственности. Однако мирное развитие событий было прервано новым кризисом в российском обществе, который привел к установлению диктатуры партии большевиков и развязыванию гражданской войны.

Большевики, отрицавшие идеи национальной государственности, для укрепления своего режима были вынуждены учесть национальные запросы народов пробудившейся России и перейти к созданию национально-государственных образований. Таким образом, в 1920 году была создана Казахская АССР.

Со второй половины 1920-х годов большевистское государство начинает постепенно отходить от идеологии НЭПа, вновь переводя свою политику в вектор заданной Октябрем репрессивной логики развития.

Насильственная коллективизация и оседание казахов, искусственное обострение противоречий в ауле, столкновение одной части общества с другой привели к национальной катастрофе. Попытки реализации идеи социалистической утопии в казахском ауле уже на рубеже 1920–1930-х годов обернулись беспрецедентными по своему трагизму последствиями. Так, полностью была разрушена животноводческая отрасль, являвшая собой основу традиционного хозяйства.

Однако самым страшным итогом стала демографическая катастрофа. Вопрос о численности казахов – жертв голода 1929–1933 годов, связанных с ним эпидемий и миграций, остается пока еще открытым. Амплитуда мнений по поводу количества погибших в эти годы колеблется в пределах от 1 млн. 750 тыс. до 2,2 млн. Это означает, что в ходе коллективизации погибло от 42% до 49% коренного этноса.

1 млн. 30 тысяч человек откочевали в годы голода за пределы республики, из них 616 тысяч – безвозвратно.

Силовая политика государства натолкнулась на отчаянное сопротивление народа. На борьбу с режимом поднимались все более широкие слои населения. Движение сопротивления охватило весь Казахстан. В 1929-1931 годах имели место более 380 крестьянских бунтов и восстаний, охвативших почти 80 тысяч человек. Крупными из них являлись сузакское, иргизское, аксуйское, абралинское, адаевское, каракумское и другие восстания. Все они подавлялись самым жестоким образом регулярными войсками Красной армии.

К этому необходимо добавить и массовые сталинские репрессии, которые развернулись в республике, когда были расстреляны и уничтожены в лагерях выдающиеся представители казахской культуры, науки, просвещения.

Сегодня нельзя не вспомнить имена Шакарима Кудайбердиева, Ахмета Байтурсынова, Мыржакыпа Дулатова, Мухамеджана Тынышпаева, Магжана Жумабаева, Санжара Асфендиярова, Ораза Джандосова, Турара Рыскулова, Сакена Сейфуллина, Ильяса Джансугурова, Беимбета Майлина, Султанбека Ходжанова и тысяч других, погибших от репрессий 1937–1939 годов.

Такова цена, которую заплатил казахский народ за большевистские эксперименты в рамках реализации социалистической утопии. Но о тех трагических и кровавых днях в истории народов молчали как в дни сталинского режима, так и в годы разоблачения культа личности.

Молчали в годы стагнации. Пытаются забыть об этом и сегодня любители приукрасить недавнее прошлое, но забывать – значит предать память миллионов жертв кровавого режима.

Последующие "великие" стройки социализма привели к экологической катастрофе глобального масштаба – трагедии Арала. Деятельность военных обернулась трагедией Семипалатинска и многих других регионов Казахстана.

Казахский народ и казахская земля со второй половины XIX века и до 90-х годов XX века были колониальным придатком российской, а затем и советской империи.

Такова вкратце историческая правда, которая замалчивалась десятилетиями.

Вторая мировая война, когда были захвачены западные территории СССР, противостояние в "холодной войне" с Западом вынудили советское правительство рассредоточить и развивать экономический потенциал страны на востоке. Одним из плацдармов для развития промышленности стал Казахстан, обладавший огромными природными ресурсами. Строились преимущественно предприятия по добыче и переработке сырья.

Казахстан стал поставщиком минерального сырья для других регионов и превратился в республику массового экологически вредного производства.

Именно осуществлению этой политики руководства Компартии мы обязаны возникновением ударных строек пятилеток послевоенного периода.

Мы подошли к государственной независимости с народом, имеющим многонациональный и многоконфессиональный состав. Именно поэтому с первых дней независимости основой своей политики мы объявили равенство, братство, дружбу и единство людей всех национальностей. Эти положения зафиксированы в нашей Конституции, которая начинается словами: "Мы, народ Казахстана...", и являются основой развития Казахстана в будущем.

Ради правды мы говорим об истории нашего народа. Но никаких параллелей при этом не должно быть. Сегодняшнее поколение казахстанцев – граждане нашей страны. Этим сказано все.

Современная Россия, царское самодержавие и режим Советов – принципиально разные государства. Со всеми соседями, в том числе и с Россией, Казахстан подписал договоры о дружбе и сотрудничестве, которым будет неуклонно следовать.

Новый Казахстан, строя свою государственность, желает жить в мире и дружбе со всем мировым сообществом и укреплять межнациональное согласие внутри страны.

Но мы говорим об этом не только в целях восстановления исторической справедливости, а и потому, что в этом нет никакой вины простых людей, которые являлись исполнителями воли апологетов той или иной системы власти. Мы не должны бездумно переносить отношения тех лет на сегодняшнюю, идущую к демократии Россию, с которой Казахстан строит отношения дружбы и сотрудничества.

Тем более не должны строить на стереотипах колониального периода отношения с русским народом, с которым у казахов, несмотря на все перипетии истории, сложились искренние отношения братства и доверия. Беречь эти отношения и укреплять их с учетом современных реалий отвечает коренным интересам обоих народов.

Сегодня мы отмечаем и другую дату – 10-ю годовщину декабрьских событий 1986 года. Неслучайность того, что произошло в те драматические дни и ночи, была ясна изначально. Однако осознание масштабов событий и их исторического значения пришло позднее.

Алма-Ата в декабре 1986 года продемонстрировала крах социалистической доктрины решения национального вопроса. Мы должны сегодня отдавать себе отчет о том, что любая доктрина, основанная на приоритете классового над национальным, обречена на провал. Целая группа мифов – от пресловутого советского народа до особой роли "старшего брата" – на деле скрывала многолетнюю политику подавления национального чувства и национального сознания.

В Казахстане тоталитарные методы решения национального вопроса впервые дали сбой. Даже национальные выступления в самостоятельных

государствах Восточной Европы: в Венгрии – в 1956 году и в Чехословакии – в 1968 году – были раздавлены грубой силой. После событий 1986 года режим вынужден был сам снять скороспелые обвинения в национализме в адрес казахского народа.

Национальное сознание под шелухой мифов и навязываемых стереотипов впервые в послевоенной истории артикулировалось в политическое действие. Эта новая модель открытого политического выступления сыграла колоссальную роль в развитии национально-демократического движения по всему Советскому Союзу. Именно после Алма-Аты произошли события в Тбилиси, Баку, Киеве, Вильнюсе, Москве и других городах страны.

Либерализация в рамках старой политической системы стала невозможной.

Конечно, стремительное развитие демократических процессов в союзном государстве имело много причин, но один из ключевых пусковых механизмов был запущен казахской молодежью, осознавшей себя не безропотным исполнителем чужой воли, а наследником свободолюбивых предков.

Поэтому сегодня, когда кое-кто из любителей покриковать свое собственное государство утверждает, что независимость сама упала нам в руки, я хочу напомнить этим отечественным манкуртам о многовековой истории борьбы народа за свою независимость и о тех юных соотечественниках, которые десять лет назад пролили свою кровь за независимый Казахстан.

Отдавая дань памяти тем, кто поднял национальное достоинство всего казахского народа, и прежде всего смелым и беззаветным действиям нашей молодежи, я подписал указ о присуждении посмертно высшей награды нашего государства – "Халык қаһарманы" Кайрату Рыскулбекову.

Пятилетие нашей независимости, которое мы отмечаем, есть результат борьбы и гибели в борьбе за свободу миллионов наших предков в многовековой истории казахского народа. Мы не можем забыть и те сотни тысяч соотечественников, которые погибли в годы Второй мировой войны, отдав свои жизни во имя Отчизны! Предлагаю почтить память о них минутой молчания.

В 1997 году исполняется 60 лет со времени самого сильного разгула сталинских репрессий. Думаю, было бы справедливым отметить эту печальную дату с тем, чтобы еще раз вспомнить о безвинных жертвах тоталитарного режима и еще теснее сплотить наш народ.

Политические и экономические основы независимости Республики Казахстан

Французский историк XX века Марк Блок писал: "Легко понять, чем соблазняло деление по империям, королям или политическим режимам. За ним стоял не только престиж, придаваемый давней традицией проявления

ям власти. У какого-то события есть на шкале времени место, установленное с точностью до одного года, даже до одного дня... Но не будем поклоняться идолу мнимой точности. Преобразование социальной структуры, экономики, верований, образа мышления нельзя без искажений втиснуть в слишком узкие хронологические рамки".

Развал СССР – событие из разряда тех, что трудно датировать одним днем или даже месяцем. Мне уже приходилось давать оценку тому периоду.

Время – лучший судья, и сегодня очевидна простая истина: это был стратегический проигрыш – экономический, геополитический, идеологический – одной из сверхдержав. Разумеется, нужно быть круглым идеалистом, чтобы не видеть среди причин развала СССР и жесткого давления геополитического конкурента, но этого никто и не скрывал. Главное же состояло во внутреннем кризисе системы.

Это прежде всего неадекватность экономики современным требованиям. Красноречивой иллюстрацией экономического состояния перед окончательным крахом советской системы стали огромные очереди, господство талонно-карточной системы, обесцененные и неработающие деньги.

Катастрофическая деградация экономики вела к тотальному бартеру. Казахстан стоял на пороге экономического коллапса с непредсказуемыми последствиями, особенно если вспомнить тяжелейший политический фон, когда во многих регионах бывшего Союза шли кровавые гражданские и национальные конфликты.

Вплоть до конца 1993 года мы не имели самостоятельной экономической политики. Планируя бюджет, антиинфляционные меры, программы социальной поддержки, мы вынуждены были плясать все от того же рубля, который "худел на глазах". К тому же мы были втянуты извне в программу не просчитанной серьезно либерализации, поскольку сидели в одной "финансовой лодке". Сегодня можно открыто сказать, что молодое государство стояло перед реальной угрозой катастрофы. Хочу подчеркнуть: от краха нас спасло то обстоятельство, что еще до распада СССР мы сумели подготовиться к самостоятельному функционированию ряда ключевых производств. Не менее важным шагом было решение о введении института президентства. Мы смогли добиться устойчивости власти и управляемости государством в сложнейших условиях.

Степень свободы в историческом выборе всегда уже, чем в гипотетических пространствах формальных теорий. Во второй половине десятилетия появилось немало любителей таких упражнений постфактум: была ли в действительности альтернатива стратегии рыночных реформ?

Конечно, была. Это прежде всего ведение хозяйства по накатанной "директивной колее", что означало окончательный переход на талонно-карточную систему и окончательную потерю экономических мотивов у населения и хозяйствующих субъектов. Это альтернатива хаоса и развала государства.

Но была и другая, не менее хаотическая перспектива – сверхреволюционная либерализация экономики за 100, 200 или 500 дней. Для Казахстана это было чревато полной утратой управляемости производством. Молодая государственность просто не выдержала бы такой встряски.

Революцию совершают активно чувствующие, а реформу – активно думающие. Нам удалось вернуть страну в русло эволюционного развития и последовательно провести фундаментальные институциональные реформы.

В современном мире нет необходимости изобретать "рыночный велосипед" – наша стратегия опирается на классический опыт стран, успешно осуществивших экономическую трансформацию. Но и механически калькировать чужой опыт нельзя.

Великое множество моделей модернизации – от Турции и Южной Кореи до Китая и Мексики – лишь подтверждает необходимость именно адаптированной, а не схематической модернизации.

Мы входим в этот мир после десятилетий изоляции и замкнутости, входим самостоятельно, делая нередко ошибки. Но вне этого движения мы обречены на отсталость. Мы уже запоздали с таким входением. Поэтому дальнейшее промедление означает отставание навсегда.

Наши оценки сегодняшней ситуации должны отвечать этим общепринятым стандартам, а не базироваться на архаических стереотипах полувекковой давности.

Однако выбор экономической модели развития не должен заслонять собой другое, не менее важное явление предшествующего пятилетия – создание собственной государственности в терминах конца XX века.

То, о чем мечтал Абылай в грозовой степи XVIII столетия, за что погиб Кенесары в драматическом XIX веке, что проектировал А. Букейханов накануне тоталитарного геноцида, – все это не перечеркнуто и не кануло в Лету.

Все эти поиски и мечты воплотились в тот исторический день – 16 декабря 1991 года, когда был принят Конституционный закон "О государственной независимости Республики Казахстан".

За пять лет мы обрели все атрибуты полноценной независимой государственности. Понимая значимость института гражданства, уже через четыре дня после провозглашения независимости мы приняли Закон "О гражданстве Республики Казахстан".

Практически за 1992 год созданы собственные силовые структуры – Вооруженные силы, Республиканская гвардия, внутренние и пограничные войска.

Впервые в своей национальной истории мы приступили к созданию собственных Военно-морских сил – с апреля 1993 года. Тем самым было закончено формирование системы обороны и безопасности молодого государства. Приняты новые государственные символы страны и учреждены собственные награды.

Точка поставлена 11 ноября 1993 года, когда в Казахстане была введена собственная национальная валюта – тенге.

Политико-правовая ситуация за эти 5 лет изменилась радикально. Пройден колоссальный по значению этап становления государственности.

Казахстан стал общепризнанным мировым сообществом государств. Окончательно сформирована президентская форма правления. Принята новая Конституция страны, закрепившая демократические институты и принципы. В основном сформирована новая правовая система страны. В жизни государства реальностью стал принцип разделения властей, благодаря чему цивилизованно решены вопросы взаимодействия властных структур.

Обеспечена унитарность государства и необходимая степень его управляемости. Как показала практика государственного строительства, именно унитаризм является фундаментом, обеспечивающим жизнеспособность государственных институтов, динамичность реформ в Казахстане. С другой стороны – удалось найти вариант корректного решения проблем местного самоуправления, не затрагивающего целостности государства.

На протяжении 5 лет по многим вопросам мы шли путем компромисса. Был он и в вопросах конституционного строительства. И это понятно: ведь большая политика есть причудливый, порой внешне нелогичный сплав "его величества компромисса" и смелых политических решений.

Однако компромисс компромиссу – рознь. Если неоправданная уступчивость и мягкотелость в вопросах государственного устройства приводили к сбоям в механизме государственной власти, то общественный компромисс в вопросах статуса языков, природы казахстанской государственности и возможности частной собственности на землю в Казахстане был необходим как воздух. Эти фундаментальные вопросы за 5 лет со дня провозглашения нашей независимости нашли свое достойное конституционное решение.

Хотя за последние 5 лет в основном и сформирована правовая база проводимых реформ, тем не менее, это никоим образом не снимает с повестки дня необходимость принятия ясных и справедливых законов, направленных на защиту прав и свобод граждан, поддержку отечественного товаропроизводителя, создание более благоприятных условий для привлечения иностранных инвестиций, обуздание преступности, укрепление законности и правопорядка. Такое видение перспектив развития правовой и экономической системы страны изложено в моем Послании народу Казахстана.

О немецком философе Лейбнице говорили, что "он дает точные определения, которые лишают его приятной свободы при случае играть словами". Внешняя политика – это сфера, где необходима точность определений в высшей степени.

5 лет назад Казахстан начал выстраивать самостоятельную внешнюю политику практически с нуля. Да, еще при СССР у нас было Министерство иностранных дел, но назвать МИД республики тех времен настоящим внеш-

неполитическим ведомством было бы большой ошибкой. За эти годы создана полная договорно-правовая база международного сотрудничества, всего подписано более 800 документов с зарубежными странами и международными организациями. В нашей новейшей внешнеполитической истории был свой "момент истины", связанный с решением судьбы ядерного оружия на территории Казахстана. Решение давалось непросто, и драматическое напряжение тех дней – богатая пища для историков.

Однако, несмотря на фантастические прожекты, в том числе и отечественных "геополитиков", мы приняли единственно верное решение, что, безусловно, способствовало росту международного авторитета страны.

Мы имеем сегодня гарантии безопасности и территориальной целостности Казахстана со стороны крупнейших мировых держав, хартию о демократическом партнерстве с США, полномасштабный пакет договоренностей с Российской Федерацией. Мы добились за эти годы решения проблемы определения границ с Китаем, того, чего советская дипломатия не могла решить десятилетиями.

Особые отношения сложились с Центральноазиатским союзом, связавшим три братских народа. За последние годы восстановлен прерванный тоталитарной изоляцией активный экономический, политический диалог тюркских государств. Это – растущий фактор в мировой политике, и Казахстан активно выступает за усиление интеграционных связей в данном направлении – так же, как и за расширение культурного и делового сотрудничества с арабским миром.

В республику пошел крупный иностранный капитал. Однако есть у нас пессимисты, утверждающие, что мы якобы распродаем свой суверенитет за иностранные инвестиции. Но ведь это делается в целях активизации приватизационных процессов и подъема экономики.

Разве трудно понять простую истину: размещая свой капитал в Казахстане, инвестор рассчитывает на долгосрочный интерес, и это обстоятельство, помимо прочего, есть дополнительная гарантия нашей независимости и территориальной целостности. За последние годы создано благоприятное внешнеполитическое окружение, что является одним из важнейших факторов внутренних реформ.

Мы изначально задали многовекторный характер внешней политике Казахстана. Как показал опыт пяти лет, это полностью соответствует геополитическому положению Казахстана.

Первая половина 1990-х вполне соответствует старому изречению, что бывают годы, вмещающие десятилетия обычной истории. Динамичность времени меняет и содержание термина "интеграция". На первом этапе Казахстан исходил из необходимости сохранения сложившихся экономических, политических, да и просто человеческих связей в постсоветском пространстве.

У многих деятелей память, к сожалению, то укорачивается, то растягивается в зависимости от политической конъюнктуры, но напомним, что сама идея СНГ во многом благодаря конструктивной позиции Казахстана, что называется, была спасена.

Однако уже на первом этапе мы участвовали в создании новых интеграционных структур, каковыми являются Организация экономического сотрудничества и Центральноазиатский союз.

Казахстан стал членом Европейского банка реконструкции и развития и одновременно – Азиатского банка развития, наладил отношения с НАТО и Европейским союзом, равно как и с Организацией «Исламская конференция».

После 3-х лет существования СНГ возникла необходимость придания нового импульса этому все более увязающему в декларациях образованию. Казахстан выдвинул модельную идею Евразийского союза. Именно это отчасти разбудило "засыпающее" Содружество. Подавляющее большинство идей, заложенных в нашем модельном проекте, реализовано в форме двусторонних и многосторонних договоров, это позволило добиться практических результатов в экономической сфере, формировании Таможенного союза, в решении вопросов гражданства.

Реальность конца столетия такова, что мы должны серьезно переосмыслить смысл понятия "интеграция".

Во-первых, никакого приоритета идеологических, религиозных или цивилизационных мифов и критериев мы не приемлем. Главный критерий – это национально-государственный интерес независимого государства Республики Казахстан.

Во-вторых, мы будем исходить из прагматизма. Да, история – великий учитель, но нельзя вечно находиться на ее задворках. Наши исторические связи на евразийском пространстве необходимо рационализировать, а не предаваться ностальгии.

В-третьих, наш опыт пребывания в различных интеграционных структурах дает дополнительные аргументы в пользу универсальных принципов современной интеграции. Это принципы равенства и добровольности. Век силовой интеграции остался только в воспаленном воображении "собираателей империй".

В-четвертых, эволюционность интеграционного процесса есть залог его надежности. Революционные скачки и объединения, малоосмысленные конфедерации могут лишь сломать нормальный и естественный процесс.

Наконец, интеграционные усилия в одном направлении не должны означать отказа от интеграции по другим векторам.

Мир сегодня демонстрирует институциональное многообразие региональных союзов. Это объективно совпадает с национально-государственным интересом Казахстана.

Да, реформа еще не доказала свои преимущества всем казахстанцам, нам требуются колоссальные средства для финансирования бюджетных отраслей, поддержки малоимущих, инвалидов, пенсионеров, для реконструкции устаревшей производственной и социальной инфраструктуры, поддержания разумного уровня обороноспособности. Нам нужны колоссальные ресурсы, чтобы достать наше богатство из земли и заставить его работать на государство, чтобы создать новые, экологически чистые и наукоемкие производства.

Но есть общие правила, исходя из которых определялся и будет определяться стратегический курс наших преобразований. И следование этим правилам является гарантией того, что мы заставим реформу работать на все население.

Прежде всего реформы нуждаются в политической поддержке. Иначе говоря, реформы должны быть не только экономически оправданны, но и политически защищены.

Кроме того, реформы надо проводить быстро. Они неизбежно означают непопулярные меры, но замедленное проведение реформ – это медленное улучшение жизни людей, то есть рост социальной цены за такую неторопливость.

Люди на себе должны ощущать позитивные результаты реформ. Общественные ожидания не должны быть подорваны. Да, сегодня многие казахстанцы успешно прошли так называемую социальную адаптацию к новым политическим и экономическим условиям. Многие ведут собственное дело, целый ряд промышленных предприятий нашел новые эффективные формы ведения хозяйства, и люди, работающие на таких предприятиях, уже ни при каких условиях не захотят свертывания реформ и возврата к старому. Однако, вступая во второе пятилетие нашей независимости и в четвертый год существования собственной финансово-денежной системы, мы должны обеспечить социальный эффект от рыночных трансформаций для большинства населения.

Наконец, осуществление реформ не терпит соглашательства по принципиальным вопросам. Политика соглашательства не гарантирует ни поддержки, ни даже нейтральности тех политических сил, с которыми реформаторы идут на соглашения. Одним из главных критериев преобразований мы должны считать критерий политический. В настоящий момент им должна стать необратимость преобразований. Настоящую оппозицию иметь надо, ее даже полезно иметь. Это – атрибут демократии.

Поэтому мы призываем к конструктивному диалогу все политические силы, но одновременно условием такого диалога являются политические действия в рамках закона. В то же время по отношению к элементам, допускающим антиконституционные призывы, наша позиция останется неизменной – государство не собирается терпеть провокаторов, стремящихся

нажить политический и материальный капитал на сознательном нарушении закона и расшатывании устоев общества.

Вообще пора задуматься о смысле непростого изречения: "Современность – это то, что понимается только со временем". Для того чтобы осмыслить масштаб происходящих перемен и стоящих перед нами проблем, необходимо мысленно представить себе взгляд из недалекого будущего. Все сегодняшние проблемы – задержки с выплатами зарплат и пенсий, трудности в коммунальной сфере, проблемы бюджетных социальных отраслей и т. д. – все это будет решено в ближайшие годы. А что станет выглядеть принципиально важным из того, что мы закладываем сегодня?

Говорят, что будущее – это тщательно обезвреженное настоящее. И в этом смысле то, что делается сегодня, – это создание возможностей для будущего развития. Мы должны четко представлять себе приоритеты, и именно через призму приоритетов, а не глазами неквалифицированного дилетанта, прорвавшегося к телевизору или газетной полосе, рассуждать о будущем.

Нет задачи важнее, чем сохранение территориальной целостности и независимости Казахстана. То, что государство в сложнейших условиях ведет собственное оборонное строительство и продолжает такую работу, несмотря на все трудности, – не чье-то субъективное желание, это необходимость, смысл которой оценят наши потомки.

Нужно ясно представлять, что и широчайший арсенал политических средств, которые использует Казахстан все последние годы, далек от идеалистических сантиментов. Весь этот арсенал есть средство укрепления независимости и территориальной целостности. Именно в таком контексте мы рассматриваем и интеграционные процессы.

Нашим приоритетом на данном этапе является и полномасштабная рыночная трансформация экономики. Рынок действительно не самоцель и не панацея от всех болезней и социальных проблем, но это единственное на сегодня средство для создания эффективной экономики. Без такой экономики никакой реальной независимости у Казахстана не будет, и достойной жизни у наших людей также не будет.

Вообще, мне хотелось бы затронуть здесь одну тему. Разговоры о том, что патриоты – это те, кто требует возврата к славному прошлому, кто видит в рынке угрозу национальному развитию, кто призывает к архаизации и консервации социально-экономических отношений, по-моему, надоели даже самим ведущим эти разговоры.

Тем, для кого национальный, государственный интерес представляет собой не предмет досужих размышлений, а предмет повседневной и напряженной черновой работы, давно ясно: если мы не сумеем адаптироваться к жестким реальностям мирового рынка – независимой экономики Казахстана не будет.

Хватит кормить себя и народ байками о том, что где-то там в благополучных странах с полуторавековой демократией и рыночными институтами народ живет свободнее, получше, социальные программы щедрее. Добьемся и мы этого. Но не сейчас и не завтра. А чтобы добиться этого, нужно создать полноценную экономику, работающую на принципах, о которых пять лет назад никто не имел практического представления. Каждый должен работать, создавая благополучие себе, а значит – и государству. Каждый также должен стремиться помочь своей стране в этот сложный период. Иждивенчеству сегодня не может быть места нигде. Прежде чем говорить о получении благ, вначале надо что-то реальное создать.

В число наших стратегических приоритетов входит и межнациональное согласие. Мы – сторонники эволюционного подхода в решении национальных проблем. И такой подход приносит свои плоды. Это не субъективное мнение. Это подтверждается и социальной, в частности, миграционной статистикой и многочисленными исследованиями. То, что на фоне острого экономического кризиса, радикальных изменений в политико-правовой сфере мы сумели избежать межнациональных конфликтов – не только один из важнейших позитивных результатов этих лет, но и задел на будущее. Всякого рода силовые решения национального вопроса на постсоветском пространстве густо окрашены кровью сотен тысяч людей. К сожалению, это не случайность, а закономерность. Когда жесткая тоталитарная система, загонявшая в тень национальные проблемы угрозой применения силы, рухнула, возникла необходимость научиться новым методам регулирования сложнейшего национального вопроса. И эта наука оказалась не по зубам многим площадным крикунам, прорвавшимся к власти. Возбудить ненависть одного народа к другому – дело нехитрое и подлое. Снимать же копившиеся десятилетиями, а порой и столетиями негативные национальные штампы и стереотипы – это задача ювелирная, хотя и не столь эффектная, как пальба в окно соседа.

Мы должны открыто и последовательно держаться одной позиции: Казахстан будет сильным и независимым, суверенным и территориально целостным государством только в том случае, если он будет придерживаться выбранной в первое пятилетие нашей новой истории стратегии эволюционного и несилового решения всех национальных проблем.

Ключевым фактором успешного перехода к новому обществу и созданию сильной государственности является политическая стабильность. Это не просто лозунг. Это прежде всего нормальное взаимодействие между новыми общественно-политическими институтами, появившимися за прошедшее пятилетие – новыми институтами власти, партиями, негосударственными средствами массовой информации, независимой судебной системой. Трудно было бы ожидать, что такое взаимодействие будет изначально эффективным. Но за эти годы создан структурный потенциал новой поли-

тической системы. Она будет развиваться только в том случае, если стабильность выступит как цель и норма деятельности основных политических групп.

При этом необходимо ясно видеть две стратегии общественного развития. Первая стратегия – рыночная экономика, правовое государство. Развитое гражданское общество. Стабильность базируется в полиэтнических обществах и на межнациональном согласии.

Какова стратегическая альтернатива этому? Командная экономика, тоталитарное государство, межнациональный конфликт. Согласие и стабильность можно строить только на первой модели общественного развития.

Стабильность – это и преобладание несилowych методов решения политических проблем. Мы быстро подзабыли силовые политические кампании недавнего прошлого, да и силовые акции во многих постсоветских государствах.

Да, многим людям нелегко переживать крушение идеалов, в которые верили всю жизнь, разрыв родственных и дружеских связей, утрату прежнего состояния жизни. Скажу больше – непросто доказывать преимущества нового строя людям, пострадавшим в огне жесточайших межнациональных конфликтов, вспыхнувших повсеместно, но миновавших Казахстан благодаря несгибаемой воле нашего народа и государства. Однако сегодня я обращаюсь к казахстанцам: прежде чем поверить недобросовестным политикам, ставящим под сомнение ваш исторический выбор, подумайте, от какого наследства мы отказались и что мы приобрели. Кому плохо от того, что осуществилась многовековая мечта народа о независимости? Кому плохо от того, что сегодня Казахстан известен в мире не как "часть СССР", а суверенное государство, год за годом набирающее авторитет в мировом сообществе?

Кому плохо от того, что впервые в истории наши богатейшие ресурсы начали работать на народ Казахстана? Кому плохо от того, что на нашей земле уже не проводятся испытания смертоносного оружия, которые превращали ее в безжизненную зараженную пустыню? Кому плохо от того, что на нашей земле царят мир и спокойствие, а наши дети не погибают в Афганистане, Нагорном Карабахе, Приднестровье или Чечне? Так давайте же ценить это.

Мы не идем на силовые решения возникающих проблем не по причине слабости, и потому пусть никто не обольщается. Нашей Конституцией предусмотрены все способы защиты государства и его демократических институтов.

Но мы предлагаем несиловое решение конфликтов по причине того, что нахождение консенсуса предпочтительнее именно в сложных условиях реформации.

Рассматривать политическую стабильность как нечто дарованное небом, нельзя. Она прямо связана с такими явлениями, как устойчивость

политических отношений и последовательность развития. Поэтому важно, чтобы и ветви власти, и политические движения помнили об этом. Все законы, решения и действия желательно подвергать экспертизе – отвечают ли они целям стабильного общества. И только потом принимать эти решения. Никто не имеет права действовать вопреки требованиям Конституции. Мы не допустим нарушения прав и свобод граждан, определенных Основным законом.

Устойчивость политических отношений обеспечивается целым набором факторов, среди которых ключевую роль играют экономическая стабильность, значительный слой мелких и средних собственников, жесткое соблюдение законов, социальная и межнациональная, а также религиозная терпимость.

Мы отдаем себе отчет в том, что базовым условием политической стабильности является здоровая экономика. Именно здесь, а не в разнообразных политических спекуляциях, основное направление наших усилий. Формирование массового слоя сторонников реформы – это не только экономическая, но и идеологическая задача. Необходима идеология реформизма, а не аморфная смесь полусоциалистических лозунгов.

Однако рассматривать политическую стабильность как нечто раз и навсегда достигнутое нельзя. Возникают новые источники напряжения, прежде всего в социальной сфере. Если мы не реализуем механизмы решения новых проблем, если не сумеем синхронизировать темпы реформ в разных сферах, если не сможем ответить на массовые ожидания населения, то сохранение стабильности будет проблематичным.

Мы поддерживаем Правительство, осуществляющее реформы в сложнейших условиях. Поддержка прямо зависит от того, как будут решаться насущные проблемы людей. Иначе в Правительство должны придти другие люди.

Мы много говорим о переходном периоде. Но никто не говорит, когда он закончится. А закончится он тогда, когда возврат в прошлое состояние будет уже невозможен.

Сам же переходный период – это столкновение разных общественно-политических сил. Причем речь идет не просто о противоречиях в политической сфере, которые присущи любому государству. Речь идет о двух разных стратегиях развития – о возврате к прошлому, пусть приукрашенному и прихорошенному всякими красивыми лозунгами, и о радикальной смене прежних общественных институтов. Мы это столкновение интересов, стратегий, идеологий, подходов наблюдаем ежедневно, и говорить о необратимости изменений, о том, что все проблемы государства кардинально решены, пока рано.

Социальная структура в любом переходном обществе неустойчива и быстро изменяется. Вопрос не только в материальных переменах, но и в драматическом изменении общественного статуса практически всех социальных групп.

Все это произошло буквально за 5 лет, и нет ничего неожиданного в том, что массовое сознание просто не успевает адекватно отреагировать на такие изменения. В свою очередь это вызывает болезненную реакцию и ностальгические идеологические выбросы, иногда в форме тоталитарных утопий, иногда в форме доморощенного и провинциального социал-реформизма.

Несмотря на внешнюю привлекательность этого левого или левоцентристского доктринерства, оно не представляет собой опоры для будущего Казахстана, и прежде всего по объективным причинам.

Структурно наше общество уже в недалеком времени будет представлено несколькими крупными группами. Это мелкий и средний собственник, это лица наемного труда, это крупный национальный капитал. Конечно, можно рассматривать общество и через призму других делений и классификаций, но важно понять одно – реальный и массовый социальный интерес станет выражаться через действие этих групп. Какие конкретные механизмы социального партнерства будут реализованы – вопрос повседневной работы и реальных экономических возможностей. Именно социальное партнерство, а не революционные лозунги есть вариант адаптации казахстанского общества к новой реальности, к реальности новой социальной структуры.

Какие институциональные изменения произошли за недолгие 5 лет?

Это появление слоя частных собственников; это свободное ценообразование; это принципиально новая судебная система; это ориентация хозяйствующих субъектов на прибыль, а не на план; это жесткая конкуренция; это негосударственная финансовая инфраструктура; это открытая экономика; это фондовый рынок и т. д. Позитивные перемены произошли и в культурной жизни последних двух лет.

Достоинно отметили мы полуторавековые юбилеи наших великих поэтов Абая и Жамбыла.

Да, не все элементы рыночной инфраструктуры достаточно развиты, но мы сделали решающий шаг в направлении того, чем живет весь мир. И когда критики говорят, что желательно вернуться к прежнему госрегулированию, они не понимают, что экономика просто развалится: она построена на новых институтах. И задача состоит не в пустопорожном критиканстве, а в получении социального эффекта от уже проведенных реформ.

Именно незавершенность институциональных реформ, комбинированный характер остатков директивной экономики и рыночных институтов – одна из важнейших характеристик и проблем переходного общества. И одна из фундаментальных задач состоит в том, чтобы Казахстан вошел в XXI век с полноценно функционирующей рыночной системой.

Итак, чего мы добились за это 5-летие, сконцентрировавшее в себе события до той плотности, что именуется позже историей?

Во-первых. Мы создали основы новой государственности. Тот эволюционный процесс, что был прерван столетие назад, вернулся в нормальное русло. А то, что закладывается сегодня, по масштабу нельзя сравнить ни с одним периодом национального прошлого.

Во-вторых. Нам удалось сделать решающий рывок к созданию рыночной экономики. Давайте отрешимся от провинциальных оценок и посмотрим правде в глаза. В тех регионах мира, где рыночные реформации шли быстро и последовательно, сегодня резко поднялся уровень жизни; где была проявлена нерешительность и половинчатость, там забрели в тупик. Мы за пять лет создали институты, необходимые для прорыва.

В-третьих. Произошел слабо понимаемый сегодня, но очень долговременный по последствиям поворот в правовой системе. Мы ушли далеко и, надеюсь, навсегда от репрессивного права позднего тоталитаризма, мы разрушили диктат одной партии, которая и не была партией в нормальном смысле слова, а скорее, господствующим государственным аппаратом. Если говорить коротко, то создана правовая база свободного общества.

В-четвертых. Мы прошли этот наиболее сложный участок становления нашей молодой государственности без крови. Чего это стоило многонациональной и поликонфессиональной стране на фоне моментального распада прежнего государства и общественного строя, скажут только историки будущего столетия. Но это – наше бесспорное достижение, в котором отразились и мудрость народа, и политическая воля руководства.

В-пятых. Хотя казахские государственные объединения упоминаются уже в древних китайских, арабских и европейских источниках, никогда Казахстан как государство не получал такого мирового признания. Это достижение последних пяти лет, и давайте помнить о колоссальном по своим масштабам пути, по которому Казахстан прошел дистанцию от провинциального уголка разваливающейся империи до независимого государства, уважаемого мировым сообществом и сыгравшего огромную роль в таком глобальном процессе, как ядерное разоружение. Важно понять, что мировое сообщество будет продолжать рассматривать Казахстан в таком качестве, если мир будет видеть нас сплоченным, демократическим, экономически сильным обществом единомышленников.

Десять лет своей независимости Казахстан будет отмечать в XXI веке. Есть парадоксальная истина в том, что на стыке веков перед нациями и государствами особенно остро встают проблемы исторического выбора. От правильного ответа на вызовы времени зависит жизнь не только нынешнего, но и завтрашнего поколения. Попытаюсь сформулировать наши приоритеты.

Первое. Государственность, независимость – это не подарок истории и не собственность одного только нынешнего поколения. Это – долг перед прошлым и ответственность перед будущим. Роль нынешнего поколения в

том, чтобы наполнить эту государственность и независимость не только и не столько символами, как бы приятны они ни были, сколько реальным содержанием. Между формальной политической независимостью и сильным государством лежит дистанция огромного размера.

Наша задача – сделать независимость Казахстана реальностью, реальностью в экономическом, правовом, военном, информационном измерениях. Таковы аксиомы современной государственности.

Второе. Сегодня мы лучше понимаем уроки истории. Вопрос не только в том, чтобы понимать, но и в том, чтобы делать выводы. В самые драматические часы национальной истории народ всегда находил силы для объединения, однако вечное проклятие состояло в том, что столь же быстро срабатывали механизмы национального разобщения. Мы должны отрешиться от архаических стереотипов, чтобы не попасть в старую ловушку, из которой не могли выбраться столетиями. Поэтому наша задача состоит в достижении подлинной национальной консолидации, без которой у нашей государственности нет будущего.

Третье. Межнациональное согласие – это не вопрос первого и второго пятилетия независимости и не вопрос голого политического прагматизма. Мы должны усвоить и передать следующему поколению две простые истины: Казахстан всегда будет полиэтничным государством, и никаких национальных чисток никто и никогда проводить не будет; наша полиэтничность – огромный культурный, экономический и политический ресурс. Задача стоит простая – мы все должны почувствовать гражданскую общность. Но за этой простотой скрываются огромные сложности: и ностальгия о прошлом, и всевозможные комплексы старшего и младшего брата. Чем быстрее мы осознаем новую политическую реальность – независимый Казахстан – и чем быстрее каждый ощутит свою причастность к его судьбе, тем прочнее будет межнациональное согласие.

Четвертое. Свобода и независимость – это не только императивы государства. Без личностного отношения миллионов к государственности они не имеют перспективы. Вопрос о том, что должно дать тебе государство, логичен, справедлив, но не менее справедлив и вопрос о том, что ты делаешь для своего государства в этот самый важный период его истории. Таким вопросом задавались наши предки, наш гордый и свободолюбивый народ даже в самые жестокие годы. Сегодня после столетий колониализма и тоталитаризма судьба государственности должна стать нравственным императивом каждого.

И, наконец, пятое. Нельзя не задаться сегодня вопросом о том, какое общество мы строим. Да, с формально-правовой точки зрения все точно сформулировано и определено законом: мы хотим построить справедливое общество.

Но справедливое общество декретами не создается, так же как рынок автоматически социальных проблем не решает. Чтобы не впасть в очередную утопию рыночного романтизма или правовых абстракций, мы должны трезво оценивать массовые ожидания народа. Конечно, справедливое общество – это не равенство в нищете, но и не кастовая иерархия. Справедливость в свободном независимом государстве с рыночной экономикой – это прежде всего равенство всех перед законом. Извечные болезни молодых государств – коррупция, уголовный беспредел и бюрократический произвол – могут исказить смысл и содержание самых глубоких реформ. Именно здесь таится опасность массового неверия в справедливость реформ, именно это одна из главных задач конца столетия – создание реально работающих механизмов права.

Дыхание истории за плечами нашего поколения – это не поэтическая метафора. Это высокая ответственность перед миллионами наших предков, перед великими правителями и батырами Степи, перед блестящей плеядой уникально одаренных государственников первой трети нынешнего столетия и прежде всего – перед народом, который после долгих лет вновь обрел свое место среди независимых государств.

Не каждому народу на планете выпадает такой жребий, не каждому народу приходилось решать столь сложные задачи за столь короткий отрезок времени. Строительство собственной сильной государственности и эффективной экономики при сохранении межнационального согласия и политической стабильности – вот тот язык, на котором формулируется задача на пороге XXI века. В разных столетиях и эпохах история формулировала перед нашим народом свои задачи языком предельно жестким, а порой и жестоким, но даже потеря государственности не сломала нас как народ. И сегодня на стыке веков мы не будем идеализировать ситуацию.

Однако, как никогда раньше, ни на одной странице национальной истории мы не были столь близки к тому, чтобы создать собственную государственность на столетия. И задача нашего поколения – использовать этот редкий исторический шанс.

Все мы ради такого счастья готовы довольствоваться тем, что имеем, и на этом пути не пожалеем знаний и опыта, сил и способностей, а если понадобится, то и жизни.

Еще раз поздравляю вас с Днем независимости!

Пусть процветает во веки веков наша Родина – независимый Казахстан!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ КЕҢЕСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 18 желтоқсан 1996 жыл

Салада, 180 градусқа бұрылыс болды. Ең алдымен меншікке қатынас өзгерді. Осыдан сәл ғана бұрын, 1991 жылы, ол негізінен ұжымшарлар мен кеңшарларға тиесілі болатын. Азаматтардың жеке ауласындағы шаруашылықтары, саяжайлары және кейбір жерлерде тіршілік еткен кооперативтер өнімнің шағын ғана бөлігін өндіретін.

Енді болса, керісінше, агроөнеркәсіп кешеніндегі басым бағыттарды мемлекеттік емес сектор алып отыр, ол бүкіл ауыл шаруашылығы өнімінің 90-95 пайызын өндіруде. Қазір елімізде 50 мыңнан астам өртүрлі ауылшаруашылық құрылымдары бар. Олардың көпшілігі – 42 мыңы шаруа және фермер қожалықтары. Мемлекет меншігінде небәрі жүзге жуық кәсіпорын ғана қалды. Олар негізінен тәжірибе станциялары, асыл тұқымды мал және тұқым өсіретін шаруашылықтар.

Жер қатынастарында елеулі өзгерістер болды. Қазір шаруалардың қолында екі миллионға жуық мемлекеттік жер актісі және 2 миллионнан астам шартты жер үлесіне куәлік бар. Ал біздің осындай негізгі байлығымызға жеке меншік қажет пе, жоқ па деген мәселенің төңірегінде қаншама айтыс болып еді. Тағы да бір маңызды қадам жасалды: жер рыногы жұмыс істей бастады. Қазірдің өзінде меншік құқығын және жерді тұрақты пайдалану құқығын сату жөнінде бағаланған құны 1300 миллион теңге болатын жеті мыңнан астам мәміле тіркелді. Осыдан бес жыл бұрын ауыл шаруашылығында мұндай төңкеріс болар деп, сірә, ешкім де ойламаған болар.

Елімізде, жалпы алғанда бүкіл экономикалық қатынастар жүйесі принципті түрде ырықтандырылды: ішкі және сыртқы сауда жөнінде болсын, бағалар, салықтар немесе тағы басқа экономикалық шараларға қатысты болсын, осылай етілді. Біздің көз алдымызда өнім жеткізу және дайындау, мемлекеттік тапсырыс тағы басқа міндетті шаралар туралы түсініктер өткен күннің көрінісі болып қала берді. Өміршіл экономика жүйесінен нарықтық жүйеге түбегейлі ілгерілеу жасалды.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 20 желтоқсан 1996 жыл.

Селода да сапалық тұрғыдан жаңа қаржы-несие жүйесі қалыптасты. Агроөнеркәсіп кешенінің мемлекеттің шексіз және түпсіз қаржыландыруы мен несие беруінің қате практикасы келмеске кетті. Тегін қаржы құю мен несие-лер енді жоқ, түрлі өтемсіз жәрдемдер мен субсидиялар да енді өткен тарихымыздың қойнауында қалды. Село масылдық және жауапсыздық психологиясынан мүлдем басқа сапалық қасиетке ауысып, ендігі жерде өзінің ісі мен әрекетіне жауап беретін, ең алдымен өзінің күшіне есеп жасайтын іскер серіктеске айналып келеді.

Агроөнеркәсіп кешенінде мүлде жаңа, нарықтық инфрақұрылым қалыптасуда. "Сельхозтехника", "Агроснаб", "Нефтепродукт" сияқты көптеген монополист кеңселер монополиясыздандырылып, таратылды. Олардың орнына биржалар, әртүрлі ассоциациялар, дайындау-өткізу ұйымдары, көтерме сауда жасайтын азық-түлік рыноктары және басқа осы тақілеттес институттар келуде.

Осы айтылған жаңа құбылыстардың бәрін бағалай келе, селодағы реформалар жүзеге аспай қоймайтын сипат алды деген тұжырым жасауға болады. Алайда, сонымен бірге, баяндамашы да, сөз сөйлегендер де шаруашылықтарды жекешелендірудің әртүрлі деңгейде екенін атап көрсетті. Кейбір шаруашылықтар осы сөздің нағыз мағынасында жекешелендірілсе, ал басқаларында бұл іс формальді түрде жүргізілді. "Реформалаушылар" тек олардың жарнамасын ғана өзгертті.

Міне енді, осындай екі қилы шаруашылықтардың қызметіндегі айырмашылықтар тым бадырайып көрінеді. Көптеген жекеменшік шаруашылықтарда егіс далалары мен фермалардың өнімділігінің артуы арқасында өндіріс тиімділігі де артты. Адамдарға еңбекақысы дер кезінде төленуде, бюджетке барлық қажетті төлемдер де аударылуда.

Ал нақты меншік иесі әлі күнге жоқ жерде болса, шаруашылықта қырсыздық жайлаған, айналымдағы қаржылар жоғалған, жердің құнарлылығы, малдың өнімділігі азайып, саны да едәуір кеміп кеткен. "Иесіз" меншіктің қолды болып кетіп жатқанының, талан-таражға салынуының көптеген мысалдары келтірілді. Мұндай көзге күйік болған шаруашылық иелерін ештеңе де, оның ішінде, әрине, қарызды есептен шығару да құтқара алмайды. Форвардтық және фьючерлік тиімді шарттар да олар үшін бос сөз. Мұнда тез арада екінің бірін жасау керек: яки меншік иесін ауыстыру керек, яки кәсіпорындарды банкрот деп тауып, осыдан туындайтын барлық шараларды қолдану қажет. Кеңеске қатысушылардың ұсынысы, міне, осындай.

Қазірше көптеген фермерлік шаруашылықтарға да оңай емес. Кеңесте сөз сөйлеген олардың басшылары отын, жанар және жағармай материалдарын алуға несие бөлу туралы, техниканы бірнеше жыл мерзімге лизингті несиенен сатып алуға жағдай жасау, салықты азайту, жерге бірыңғай салық енгізу туралы мәселелер көтерді.

Соңғы кезде заңдарды, оның ішінде селоға қатысты заңдарды жетілдіру жөнінде де аз іс тындырылған жоқ. Жаңа заң актілерін білу шаруалардың өз қызметінде дұрыс бағдар алуына көмектесер еді. Осылай еткенде олар жұмыста көзсіз тәуекелге аз баратын болады. Әрбір ауданның әкімшілігі адамдарды жаңа нормативтік құжаттармен және бұл заңдардың қандай жаңа мүмкіндіктер ашатынымен жүйелі түрде таныстырып отыруға міндетті. Ал қазір болса, жергілікті атқарушы өкімет өзінің абайсыз әрекеттері арқылы реформаға сенім артқан шаруалардың жұмыс істеуіне бөгет болып отырған жағдайы да аз емес.

Шаруалардың кәсіпкерлік әліппесін игеруіне көмектесуге ешкім де күш салмайды. Олардың көпшілігі үшін қаржыландыру, құқықтық қатынастар өзінің жеке ісін ұйымдастыру мәселелері құпия күйінде қала береді. Біз бұл жайында бірнеше жыл бойы айтып келеміз, алайда оңға басып жатқан жұмысты іс жүзінде көріп отырғанымыз жоқ. Бұдан, процесс бетімен жіберілген деген бір ғана тұжырым жасауға болады. Шаруашылықты іскерлікпен жүргізе білмеу шығындарға, түпкілікті нәтижелерге, осы заманғы технологияларды қолдануға немқұрайды қарауды туғызады. Қаржы жөніндегі жауапсыздықтың, төлем жасамаудың негізгі себебі де осында жатыр.

Меншік қатынастарын реформалаудың қажетінше терең жүргізілмеуінің мұнан басқа тағы бір себебі – чиновниктердің жасырын қарсылық көрсетуі. Олар әлі де баяғысынша, өздері мұқият қорғап отырған әміршіл экономиканың ошақтарында сайран салып отыр. Сондықтан да қазір, осы арамтамақ тікенектерді алып тастамайынша, біздің нарықтық өзгерістерді ілгері жылжыта алмайтынымыз барынша айқын болып отыр.

Осыдан бір жыл бұрын, нақ осындай кеңесте бірқатар аудандарды қысқарту қажеттігі туралы мәселе көтерілгенде, бұл әңгімеге көп адам жанталаса қарсылық көрсеткен болатын. Адамдарға біреулер олардың тіршілігін қиындатқысы келіп отыр, деп "түсіндірген" көрінеді.

Алайда бұл орайда жақсылап ойлаған жөн: тауар өндірушілерге аудандық әкімшіліктер соншалықты қажет пе? Олардан көмек жоқ, керісінше, кәсіпкерлікке келтіріп отырған кедергісі аз емес.

Қостанай облысының Урицкий ауданында осында астық өндіруге өзінің елеулі қаржысын салған шетел инвесторының өзін ынтымақтастықтан шет қалдырған. Аудан басшылығы оған тиесілі астықтың үлесін беруден бас тартқан. Алынған мәліметтерге қарағанда, бұл бидайды жасырып қойып, ым-жымын білдірмей нақты ақшаға сатуда. Ал белгіленген есептерде астықтың бағасы өткізілгендегіден төмен етіп көрсетіледі. Кәсіпкерлер облыста бірде-бір басшыдан әділетті қолдау таба алмаған.

Торғай облысында "Росконтракт" компаниясы жөнінде де дәл осылай жасалды. Едәуір қаржы қосқанымен бұл компания да тиесілі астығын ала алмады. Осы облыс сияқты Қарағанды, Жамбыл облыстарынан да шаруа-

лардың шаруашылық құрамынан шығуына мүмкіндік бермей отырғаны және оларға тиесілі жарналарды босатпайтыны туралы республикалық қызмет орындарына көп шағымдар келуде. Бұл қолданылып жүрген заңды тікелей бұзу болып табылады. Аудан басшылары адамдардың өтінішін қанағаттандыруға міндетті.

Осындай және осыған ұқсас әрекеттер тиісті қарсылық көрмегендіктен де, аталған Қостанай облысының Ленин ауданының әкімі сияқтылар фермерлерге сауда жасауға тыйым салуға дейін барады. Ал заң тауар қозғалысына еркіндікке кепілдік береді. Сірә, нарықтық экономика бұл әкімнің мүддесіне қайшы келетін секілді. Мұндай басшылардан батыл түрде арылу керек. Өзімнің Әкімшілігім мен Үкіметке, мен барлық деңгейдегі әкімдердің қызметін және оның түпкілікті нәтижелеріне жауапкершілігін бағалаудың әдістемесін жасауды тапсырдым. Ал Урицкий ауданының әкімі Қуаныш Ауызбековке келетін болсақ, ол қазірдің өзінде Президенттің әкімімен қызметтен босатылды. Облыс басшыларының қызметіндегі маңызды бағыттардың бірі – басқаруды жетілдіру және әкімшілік бөлісті оңтайландыру. Алайда бұл жұмыс бетімен жіберілген. Бізде бұл салада, әлі де ойластырылмаған, тіпті салауатты ой тұрғысынан мүлде қисынсыз көрінсе де ел бюджетіне түсер шығын салмағын мөлшерсіз көбейтетін жәйттер бар. Мысалы, Қостанай облысында 14 селолық аудан болса, Солтүстік Қазақстанда халқының саны бұдан едәуір аздығына қарамай, осыншама дерлік – 12 аудан бар. Алматы облысында 11 аудан болса, Талдықорғандағы аудан саны бұдан да көп – 12. Бірқатар басқа аймақтарда да осындай жағдай қалыптасқан. Ал мұның өзі мәселенің терең зерттеу және шара қолдану үшін пісіп-жетілгенін айғақтайды.

Агроөнеркәсіп кешенінің алдағы жылы атқарар бірінші кезектегі міндеттері, жарналарды бөлу және заң базасындағы күллі кемістерді толықтырып, жетілдіру жөніндегі негізгі жұмысты аяқтау керек. Жер мен жекеменшік, әңгіме оларға қатысты тіркеу, ипотека, сот тетіктері, тағы басқалар туралы болса да, селодағы нарықтық қатынастарды дамыту мен тереңдетудің басты тұғырлары болуға тиіс.

Жаңа меншік иесін қолдау проблемасы мейлінше көкейкесті, алайда қаражат шектеулі, сондықтан, Үкіметтің нақ селодағы жекеменшік кәсіпкерлікті дамыту үшін займдар іздестірумен шындап айналысуы керек. Бұл орайда оның шетелдік тәжірибені кеңінен қолдануы, атап айтқанда, лизингті несие беруді пайдалануы қажет. Мысалы, техникамен қамтамасыз ету жөнінде тауар өндірушілердің лизингті ұжымдары құрылады. Олар қаражат жинастырады да өздеріне қажетті мәшинелер мен жабдықтарды кезегімен сатып алады.

Жаңа жылдағы ең бастысы, өндірістің тиімділігін арттыру. Бұрын қолданылып келген есептен шығару және қарызды төлеудің мерзімін ұзарту

енді болмайды. Біз жыл сайын жанымыз ашығандықтан лажсыздан барып жүрген мұндай амалдау әдістерін қолдану енді мүлде мүмкін емес. Өйткені энергия кәсіпорындары, мұнай мен газ өндіру, оларды жеткізіп беру қазір жекеменшік қолына өтті.

Адам өз өтінішімен жұмыстан босанады да, жәрдемақы алуға құжат тапсырады. Ал бізде барлық шаруалардың жері, малы бар. Ендеше оны қалай жұмыссыз деуге болады? Өз жұмысыңды жетілдіру, шаруашылығыңды кеңейту, кіріс алу, сөйтіп өзіңді және отбасыңды асырауың керек.

Әрине, барлық дәрежедегі әкімдер де селоларда жаңа жұмыс орындарын ашуға күш салуы тиіс. Жеке шаруашылықтарынан нақты алатынын ескергенде, селолықтар қазір табысы жөнінен өнеркәсіптегі жұмысшылардан көп өзгешелене қоймайды. Олар жұмысшылардан небәрі 30 пайызға аз табады.

Осында, кеңесте айтылған талаптар мен ұсыныстардың бәрі, әсіресе, олардың реформаны жеделдетуге қатыстылары, орындауға міндетті Президент Жарлығында таяу уақытта көрініс табатын болады. Ал бір жылдан кейін бұл құжаттың қалай орындалғаны тексеріледі.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА I СЪЕЗДЕ СУДЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН*

Алматы, 19 декабря 1996 года

Уважаемые делегаты!

Искренне поздравляю вас с началом работы высокого форума судейского сообщества и желаю успехов в его работе. Мы встречаемся после проведения торжеств по случаю 5-летия независимости Казахстана. Примите мои поздравления и по этому поводу.

Независимость возложила на нас гигантские задачи по строительству собственной государственности. Сегодня я решил обстоятельно поговорить с вами и выслушать вас, поскольку именно на судей возложена одна из ответственных задач – осуществление судебной реформы.

Ее основные идеи вам известны – это укрепление судебной ветви власти, повышение престижа суда, расширение его правозащитных возможностей. Думаю, что съезду удастся определить конкретные механизмы реализации этих задач. Но главное, конечно, будет решать ваша практическая деятельность.

Еще в древности говорили: "Закон есть молчащий судья, а судья есть говорящий закон". То есть от того, как вы будете стоять на страже закона, сумеете ли вы стать олицетворением законности, – во многом будет зависеть правовой облик нашего государства.

Очень многое зависит от того, насколько суд сумел предстать в глазах каждого человека и всего общества в новом качестве. Если в условиях тоталитарной системы он был призван охранять в первую очередь интересы правящей элиты, а уже потом интересы личности, то теперь на первое место в деятельности суда выходит защита прав и свобод личности.

Я не думаю, что такие перемены могут осуществиться легко и просто. В какой-то мере требуется переворот в сознании судейского корпуса, да и всего населения страны в целом.

Нам надо, наконец, выкорчевать из сознания тот прежний стереотип, будто суд – это некий придаток государственного аппарата, непосредствен-

* Назарбаев Н. А. "Избранные речи". Том III. 1995–1998 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. – 582 с.

но ему подчиняющийся. В условиях разделения властей суд как самостоятельная ветвь единой государственной власти сам становится ее органом, независимым при отправлении правосудия. Он подчинен только закону.

Мы должны последовательно, шаг за шагом, утверждать в жизни общества именно эти постулаты, неизбежные для правового демократического государства.

На этом пути сделано уже немало. Самое главное, проведена реформа судебной системы. Ее начало было положено принятием в 1995 году Конституции, заложившей основу новой судебной власти в Казахстане.

Значительным событием стал принятый в декабре прошлого года Указ, имеющий силу Конституционного закона, "О судах и статусе судей в Республике Казахстан". Он является главным законодательным актом, определяющим ваш статус, регулирующий организацию деятельности судов.

Уходящий год тоже был насыщен многими событиями. Образованы и начали работать Высший судебный совет страны, Квалификационная коллегия юстиции – важное звено в механизме подбора и расстановки судебных кадров. Формирование судебного корпуса отныне идет не келейным путем, а на подлинно демократической основе, имеет прозрачный, публичный характер.

Впервые в нашей истории проведена и аттестация, через "сито" которой прошел весь судебский корпус. Нельзя сказать, что в работе аттестационных комиссий не было недостатков, однако в целом итоги их работы можно оценить положительно.

Как вам известно, на последнем заседании Высшего судебного совета определен состав Верховного суда, назначены на должности председатели областных судов, председатели их коллегий и судьи. Ранее моим указом были назначены судьи районных, городских судов. Таким образом, у нас закончено формирование кадрового состава всех уровней судебной системы.

Говоря о проведенных преобразованиях, хотел бы заострить ваше внимание вот на чем. Да, мы выбросили всю рухлядь из здания прежней судебной системы, установили новые формы деятельности судов. Но пока это именно формы. Они настоятельно требуют реального наполнения. Я имею в виду прежде всего достижение подлинной независимости судей, повышение качества самого правосудия и уровня подготовки судебного корпуса.

Вам известно, что правосудие в современном мире стоит на строгой беспристрастности и неукоснительном следовании предписаниям закона. И не только в современном обществе. Казахи испокон веков, говоря о том, какими должны быть судьи и суды, произносили слова "тура би", то есть неподкупный, беспристрастный суд. В сознании людей всегда теплилась надежда, что суд сумеет надежно защитить их права и законные интересы. Надежды эти, к сожалению, оправдывались не всегда. Вплоть до настоящего времени. Причины этого явления нам понятны.

Ведь судебные решения затрагивают интересы воротил теневого бизнеса, коррумпированных чиновников. А по их пониманию, это они олицетворяют власть. Отсюда и давление на судей, "телефонное право", приобретенное в недавние времена огромный размах. Законодательно в этих позорных делах мы уже поставили точку. Надо, чтобы она была поставлена и в повседневной жизни, в вашей собственной практике.

Поэтому я твердо говорю вам: как Президент страны, буду неуклонно выступать защитником судей, гарантом их независимого статуса. А государство будет создавать все необходимые условия для осуществления независимого и беспристрастного правосудия в стране. Мы уже сделали главное – создали конституционные и законодательные гарантии независимости судей. Напомню, что они выражаются в четких процедурах осуществления правосудия, уголовной и иной юридической ответственности за вмешательство в деятельность суда, неуважение к нему. Установлены жесткие принципы несменяемости судей, назначения их Президентом, порядок прекращения их полномочий, а также меры материального обеспечения и социальной защиты судей. Создаются необходимые организационно-технические условия деятельности судов.

Конечно, у судебных органов еще немало проблем. Сложно решаются вопросы финансирования, оно далеко не всегда устойчиво.

В рамках финансовых возможностей государства, несомненно, будут решены вопросы страхования судей и их имущества, медицинского обслуживания и санаторно-курортного лечения. Подлежит обновлению законодательство о пенсионном обеспечении судей.

Мы хотим дать вам все необходимое. Что же еще государство должно сделать, чтобы наши судьи были честными и справедливыми?

Это, так сказать, организационная сторона дела. Наряду с этим меня волнует качество отправления правосудия. Именно вы должны на деле обеспечить соблюдение принципа неотвратимости наказания. Иначе борьба с преступностью попросту потеряет смысл. Именно вы обязаны стоять на страже интересов человека. Иначе он по-прежнему будет обходить суд стороной.

Не раз мне приходилось поднимать эту тему, но коренного перелома пока не видно. Нет конца случаям волокиты судебных дел. Стало привычным, что по гражданским и хозяйственным делам стороны судятся годами. Более того, имеют место случаи фальсификации, назначения мер наказания, неадекватных содеянному. В результате незаконно вынесенные приговоры и решения отменяются. А ведь самый существенный признак правосудия – строжайшее соответствие меры взыскания нормам закона.

Разве мы не видим, что некоторые судьи проявляют безмерную ретивость и интерес, если речь идет о частных, негосударственных структурах. И в то же время, когда государство ставит вопрос о защите своих законных

интересов, такого рвення со стороны судей не наблюдается. Запомните: судья несет высочайшую ответственность перед обществом и государством, он должен быть проводником его политики, выражаемой в Конституции и законах страны.

Хочу также сказать: хватит "футболить" дела, решения по которым могут приниматься быстро и без проволочек (конечно, если дело очевидное и не требует большой работы по формированию доказательственной базы). С этой целью по моему поручению уже подготовлен проект закона о внесении изменений и дополнений в Уголовно-процессуальный кодекс и некоторые другие законы, который станет предметом рассмотрения депутатов Парламента.

Обозначу его суть. Это – повышение эффективности следственного механизма, сокращение сроков расследования очевидных преступлений, когда известны лица их совершившие и преступлений, не представляющих значительной общественной опасности.

Вместе с тем предстоящее упрощение следственного механизма не будет связано с ущемлением прав и законных интересов лиц, подозреваемых в совершении преступления.

Сегодня многие судебные решения затрагивают экономические интересы собственников. Думаю, что проблемы защиты собственности будут приобретать все больший вес в судебной практике, да и в жизни всего нашего общества. Беспокойство и конкретные действия, нацеленные на правовую защиту законных интересов собственников и их капиталов, являются ключевой характеристикой того государственного устройства, к которому мы идем. В этом отношении мы переживаем радикальные перемены.

Еще совсем недавно суды привлекали к строгой уголовной ответственности граждан за частнопредпринимательскую деятельность. А сегодня мы имеем законы, обязывающие осуществлять их защиту и поддержку.

Если мы не обеспечим легально формирующиеся капиталы и нарождающийся класс собственников эффективной правовой защитой, то забуксуют наши экономические реформы, и нам будет очень трудно привлечь иностранные инвестиции, абсолютно необходимые для финансового оздоровления нашей экономики. Инвестор не придет, сколь бы выгодные условия ему не сулили, если он не уверен в своей безопасности.

Мы живем в эпоху бурных перемен во всех областях. Естественно, что законодатель часто не успевает и не может поспеть за требованиями быстро разворачивающихся экономических реформ. Действующие законодательные акты нередко вступают в противоречие с экономической целесообразностью. Несомненно, что судья в своих решениях должен руководствоваться только законом – иначе он не судья. Но у вас есть все возможности активно участвовать в анализе и обобщении судебной практики. Я хотел бы, чтобы вы сосредоточили свое внимание на случаях, когда дей-

ствующие законодательные нормы устарели, с тем чтобы подтолкнуть законодателя к своевременному пересмотру этих норм.

Но прежде чем пересматривать нормы, их надо знать.

А сегодня приходится отмечать, что отдельные судьи попросту "плавают" в законодательстве, то есть не могут среди всего нормативно-правового массива выделить тот закон, который должен быть применен в конкретном деле. Это же нонсенс!

В связи с этим я ставлю перед Министерством юстиции задачу сконцентрировать свои усилия на повышении уровня и качества правовых знаний судейского корпуса. Вести эту работу надо на постоянной основе. Должно стать нормой, чтобы каждый судья четко знал Конституцию Республики Казахстан.

Конституция, как известно, акт прямого действия. И вы, отправляя правосудие, должны прежде всего руководствоваться ее нормами. Между тем не увидишь ни одного судебного решения, где содержалась бы ссылка на норму Конституции.

Работа любого суда или судьи должна строиться по нормам человеческого измерения. От вас, судей, в огромной степени зависит вера людей в справедливость. В условиях нынешнего государственного строя мы пока не можем гарантировать экономическое благосостояние каждого. Но обеспечить соблюдение прав и свобод человека, его правовую защиту мы обязаны. Это, наверно, самое важное сегодня.

Ведь чувство гражданина строится прежде всего на осознании своей защищенности силами государства от любого произвола, от посягательств на законные интересы и личное достоинство. Этим, а не только экономическими реформами, и определяются преобразования в нашем обществе.

Каково, спрашивается, настроение у гражданина, у человека, потерявшего веру в справедливость, или того, кто задержан судебной волокитой?

И разве вас не удручает, что к вам не идут люди? Пока практически в каждом случае нарушения их прав они стремятся обращаться к самой высшей инстанции. Раньше шли к хану или царю, затем – к Генеральному секретарю, сегодня – к Президенту.

Но есть и другая сторона этой проблемы. И вы тоже свидетели ее. Когда простой обыватель, наш гражданин просто не обращается в судебные инстанции, казалось бы, с мелкими, на первый взгляд, но очень важными для него проблемами. Зная, что в суде он неизбежно столкнется с многомесячной волокитой или элементарным равнодушием.

Я очень надеюсь, что вы переломите эту ситуацию, и суд станет той инстанцией, куда, и только туда граждане обращаются за защитой своих прав. Ведь для этого вам созданы все условия. Назначение судей Главой государства, да еще бессрочное, дает свободу и независимость, неведомую во времена, когда судейский корпус избирался местными советами.

Однако принцип независимости и несменяемости не имеет ничего общего с ложными представлениями о якобы полной бесконтрольности судей и свободе поступать так, как им того захочется. Это опасная тенденция, от которой хотел бы предостеречь всех вас.

Имейте в виду: если судья переступит рамки закона и морали, то работать в этом качестве он больше никогда не будет. Особенно это касается тех случаев, когда отступления судьи от закона сопряжены с корыстными интересами. Такие случаи, которые иначе как предательством не назовешь, будут получать самую строгую юридическую оценку.

Надо учесть, что моральная ответственность – это не единственный способ уберечь судебный корпус от коррупции и мздоимства. Когда знакомишься с делами продавшихся судей, видишь, что слова о нравственности для них не более чем сотрясение воздуха. Негативным явлениям в судопроизводстве должно успешно противостоять введение обязательного ежегодного декларирования судьями своих доходов. По моему поручению уже подготовлен проект закона, предусматривающий эту процедуру. Его вскоре рассмотрит Парламент.

Судебная система в принципе не может быть бесконтрольной. Поэтому внимание государства, лично Президента страны к проблемам повышения качества правосудия и искоренения нарушений закона не должно рассцениваться как посягательство на независимость судебной власти. В противном случае вместо ожидаемого независимого суда общество получит независимость судей от закона.

Если же продолжить тему морали, то ваша первая обязанность – избегать всего, что могло бы опорочить авторитет правосудия или вызвать сомнение в объективности и беспристрастности судьи. Вас должна отличать высочайшая культура, которая является залогом высокой культуры судебного процесса. Иначе и быть не должно.

Поэтому я поддерживаю идею принятия на сегодняшнем форуме Кодекса чести судей Республики Казахстан, закладывающего этические нормы для носителей судебной власти. Особенно мне импонируют такие принципы, как беспристрастность, верность своему высокому призванию, уважительность, терпимость и сдержанность, обязательство воздерживаться от всего того, что может нанести ущерб должностным обязанностям и репутации.

Особо хотел бы остановиться на проблемах законодательного обеспечения деятельности системы правосудия. Знаю, насколько вас беспокоит этот вопрос. В этой области следует окончательно избавиться от прежнего наследия. Надо учесть, что осталось меньше года для приведения действующего законодательства в соответствие с требованиями Конституции.

Нормально ли, когда суды пользуются кодексами, принятыми 20–30 лет назад? В рамках решения этой задачи следует уже в первой половине бу-

дущего года представить в Парламент новые Уголовный, Административный, Уголовно-процессуальный, Гражданско-процессуальный и целый ряд других кодексов. Это позволит окончательно ликвидировать отставание в принятии современного законодательства, подведет новую правовую базу для отправления правосудия.

Опыт правоприменительной практики показал, что и Указ "О судах и статусе судей в Республике Казахстан" также нуждается в совершенствовании. В этой связи я поручил юристам подготовить проект закона о внесении изменений и дополнений в этот указ.

Мною уже не раз отмечалось, что слабым звеном судопроизводства является исполнение судебных решений. В результате они годами не реализуются. Нерешенность этой проблемы бьет по авторитету судебной власти. Пора, наконец-то, закрыть этот вопрос, законодательно учредив эффективный механизм неукоснительного исполнения судебных решений, благодаря которому судебный исполнитель станет действительно значимой фигурой в рамках судопроизводства.

Наряду с законом об исполнительном производстве следует завершить разработку и принять закон о судебных приставах. Они должны символизировать собой силу не только судебной, но и всей государственной власти, иметь полномочия по обеспечению надлежащего порядка в судах, защите судей и участников процесса, содействовать судебным исполнителям в принудительном исполнении решений суда.

В современных условиях возникает и ряд других проблем функционирования судебной системы. Отмечу наиболее значимые.

Суды должны быть приближены к человеку. Сейчас этого добиться непросто, и прежде всего в связи с ликвидацией в ряде городов страны районного деления. На городские суды легла большая нагрузка, усложнилась проблема их управляемости. Но выход из положения есть. Почему бы не внедрить в систему отправления правосудия на местах участковый принцип, суть которого состоит в максимальном приближении судей к подведомственным территориям, к проживающему там населению?

Это – задачи Министерства юстиции. Несмотря на нехватку средств и массу других сложностей, все это надо решать. Все, что зависит от Президента, Парламента и Правительства, делаться будет безусловно – в этом вы можете быть уверены.

Вышестоящие суды не должны самоустраняться от оказания помощи нижестоящим, особенно в вопросах консультирования, обмена опытом, оказания помощи и проведения занятий по вопросам применения законодательства. Последнее особенно касается Верховного суда.

Ставлю перед ним задачу заняться обобщением судебной практики, особенно по наиболее сложным гражданским, хозяйственным и уголовным

делам. Судам следует давать разъяснения, рассматривая на пленуме Верховного суда наиболее актуальные вопросы судебной практики, которая должна трансформироваться сообразно происходящим изменениям не только в правовой системе, но и в экономике, социальной сфере. Высший судебный орган страны должен на деле стать одним из творцов права, гибким многовариантным инструментом регулирования общественных отношений.

Поскольку основные вопросы судов, в том числе кадровые, организационные, финансовые и материально-технические, находятся в ведении Министерства юстиции, то именно ему предстоит взять на себя основную тяжесть ответственности за состояние дел в судебной системе. Тем более что планируется законодательно наделить органы юстиции правом производства дознания по делам о преступлениях, связанных с проявлением неуважения к суду и неисполнением судебных решений. Это позволит укрепить исполнительскую дисциплину и поднять авторитет суда.

И, конечно же, о кадровой политике. Формирование нового и с деловой, и с профессиональной, и с морально-нравственной точек зрения судебско-го корпуса является важнейшим элементом судебной реформы. В стране уже ведется подготовка собственного корпуса юристов. В суды приходят люди с новым мышлением. Но, говоря о том, что они должны быть избавлены от груза прошлого, нельзя впадать в нигилизм. В Казахстане сложилась традиционно сильная школа юристов, работающих в судебных органах. Походя отрицать их опыт, забыть наработанные методы – недопустимо. Без прочных теоретических и практических знаний, богатого юридического наследия страны ни один юрист в качестве судьи состояться не может. Поэтому забота о подготовке кадров судебной системы, преемственности в работе должна также постоянно находиться в поле зрения Министерства юстиции.

Надеюсь, с поставленными государством непростыми задачами суды и органы юстиции успешно справятся. Уверен, что недалек тот день, когда по образу и подобию развитых стран мира казахстанские суды станут уважаемыми учреждениями, а наши судьи – почитаемыми в обществе фигурами, преисполненными чувствами гражданского долга и собственного достоинства.

Желаю вам успехов в вашей непростой и ответственной деятельности.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Украина Президенті Леонид Кучмаға Жаңа конституциясының қабылдануына байланысты жолдаған құттықтауы <i>Алматы, 4 шілде 1996 жыл</i>	5
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Президенту Украины Леониду Кучме по случаю принятия новой Конституции страны <i>Алматы, 4 июля 1996 года</i>	6
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Б. Ельцинді сайлаудағы жеңісіне орай құттықтауы <i>Алматы, 4 шілде 1996 жыл</i>	7
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Б. Ельцину с убедительной победой на выборах <i>Алматы, 4 июля 1996 года</i>	8
Благодарность Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева за поздравления от глав государств и правительств зарубежных стран <i>Алматы, 9 июня 1996 года</i>	9
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жамбыл Жабаевтың туғанына 150 жыл толуына арналған мерейтойлық ғылыми сессияның қатысушылары мен меймандарына жолдаған құттықтауы <i>Алматы, 21 тамыз 1996 жыл</i>	10
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам и гостям научной сессии, посвященного 150-летию со дня рождения Жамбыла Жабаева <i>Алматы, 21 августа 1996 года</i>	11
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жамбыл Жабаевтың 150 жылдығына арналған салтанатты жиында жасаған баяндамасы <i>Алматы, 23 тамыз 1996 жыл</i>	12

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании по случаю 150-летия Жамбыла Жабаева <i>Алматы, 23 августа 1996 года</i>	24
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Көкбастау жазығындағы салтанатты жиында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 24 тамыз 1996 жыл</i>	31
Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Конституция күніне арналған салтанатты жиналыста сөйлеген сөзі <i>Алматы, 29 тамыз 1996 жыл</i>	33
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании по случаю первой годовщины Конституции Республики Казахстан <i>Алматы, 29 августа 1996 года</i>	48
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың бірінші шақырылған Республика Парламентінің екінші сессиясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 2 қыркүйек 1996 жыл</i>	62
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на открытии второй сессии Парламента Республики Казахстан первого созыва <i>Алматы, 2 сентября 1996 года</i>	67
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың қазақстандықтарды Білім күнімен құттықтауы <i>Алматы, 3 қыркүйек 1996 жыл</i>	72
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с Днем образования Казахстанцев <i>Алматы, 3 сентября 1996 года</i>	74
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ресей Федерациясының Президенті Борис Ельцинге Қарулы Күштері стратегиялық мақсаттағы ракета әскерлерінің (СМРӘ) соңғы құрамасын таратудың аяқталуына байланысты жолдаған хаты <i>Алматы, 6 қыркүйек 1996 жыл</i>	76
Письмо Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Президенту Российской Федерации Борису Ельцину по случаю завершения процесса расформирования последнего соединения ракетных войск стратегического назначения (РВСН) Вооруженных сил Российской Федерации <i>Алматы, 6 сентября 1996 года</i>	78

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың республиканың елшілерімен және Сыртқы істер министрлігі алқасының мүшелерімен болып өткен кеңесте сөйлеген сөзі <i>Алматы, 11 қыркүйек 1996 жыл</i>	80
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совещании с послами республики и членами коллегии Министерства иностранных дел <i>Алматы, 11 сентября 1996 года</i>	85
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Әзірбайжан Республикасына ресми сапары кезінде жоғарғы жиналыс – Милли Мәжіліс депутаттары алдында сөйлеген сөзі <i>Баку, 16 қыркүйек 1996 жыл</i>	90
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Мәлімдемесі <i>Алматы, 30 қыркүйек 1996 жыл</i>	95
Заявление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева <i>Алматы, 30 сентября 1996 года</i>	97
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Председателю КНР Цзян Цзэминю <i>Алматы, 2 сентября 1996 года</i>	99
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы <i>Алматы, 7 қазан 1996 жыл</i>	100
Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу Казахстана <i>Алматы, 7 октября 1996 года</i>	131
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с молодежью Казахстана <i>Акмолла, 10 октября 1996 года</i>	161
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Құрманғазы кесенесінің ашылуында сөйлеген сөзі <i>Астрахань, 12 қазан 1996 жыл</i>	172
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың құқық қорғау органдарының қылмысқа қарсы күрес жөнінде есеп беру жиналысында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 31 қазан 1996 жыл</i>	173

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на отчетном совещании силовых органов в борьбе с преступностью <i>Алматы, 31 октября 1996 года</i>	180
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам научно-теоретической конференции, посвященной 10-летию декабрьских событий 1986 года в Алматы <i>Алматы, 8 ноября 1996 года</i>	187
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Независимая газетінің" бас редакторымен сұхбаты <i>Алматы, 11 қараша 1996 жыл</i>	188
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с главным редактором "Независимой газеты" <i>Алматы, 11 ноября 1996 года</i>	198
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың облыстық ардагерлер ұйымының төрағаларымен кездесуінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 13 қараша 1996 жыл</i>	206
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с председателями областной организации ветеранов <i>Алматы, 13 ноября 1996 года</i>	207
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам третьего курултая международного общества "Қазақ тілі" <i>Алматы, 21 ноября 1996 года</i>	208
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарабаевтың тікелей эфир арқылы "Президенттік телефон желі" бойынша Қазақстандықтармен сұхбаты <i>Алматы, 18 қараша 1996 жыл</i>	209
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с народом Казахстана в прямом эфире <i>Алматы, 18 ноября 1996 года</i>	222
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева коллективу алматинского Дворца бракосочетаний с его 25-летним юбилеем <i>Алматы, 29 ноября 1996 года</i>	235
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Біріккен Араб Әмірліктерінің "Гальф Ньюс" газеті мен	

теледидарына берген сұхбаты <i>20 қараша 1996 жыл</i>	236
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕҚЫҰ) кездесуінің пленарлық сессиясында сөйлеген сөзі <i>Лиссабон, 2 желтоқсан 1996 жыл</i>	243
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече глав государств и правительств государств – участников ОБСЕ <i>Лиссабон, 2 декабря 1996 года</i>	246
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Австралиядағы ресми сапары барысында іскер топ өкілдерімен кездесуінде сөйлеген сөзі <i>Сидней, 13 желтоқсан 1996 жыл</i>	249
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Австралияда болған ресми сапарының қорытындылары бойынша қысқаша сұхбаты <i>Сидней – Куала-Лумпур, желтоқсан 1996 жыл</i>	252
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 5 жылдығына арналған салтанатты жиналыста жасаған баяндамасы <i>Алматы, 16 желтоқсан 1996 жыл</i>	254
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании по случаю 5-летия независимости Республики Казахстан <i>Алматы, 16 декабря 1996 года</i>	278
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың агроөнеркәсіп кешені қызметкерлерінің республикалық кеңесінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 18 желтоқсан 1996 жыл</i>	302
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на I съезде судей Республики Казахстан <i>Алматы, 19 декабря 1996 года</i>	307

ISBN 978-601-7318-24-6

9 786017 318246

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

XII том

Өндіріс бөлімі

С. Жапарова

Бас редакторы

Ш. Қойлыбаев

Жауапты редакторы

А. Жолдасбекова

Редакторлар

А. Хамитова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редактор

Б. Жапаров

Техникалық редактор

С. Жапарова

Беттеушілер

А. Байзакова, А. Кенжина

Корректорлар

А. Елешева, Б. Шаяхметова

ИБ № 133

Басуға 10.07.2012 қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Офсеттік басылым.

Қағазы офсеттік. Баспа табағы 20,0. Шартты баспа табағы 26,0.

Шартты бояулы беттаңбасы 26,75. Есептік баспа табағы 19,0.

Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 1743.

Тапсырыс берушінің файлдарынан

“Dostar media group баспаханасы” ЖШС-нде басылды,

050063, Алматы қаласы, Яссауи көшесі, 16